

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı

125745

Yüksek Lisans Tezi

İŞLETMELERDE MAKRO EKONOMİK YÖNELİMLİ KÜRESEL
REKABET GÜCÜNÜN ANALİZİ

125745

Danışman

PROF. DR. AHMET KARAASLAN

T.C. YÖNEKÖŞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Hazırlayan

Hüseyin ALTAY

0191013104

Kütahya - 2003

Kabul ve Onay

Hüseyin ALTAY'ın hazırladığı “İşletmelerde Makro Ekonomik Yönelimli Küresel Rekabet Gücünün Analizi” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

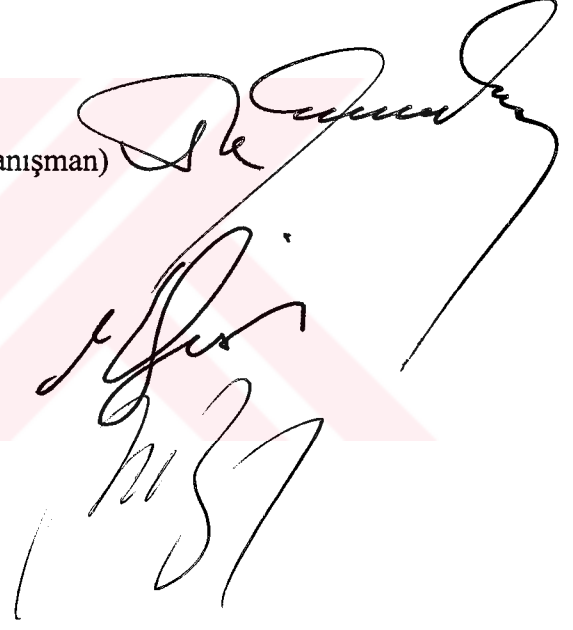
17.1.7./2003

Tez Jürisi

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN (Danışman)

Yard. Doç. Dr. Kemal DEMİRCİ

Yard. Doç. Dr. Muhittin ZÜGÜL

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü Y,
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İşletmelerde Makro Ekonomik Yönelimli Küresel Rekabet Gücünün Analizi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla belirtirim.

17.07/2003

Hüseyin ALTAY

ÖZGEÇMİŞ

12/04/1973 yılında Bursa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini sırasıyla; 1984 yılında Reşit Paşa İlkokulu, 1987 yılında İbn-i Sina Ortaokulu ve 1990 yılında Cem Sultan Lisesi'nde tamamladı. 1996 yılında, Eskişehir Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü'nde başladığı yüksek öğrenimini 2000 yılında tamamlayarak mezun oldu. Aynı yıl Kütahya. Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksek Okulu'nda Öğretim Görevlisi olarak göreve başladı. Takip eden 2001 yılında, görev yaptığı Dumlupınar Üniversitesi'ne bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans yapma hakkı kazandı. Yüksek lisansını, 2003 yılında "Küresel Ekonomik Sisteme Entegrasyon Sürecinde Türkiye'de Yaşanan Makro Ekonomik Krizleri Aşmada Makro Ekonomik ve İşletme Bazlı Küresel Rekabet Gücünün Önemi" adlı tez çalışmasıyla tamamladı. Halen, Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksek Okulu'ndaki görevine devam etmektedir.

ÖZET

Küreselleşme süreciyle birlikte ekonomik sınırların ortadan kalkmaya başlaması, üretilen mal ve hizmetlerin tüm dünyada serbestçe dolaşabilmesine ve böylelikle tüm dünyanın tek bir pazar olarak algılanmasına neden olmaktadır. Böyle bir yapı aynı pazarda, aynı amacı taşıyan ve aynı işi yapan işletmeleri ve dolayısıyla ülke ekonomilerini şiddetli bir rekabet ortamına itmiştir. Bu bağlamda, küresel ekonomik sisteme entegrasyon en başta küresel rekabeti kabullenmek anlamını taşımaktadır. Zira, küresel ekonomik sistemin avantajlarından yararlanmanın tek çıkar yolu da küresel rekabet gücünden geçmektedir. Diğer bir ifade ile, küresel ekonomik sisteme entegrasyon sürecinde ortaya çıkan ekonomik sorunların temelinde, alınan makro ekonomik kararların, reel ekonomiyi oluşturan işletmelerin üretim gücünü ve rekabet gücünü küresel normlara çıkartamaması sorunu yatmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye Ekonomisi'nin küresel ekonomik sisteme entegrasyon sürecinde, yaşanan ekonomik dönüşüm hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkan ve kronikleşen makro ekonomik krizlerle, makro ekonomik ve işletme bazlı üretim gücünün ve küresel rekabet gücünün kazanılamaması konularının bağıntısı ele alınmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde küreselleşme olgusunun kavramsal çerçevesi incelenerek, küreselleşmenin nasıl bir süreç izlediği ve hangi olguları ön plana çıkardığı konularına ışık tutulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Türkiye Ekonomisi'nin nasıl bir ekonomik alt yapıyla sisteme entegre olmaya çalıştığı, işletmelerin genel yapısı ve sisteme entegrasyonda yapılan dönüşüm hareketleri incelenmiştir. Ekonomik küreselleşme hareketlerinin başta makro ekonomik kararları, işletmeleri, kamu ekonomisini ve finansal ekonomiyi nasıl etkilediği ortaya konarak küreselleşme sürecinde makro ekonomik yönelimli olarak işletmelerin küresel rekabet gücünün analizi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise, üretim gücü ve küresel rekabet gücü eksiklerinin kronikleşen makro ekonomik krizlerle olan bağıntısı ortaya konmuştur. Ekonominin temel taşları olan işletmelerin küresel rekabet gücünü elde etmelerinde yapılması gerekenler incelenerek çalışma sonuçlandırılmıştır.

ABSTRACT

Starting to vanish economic boundaries together with globalization causes to wander freely goods and services all over the world, in this way , the world is perceived only one market. At the same market, business enterprises that have same aim also economy of countries is pushed at competing by this construction. In this context, integration to global economic system means to accept global competition. To benefit from advantages of global economic system is based on power of competition . In other words, economic problems at process of integration to global economic system bases on not to be increased power of production .

In this study, in process of Turkish economics integration to global economic system, chronic macro economic crises relationship with not to gain power of production and power of competition was considered.

At first part, globalization concept and globalization how process follows is studied. Turkish economy which economic construction follows to integration to system, general construction of business enterprises and activities of transformation to integration to system, all of them is searched at second part. Activities of economic globalization how affect to macro economic decisions, business enterprises, public economy and financial economy is brought up and power of global competition is analyzed. At third part, deficiency power of product an global competition relationship with chronic macro economic crises is brought up. This study is concluded searching to gain business enterprises power of global competition.

İÇİNDEKİLER

	sayfa
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
TABLolar.....	xiii
ŞEKİLLER.....	xvi
GRAFİKLER.....	xvii
KISALTMALAR.....	xviii
TEZ HAKKINDA.....	ixx

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.	KÜRESELLEŞMENİN TEMEL DİNAMİKLERİ VE TANIMI	2
	1.1.1. Liberal Kapitalizm.....	3
	1.1.2. Ulaşım ve İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler.....	8
	1.1.3. Modernizmden Postmodernizme Sosyo-Kültürel Dönüşüm.....	9
	1.1.4. Siyasi Egemenlik Düşüncesi.....	12
	1.1.5. Temel Dinamikleri Çerçevesinde Küreselleşmenin Tanımı.....	13
1.2.	ÜRETİMİN VE TİCARETİN KÜRESELLEŞMESİ.....	15
	1.2.1. Fordizmden Postfordizme Değişen Üretim Düşüncesi.....	16
	1.2.2. Üretimin Küreselleşmesinde Çok Uluslu Şirketlerin Rolü.....	18
	1.2.3. ÇUŞ ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Seyri.....	19
	1.2.4. Ticaretin Küreselleşmesinde Görüşme ve Anlaşmalar.....	23
	1.2.4.1. Tarife ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT).....	24
	1.2.4.2. WTO ve Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları.....	27
	1.2.4.3. UNCTAD ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Arayışları.....	29
1.3.	BÖLGESELLEŞME VE KÜRESELLEŞME.....	30
1.4.	PARASAL İLİŞKİLER VE FİNANSAL KÜRESELLEŞME....	32
	1.4.1. Altın Standardı Dönemi.....	32
	1.4.2. Bretton Woods Sistemi Dönemi ve IMF'nin Doğuşu.....	33
	1.4.3. Ayarlanabilir (Esnek) Kur Politikası ve Yeni Dönem.....	36
	1.4.3.1. Yeni Dönemde IMF'nin Amaç ve Fonksiyonları.....	36
	1.4.3.2. IMF -Dünya Bankası İşbirliği.....	39
	1.4.3.3. IMF-Dünya Bankası ve Yapısal Uyum Programları.....	39
	1.4.4. Uluslararası Para ve Sermaye Piyasalarında Gelişmeler.....	42
	1.4.4.1. Eurodolar Piyasaları.....	43
	1.4.4.2. Eurotahvil Piyasaları.....	45
	1.4.4.3. Uluslararası Bankacılığın Gelişmesi.....	46
	1.4.5. Finans Piyasalarında Küreselleşme.....	47

1.4.6.	Finansal Liberalleşme ve Sermaye Hareketlerinin Seyri.....	50
1.5	KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK KRİZLER.....	53
1.5.1.	Üretimin ve Ticaretin Küreselleşmesine Bağlı Reel Sektör Krizleri..	54
1.5.2.	Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kriz.....	56
1.5.2.1.	Finansal Kriz Türleri.....	58
1.5.2.1.1.	Para Krizleri.....	58
1.5.2.1.2.	Sistemik Finansal Kriz.....	59
1.5.2.1.3.	Bankacılık Krizleri.....	60
1.5.2.1.4.	Dış Borç Krizi.....	60
1.6	KÜRESELLEŞME VE ARTAN REKABET.....	61
1.6.1.	Uzmanlaşmadan Uluslararası Rekabete.....	62
1.6.2.	Tüketici İsteklerinde ve Tüketim Hızındaki Artış.....	63
1.6.3.	Gelişen Teknoloji ve Değişen Üretim Sistemleri.....	64
1.6.4.	Fiyat Üstünlüğünden Kalite Rekabetine.....	64
1.7	EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ.....	66
1.7.1.	Ekonomik Küreselleşmenin İşletmelere Etkileri.....	66
1.7.2.	Ekonomik Küreselleşmenin GÜ ve GOÜ Ekonomilerine Etkileri...	67

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME SÜRECİ ÖNCESİNDEKİ GENEL EKONOMİK YAPI VE KÜRESEL DÖNÜŞÜM HAREKETLERİNİN REKABET GÜCÜNE ETKİLERİ

2.1.	24 OCAK KARARLARI ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	73
2.1.1.	Milli Gelir ve Büyüme Trendinde İstikrarsızlık.....	74
2.1.1.1.	Tarım Sektörünün Ekonomideki Ağırlığı.....	75
2.1.1.2.	İthal İkameci Sanayileşme ve Sanayi İşletmelerinin Korunması.....	77
2.1.1.3.	Hizmet Sektörünün Gelişen Yapısı.....	81
2.1.1.4.	Milli Gelir Bileşenlerinin Genel Değerlendirilmesi.....	82
2.1.2.	Yatırımların Yetersizliği ve İstikrarsızlığı.....	83
2.1.3.	Eksik İstihdam ve İşsizliğin Artışı.....	85
2.1.4.	İlımlı Trendden Artan Enflasyona.....	85
2.1.5.	Dış Ekonomik İlişkilerin Seyri.....	86
2.1.5.1.	İhracatın Yetersiz Kalışı.....	88
2.1.5.2.	İthalatın Gerekliliği ve Dışa Bağımlılığın Artışı.....	90
2.1.5.3.	Sürekli Açık Veren Ödemeler Bilançosu.....	92

2.1.6.	Finansal Piyasaların Etkinlikten Uzak Yapısı.....	93
2.1.7.	Devlet Borçlarının Hızlı Artışı.....	94
2.1.8.	24 Ocak 1980 Kararlarından Önceki Makro Ekonominin ve İşletmelerin Genel Görünümü.....	97
2.2.	24 OCAK 1980 KARARLARI VE EKONOMİDE KÜRESEL DÖNÜŞÜM HAREKETLERİ.....	100
2.2.1.	24 Ocak 1980 Kararlarının Hedefleri ve Piyasa Ekonomisine Geçiş..	102
2.2.2.	Dış Ticaretin Liberizasyonu.....	104
2.2.3.	Yabancı Yatırımların Özendirilmesi.....	107
2.2.4.	Finans Piyasalarının Liberizasyonu ve Bankacılığın Değişmesi.....	108
2.2.5.	Özelleştirme Çalışmaları.....	109
2.2.6.	Avrupa Birliği İle İlişkiler ve Gümrük Birliği.....	111
2.2.7.	Uluslararası Ekonomik Kuruluşlarla İlişkiler.....	113
2.2.7.1.	IMF ve Türkiye İlişkileri.....	113
2.2.7.2.	Dünya Bankası Grubu İle İlişkiler.....	116
2.2.8.	Türkiye’de Küresel Dönüşüm Hareketlerinin Makro Ekonomik ve İşletme Bazlı Değerlendirilmesi.....	116
2.3.	TÜRKİYE’DE KÜRESEL DÖNÜŞÜM HAREKETLERİNİN MAKRO EKONOMİYE VE İŞLETMELERE ETKİLERİ.....	117
2.3.1.	Milli Gelir (GSMH) ve Büyüme Trendinde İstikrarsızlığın Sürmesi..	118
2.3.2.	Reel Ekonomide Sektörel Yatırımlardaki Yetersizlik ve Dengesizlik	121
2.3.2.1.	Yatırımlarda Entansif Verimlilik Anlayışı ve Stagflasyon...	124
2.3.2.2.	Teknolojik Yatırımların Yetersizliği ve Verimsizlik.....	127
2.3.2.3.	Yabancı Sabit Yatırımların Çekilememesi.....	129
2.3.3.	Eksik İstihdam ve İşsizlik Sorununun Artarak Devam Etmesi.....	130
2.3.4.	Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi Açıklarının Büyümesi.....	132
2.3.5.	Kaynakların Verimsiz Kullanılması ve Bütçe Açıkları.....	137
2.3.5.1.	Bütçe Açıklarının Temel Nedenleri.....	138
2.3.5.1.1.	Borç Faizlerinin Artışı ve Borç Kısır Döngüsü.....	138
2.3.5.1.2.	KİT Zararlarının ve Açıklarının Yükü.....	144
2.3.5.1.3.	Görev Zararlarının Artış Hızı.....	147
2.3.5.1.4.	Vergi sisteminin Yetersizliği ve Kayıt dışı Ekonominin Büyümesi.....	148
2.3.5.2.	Bütçe Açıklarının Makro Ekonomiye ve İşletmelere Etkileri.....	149
2.3.5.2.1.	Yüksek Reel Faizler ve Rant Ekonomisi.....	149
2.3.5.2.2.	Enflasyonun Kronikleşmesi.....	151

2.3.6.	Finansal Gelişmeler Ve Borç Yükünün Artışı.....	155
2.3.6.1.	Finansal Liberalleşme ve Dış Borç Yükünün Artışı.....	155
2.3.6.2.	İç Borç Yükünün Hızla Artması.....	158
2.3.6.3.	Bankaların İşletmeler Yerine Devleti Finanse Etmesi.....	161
2.4.	KÜRESEL REKABET GÜCÜNÜN EKSİKLİĞİ.....	162
2.4.1.	Türkiye'nin Makro Ekonomik ve İşletme Bazlı Rekabet Gücü.....	164
2.4.1.1.	AR-GE Harcamalarına Gereken Önemin Verilmemesi.....	164
2.4.1.2.	İşletmelerde Verimlilik ve Kaliteyi Artırmada Yeni Teknoloji ve Yönetim Tekniklerinin Uygulanmaması.....	166
2.4.1.3.	Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde Dünya Standartlarının Yakalanamaması.....	171
2.4.1.4.	Esneklikte KOBİ Ağırlıklı Sanayi Yapısının Değerlendirilememesi.....	172
2.4.1.5.	Nitelikli İnsan Sorununun Aşılammaması.....	173
2.4.2.	Dış Pazar Genişliğinin ve İstikrarının Sağlanamaması.....	175
2.4.3.	GB Sürecinde AB Karşısında Rekabetin Sağlanamaması.....	177
2.4.4.	Küresel Rekabet Gücünün Makro Ekonomik ve İşletme Bazlı Değerlendirilmesi.....	179

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL REKABET GÜCÜ EKSİKLİĞİNE BAĞLI OLARAK YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE İŞLETMELERE YÖNELİK REKABET STRATEJİLERİ

3.1.	REKABET GÜCÜ EKSİKLİĞİ VE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER.....	183
3.1.1	5 NİSAN EKONOMİK KARARLARI.....	183
3.1.1.1.	5 Nisan 1994 Ekonomik Kararlarının Nedenleri.....	184
3.1.1.2.	5 Nisan 1994 Kararlarının Niteliği ve Amaçları.....	189
3.1.1.3.	5 Nisan 1994 Kararları ve Alınan Önlemler.....	190
3.1.1.4.	5 Nisan 1994 Kararlarının Makro Ekonomiye ve İşletmelere Etkileri.....	192
3.1.2.	GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ.....	196
3.1.2.1.	Güneydoğu Asya Krizinin Temel Nedenleri.....	197
3.1.2.2.	Güneydoğu Asya Krizinin Türkiye'ye Etkileri.....	202
3.1.2.3.	Güneydoğu Asya Krizinden Çıkarılacak Dersler.....	204
3.1.3.	RUSYA KRİZİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ.....	205

3.1.3.1. Rusya Krizinin Temel Nedenleri.....	205
3.1.3.2. Rusya Krizinin Türkiye'ye Etkileri.....	206
3.1.4. KASIM 2000-ŞUBAT 2001 KRİZLERİ.....	207
3.1.4.1. Aralık 1999 İstikrar Programı ve Yaşanan İki Kriz.....	207
3.1.4.2. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizlerinin Temel Nedenleri.....	212
3.1.4.2.1. Reel Ekonomi ve Bankacılık Sorunları.....	212
3.1.4.2.2. Siyasi İstikrarın Sağlanamaması.....	217
3.1.4.3. Krizlerin Makro Ekonomiye ve İşletmelere Etkileri.....	218
3.1.4.4. GEGP Sonrasında Gelişmeler ve Eleştiriler.....	220
3.1.4.5. Türkiye Ekonomisinde Küresel Rekabet Gücü ve Makro Ekonomik Krizler Arasındaki İlişki.....	224
3.2 İŞLETMELERDE REKABET GÜCÜNÜ ARTIRICI STRATEJİLER.....	227
3.2.1. REKABET YÖNLÜ YÖNETİM VE ORGANİZASYON.....	227
3.2.1.1. Geleceği Bugünden Kavramak İçin Vizyon Yönetimi.....	228
3.2.1.2. Vizyona Ulaşmada Rekabetçi Stratejiler Geliştirme.....	230
3.2.1.3. Katılımcı, Yenilikçi, Yaratıcı ve Lider Yöneticilik.....	233
3.2.1.4. Etkenlik, Verimlilik, Kalite ve Yeniliği Sağlamada Performans Yönetimi.....	234
3.2.1.5. Rekabette Bilginin Önemi ve Yönetim Bilişim Teknolojileri.....	237
3.2.1.6. Etkili Zaman Yönetimi İle Verimlilik, Kalite ve Hız Üstünlüğü.....	239
3.2.1.7. Tehditleri Fırsatlara Çevirmede Kriz Yönetimi.....	240
3.2.1.8. Rekabet Yönlü Organizasyonlar Oluşturma.....	242
3.2.1.8.1. Yeni Gelişmelere Adaptasyonda Değişim Mühendisliği.....	242
3.2.1.8.2. Katılıma Yönelik Takım Çalışmasının Önemi ve Yalın Organizasyon.....	244
3.2.1.8.3. Şebeke Organizasyonlar ve Stratejik İşbirlikleri...	246
3.2.1.8.4. Sürekli Gelişme ve Öğrenen Organizasyonlar.....	247
3.2.1.9. Rekabette Sürekli Gelişme Avantajı ve TKY Anlayışı.....	248
3.2.2. ÜRETİMDE KALİTE, YENİLİK, ESNEKLİK VE VERİMLİLİK.....	251
3.2.2.1. Nitelikli İşgücü ve Kalite Rekabeti.....	251
3.2.2.2. Üretimde Standardizasyonun Önemi ve ISO Kalite Standartları.....	252
3.2.2.3. AR-GE Faaliyetleri İle Yeni (Farklı) Rekabeti.....	254
3.2.2.4. Esnek Üretim Sistemleriyle Esneklik ve Hız Üstünlüğü.....	255
3.2.2.5. (JIT) Tam Zamanında Üretimin Avantajları.....	256
3.2.2.6. Toplam Kalite Kontrolü ve Kalite Kontrol Çemberleri.....	258

3.2.3. REKABETÇİ PAZARLAMA TEKNİKLERİ.....	259
3.2.3.1. Pazarlama Karmasında 5.P Olarak Kurum İmajı.....	259
3.2.3.2. İlişki Pazarlamasıyla Müşteriyi Elde Tutma.....	260
3.2.3.3. Keşfedilmemiş İhtiyaçların Keşfedilmesi.....	262
3.2.3.4. Güçlü Marka İmajı Yaratmak.....	263
3.2.3.5. İnternet Yoluyla Düşük Maliyetli, Hızlı, Etkin Reklamcılık ve Müşteri Hizmetleri (Sanal Pazarlama).....	265
3.2.4. REKABETTE YENİ MUHASEBE VE FİNANS UYGULAMALARI.....	267
3.2.4.1.Hedef Maliyetleme Yöntemi İle Maliyet ve Fiyat Rekabeti..	267
3.2.4.2. Rekabetin Sağlanmasında Yeni Finansal Teknikler.....	269
3.2.4.2.1. Leasing (Finansal Kiralama).....	269
3.2.4.2.2. Factoring.....	269
3.2.4.2.3. Forfaiting.....	271
3.2.4.2.4. Yeni Teknoloji ve Ürün Geliştirmede Risk Sermayesi.....	271
SONUÇ.....	274
ÖNERİLER.....	277
KAYNAKÇA.....	281
DİZİN.....	301

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Doğrudan Yatırımlar Stok Matrisi 1990.....	22
Tablo 1.2: Küresel Gelir Farklılığı, 1960-1989.....	41
Tablo 1.3: 1980 Sonrası IMF Politikaları ve Sonuçları.....	42
Tablo 1.4: Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Net Sermaye Akımı.....	53
Tablo 1.5:Küreselleşmenin Boyutları.....	70
Tablo 2.1:GSMH’da Gelişmeler.....	74
Tablo 2.2: Tarım Sektörünün Katma Değeri, 1925-1978.....	76
Tablo 2.3: Ekonominin Yapısındaki Gelişimler	82
Tablo 2.4: 1968-79 Döneminde Toplam Yatırımların Gelişimi (1968 Fiyatlarıyla).....	83
Tablo 2.5: Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (1976 Fiyatlarıyla).....	84
Tablo 2.6: İstihdamın Gelişimi (1962-1979) Bin Kişi.....	85
Tablo 2.7: Çeşitli Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Payları ve Kişi Başına Dış Ticaret Değerleri (1976).....	87
Tablo 2.8: Türkiye’nin İhracatı (1965-1979) (Milyon Dolar).....	88
Tablo 2.9: İthalatın Mal Gruplarına Göre dağılımı (1960-79).....	91
Tablo 2.10: Ödemeler bilançosu (1963-78).....	92
Tablo 2.11: Kamu kesimi Gelir ve Harcamaları (1963-78).....	96
Tablo 2.12: Türkiye ve OGÜ’in Büyüme ve Sanayileşme Göstergelerinin Karşılaştırılması (1977).....	99
Tablo 2.13: Türkiye’nin IMF İle Yaptığı Stand-By Düzenlemeleri.....	114
Tablo 2.14: 1980 sonrası GSMH Serileri.....	118
Tablo 2.15: Sektörler İtibariyle GSMH Payları (%).....	119
Tablo 2.16: Sektörler itibariyle Büyüme Hızları.....	121
Tablo 2.17: Kamu ve Özel Kuruluşların Yatırım Yüzdeleri (1981-94).....	122
Tablo 2.18: Çeşitli kesimlere Yönelik Toplam Yatırımlar (%).....	122
Tablo 2.19: Sektörler İtibariyle Yatırım Özendirmeleri (%).....	124
Tablo 2.20: İmalat sanayiinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Pay (%).....	124
Tablo 2.21: İmalat Sanayii Katma Değeri ve Ulusal Gelir içindeki Payı.....	125

Tablo 2.22: 1980 Sonrası İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları.....	125
Tablo 2.23: Yabancı Yatırımların İzin ve Girişleri (Milyon\$).....	129
Tablo 2.24: İşsizlik ve Eksik İstihdam(Bin)1999.....	131
Tablo 2.25: Ana Sektörlere Göre ihracat Payları (%).....	132
Tablo 2.26: 1980 Sonrası Dış Ticaret Açıkları (Milyar Dolar).....	135
Tablo 2.27: Ödemeler Dengesinde Cari İşlem Açıkları.....	136
Tablo 2.28: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%).....	136
Tablo 2.29: 1999 Yılı Konsolide Bütçe Finansman Programı	139
Tablo 2.30: Bütçe Büyüklüklerinin GSMH'ya Oranları (%).....	140
Tablo 2.31: GSMH İçindeki Payı Bakımından Konsolide Bütçe Harcamaları.....	142
Tablo 2.32: KİT İle Özel Teşebbüsler Arasında Karlılık ve Verimlilik Karşılaştırması (1980-1992) (%).....	145
Tablo 2.33: KİT Kar ve Zararları İle KİT Açıkları.....	146
Tablo 2.34: Faiz Oranlarının Gelişimi 1980-1997 (%).....	150
Tablo 2.35: Yıllık Ortalama Enflasyon Oranları 1980-96 (%).....	151
Tablo 2.36:Türkiye'de sermaye Hareketlerinin Dağılımı 1989-95 (Milyon \$).....	157
Tablo 2.37: Ödemeler Dengesi İstatistikleri 1991-96 (Milyar \$).....	158
Tablo 2.38: İç Borç Stokunun Yüzde Dağılımı 1990-97.....	159
Tablo 2.39: Temel Ekonomik Göstergeler Yönünden Türkiye İle GÜ'lerin Karşılaştırılması.....	163
Tablo 2.40: Çeşitli Ülkelerde Ar-Ge harcamalarının GSYİH İçindeki Payı.....	166
Tablo 2.41: İleri Teknoloji İhracat Oranlarının Karşılaştırılması.....	169
Tablo 2.42: Ekonominin ve İşgücünün Verimliliği.....	171
Tablo 2.43:Türkiye'de ve Diğer Ülkelerde Bilgi ve İletişim Teknolojisi Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (1992 - 1995) (%).....	172
Tablo 2.44: Çeşitli Ülkelerde KOBİ'lere İlişkin Bazı Göstergeler.....	173
Tablo 2.45: Ülkeler İtibariyle Eğitim Harcamaları.....	174
Tablo 2.46: Dış Ticaretin Karşılaştırılması.....	175
Tablo 2.47: Bazı Ülkelerin Dünya İhracatındaki Payı.....	175

Tablo 2.48: GB ve Dış Ticarete Ait Temel Göstergeler (Milyon \$).....	177
Tablo 2.49: Türkiye ve AB ülkeleri Arasındaki Ticaret dengesi (Milyon \$).....	178
Tablo 2.50: AB İle Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı (Milyon \$).....	178
Tablo 3.1: 1990-1993 Türkiye'nin Makroekonomik Performansı.....	186
Tablo 3.2: Türk Bankacılık Sektöründe Açık Pozisyonlar (1988-1993).....	187
Tablo 3.3: IMF Performans Kriterleri ve Gerçekleşmeler (1994).....	194
Tablo 3.4:İmalat Sanayi Üretim Endeksi (Bir Önceki Yıla Göre % Değişim).....	195
Tablo 3.5: İmalat Sanayi Kapasite Kullanımı (%).....	195
Tablo 3.6: Asya Mucizesine İlişkin Bazı Göstergeler.....	197
Tablo 3.7: Güneydoğu Asya Ülkelerinde Cari İşlem Açıkları (1995-96).....	200
Tablo 3.8: Uluslar arası Bankaların Asya Ülkelerine Açtığı Borçların Yapısı.....	200
Tablo 3.9: 2000 Yılı Program Hedefleri ve Gerçekleşmeler.....	210
Tablo 3.10: Krizler Öncesi Ekonomik Göstergeler.....	213
Tablo 3.11: Yıllar İtibariyle Özel Kesim İmalat Sanayii Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Değişme.....	213
Tablo 3.12: Dış ve İç borçların GSMH İle Karşılaştırılması.....	215
Tablo 3.13: Bankacılık Sektörü Döviz Pozisyonu (Milyar \$).....	216
Tablo 3.14: Krizler Sonrasında Makro Ekonomik Dengeler.....	218
Tablo 3.15: 2001 Yılı Program- Revize Hedefler ve Gerçekleşmeler.....	222
Tablo 3.16: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengesi.....	226
Tablo 3.17: Vizyoner ve Karşılaştırma Şirketleri.....	229
Tablo 3.18: Rekabet Stratejilerinin Uygulanması.....	232
Tablo 3.19: Müşteriyi Elde Tutmanın Kara Etkisi.....	261

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Borç Kısır Döngüsü.....	143
Şekil 3.1: Performans Yönetim Süreci.....	236
Şekil 3.2: Kriz Yönetiminin Beş Safhası.....	241
Şekil 3.3: Kriz Öncesi Yönetimin Önemi.....	242
Şekil 3.4: Değişim Mühendisliğinde Üç Önemli Faktör.....	244
Şekil 3.5: Takım Yaklaşımıyla Oluşan Yalın Organizasyon.....	246
Şekil 3.6: Toplam Kalite Yönetiminin Felsefesi ve İlkeleri.....	250
Şekil 3.7: Geleneksel ve Tam Zamanında Üretim Sistemi Karşılaştırması.....	257
Şekil 3.8: Tarihi Maliyetleme ve Hedef Maliyetleme Açısından Maliyet ve Fiyat Belirleme Aşamaları.....	268

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1: Yüksek Reel Faiz, Operasyonel Denge, Faiz Dışı Fazla	140
Grafik 2.2: Konsolide Bütçe Faiz Ödemelerinin Vergi Gelirlerine Oranı.....	141
Grafik 2.3: Kamu Bankaları Görev Zararı Stoku (GSMH'ya Oran).....	148
Grafik 2.4: Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme Oranları.....	154
Grafik 2.5: Türkiye'nin Toplam Dış ve İç borç Stokunun GSMH'ya Oranı.....	156
Grafik 3.1: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği Artışı 1980-1994 (%).....	185
Grafik 3.2: Dış Ticaret Açığı 1984-1995 (Milyon \$).....	186
Grafik 3.3: Menkul Değerler Cüzdanı ve Özel Sektöre Açılan Krediler (Toplam Aktifler İçindeki Payı %).....	214
Grafik 3.4: Döviz Tevdiat Hesapları (Toplam Mevduat + Repo).....	216

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	Araştırma Geliştirme
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
C:	Cilt
ÇUŞ	Çok Uluslu Şirketler
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EÜS	Esnek Üretim Sistemleri
GATT	General Agreement Tariffs and Trade
GB	Gümrük Birliği
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	Gelişmiş Ülkeler
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İKO	İşgücüne Katılım Oranı
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
KOBİ	Küçük ve Orta Boy İşletmeler
MAI	Multinational Agreement Investment (Çok Uluslu Anlaşma Yatırım)
OECD	Organization of European Cooperation and Development
OGÜ	Orta Gelirli Ülkeler
s.	Sayfa
S:	Sayı
WTO	Dünya Ticaret Örgütü
Y:	Yıl
Yay.	Yayımları

TEZ HAKKINDA

Araştırmanın Problemi

1980 yılında, IMF onayını alan ve 24 Ocak Kararları'yla, küresel ekonomik sisteme entegrasyon sürecine giren Türkiye, bu sisteme nasıl bir ekonomik alt yapıyla girmiştir ? Küresel ekonomik sisteme entegrasyon sürecinde hangi makro ekonomik dönüşüm hareketleri uygulanmıştır. ? Uygulamaya konan bu ekonomik dönüşüm hareketleri, makro ekonomik yönelimli olarak işletmeleri nasıl etkilemiştir.? Küresel rekabet düşüncesi çerçevesinde ekonominin temel taşları olan işletmelerin küresel normlarda rekabet güçleri artırılabilmiş midir.? 1990'lı yıllarda kronikleşmeye başlayan ekonomik krizlerin temelinde öngörülen; kamu açıkları neden artmakta, üretim neden artırılamamakta ve finansal istikrar neden sağlanamamaktadır? Ekonomik krizlerin temelinde öngörülen tüm bu sorunların, makro ekonomik ve işletme bazlı olarak küresel rekabet gücü eksikliği ile ilişkisi nedir.? İşletmelerin küresel normlarda rekabet gücünü artırıcı ne gibi stratejiler uygulamak gerekmektedir.?

Araştırmanın Amacı

Üretimde kar marjlarının azalmaya başlaması ve sermayede değerlendirme sorunlarının ortaya çıkışı, üretim gücü ve sermaye birikimlerinin gelişmiş ülkelerde ulusal ekonomik sınırları zorlar hale gelmesine neden olmuştur. Hammadde ve işgücü maliyetlerini düşürerek daha fazla artı değer, sermayenin daha karlı alanlara yönlendirilmesiyle de daha fazla kazanç elde edebilme düşüncesi, bu ülkeleri açık pazarlara, yeni kazanç alanlarına girmeye zorlamıştır. Gelişmiş ülkelerin teknik bilgi ve teknoloji alanındaki buluşlarını hızla üretim alanına adapte etmelerinin yanında eşanlı olarak iletişim ve ulaşım alanlarına da kanalize etmelerine dayalı tanıma, yakınlaşma süreci, serbest piyasa ekonomisi, serbest ticaret, sermayenin serbest dolaşımı gibi iktisat politikalarıyla da desteklenince ülkeler arası ekonomik sınırlar ortadan kalkmaya, dünya küreselleşme adı altında yeni bir ekonomik yapıya doğru kaymaya başlamıştır.

Bu yapılanma, gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke pazarlarında, küresel rekabet gücü üstünlüklerine bağlı olarak yüksek oranlı üretim ve ticaret yönlü kazanç sağlarken, 1990'lı yılların başından itibaren finansal küreselleşmenin hız kazanmasıyla finansal sermaye getirisi sağlamaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerin güçlü bir ekonomik geçmişe ve alt yapıya sahip olmalarına, ulusal

ekonomik sınırlarını aşan küresel rekabet güçlerine rağmen, gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik dengelerini sağlamadan, küresel normlarda rekabet edebilecek makro ve mikro ekonomik yapılarını kurmadan küresel ekonomik sisteme entegre olmaya çalışmaları bu ülkelerde kronikleşen krizlere neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer alıp küreselleşme sürecinde olan ülkemizde de bu gelişmelerin iz düşümleri yaşanmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı küreselleşme sürecine bağlı olarak Türkiye Ekonomisinde yaşanan ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren kronik bir hal alan makro ekonomik krizlerin ortaya çıkış şekillerinden ziyade temel nedenlerini yakalayabilmek, sorunlara doğru teşhis ve doğru çözüm önerileri üretebilmektir.

Araştırmanın Önemi

Türkiye'de küreselleşme süreciyle birlikte kronikleşen makro ekonomik krizlere ilişkin tartışmalar ve çözüm önerileri; kamu açıkları, üretimin azalması ve yoğunlukla finansal çerçevede yapılmaktadır. Oysa, küreselleşme hareketleriyle, ekonomik dönüşüm sürecinin bütün boyutlarıyla incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de küreselleşme süreciyle şekillenen ekonomik hayatın kriz ortamını hazırlayan kırılma noktalarını, geniş perspektifli bir inceleme sürecinde tespit ederek, ekonomik sorunların en doğru teşhisini yapma kolaylığını sağlayacaktır. Zira, yanlış teşhis edilen sorunlara yönelik, üretilecek her türlü çözüm önerisi daha en başta çözüm gücünün yitirmiş olacaktır.

Bu çerçevede bu araştırmada; ekonomik krizlerin temelinde olduğu öngörülen kamu açıkları, üretimin azalması ve finansal yetersizliklerin sebep mi? yada sonuç mu? oldukları, bu bağlamda tüm bu sorunların öncesinde temel nedenin, makro ekonomik karar ve uygulamalar çerçevesinde işletme bazlı küresel rekabet gücü eksikliğinin mi? olduğu ortaya çıkacaktır.

Araştırmanın Hipotezi

Ekonomik sınırların ortadan kalkmaya başlamasıyla birlikte dünya tek bir pazar olarak algılanmaya başlamıştır. Aynı pazarda aynı işi yapan ve aynı amaçları taşıyan işletmelerin ve dolayısıyla ülke ekonomilerinin artması rekabetin şiddetlenerek küresel bir boyut kazanmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda ayakta kalabilmek ve amaçlara ulaşabilmek için uygulanan makro ekonomik politikalar ekonominin temel taşı

olan işletmelerin küresel normlarda rekabet etmelerini sağlayıcı ekonomik alt yapıyı hazırlar nitelikte olmalıdır. Küresel ekonomik sisteme entegrasyon en başta küresel rekabeti kabullenmeyi ve makro ekonomik yönelimli olarak işletmelerin küresel rekabet güçlerini artırmayı zorunlu kılmaktadır. Ancak Türkiye’de makro ekonomik kararlar rekabet yönelimli alınmadığı ve uygulanmadığından kamu açıkları ve borç yükü artmış, üretim durmuş ve finansal sistem işlemez hale gelmiştir. Bu bağlamda araştırmanın hipotezi; “Türkiye’de ekonomik krizleri aşmanın tek çıkış yolu küresel normlarda rekabet edebilecek güçlü işletmelerden oluşan bir reel ekonomik yapının oluşturulmasıdır. Ekonominin temel taşı olan işletmeler makro ekonomik yönelimli olarak küresel rekabet perspektifli desteklenmediği sürece kaynaklar yanlış ve verimsiz alanlara akacak, kamu açıkları artacak, rekabet gücünden yoksun olan üretim duracak ve finansal istikrar sağlanamayacaktır.”

Araştırmanın Sınırlılıkları

Küreselleşme olgusu, ekonomik, kültürel ve politik vb. yönleri olan bir süreçtir. Bu çalışmada ise, küreselleşmenin ekonomik alandaki etkileri ön planda tutulacaktır. Yaşanan krizlerin nedenleri ve krizleri aşmada küresel rekabet gücünün önemi kısmı, reel sektör ve ağırlıklı olarak imalat sektörüne yönelik incelenecektir. Ayrıca, yaşanan krizlerle ilgili olarak krizlerin kronikleşme sürecine girdiği 1990 – 2002 dönemi baz alınacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada öncelikli olarak, küreselleşme olgusu ve Türkiye ekonomisine yönelik olarak kitap, dergi, gazete ve İnternet kaynaklarından ulusal ve uluslararası literatür taraması yapılmıştır. Tezin metin bölümleriyle ilgili literatür taraması yanında tablo, şekil ve grafiklerden oluşan istatistiksel veriler karşılaştırmalı ve ortaya konan konuları bağlayıcı nitelikte objektif bir biçimde seçilmeye çalışılmıştır.

TEZ METNİ

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME OLGUSUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. KÜRESELLEŞMENİN TEMEL DİNAMİKLERİ VE TANIMI

Son yıllarda dünyada tartışılan konuların en önemlisi ve belirleyicisi küreselleşmedir. Her tartışma kendi içerisinde belli bir yönlendirmeyi içerir ve tarihteki her büyük tartışmada olduğu gibi, bugünde dünya küreselleşmeyi tartışıyor, yani dünya yönlendirilmek isteniyor.¹Bu yönlendirme, dünyayı yeniden yapılandırma isteminin ve teşebbüsünün tarihsel bir sonucudur.² Bu bağlamda “küreselleşme bir anlamda egemenlik düşüncesinin yeni bir şekil alışı, diğer bir ifade ile egemenliğin kendi kendini yeniden üretime tabi tutma olgusudur.”³ Dünya tarihi, egemen toplumların yönlendirme, dönüştürme ve egemen olabilme, çıkarlarını maksimize edebilme adına yaptığı kanlı mücadelelere şahittir. Ancak küreselleşme olgusu bu mücadelenin farklı bir aracı olarak, ulusları birbirine bağlayan, uluslar üstü sistemin ifadesidir.

¹ TAKIŞ Taşkın, “Fantastik Bir Festival: Küreselleşme”, *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002, s.5

² ERKIZAN Hatice N., “Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri üzerine”, *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Nisan 2002, s.66

³ KILINÇ Ramazan, “Küreselliği İnşa Etmek: Egemenliğin Dönüşümü Olarak Küreselleşme”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Y:7, S:25-26, Kış-Bahar 2002, s..31

Ulusların birbirlerine bağımlılığının her geçen gün daha da artması başta ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi dinamiklerin özünde var olan tabii bir süreçtir. Ancak özellikle soğuk savaş sonrası dönemi kapsayan 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya atılan küreselleşme kavramı, bu tabii süreci, oluşturulan uluslar üstü kuruluşlarca kontrol altına alma çabasıdır.

Küreselleşme bugün ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda kendine özgü parametreleriyle varlığını gündelik hayatın her alanında hissettirmektedir. Doğu-Batı, veya önceki dönemlere ait ideolojik ayrımlar, çoktan anlamını yitirdi. Dünya soğuk savaş dönemlerinde olduğu gibi artık iki kutuplu değil. Bugün bir taraftan ekonomik ilişkiler alanında bütünleşme, bölgesel entegrasyonlar ve siyasi anlamda yerelleşme ile birlikte, ulus devlet yapıları zayıflamaktadır. Tarihte hiç görülmemiş bir biçimde, ekonomi ve siyaset farklı kanallarda belirli bir üst sistem içerisinde gelişmektedir. Gelişmiş teknoloji, para ve sermaye hareketleri, işgücü yapısı, üretim anlayışında ve kalıplarında farklılaşma, yeni ortaklık ve örgüt yapıları, artık bu dönemin dinamikleri tarafından yeniden şekillendirilmektedir.⁴ Bugün gelişmekte olan ekonomiler IMF ve Dünya Bankasının politikalarıyla şekillenmekte, BM uluslar üstü hukuka ilişkin kararları vermekte ve ulusların iç işlerine kadar karışabilmektedir.

Küreselleşme, tabii süreci içerisinde bir çok alanda gelişerek ve bu alanların birbirlerini etkileyerek ortaya çıkardığı bir olgudur. Liberal ideolojiye dayalı kapitalist düşüncenin temelini oluşturduğu ekonomik alan, teknolojik yeniliklerin ekonomik ve toplumsal hayatı etkilemesi, aydınlanma çağı, modernizmden post-modernizme değişen toplumsal düşünceler, evrensel normlardan uluslar üstü hukukun temellerinin atılmasına, ulus devletin yeni rollerinin belirlenmesine kadar birçok konu ve alan küreselleşme olgusunun temel dinamiklerini oluşturmaktadır.

1.1.1. Liberal Kapitalizm

Küreselleşmeyi, dünya kapitalist ekonomisi, ulus-devlet sistemi, dünya askeri düzeni, ve uluslar arası iş bölümü bağlamında tartışan Giddens en önemli rolü, küresel olarak kendini etkin kılan kapitalist ekonomiye verir. Giddens'e göre küreselleşme

⁴ TUTAR Hasan, "Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Küresel Düş Kırıklıklarımız", Ekonomi Başak Dergisi, Y:23, S:104, Mart Nisan 1999, s.42.

aslında “kapitalizmin dünyayı etkisi altına alma çabasıdır.”⁵ Bu anlamda kapitalizmin dünya genelinde yayılma çabası jeopolitik alanın sınırlarını fazlasıyla aşmıştır. Bu yayılma, ne bir devletler bloğunun bir diğerine göre, ne de bir üretim modelinin bir diğerine göre daha başarılı kabul edilmesi anlamına gelmez. Bu yayılma, devletler arası bir sistem mantığının yerine ulus ötesi bir ağ mantığı koyma eğilimindedir. Artık dünyanın sınırlarını zorlamaya başlayan kapitalizmin evrensel yayılışının ifadesi olarak küreselleşme, aynı zamanda her şeyden önce, dünya çapında sermaye birikimine engel teşkil eden fiziksel ve hukuki sınırları sarma, delme ve sonunda yok etme sürecidir.⁶

Kapitalizm “Ben” merkezli özgürlükçü düşüncenin bir tezahürüdür.⁷ Bu düşünce yapısı 14 Temmuz 1789 tarihinde, dünya egemenliğinin yeni bir sınıfı olarak dünya tarihinde yerini aldı. Bu tarihten sonra eski değerlerin yerini tasarruf, kar güdüsü, bireysel kazancı maksimize etmeyi hedefleyen akılcı davranış gibi hasletler almaya başlamıştır.⁸ Kapitalist girişimcilik aslında orta çağın öncelerine kadar dayanır. Fakat 13. yüzyıldan itibaren kapitalist girişimciler, feodal düzene yavaş yavaş baş kaldırmaya başlamış ve bu başkaldırının meyvelerini almayı başarmışlardır.⁹

Merkantilist dönemde kapitalist sınıf devletin kontrolü altındaydı, üstelik merkantil iktisadi düzen adaletsiz ve çok ağır bir vergi sistemine sahipti. 18. yüzyılın ortalarına doğru ekonomik hayatta daha geniş hürriyet devletin iktisada müdahalesinde azalma, vergi sisteminin değiştirilmesini talep eden fizyokratlara göre ekonomi, kendine mahsus kanunlarına göre çalışmalı, dış etkimler asgari hadde indirilmeli, devlet iktisadi hayata karışmamalıydı. Bu fikirleri ifade eden “Laissez faire, Laissez passer” (bırakınız yapсын, bırakınız geçsin) fizyokratların prensibi olmuştu.¹⁰

Egemen siyasal inancın “laissez faire” olduğu liberal yüzyıl ise, 1776’da Adam Smith’in yayımladığı Milletlerin Zenginliği adlı eseriyle başlamıştır.¹¹ Smith’in

⁵ ERKIZAN Hatice Nur, a.g.m.,s.69’dan naklen, GIDDENS A., *Modernity and Self-Identity*, Polity Press, London, 1991

⁶ ADDA Jacques, *Ekonominin Küreselleşmesi*, (Çev: Sevgi İnceci), İletişim Yay., İstanbul, 2002, ss.9-10

⁷ ERKIZAN Hatice Nur, a.g.m., s.69

⁸ ALTAN Mehmet-AYDIN Mehmet, *Siyasi Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme*, Ufuk Kitapları, İstanbul,2002, s.73

⁹ SAVAŞ Vural F., *İktisadın Tarihi*, Avcıol Yay., İstanbul, 1998, s.94

¹⁰ KÖHNEN Gerhard, *Dünya Ekonomi Tarihi*, (Çev: Tunay Akoğlu), Varlık Yay., İstanbul, 1965, s.137

¹¹ DRUCKER Peter F., *Gelecek İçin Yönetim-1990’lar ve Sonrası*, (Çev: Fikret Üçcan), T. İş Bankası Yay., Ankara,2000, s.2

savunduğu sistem serbest piyasa sistemidir. Bu sistemin başlıca unsurları “doğal özgürlük” ve “görünmez el” yaklaşımlarıdır. Smith ve izleyicilerine göre bu sistem aşırı ve keyfi müdahalelere maruz bırakılmadığı takdirde özgür ve müreffeh toplumlara ulaşmamızı sağlayacaktır ve ayrıca zaman zaman karşısına çıkabilecek veya içine düşebileceği krizleri kendi içinde çözme gücüne sahiptir.¹² Smith’e göre, tüm kararlarında ekonomik düşünceye sahip olduğuna inandığı kapitalist girişim kendi çıkarlarını arama noktasında serbest bırakılmalıydı, çünkü bireysel çıkarların toplamı toplumsal çıkarlara ulaşmayı sağlayacaktı. Serbest piyasa düşüncesi, serbest ve özgürlükçü yapının kendi içinde rekabeti de doğuracağını, bunun da ilerlemenin teminatı olacağını ileri sürmektedir. Smith’in bireyi, bireyin ekonomik kararlarında özgürlüğünü ön plana çıkaran serbest piyasa ekonomisi kapitalist düşüncenin özgürlükçü yapısıyla bütünleşmiştir.

Artık kapitalizm, üretim araçlarına bireylerin sahip olduğu, şahısların işgüçlerini gayri şahsi piyasa tarafından belirlenen bir fiyattan satmakta serbest olduğu ve özünde sadece sermaye birikimi düşüncesinin yer aldığı bir ekonomik organizasyon biçimini aldı.¹³ “Genel kanaate göre de her ekonomik düzen, kendisine uygun bir siyasi düzeni öngörmek zorundadır.”¹⁴ Lipietz’in kapitalizm görüşüne göre, “kapitalist rekabet ve pazar ilişkilerinin kendi kendilerini düzenleme yetisi bulunmamaktadır.” Kapitalist sermaye ve birikim süreci kendiliklerinden verimliliği sağlayamadıkları ve daha fazla kazanç düşüncesinin ifadesi olan sömürü doğalarını gizleyemedikleri için, devletin siyasi organizasyonu kapitalist üretim tarzının gelişmesi sürecinde temel düzenleyici mekanizma, yada kapitalizmin bekasının vazgeçilmez bir parçası ve alansal oluşumların üretim ve yeniden üretimde azami öneme sahip birincil siyasal aktörlerden biri olarak ortaya çıkar. Sermayenin, kendi kendini üretmesi, sermaye birikim sürecinin devletin koruması altında gelişmesine bağlıdır.¹⁵ Devleti temel bir düzenleme ve denetleme düzeneği olarak alan kapitalist gelişme devlete siyasi bir rol yüklemek zorundadır.

¹² YAYLA Atilla, “Hangi İktisat”, **Piyasa Dergisi**, Y:1, S: Kış-2002, s.14

¹³ BARRY Norman, “Kapitalizm”, **Piyasa Dergisi**, Y:1, S: Kış-2002, s.33

¹⁴ ALTAN-AYDIN, **a.g.e.**, s.17

¹⁵ KEYMAN Fuat E., “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”, **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002, s.45’ten naklen, LİPIETZ Alain, “From Althusserianism to Regulation Theory”, ss.99-138

Wallerstein, Fransız devrimi ve onu takip eden 1789-1815 yıllarında “modern dünya sisteminin muhafazakarlık , liberalizm ve sosyalizm” olmak üzere üç ideolojinin doğuşuna tanık olduğunu ifade etmektedir. Wallerstein’e göre Bu sistemler içinde liberalizm, işlemekte olan kapitalist bir dünya ekonomisinin stratejik temelini oluşturan devlet yapılarının uzun vadeli pekiştirilmesine imkan veren tek ideolojidir. Çünkü liberalizm bireyi ve özgürlükleri ön planda tutan bir ideolojidir.¹⁶ Aslında siyasi liberal düşünceyle bütünleşen kapitalizm bireyin özgürlüğünden çok sermayenin, onun sahiplerinin ve sermaye birikimi zorunluluğunun egemenliğini kurmuştur.¹⁷

Braudel’e göre “tarihteki bütün biçimleriyle kapitalizm, sınırsız sermaye birikimi arayışına dayanmaktadır. Sermaye birikiminin kaynağı da kardır. Serbest piyasa fiyatı olabilecek en düşük fiyat, dolayısıyla serbest piyasa karı olabilecek en düşük kardır”. Bunun içindir ki serbest piyasanın bireye öncelik veren, özgürlükleri ön planda tutan yapısından hoşlanan kapitalist, serbest piyasanın rekabetçi yapısından hoşlanmayacaktır. Kapitalist bu özelliği ile piyasayı aşmak, satın alırken rekabetçi piyasadan almak, ancak satarken tekelci piyasada satmak isteyecektir. Bunu da her zaman olmasa da, çoğu zaman devletin katkısıyla başarır. Bu bakış açısıyla Braudel “kapitalizmin ancak devlet ile özdeş hale geldiği zaman, kendisi devlet olduğu zaman muzaffer olacağını” ifade etmektedir.¹⁸ Kapitalizmin özgürlüğü savunması fakat tekelci oluşu, kendi çıkarları yönünde sınırları dünya ölçeğinde aşmaya müsait bir yapısının olduğunu ortaya koymaktadır.

Liberalizm, tekelci kapitalist iktisadi örgütlenmeye en uygun ideoloji ve modern dünya sistemi de kapitalist karakterli ekonomik yapılara sahip olduğundan, liberalizm dünya sisteminin hakim ideolojisi olagelmiştir. 19. yüzyılda liberal ideolojiden beklenen şey, sanayileşmekte olan batı ülkelerinin, üretici fakat sermaye sahibi olmayan tabakalarını sistemle bütünleştirmek, yani rızalarını almaktır. Aksi halde, onları verimli çalıştırabilmek için kaba kuvvete başvurmak gerekecekti ki, bu kapitalist batı için hem

¹⁶ WALLERSTEIN Immanuel, *Jeopolitik ve Jeokültür*, (Çev: Mustafa Özel), İz Yay., İstanbul, 1998, ss. 24-25

¹⁷ ALBERTİNİ Jean M., *Ekonomik Sistemler*, (Çev: Cafer Unay), Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1995, s.5

¹⁸ BRAUDEL Fernand, *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*, (Çev: Mustafa Özel), Ağaç Yay., İstanbul, 1991, s.14

maliyetli hem de riskli bir durumu ifade etmektedir.¹⁹ Dünya genelinde oluşturulmaya çalışılan bu yapı, tekelci kapitalist sermayenin hegemonya adına oluşturmaya çalıştığı uluslar ötesi ekonomik sistemin ifadesidir.

Kapitalizmin evrenselleşmesiyle birlikte sermayenin hareketi de evrenselleşir. Sermaye her zaman kendini en yüksek düzeyde gerçekleyeceği, yani en yüksek kar oranına ulaşacağı noktaya gitme eğilimindedir. Kapitalizmin evrenselleşmesiyle birlikte bu noktada artık ülke içinde değil dünya ölçeğinde aranan bir noktadır. Bu nesnel eğilimin varlığı, reel bir eğilime dönüşüp dönüşmemesinden bağımsız olarak, dünyanın tek pazar olarak kavranması gerektiğine işaret eder. Tek dünya pazarı kanalıyla bütün kapitalist ülkeler birbirine bağımlıdır, ancak dünya kapitalist sistemi, gelişme düzeyleri farklı ülkelerin karşılıklı eşitsiz bağımlılıkları temelinde yükselen bir sistemdir. Kapitalizm evrenselleşirken, hiyerarşik ve dinamik bir yapı içinde sistemleşir. Hiyerarşinin en tepesini tutan kapitalist ülke, en güçlü kapitalist ülkedir ve sistemin hegemonudur.²⁰

Bugün, kapitalizmin sahip olduğu özellikler itibariyle doğma ve gelişme yasalarına son derece uygun, tüm dünyayı denetimi altına alan bir süreç, tarihsel bir aşama yaşanmaktadır. Küreselleşme olarak ifade edilen bu süreç kapitalizmin gelişmesindeki bir aşama, dinamik bir boyut yada yayılma eğilimi olarak ifade edilmektedir. Aslında kapitalizm dünya tarihine çıktığı andan itibaren uluslararası bir bütün olarak işlemiş ve bunu sürdürerek günümüzde çok yüksek küresel bütünleşme düzeyine ulaşmış bir sistemdir. Daha fazla kar elde edebilmek için kısa sürede daha az girdi ile daha fazla ürün yada hizmet üretmek sermaye birikim sürecinin temel belirleyeni oluşturmaktadır.²¹ Dolayısıyla kapitalizmi tanımlayan bu üç kriter, başlangıçtan beri kapitalizmin mekansal anlamda dünya ölçeğinde işleyen bir sistem olmasına neden olmuştur.

Kapitalist düşünce sahip olduğu gücü kaybetmemek, hatta daha da fazlasını kazanabilme düşüncesiyle tüm güç unsurlarını eline geçirmek isteyecektir. Tüm

¹⁹ ÖZEL Mustafa, *Amerikan Yüzyılının Sonu*, İz Yay., İstanbul, 1994, s.12

²⁰ ADALI Coşkun, *Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine*, Sarmal Yay., İstanbul, 1997, s.21-24

²¹ DURUSOY Serap, "Küresel Kapitalizm Ulus Devletlerin Sonu mu?", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:17, S:196, Temmuz,2002, ss.92-93

teknolojiler ve yenilikler, bu bağlamda kapitalist düşünce ve onun geleceği adına kullanılacak, ekonomik düşünce toplumsal hayatın merkezine oturtulduğu için toplumsal değişimler bu ekseninde gelişecektir. Ulusal ve hatta uluslar üstü siyasal ve hukuki düzenlemeler hep bu düşünce etrafında örgülenecektir.

1.1.2. Ulaşım ve İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler

Modern teknolojik çağın başlangıcının James Watt'ın buhar makinesini icadı ile başladığı ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile bu buluş birinci sanayi devriminin de başlangıcıdır. 19.yüzyılda bütün ülkelerde düşük ve kabaca üretkenlik düzeyleri hakim. ticaret göç ve yatırım aracılığıyla bağlantılar sınırlı iken, bir teknolojik icadın ve bu suretle teknolojik gelişmenin ortaya çıkışıyla ekonomik üretkenlik hızlı ve istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir.²² Teknolojik yenilikler ayrıca üretim maliyetlerinin düşmesinde kapitalist girişimciye destek olduğundan, kapitalist girişimde teknolojiyi kendi kontrolüne almaya yada onun nimetlerini ekonomik alana kanalize etmeye başlamıştır. Kapitalist girişim için teknoloji daha az maliyetle daha fazla üreterek, ürettiklerini de daha karlı alanlara taşıyabileceği tek güç odağıdır.

İkinci sanayi devrimi ise temelde içten patlamalı motorların icadı ve sanayiye uygulanmasından güç aldı, ulaştırma ve haberleşmede devrimci adımlarla ilerledi; 20. yüzyılın başlarında pervaneli uçakların yapımını, karayolu araçlarının devreye girmesi izledi. Daha sonra telefon, onu izleyerek radyonun icadı, durağan fotoğrafın filme dönüştürülüp sinemanın icadıysa, haberleşmenin yoğunlaşması ve dünyanın küçülmesinde ön planda yer aldı. İçten patlamalı motorlar sanayide çok daha güçlü makinelerin kullanılmasını mümkün kıldığı gibi, bir çok tüketim malını da bireyselleştirme imkanı getirdi. Otomobil bunun başını çekmekteydi ve artık kitlesel tüketime yönelik üretim başlamaktaydı.²³ Kitle üretimine geçiş yeni pazar bulma konusunda üretici üzerinde bir baskı oluşturmuş, onu sınırların ötesinde yeni pazarlar aramaya yöneltmiştir.

Teknolojik gelişme, sınırlar ötesine taştan üretici için ülkeler arası mal taşımacılığını süratlendirmekte ve ucuzlatmaktadır. Taşımacılığın ve iletişimin

²² ŞENSES Fikret, *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.65

²³ KAZGAN Gülten, *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1997, s. 15-16

ucuzlaması ve süratlenmesi, sınai üretimin çeşitli aşamalarını başka ülkelerde gerçekleştirmeyi, bunun yanında üretim teknolojileri ve üretim sistemlerinin de transfer edilmesini mümkün kılmaktadır.²⁴ Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler zaman ve mekan kavrayışı ve kullanımını etkilemiş, önceki yıllara göre insanın hareketliliğini artırmıştır. Diğer bir deyişle mekanın kavranması ve kullanılması dönüşüme uğramıştır.²⁵

Günümüzde üçüncü sanayi devrimi olarak adlandırılan, elektronik alanında meydana getirilen yeniliklerin merkezinde bilgisayar ve dünyanın her köşesine ulaşmayı mümkün kılan internet ağları yer almaktadır. Dünyanın, zaman ve mekanı aşan özellikleriyle elektronik ağlarla sarılı olması, kar güdüsü odaklı finansal sermayenin önündeki engelleri kaldırarak, uluslar ötesi yapıya kavuşmasını sağlamıştır.

Friedman, küreselleşmenin, “teknoloji merkezli bir değişim süreci” olduğunu ileri sürer. Bilgisayarlaşma, telekomünikasyon teknolojileri, minyatürleştirme, sıkıştırma teknolojisi ve dijitalleşme gibi yenilikler teknolojiyi küresel çapta yaygın ve kullanılabilir kılmaktadır. Friedman’ bu değişime “teknolojinin demokratikleşmesi” adını vermektedir. O’na göre, teknolojinin demokratikleşmesi sayesinde artık herkesin evinde bir banka, bir iş yeri, bir gazete, bir kitabevi, bir aracı kurum, bir fabrika vardır. Ve yine Friedman’a göre üretim ve finansal alanda küreselleşmenin temelleri teknolojik gelişmelerle atılmıştır.²⁶

Ulaşım ve iletişim alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler sadece uluslararası ticari ve finansal faaliyetlerin gelişmesine neden olmamış, aynı zamanda diğer ülkelerdeki hayat tarzlarıyla olan bağlantının ve dikkatin artmasına neden olmuştur.²⁷ Bu aynı zamanda uluslararası kültürel etkileşimi de hızlandırarak

²⁴ SOMEL Cem, “Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”, *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S: 18, Şubat Mart Nisan 2002, s.142

²⁵ ERBAŞ Hayriye, “Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler”, *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002, s.187

²⁶ TÖZÜM Haluk, “Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi?”, *Doğu Batı Dergisi*, Y:5,S:18, Şubat Mart Nisan 2002, s.162’den naklen, FRIEDMAN Thomas, *Lexus ve Zeytin Ağacı, Küreselleşmenin Geleceği* (Çev: Elif Özsayar), Boyner Holding Yay., 1999, ss.16-17

²⁷ GÜZELCİK Ebru, *Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı*, Sistem Yay., İstanbul, 1999, s.30

toplumların birbirine daha da yakınlaşmasına, küresel anlamda kültürel homojenliğin artmasına neden olmuştur.

1.1.3. Modernizmden Post-Modernizme Sosyo-Kültürel Dönüşüm

Sanayi toplumunun kapitalizm ve sosyalizm olarak örgütlenmesi, mekanik aklın toplumsal yaşama uyarlanmasıyla gerçekleşti. Bu nedenle Batı'nın sanayileşme süreci, bir rasyonelleşme süreci olmuştur. Rasyonelleşme süreci, rönesans, reformasyon, hümanizm ve aydınlanma süreçlerinden beslendi. Aynı zamanda rasyonelleşme süreci, toplumsal sistem ve kurumların "laikleşmesini" beraberinde getirdi. Bu süreçlere dayalı olarak gerçekleşen büyük dönüşüm modernleşme süreci olarak adlandırılmaktadır.²⁸ Modernleşme, kentleşme, sanayileşme, kitle iletişim araçlarının gelişmesi, sekülerleşme, bürokrasinin ve modern ulus devletinin gelişmesi gibi toplumsal dinamikleri, dönüşümün göstergeleri olarak ele almaktadır.²⁹

Geleneksel toplumlarda işlevsel zorunlulukları yerine getiren; ekonomi, hukuk, eğitim gibi alt sistemler yani toplumsal kurumlar ayrılmamıştır veya farklılaşmamıştır. Aslında toplumdaki bu işlevsel zorunluluklar modern toplumlarda da değişmemektedir. Modern toplumlar bu işlevleri yerine getirecek uzmanlaşma sürecine girmiş çok sayıda farklı sistemler ortaya çıkarmaktadırlar. Bu açıdan modernleşme bu yapıları ortaya çıkarmada, bilimsel bilinç, seküler bakış açısı, ilerleme doktrini, araçsal aklın üstünlüğü, olgu-değer farklılaşması, bireyci benlik kavrayışı, sözleşmeye dayalı toplum anlayışları, piyasa güdümlü sanayi ekonomilerinin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması, bürokratik devlet anlayışı, hukuksal ilkeler, medya, artan hareketlilik, okur yazarlık ve kentleşme gibi belirli zihinsel ve toplumsal dönüşümleri hem faydalı hem kaçınılmaz olarak görmektedir.³⁰

Öncelikle teknoloji devrimlerinin ekonomik hayatı etkilemesi, sonrasında ekonomik düşüncelerin teknolojiye yön vermesi batı toplumlarında toplumsal kurumsallaşma üzerinde etkili oldu. Ev ekonomisinden fabrika ekonomisine ve kitle üretimine, geleneklerden hukukun üstünlüğüne, eğitimin kurumsallaşmasına, bireysel hak ve özgürlüklere kadar yaşanan bu toplumsal dönüşüm batı insanının dünya

²⁸ ERKAN Hüsnü, *Ekonomi Sosyolojisi*, Barış Yay., İzmir, 2000, s.213

²⁹ YETİM Nalan, "Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel", *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan, 2002, s.129

³⁰ KÖMEÇOĞLU Uğur, "Küreselleşme, Modernleşme, Modernlik", *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan, 2002, s.12-15

görüşüne yeni bir boyut kazandırdı. Batılı toplum modernleşme süreciyle yeniden tanımladığı ve eski baskısından kurtulduğu zaman ve mekan kavramlarıyla dünyayı yeniden tanıdığı, kendini esir ettiğine inandığı dünyayı aşabilmenin yollarını keşfetmiştir. Bu özelliği ile sınırları aşan modern toplum, geleneksel toplumları da etkilemiştir.

Bir toplum sanayi toplumu haline dönüşmekte gösterdiği başarı ölçüsünde modernleşmekte, maddi refaha kavuşmakta ve diğer toplumlara karşı politik üstünlük elde edebilmektedir. Bu nedenle sanayileşme fırsatı doğar doğmaz politik ve ekonomik liderler bu fırsatı kaçırmak istememekte ve hemen peşine düşmektedirler. Sanayileşme dünya üzerinde yayıldıkça modernizasyonu da kendisi ile birlikte taşımakta ve toplumları benzer bir form alacak şekilde dönüştürmektedir. Bu düşünceye paralel olarak Levy'de geleneksel toplumlarla modern toplumlar ilişkisine girdiklerinde, modern toplumların maddi verimliliğine özenen bir grup insanın aynı koşulları kendi ülkelerine getirmek isteyeceklerini,³¹ diğer bir deyişle, geleneksel toplumların modern toplumları taklit etmeye meyilli olduklarını ileri sürmektedir.

Batı toplumunun modernliği konusunda Wallerstein ise, modernliği iki boyutta ele almaktadır. Teknoloji modernliği ve özgürlük modernliği. Wallerstein'e göre "teknoloji modernliği insanın tabiat üzerindeki; özgürlük modernliği ise kendi üzerindeki, daha doğrusu imtiyazlar üzerindeki zaferinin ifadesidir. İki modernlik arasındaki çatışma, son yirmi yılda iki temel kültürel alanda karşılığını buldu. Birinci alan, matematik ve fizik bilimlerindeki "yeni bilim" anlayışıdır. İkincisi ise, beşeri bilimler ile sosyal bilimlerde karşımıza çıkan postmodernlik hareketidir."³²

Sosyal bilimlerde bir düşünce kalıbı olarak postmodernizm; yerleşmiş düşünce kalıplarından kurtulmayı hedefleyen, her türlü bilimsel araştırma ve bilgi birikimini eleştiren ve yerleşik düzene başkaldırmayı anlatan ve tüm değerleri izafi gören bir bakış açısını ifade etmektedir. Postmodern yaklaşımda küresel, ulusal, yerel, toplumsal unsurların kendi içlerinde bütünleşmeyi sağlayan faktör tüketimdir. Postmodernizm her

³¹ EKŞİNAT Rana, *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Anadolu Ü. Yay., No:10, ss. 21-24'ten naklen, LEVY M., *Modernization and the Structure of Societies*, Princeton University Press, 1996, s11

³² ÖZEL Mustafa, *Değişim ve Kriz*, İz Yay., İstanbul, 1995, s.73-75

koşulda bireyciliği ön plana alır; bireycilik , son yılların neo-liberal düşüncenin temelini oluşturmakta ve kapitalizmin kendisini konjonktüre uyarlamasında ideolojik çerçeve sunmaktadır.³³

Postmodern bir bakışla kalıplardan kurtulma, liberalleşme deregülasyon ve özelleştirme gibi kavramlar, neo-liberal programları devletlerin düzenlediği bir ideoloji olarak yücelten hegemonyacı ekonomi politikalarının stratejik araçları işlevlerini görmektedir. Bu açıdan sosyo-kültürel ve ekonomik dönüşüm bağlamında; modernizmin sanayi toplumunun, postmodernizmin ise sanayi sonrası toplumun felsefi temelini oluşturduğu ifade edilmektedir.³⁴

1.1.4. Siyasi Egemenlik Düşüncesi

Küreselleşme olgusu, ekonomik teknolojik, sosyo-kültürel dinamikleri yanında siyasi anlamda düşünsel bir dinamığe de sahiptir. Dünya tarihi, ağırlıklı olarak ulusların güç elde etme ve egemen olabilmek adına verdikleri mücadelelerle doludur. Bu mücadele yüzyıllardır askeri araçlara dayalı iken artık bu araçların yerini küreselleşme ve küreselleştirme düşüncesi almıştır. Bu sistemin alt araçları olarak da ekonomik teknolojik ve hukuki güç kullanılmaktadır.

Gramsci'nin egemenlik yaklaşımına göre; “belirli bir sınıfın toplumsal bir oluşuma, ulusal çerçevede, zorla değil rızayla kendi gücünü kabul ettirebileceği ideolojik egemenlik mekanizmalarını ele geçirmesi gerekmektedir”. Wallerstein'e göre ise “egemenliğin maddi temelleri üretim, ticaret ve finans alanlarıdır. Egemenlik bu özel düzen içinde olgunlaşır veya bozulur.”³⁵ Egemen olmaya çalışan uluslar, Wallerstein'in, egemenliğin maddi temelleri olarak ileri sürdüğü üretim, ticaret ve finans alanlarındaki gücü elde edebilmek için , Gramsci'nin yaklaşımında olduğu gibi rızaya ve kabullenmeye dayalı uluslar üstü egemenlik mekanizmalarını ele geçirmeye ve işletmeye çalışmaktadırlar.

³³ TUTAR Hasan, "Globalizmin İdeolojik Hegemonya Aracı Olarak Global Demokrasi", *Ekonomi Başak Dergisi*, Y:24, S109, Ocak Şubat 2000, s. 58-59

³⁴ TUTAR, *Globalizmin...*, s.59

³⁵ ADDA Jacques, *a.g.e.*, 54

Peter Durcker'da "dünya tarihi boyunca yapılan bütün siyasal hamlelerin hep ulus devleti aşır, transnasyonel devlet kurma amacına yönelik olduğunu" ifade etmektedir.³⁶ Tek dünyaya egemen olmak, farklılıkları tek payda altında toplamaktan geçer. Aynı ekonomik, siyasal ve kültürel çatı altında birleştirilmiş farklılıklara hükmetmek güç kullanmadan ve daha az maliyetle gerçekleştirilecektir. Bunu gerçekleştirebilmek için uluslar üstü ekonomik, siyasal, hukuki ve askeri bir sistemin kurulması gerekmektedir.

Gücün elde edilerek, egemen olma düşünsel temeline dayanan siyasal küreselleşme, siyasal sınırların bir devlete belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenlik sağlama gücünü yitirmesi; yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşiminin artması; demokrasi, insan hakları ve özgürlükler temelinde dış müdahalelerin yoğunluk kazanması; dil, din, etnik köken, bayrak vb. siyasal-kültürel semboller düzeyinde monolitik, tek tipçi bir yapıya dayanan, ulus devletin önemini kaybederek uluslar üstü kuruluşların öne çıkması olarak değerlendirilmektedir.³⁷

Günümüzde ulusların ekonomi politikaları IMF ve Dünya bankasının programlarıyla şekillenirken, ekonomik yapıya uygun siyasal liberal düşünce bu çerçevedeki ekonomik ilişkilere dayalı olarak kabullenilmektedir. Siyasal alanda BM ulusların iç işlerine kadar karışabilmekte, ayrıca uluslar, üretimin ve ticaretin küreselleştirilmesi adına, GATT,WTO, MAI, kararlarına kendi rızalarıyla imza atarak, gücü kazanarak egemen olmak isteyen gelişmiş, bir diğer tabirle merkez ülkelerin kurmak istedikleri bu sisteme, kendi makro dengelerini sağlamadan onay vermektedirler.

1.1.5. Temel Dinamikleri Çerçevesinde Küreselleşmenin Tanımı

Küreselleşme olgusu, gerek kapitalizmin sınırsız kar ve sermaye birikimine dayanan sınırları zorlayan doğası, gerek ulaşım haberleşme ve üretim yönlü teknolojik gelişmeler, sosyo kültürel değişimlerin farklı toplumları etkileyen yapısı ve gerekse

³⁶ DURUCKER Peter, *Kapitalist Ötesi Toplum*, (Çev: Birtane Karanakçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s.162

³⁷ ACAR Mustafa, "Ekonomik, Siyasal, ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?", *Liberal Düşünce Dergisi*, Y:7, S:25-26, Kış-Bahar 2002, s.15

ülkelerin siyasi anlamda egemen olma, egemenlik kurma, hükmetme güdüsü bağlamında, birbirlerinden farklı fakat birbirlerini tamamlayan temel dinamiklere sahip olması itibariyle ortak tanımına ulaşamayan kavramlardan biridir.

Ancak, küreselleşme en geniş ifadeyle, “malların, fikirlerin, kültürlerin ve sermayenin küresel ölçekte serbestçe yer değiştirmesi”³⁸ anlamında kullanılmaktadır.

Küreselleşmenin genel kabule en yakın tanımı ise, ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal ilişkilerin yaygınlaşması ve gelişmesi, ideolojik ayrımlara dayalı kutuplaşmaların çözülmesi, farklı toplumsal kültürlerin, inanç ve beklentilerin daha iyi tanınması, ülkeler arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması gibi farklı görünen ancak birbirleriyle bağlantılı olguları içeren, bir anlamda maddi ve manevi değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması şeklindedir.³⁹

Keohane ve Friedman’a göre ise küreselleşme, “dünyada birçok ekonomik, finansal, politik, ulusal, güvenlik, çevresel, sosyal, kültürel ve ulusal eyaletler arası teknolojik bağlantılar, piyasalar ve bireyler yoluyla kıtalar arası mesafeleri birbirine bağlayan bir ağıdır.”⁴⁰

Küreselleşmeyi, sosyo kültürel açıdan değerlendiren Waters’a göre de küreselleşme “sosyal ve kültürel organizasyonlarda coğrafi sınırların geri çekilmesi (kaldırılması) ve bu kaldırılmaldan haberdar olan insanların giderek artması sürecidir”⁴¹

Baker, Epstein ve Polin küreselleşmeyi teknolojik değişimlerin temelinde inceleyerek küreselleşmeyi “iletişim teknolojileri ve taşımacılıkta önemli gelişmelere ve değişimlere bağlı olarak birleşmede esnekliğe geçiş süreci, ticaret, yatırım ve finansal işlemlerin kolaylaşması”⁴² olarak tanımlamışlardır.

³⁸ BULUŞ Abdülkadir, “Mali Devletten İktisadi Devlete Geçebildik Mi?” *Zaman Gazetesi*, 14 Ağustos, Çarşamba, 2002, s.12

³⁹ ÖZKIVRAK Özlem, “Globalleşme, Bölgeselleşme. Mega Rekabet ve Türkiye”, *Dış Ticaret Dergisi*, Y:6, S:20, Ocak 2001, s.135

⁴⁰ ÖZ Ersan, “Globalleşme Nedir?”, *Dış Ticaret Dergisi*, Y:6, S:22, Temmuz 2001, s.97

⁴¹ WATERS Malcolm, *Globalization*, Rautledge Press. London and New York, 1995, p.3

⁴² BAKER Dean ve diğerleri, *Globalization and Progressive Economic Policy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, p.298

William Greider ise küreselleşme olgusuna bir betimleme ile yaklaşarak küreselleşmeyi “harkulade bir makine” olarak tanımlar. Greider’e göre bu makine imha edicidir ve imha ettiklerinin karşılığını alır. Bu çok güçlü makine, ardında büyük tahribat izleri bırakarak zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapmaktadır. Dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda yeniden yapılandıran, bir ekonomik sistem draması oluşturarak, sınırlarını aşarak egemen olma, hükmetme, yönlendirme ve hegemonya güdüsüyle hareket eden bu makinenin adı da Greider’e göre Modern kapitalizmdir.⁴³

Küreselleşmeyi ekonomik boyu ile değerlendirip beş temel noktada tanımlayan Yusuf Erbay’a göre de küreselleşme:⁴⁴

- Üretim faktörünün dünya ölçeğinde değerlendirilerek, üretim, dağıtım, tüketime yöneltilmesi,
- Ticari değişmelerin dünya ölçeğinde kurallar ve standartlarla gerçekleşmesi, gümrük duvarlarının indirilmesi ve dünya ticaretini kolaylaştıran bölgesel ticaret bloklarının ortaya çıkması,
- İşletme organizasyonlarından başlayarak, bütün ekonomik aktörlerle uluslar arası bir boyutta ortak dünya ekonomik stratejisi esasına dayalı bir planlamaya gidilmesi,
- İşletmeler ve devlet arasında yeni bir iletişimin ortaya çıkması,
- Üretime katılan aktörlerin birbirleriyle dünya bazında sıkı bütünleşmeye girmeleri sonucu, ekonomik, teknolojik ve hatta hukuki bakımlardan tek bir alan bütünlüğünün kaybolmasıdır.

1.2. ÜRETİMİN VE TİCARETİN KÜRESELLEŞMESİ

Üretimin küreselleşmesi, sermayenin ulusal ekonomilere dolaysız referans yapmadan, biriktiği ülke dışına ihracı ve böylece üretimin bir bölümünün dışarıya kaydırılmasıdır.⁴⁵ Üretimin küreselleşmesinde, üretim küresel pazara, yani tüm dünyaya yönelik olarak gerçekleştirilir. Ülkelerdeki maliyet farklılıkları bir avantaj olarak kabul edilir. Şirketler sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak ve fason imalat

⁴³ ÖZ, a.g.m., s.98

⁴⁴ ERBAY Yusuf, *Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri*, M.İ.G.M. Yay., No:11, Ankara, 1996, s.3

⁴⁵ ADALI , a.g.e., s. 96

yaparak üretim faaliyetlerini uluslar arası alana taşırlar. Şirketlerin bulunduğu ülkelerdeki maliyetlerin yükselmesi durumunda üretimlerini düşük maliyetli ülkelere kaydırmaları sağlanır. Bu yolla teknoloji transferi de gerçekleştirilir.⁴⁶ Küreselleşen üretim sayesinde bir ülkede tasarımı yapılan bir ürünün başka bir ülkede parçaları üretilmekte, üçüncü bir ülkede montajı yapılmakta ve dördüncü bir ülkede de satışa sunulabilmektedir.

1.2.1. Fordizmden Post-Fordizme Değişen Üretim Düşüncesi

Gelişmiş ülkelerin şirketleri eskiden beri menşe ülke dışında ve özellikle birincil meta sektöründe, yatırım yapa gelmişlerdir. 70'li yıllarda başlayan iktisadi krizle üretimin küreselleşmesi hızlanmıştır. İktisadi kriz, bir çok iş kolunda Fordizmin; üretim hattı üzerinde bir örnek kitle üretiminin sağladığı ve ölçek tasarruflarına dayanan etkinlik kazanımlarının sınırlarına ulaşmasıyla izah edilmektedir. Ölçek tasarruflarının sınırlarına varılınca Batılı gelişmiş ülkelerde verim artışı yavaşlamıştır. Verim artışının yavaşlaması ve Doğu Asya'dan gelen rekabetin karşısında Batılı gelişmiş ülkelerin sanayicileri, üretimin örgütlenme tarzını değiştirmekte, sanayiye belirtilen şu ölçüler doğrultusunda yeniden yapılandırmaktadırlar.⁴⁷

- İlk olarak tüketim mallarında, mal farklılaştırma rekabetini şiddetlendirmektedirler. Mal farklılaşması, tüketici artığına el koyma ve tekeli kar elde etme imkanları oluşturmaktadır.
- İkinci olarak mikro elektronikteki gelişmenin açtığı otomasyon imkanlarından yararlanarak, ölçmeye dayanan işlerde insanın algı organları yerine alet kullanmak suretiyle kalite standartlaştırmasında (üretimde defolu malların oranını düşürmede) rekabet etmektedirler.
- Üçüncü olarak, yeni iletişim imkanlarından yararlanarak, işletmelerde dikey entegrasyonu azaltmak, fason imalat yaptırmak ve az stokla çalışmak suretiyle maliyetleri düşürmeye çalışmaktadırlar.
- Dördüncü olarak, iletişim ve taşımacılık kolaylığı sayesinde, maliyetleri azaltmak için üretimin bazı aşamalarını başka ülkelere aktarmaktadırlar.

⁴⁶ ACAR, a.g.m., s.15

⁴⁷ "Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler", T.C. Başbakanlık DPT Yay., No: 2374, Ankara, 1993, ss.10-11

Örneğin niteliksiz iş gücünün kullanılabilirdiği sektörlerde sanayiciler, üretimin bazı aşamalarını düşük ücretle çalışmaya razı işçilerin bol bulunduğu gelişmekte olan ülkelere aktararak maliyetleri düşürmeye çalışmaktadırlar.

1945'lerden 1970'lere kadar uzanan dönemde gelişen fordist üretim, modernlik paradigması çerçevesine şekillenmektedir. Fordist üretim, özetle büyük ölçekte ve standart mal üretimini sağlayan kitlesel seri üretimdir. Postfordist üretim tarzında katı olan eski yerine, esnek olan yeni söz konusudur. Esneklik, postfordist dönemin operasyonel bir göstergesi niteliğini taşımakta, çeşitlenmiş tüketici taleplerine esnek bir şekilde yanıt verebilme yeteneğini ifade etmektedir. Postfordizm, esnek üretim teknikleri, farklılaşmış ve ayrıştırılmış tüketim kalıpları, yeniden yapılanmış bir devlet anlayışı ve post modernist bir yaklaşımla, ekonominin ulus devletler yerine; uluslar arası iş bölümü ve çok ulusluluk tarafından belirlenmesini öngörür.⁴⁸ "Postfordizmin sermayenin dünya ölçeğinde artan hareketliliği, esnek uzmanlaşma kavramı aracılığı ile dile getirilen örgütlenme yoluyla gerçekleşmektedir."⁴⁹

Genel olarak esnek üretim sistemleri, yetenekli bilgisayar nümerik kontrollü (CNC) makinelerle, robotlar ve otomatik malzeme taşıyıcılarının (AGV) bilgisayar desteğinde entegrasyonundan oluşmuş değişik ürün ve parçayı aynı anda üretebilen sistemlerdir. EÜS'lerin en önemli özelliği, atölye tipi üretim sistemlerindeki esnekliklerin seri üretim sistemlerinin üretkenliği ve verimliliği ile birleşmiş olmasıdır. Çok sayıda tipleri olan EÜS'lerin bazıları otomatik malzeme çekme ve saklama (AS/AR) sistemleri içermektedir. EÜS'ler, insan müdahalesi en aza indirgeyerek beşeri hataları minimize etmektedir. Ayrıca makine, işlem, rota, ürün, parça yönlendirme, üretim hacmi, kapasite artırımı ve üretim esneklikleri EÜS'nin genel esnekliğine değişik oranlarda katkıda bulunmaktadır.⁵⁰

Çeşitlenmiş tüketici taleplerine esnek bir şekilde yanıt verebilmek, verimliliği artırabilmek için, farklı işlerin farklı bölgelere yatırım, ortaklık yada fason üretim şeklinde kaydırılması şirketlerin ademi merkezi bir yapıya kavuşmalarına, bir diğer deyişle üretimin dünya ölçeğinde küreselleşmesine neden olmaktadır.

⁴⁸ YETİM, a.g.m., s.133-134

⁴⁹ ERBAŞ, a.g.m., s.181

⁵⁰ "Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)", T.C. Başbakanlık DPT Yay., No:2374-ÖİK:439, s.67-68

Üretimin küreselleşmesinde, üretim tarzlarındaki değişimin yanında uygulanan korumacılık duvarlarını aşma düşüncesi de yatmaktadır. Üretimin küreselleşmesi gelişmiş ülkelerde işsizliğe sebebiyet verdiği ölçüde korumacı eğilimler kuvvetlenmektedir. Ancak korumacı tedbirlerde, tedbiri uygulayan ülkelere doğrudan yabancı yatırımı cezbederek üretimin küreselleşmesine hız vermektedir. Ayrıca finans piyasalarının bütünleşmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu faiz ve kur dalgalanmaları üretimde küreselleşmenin üçüncü bir etmenini oluşturmaktadır. Örneğin son yıllarda Japon yeninin Dolar karşısında sürekli değer kazanması, Japon sanayicilerin üretim faaliyetlerini Güneydoğu Asya'ya kaydırmalarıyla sonuçlanmıştır.⁵¹

1.2.2. Üretimin Küreselleşmesinde Çokuluslu Şirketlerin Rolü

İki dünya savaşı ve 1930 bunalımı ile kesintiye uğrayan uluslararası ekonomik bütünleşme süreci, 1945'ten sonra hem sanayileşmiş ülkelerde hem de bağımsızlığına kavuşup yeniden gelişmekte olan ülkeler adını alan eski sömürge ülkelerinde, iktisadi faaliyetin düzenli ve hızlı biçimde arttığı bir ortamda, yeniden canlanmıştır. 1973'e kadar kesintisiz süren bu hızlı büyüme, ekonomisi en ileri durumda olan ülkelerde büyük sanayi gruplarının oluşmasını teşvik etmiştir. Bu gruplar, yabancı ülkelere doğru genişleyerek uluslararası bir boyut kazandılar ve o sırada o kadar güçlü olmasalar da bugün çokuluslu şirketler adıyla bilinen tanım ortaya çıkmıştır.⁵²

Çokuluslu firmalar, doğrudan yabancı yatırımlara girişen ve üretim faaliyetlerini birden çok ülkede gerçekleştiren firma olarak tanımlanabilir.⁵³ İşletmelerin üretim faaliyetlerini kendi ulusal sınırlarının dışına taşımalarında; ucuz işgücü, ucuz hammadde ve ucuz enerji avantajlarından yararlanma düşüncesi hakimdir. Buna karşılık, özellikle gelişme sürecinde bulunan ülkelerin de kalkınabilmek için, üretim bilgi ve teknolojisine, istihdama duydukları ihtiyaç, dolayısıyla sağladıkları teşvikler işletmelerin ve buna bağlı olarak da üretimin küreselleşmesine zemin hazırlamıştır.

⁵¹ DPT, *Dünyada Küreselleşme...*, ss.11-12

⁵² ADDA Jacques, a.g.e., 85

⁵³ BAŞOĞLU Ufuk-ÖLMEZOĞULLARI Nalan, *Dünya Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1999, s.10

1945-1970 yılları arasında iletişim ve taşımacılık alanındaki önemli ilerlemeler işletmeleri, çeşitli ülkelerde kurulmuş olan birbiriyle ilgili ve ilişkili fabrikalar anlayışına yöneltmiştir. İşletme bazında gerçekleştirilen yönetim ve organizasyon bütünleşmesinin yanı sıra, değişik ülkelerdeki maliyet şartlarının göz önüne alındığı ve bu şartlara uygun olarak ürün alt parçaları üretiminin gerçekleştirildiği yaygın entegre sistemler büyük gelişmeler kaydetmiştir. Bir başka deyişle, “yeryüzündeki üretim dokuları birbiriyle bütünleşip kaynaşmaya başlamıştır.”⁵⁴

Çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisi içindeki payı halihazırda gelişmesi çok parlak olarak nitelenen bir çok ulusu geride bırakacak bir büyüklüğe ulaşmıştır. Dünyadaki tüm yatırımlara çokuluslu şirketlerin yön verdiği, görülebilir bir gelecekte çokuluslu şirket yatırımlarının devam edeceği ve üretimin bu yolla çokuluslu hale dönüşmesinin dünya ekonomisinin yapısal bir karakteri haline geleceği belirtilmektedir.⁵⁵ Bunda mal ve hizmetler için küresel bir pazar oluşmasında en önemli paya sahip olan iletişim ve finansal teknolojilerdeki inanılmaz gelişme ön ayak olmuştur. Bilgisayar donanım ve yazılımları, uydular, fiber-optik kablolar ve yüksek hızlı elektronik transferler, firmaların küresel pazarlar tekmiş gibi hareket etmelerine imkan sağlamıştır.⁵⁶ Ayrıca çokuluslu şirketlerin yatırımlarının en önemli katkısı teknoloji alanında olmaktadır. Teknolojiyi ticari amaçlı üretim için gerekli bilgi olarak ifade edersek, çokuluslu şirketlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yaptıkları bu tip doğrudan yatırımlar dünya ölçeğinde üretim ağlarının kurulmasını sağlamaktadır.

1.2.3. ÇUŞ ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Seyri

Doğrudan yabancı yatırımlar, bir üretim biriminin yerleşim ve mensubiyet ilişkisi olmadığı bir başka ülkede, reel sermaye mallarına harcama yapılmasını ifade eder. Bu harcama ister kendi ülkesindeki parasal sermaye ile yapılsın, isterse yatırımın yapıldığı ülke kaynaklarından kredilendirme usulüyle yapılsın aynı anlama gelmektedir. Reel sermaye mallarına yatırımı karlılık ve etkinlik belirlemektedir. Karlılık bir ülkede yapılan yatırımın maliyetiyle o yatırımdan beklenen gelirin bu günkü değerinin

⁵⁴ ERBAY, a.g.e., s.7

⁵⁵ EKİN Nusret, *Küreselleşme ve Gümrük Birliği*, İTO Yay., No:1999-47, İstanbul,1999, s.33-35

⁵⁶ DPT,*Küreselleşme, Bölgesel...*, s.72

karşılaştırılmasıyla bulunur. Etkinlik ise karın yatırım yapmaya yeterli olması konusundaki tatmindir.⁵⁷ Kısaca yabancı yatırım ancak yeterli karlılık düzeyi yakalandığında gerçekleştirilecektir. Ancak bazen de çokuluslu şirketler gerekli gördükleri yerlere nüfuz edebilme düşüncesiyle de yatırım yapabilmektedirler.

Çokuluslu şirketler ve dolayısıyla DYY'lar üretimin küreselleşmesinde lokomotif gücü oluşturmaktadırlar. DYY'ların bir ülkeye yönlendirilmesinde başta kar, etkinlik ve nüfuz edebilme gibi hedeflere karşılık, DYY'ın yapılması planlanan ülkenin siyasi, ekonomik ve teknolojik alt yapısı, iki ülke arasındaki sosyo-kültürel ve tarihi bağluluklar da yatırımların şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde uluslararası sermaye hareketlerinin önemli bir bölümü dolaylı yatırımlar biçiminde iken, 1950 sonrasında doğrudan yatırımların önemi giderek artmaya başlamıştır.⁵⁸ Ancak ellili ve altmışlı yıllarda DYY'ların büyüme oranı dünya ticaretindeki artış oranının altındaydı. Avrupa ve Latin Amerika'daki yoğun ABD yatırımlarına rağmen ihracat dünya ölçeğinde rekabet etmenin temel yöntemi olmaya devam etmekteydi. Yetmişli yıllarda, DYY'lardaki artış oranı dünya ticaretindeki artış oranını yakaladı, fakat bu yakalamada; 1945-1970 yılları arasında yıllık büyüme hızı ortalama %8'den %5'e inen uluslararası ticaretteki yavaşlamanın da etkisi olmuştur.⁵⁹

1980-1985 döneminde de yabancı sermaye akımlarında önemli bir gelişme görülmemektedir. Ancak, bu trend 1986-1990 döneminde tamamen değişmiş bulunmaktadır. Bu dönemde gelişmiş ülkelerden yabancı sermaye akımları ortalama olarak yılda %24 oranında artmıştır. Büyüme oranı gelişmekte olan ülkeler için ise %22 dir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 1980'lerde gözlenen hızlanmasını anlayabilmek için, bu yatırımların artış haddi ile dünya ihracat ve dünya üretim hacimlerindeki artış haddi karşılaştırılabilir. 1983-1990 yıllarında doğrudan yabancı yatırımların artış haddi ortalama yılda %29 olup bu oran dünya ihracat artış haddinin üç, dünya üretim artış haddinin dört katını aşmış bulunmaktadır.⁶⁰

1985-90 döneminde doğrudan yabancı yatırımların %80'ini aşan kısmı gelişmiş ülkelere yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde yapılan doğrudan yabancı yatırımların

⁵⁷ ERTÜRK Emin, *Uluslararası İktisat*, Alfa Yay., İstanbul, 2001, s.84

⁵⁸ ERBAY Yusuf, *a.g.e.*, s. 9

⁵⁹ JACQUES, *a.g.e.*, s.87

⁶⁰ DPT, *Küreselleşme Bölgesel...*, s.72

büyük kısmı da Latin Amerika-Karayipler bölgesinde ve Güney ile Güneydoğu Asya bölgelerinde yapılmaktadır. “En az gelişmiş ülkeler” denilen çok fakir ülkeler grubunda yapılan doğrudan yabancı yatırımların payı yok denecek kadar azdır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımı da zamanla değişmektedir. 1950’lerde doğrudan yabancı yatırımlar birincil metalarda ve tabii kaynak-yoğun sektörlerde toplanmıştı. Günümüzde daha çok hizmet sektöründe ve teknoloji-yoğun imalatta yoğunlaşmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların hizmet sektöründe yoğunlaşmasının sebebi, hizmetlerin çoğunun ihraç edilememesidir.⁶¹ Bu nedenle şirketler hizmet alanında yeni piyasalara ulaşabilmek için doğrudan yabancı yatırımda bulunmak zorundadırlar. Ayrıca imalat sektöründe yapılan yatırımlar hizmet sektörüne olan talebi artırdığından, bu talep hizmet sektöründeki doğrudan yabancı yatırımlara zemin hazırlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün, gerek ulusal gerekse doğrudan yabancı yatırımlarla küresel anlamda artan trendi, bu ülkelerin sanayileşmiş değil hizmet ülkeleri olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımların çok büyük kısmı gelişmiş ülkelerin şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Gelişmekte olan ülke şirketleri çok az oranda doğrudan yabancı yatırım gerçekleştirmektedirler. Doğrudan yabancı yatırıma kaynaklık eden ülkelere en büyük beşinin (ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Japonya’nın) toplam kaynak ülkeler içindeki payı 1985-1989 yılları arasında %80 civarındadır. Doğrudan yabancı yatırımların coğrafi dağılımında iki eğilim dikkati çekmektedir. Birincisi ABD, AB, ve Japonya şirketlerinin bu üç ülke grubundan bir diğerine yaptıkları doğrudan yabancı yatırımların artmasıdır. İkincisi de bu ülkelerin şirketlerinin geliştirmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımlara yönelmesidir.⁶²

Ancak yatırımların, bu üçlü içinde kutuplaşmasının tersine, geliştirmekte olan ülkelere yönelme payı uzun vadede azalma eğilimindedir. 1960’larda dünya stoklarının üçte biri geliştirmekte olan ülkelere yönlendirilmişken, 1980’lerde dörtte bire, 1990’da da beşte bire gerilemiştir. Doğrudan yabancı yatırımlar dünya ölçeğindeki şirketlerin arasındaki rekabetten ziyade ulusların toprak ve toprak altı kaynaklarına erişme rekabetiyle hareket etmektedir. Gelişmiş ve geliştirmekte olan ekonomiler arasındaki

⁶¹ DPT, *Dünyada Küreselleşme...*, s.12-13

⁶² DPT, *Küreselleşme Bölgesel...*, s.73

yatırım akışının baskınlığı, güçlü ulusların sanayilerine gerekli kaynakları bulabilecekleri yere ulaşma düşüncesidir. UNCTAD'a göre de çok uluslu şirketler 1996'da yaptıkları yatırımların sadece dördte birini kendi ülkelerinden getirdikleri sermaye ile gerçekleştirmişlerdir.⁶³ Bu oran doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasının altındaki esas düşünceyi açıklamaktadır. DYY kapitalist gelişmiş ülkelerin öncülüğünde, ulusal sınırları içinde azalma gösteren kar ve sermayelerini daha da artırmak, emsallerine göre maliyette rekabet gücü elde etmek ve koruma duvarlarını aşma düşüncesiyle hareket etmektedir.

Tablo 1.1: Doğrudan Yatırımlar Stok Matrisi 1990

KAYNAK ÜLKELER	YÖNELİLEN ÜLKELER						
	SÜ	ABD	BA	JA	Dİ	KOÜ	Dünya
Sanayileşmiş Ülkeler (SÜ)	78	22	44	2	10	16	94
ABD	19	-	13	1	5	6	25
Batı Avrupa (BA)	46	14	27	1	4	6	52
Japonya (JA)	9	6	2	-	1	3	12
Diğer (Dİ)	4	2	2	-	-	1	5
Kalkınmakta olan Ülkeler (KOÜ)	4	2	2	-	-	2	6
Dünya	82	24	46	2	10	18	100

Kaynak: ADDA Jacques, *Ekonominin Küreselleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.89

Tablo 1.1'de dünya doğrudan yabancı yatırım stokunda ve doğrudan yabancı yatırım alan ülke olarak dünya ekonomisinin Japonya, AB ve ABD'den oluşan üçlünün tekelinde geliştiği açıkça görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak doğrudan yabancı yatırımların azalan trendine karşılık 1990'lı yıllarda özellikle Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Güneydoğu Asya'daki gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımların artış göstermesi ve bu ülkelerin coğrafik yapı itibariyle üçlüye yakın bölgelerde yer almaları, gelişmekte olan bu ülkelerin üçlünün küresel rekabetinde, ucuz iş gücü, hammadde ve enerjiye ulaşma düşüncesiyle birlikte döviz kuru dezavantajlarından uzaklaşma anlamında araç olarak kullanıldıkları izlenimini vermektedir.

Üretimin küreselleşmesi, diğer bir deyişle küreselleştirilmesi reel sektör alanında her türlü alt yapıyı tamamlayarak ulusal sınırları zorlamaya başlayan gelişmiş ülkeler ve

⁶³ JACQUES, a.g.e. s.86

onların önünü açtığı çokuluslu şirketleri tarafından yönlendirilmektedir. Reel sektörde zafiyeti olan ve bu zafiyeti gelişmiş ülkelerden gelecek doğrudan yabancı yatırımlarla gidermeyi düşünen gelişmekte yolundaki ülkeler ise ekonomik olarak bazı avantajları yakalasalar dahi, oyunun bir parçası olmaktan ileri gidememektedirler.

1.2.4. Ticaretin Küreselleşmesinde Görüşme Ve Anlaşmalar

Dış ticaretin geliştirilmesi mutlak artı değerinde elde edilmesinde karşılaşılan kısıtlamaları kaldırmak ve görece artı değere ulaşmak için gerekli olmuştur. Şöyle ki, ihracat üretken sermayenin üretim tabanını genişletecek işbölümünün daha ileri aşamalara getirilmesini sağlamak, ithalat ise dolaşımda olan değişmez sermayenin ve işgücünün değerini düşürmekte, böylece artı değer oranı yükseltilmektedir. Sonuçta dış pazarlar veya dış ticaretin mutlak ve görece artı değer oranlarının yükselmesini sağladığı, dolayısıyla sermaye birikimini hızlandırdığı saptanmaktadır. Sermaye ihracı da dış ticaret ile aynı yörüngeye oturmakta, sermaye birikiminin tabanını genişleterek dış ticarete koşut bir işlev yüklemektedir.⁶⁴

Serbest ticaretin büyüme üzerine tartışıla gelen bir çok etkisi vardır. İddia edilen pozitif etkilerden biri de piyasaların genişlemesine, rekabetin artmasına, tekelci oluşumların kırılmasına neden olacağı düşüncesidir. Uluslararası bilgi akışının, ekonomilerin açılmasıyla artacağı, örneğin yeni bir icadın keşfin bu iletişim artışı sayesinde diğer ülkelerdeki araştırma, keşfetme ve üretim aktivitelerinin artmasına yol açacağı dolayısıyla ekonomik büyümeyi hızlandıracağı genel olarak kabul görmektedir.⁶⁵

Ticaretin, dünya ölçeğinde serbest hale gelmesi ve bu serbestinin faydalarından istifade etmenin yolu dış ticaret engellerinin kaldırılmasından geçmektedir. Bu durum aynı zamanda dünyanın adeta tek pazar haline gelmesini, diğer bir ifade ile ticari anlamda küreselleşmesini zorunlu kılmaktadır. Ticaretin serbestleştirilmesi çalışmalarını çok eski dönemlere uzanmasına rağmen özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında başta ABD olmak üzere bir çok gelişmiş ülke serbest ticaretin üstünlüklerinin içselleştirilmesi

⁶⁴ SÖNMEZ Sinan, *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1998, s.27

⁶⁵ ÖZDEMİR Durmuş, "Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler", *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002, s. 241

konusunda ortak payda arayışlarına girme zorunluluğu hissederek bu konuda girişimlere başlamışlardır.

1.2.4.1. Tarife Ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods konferansında Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonunun kurulmasıyla parasal, mali ve dünya sanayi üretimi alanlarında sağlanan birlik, uluslararası ticaret alanında da birliğin sağlanması üzerinde bir baskı oluşturmuştu.⁶⁶ Bu nedenle, 1947-48 yılları arasında Havana'da (Küba) toplanan elli kadar ülkenin temsilcileri Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) adı verilen bir organın kurulmasını kararlaştırdılar. Ancak görevleri, ülkelerin iç ekonomik politikalarına karışma niteliği taşıdığı gerekçesiyle ITO sözleşmesi, başta ABD olmak üzere, bazı ülkelerin yasama organları tarafından onaylanmamıştır. Fakat diğer taraftan ülkeler serbest ticarete büyük ilgi duyuyor, ITO'nun kuruluş görüşmeleri tamamlanmadan belirli mallar üzerinde tarife indirimlerinde bulunmak için birbirleriyle anlaşma yapıyorlardı. Bu çerçevede Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), ITO'nun onaylanmaması üzerine geçici bir anlaşma olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁷ Rekabet, gümrük vergilerinin indirilmesi, sınırların açılması genel ekonomik gelişmenin garantileri olması düşüncesiyle GATT'ın temel prensibi, ülkeler arasında ticari işlemlerde eşitlik olarak belirlenmiştir.⁶⁸

1948 yılındaki kuruluşundan 1.1.1995'e kadar geçen sürede GATT, uluslararası ticareti düzenleyen ve üzerinde anlaşılan tek uluslararası çok taraflı sözleşme olmuştur. GATT, ticari ilişkilerde rekabeti bozan ve ticareti kısıtlayan engellerin görüşülerek kaldırıldığı en önemli uluslararası kuruluş olmuştur. II. Dünya Savaşından bu yana dünya ticaretinin 15 kat gelişmesinde, GATT'ın katkısı inkar edilemeyecek noktalara ulaşmıştır. GATT üyeleri, dünya dış ticaretinde %90'lık bir paya sahiptir. GATT'a taraf ülkeler, aralarında ortaya çıkan ticari sorunlar ile bunların çözüm yolları ve dünya ticaretinin geliştirilme imkanlarını görüşmek için belirli sürelerde toplanmıştır. Bu niteliği ile GATT, uluslar arası bir Dünya Ticaret Formu olarak görev yapmıştır.⁶⁹

⁶⁶ ERTÜRK Emin, *İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri*, Alfa-Aktüel Yay., II.Baskı, İstanbul, 1998, s.189

⁶⁷ SEYİDOĞLU Halil, *Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulama*, Güzem Yay., 14.Baskı, İstanbul, 2001, s.193

⁶⁸ BAŞOĞLU-ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.117

⁶⁹ KARLUK Rıdvan, *Uluslararası Ekonomi*, Beta Yay., 4.Baskı, Eskişehir, 1995, ss.248-249

Ülkeler arasında ticari işlemlerde eşitlik prensibi taşıyan GATT'ın amaçları, genel anlaşmanın (GATT 1947) önsözünde genel ve özel amaçlar olarak belirtilmiştir. Bunlar:⁷⁰

- Üyelerin hayat seviyelerini yükseltmek
- Reel gelir ve efektif gelirden istikrarlı bir büyüme ile dünya kaynaklarında tam kullanımı sağlamak
- Üretimin ve uluslararası ticaretin geliştirilmesine yardımcı olmak
- Bu genel amaçlara ulaşmada tarifeler ile ticarete konan diğer ayrımcı engelleri zamanla azaltmak
- Mal fiyatlarında istikrar sağlanması ile gelişmiş ülkelerin pazarlarına gelişmekte olan ülkelerin sınai ürünlerinin daha kolay girmesinin gerçekleştirilmesidir.

GATT anlaşmasını imzalayan bir ülke dış ticaretini düzenleme hakkından büyük ölçüde feragat ederek bu konuda uluslararası kurallara uymayı kabul etmektedir. Bu anlaşmaya göre ülkeler gümrük tarifelerini yerli üretim dallarını korumanın tek aracı olarak kabul etmekte ve korumacı uygulamalara açıkça sınır koymaktadırlar. Bu çerçevede ülkeler miktar kısıtlamaları (Kotalar) ile ithalat ve ihracat müsaadeleri uygulamalarına son vermeyi taahhüt etmektedirler. Ayrıca uzlaşma yoluyla gümrük tarifelerinde zaman içinde indirim yapmayı kabul eden ülkeler ihracatta sübvansiyon verilmesini yasaklamaktadırlar.⁷¹ Bu ilkeler özellikle gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş ülkeler karşısında küresel normlarda rekabet gücüne sahip olmaya ve rekabet etmeye zorlamaktadır. İhracata konu olan tüm ürünlerde küresel rekabet gücünü yakalayamayan ülkelerin ödemeler dengesinde meydana gelecek açıklar peşi sıra gelecek istikrarsızlıkların temelini oluşturacaktır.

Ayrıca, üye ülkeler arasında dış ticaretin ayrımcı olmayan temelde yapılması benimsenmiştir. Buna göre, tüm imza sahibi ülkeler ithalat-ihracat vergi ve resimlerinde herhangi bir ülkeye tanıdıkları ayrıcalığı bütün ülkelere tanımak zorundadır. Bu prensip çerçevesinde GATT üyesi ülkeler birbirlerine karşı gümrük tarifelerini ayrımcı bir

⁷⁰ KARLUK Rıdvan, *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Kitabevi Yay.,4.Baskı, Ankara, 1998, s.141

⁷¹ DPT, *Küreselleşme Bölgesel...*, s.16

şekilde uygulayamayacaklardır. Bu prensip GATT'ın 1. maddesinde yer alan ve kuruluşun özünü oluşturan “en çok kayırılan ülke kuralına” dayanmaktadır. En çok kayırılan ülke kuralı ile ihracatçı ülkelerin çıkarları korunmaya çalışılmıştır⁷². Ürün ihracatı konusunda, gelişmiş ülkelerin gelişmiş olan ülkelere oranla daha yüksek rekabet gücüne sahip olduğunu kabul edersek bu ilkenin de temelde gelişmiş ülkeler arasında düzenleyici bir ilke olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine bu ilke bağlamında gelişmekte olan ülkelere kaynak ithalatında da gelişmiş ülkeler eşit şartlara kavuşmuş olmaktadır.

GATT 1947 anlaşmasının 12. maddesine göre “Eğer bir ülke dış ödemeler dengesinde zorluklar ile karşılaşır ise, bu durumda ithalatına kota koyabilir. Fakat uygulama mutlaka geçici olmalı ve diğer GATT üyelerinin ticari ve ekonomik çıkarlarına zarar vermemelidir.” hükmü yer almaktadır.⁷³ Bu hüküm çerçevesinde yeni koruyuculuk adı verilen bir akım oluşturularak, özellikle az gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri tekstil, gıda, ayakkabı, çelik gibi emek yoğun ürünler üzerine gönüllü ihracat kısıtlamaları (İhracat Kotaları) konulmuştur. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler, 1965'te GATT sözleşmesinde yapılan bir değişiklikle tarife indirimlerinden yararlandırılmak için, bir karşılığın vermek zorunluluğunun dışında bırakılmış olsalar da tarife indiriminin faydası çok sınırlı kalmıştır. Çünkü verilen ödümler genellikle bu ülkelerin üretmedikleri ileri teknoloji ürünlerini kapsamaktaydı. Asıl ihracatçısı oldukları, emek yoğun, hafif sanayi malları alanında ise gelişmiş ülkeler bir ödün verme yanında, ticari kısıtlamalarını daha da artırmışlardı.⁷⁴

GATT toplantıları içinde gerek konu, gerek katılım açısından en kapsamlı olanı Uruguay görüşmeleridir. Uruguay nihai senet hükümlerine göre mal ticaretinde gümrük tarifeleri %33 oranında indirilecek, tarımda ihracat sübvansiyonları ve iç destek düzeyleri aşağıya çekilecek, bir geçiş döneminden sonra dokuma ve hazır giyim sektöründe miktar kısıtlamaları kaldırılacak, gönüllü ihracat sınırlamalarına son verilecek, hizmetlerde piyasaya giriş serbestisi sağlanacak, fikri mülkiyet hakkında asgari normlara uyulması sağlanacaktır.⁷⁵ Ayrıca, nihai senedin en önemli

⁷² BAŞOĞLU-ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.118

⁷³ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, s.257

⁷⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., s197

⁷⁵ BAŞOĞLU-ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.121

özelliklerinden biride, geçici bir anlaşma olarak kurulan GATT'ın yerine GATT'ın ve nihai senedin fonksiyonlarını üstlenecek olan Dünya Ticaret Örgütünün (WTO) kurulmuş olmasıdır.

1.2.4.2. WTO ve Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları

Dünya Ticaret Örgütü, çok taraflı ticaret sisteminin kurumsal yapısıdır. Bu örgüt Marakeş Anlaşmasıyla kurulmuştur. Anlaşmanın son tutanağı 15 Aralık 1993'te imzalanmış ve Uruguay Raundu'nun ana sonuçlarını 1995'te yürürlüğe koymuştur ve eklerinde şunlar yer almaktadır⁷⁶

- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT1994)
- Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS)
- Ticaretle İlgili Fikri ve Sınai Mülkiyet Anlaşması (TRIPS)
- Anlaşmazlıkların çözümlenmesini destekleyen prosedürler; kurallar ve kavramları
- Ticaret politikasını yeniden inceleme mekanizması ve onaylayan ülkelerin çok yanlı ticaret anlaşmaları

WTO'nun amaçları, örgütü kuran anlaşma çerçevesinde belirtilmiştir. Bu amaçlar, GATT'ın gerçekleştirmek istediği amaçlara büyük benzerlik göstermektedir. WTO;⁷⁷

- Hayat standartlarını yükseltmeyi, istihdamı ve istikrarlı bir şekilde artan reel gelir ve gerçek talep hacmini sağlamayı, mal ve hizmet üretim ve ticaretini geliştirmeyi, dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine en uygun bir şekilde kullanımına imkan vermeyi, çevreyi korumayı, farklı ekonomik seviyedeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynaklarını geliştirmeyi,
- Gelişme yolundaki ülkelerin ve bunların arasında yer alan en az gelişmiş olanların artan dünya ticaretinde ekonomik kalkınma ihtiyaçları ile orantılı bir pay elde etmelerini sağlamayı,

⁷⁶ ERTÜRK, *Uluslar arası...*, s. 250

⁷⁷ KARLUK Rıdvan, *Küreselleşen Dünyada Uluslar arası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar*, Anadolu Üniversitesi Yay., II.Baskı, Eskişehir, 1995, s.127

- Karşılıklı çıkar esasına dayalı ve gümrük tarifelerinde ve ticaretin karşılaştığı diğer engellerde önemli indirimler sağlayan ve uluslararası ticaret ilişkilerinde ayrımcı muameleyi ortadan kaldıran anlaşmalar yapmayı,
- Uruguay Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri'nin sonuçlarını içeren bütünleştirilmiş, uygulanabilir ve kalıcı bir çok taraflı ticaret sistemi geliştirmeyi,
- Çok taraflı ticaret sisteminin ana ilkelerini korumayı amaçlamaktadır.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sermayenin serbest hareketi amacıyla GATT çerçevesinde kapsamlı ve yasal olarak uluslararası yatırım kuralları oluşturulamamıştır. Bu nedenle WTO bünyesinde ve örgütün amaç ve fonksiyonları doğrultusunda 1995 yılından itibaren çok taraflı yatırım anlaşması görüşmesi başlamıştır. WTO, 1980'li yıllarda bölgesel blokların oluşmaya başlaması karşısında Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasını düzenleme gereği hissetmiştir. Çok taraflı yatırım anlaşması (MAI) uluslar üstü sermayenin girdiği ülkede üretimden pazarlamaya kadar mülkiyet edinme de dahil olmak üzere hiçbir denetim ve sınırlamayla karşılaşmadan ulusların anlaştığı yasal bir düzenlemedir.⁷⁸

MAI'nin amaç ve hedeflerine bakıldığında iki temel amaç dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki çokuluslu yatırımlara uygulanan işlemlerde tam eşitlik ve şeffaflık sağlanarak uluslararası sermayeye aynı işlemin uygulanması hedeflenmektedir. İkinci amaç ise, ulusal sorunların çözümünde çok uluslu sermayenin bir araç olarak kullanılmamasıdır. Böylece çokuluslu şirketler ülkelerin ihracatlarının gelişmesi, bu ülkelere teknoloji transfer edilmesi ve bu ülkelere istihdam oluşturmakla ilgili bulunmamaktadırlar. Bu amaçlara yönelik hedefler kısaca dört noktada toplanabilir, bunlar:⁷⁹

- Sermeye hareketlerine konan ve konabilecek tüm sınırlamaları kaldırmak,
- Kar transferini sınırsız ölçüde mümkün kılmak,
- Yabancı işletmelerin üretim biçimlerine ilişkin tüm sınırlamaları kaldırmak,
- Hükümetlerin ülkelerin kalkınma stratejileri gerekse bile kendi yatırımcılarını kayıracak bir uygulamaya gitmemelerini sağlamaktır.

⁷⁸ EKİN, a.g.e., s.76

⁷⁹ EKİN, a.g.e., 77

Küreselleşme sürecinde bölgesel bloklara karşı olarak uluslararası sermayeyi ve ticareti daha sağlam temeller üzerine bina etmeyi planlayan MAI, ortaya koyduğu hükümlerle ulus devletin sınırlarını zorlamaktadır. MAI, küresel anlamda siyasi, hukuki ve ekonomik bir üst yapının kurulmasını sağlamaya çalışarak, küreselleşme sürecinde görece üstün olan gelişmiş ülkelere yeni fırsat kapılarını aralamayı hedeflemektedir.

1.2.4.3. UNCTAD ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Arayışları

İkinci dünya savaşını izleyen dönemde, dünyada politik ve ekonomik alanda çok hızlı değişimler meydana gelmiştir. 1960'lı yıllarda gelişme yolundaki ülkeler, sanayileşmiş ülkeler ile kendi aralarındaki dengesizliklerin giderek arttığının farkına vararak, daha adil ve hakça bir düzenin kurulması gereği üzerinde durmaya başlamışlardır. Gelişme yolundaki bu ülkelerin baskıları sonucu, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1962'de Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı toplanması konusunda karar almıştır.⁸⁰

Bunun üzerine Mayıs-Haziran 1964'te konferans Cenevre'de toplandı. Gelişmekte olan ülkelerin ortak deklarasyonu yeni uluslararası ekonomik düzen hakkında bazı ip uçları taşımaktaydı. Bunlar:⁸¹

- Siyasal bağımsızlık, kalkınmanın temel bir koşuluydu,
- Doğal kaynaklar, üretici ülkelerin kalkınmasına hizmet etmeliydi,
- Yoksul ülkelerin endüstrileşme süreci için teknik ve finansal yardım gereklidir; ancak bu yardım borçlular için katlanılamaz boyutlarda olmamalıydı,
- GATT ayırım yapmama kuralı yalnızca GOÜ arasında geçerli olmalıydı,
- Bütün ülkelerin ekonomik kalkınmaları, başarının temel koşullarından birisiydi.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın amacı, uluslararası ticarete geliştirmekte olan ülkelerin çıkarlarını koruyabilmek, sanayileşmiş olanlardan geliştirmekte olanlara sürekli ve sistemli olarak yardım akışını organize edebilmektir. Daha

⁸⁰ KARLUK, *Küreselleşen Dünyada...*, s.171

⁸¹ BAŞOĞLU-ÖLMEZOĞULLARI, *a.g.e.*, s.122

sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun bir organı haline gelerek Cenevre'ye yerleşen UNCTAD, üyeleri arasındaki çıkar farklılıkları ve sanayileşmiş ülkelerin direnmeleri sonucu amaçlarına erişememiştir.⁸²

1.3. BÖLGESELLEŞME VE KÜRESELLEŞME

Dünya ekonomisinde uluslararası ticareti serbestleştirme konusunda temelde iki yaklaşım vardır. Bunlar; uluslararası yaklaşım ile bölgesel yaklaşımdır. Uluslararası yaklaşım GATT/ WTO gözetiminde düzenlenen uluslararası konferanslar yoluyla, dünya ticaretinde uygulanan tarife ve tarife dışı kısıtlamaların kaldırılmasını kapsar.⁸³ Oysa bölgesel yaklaşımın kapsamı bir grup ülke ile sınırlıdır. Burada çoğunlukla aynı coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasında dış ticaret engelleri kaldırılarak ticaret serbestisi sağlanan bir grup oluşturulmaya çalışılır.⁸⁴ Avrupa Kıtası'nda AB, Kuzey Amerika'da NAFTA ve Güneydoğu Asya'da ASEAN önde gelen bölgesel ekonomik birleşme örnekleridir.

Ekonomik ağırlıklı bölgeselleşme hareketleri, türlerine göre dört temel başlık altında toplanabilir. Bunlar:⁸⁵

- *Serbest ticaret bölgelerinde*, üye ülkeler kendi aralarındaki mal ve hizmet hareketlerindeki ticari ve diğer ulusal engelleri kaldırmayı amaçlar. Böylece üyeler, karşılıklı olarak birbirlerine, piyasalarına giriş önceliği tanırlarken, üye olmayan üçüncü ülkelere karşı, kendi diledikleri ticaret politikalarını, tarifelerini ve kotalarını uygular.
- *Gümrük birliğinde*, dışa karşı ortak bir gümrük tarifesi ve üye olmayan ülkelere uygulanacak ortak ticari kuralların kabulü söz konusudur.
- *Ortak Pazar* aşamasında anlaşma tarafları arasında üretim faktörlerinin, sermaye , emek ve teknolojinin serbest dolaşımına izin verilir.
- *Bir ekonomik birlikte* ise tüm üye ülkelerin iktisat politikalarını birleştirmeleri gerekmektedir. Bu tür bir anlaşma sonucunda mal ve

⁸² KOZLU Cem, *Uluslararası Pazarlama (İlkeler ve Uygulamalar)*, T.İş Bankası Kültür Yay. No:138, 7.Baskı, İstanbul, 2000, s.59

⁸³ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, s.225

⁸⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.204

⁸⁵ DPT, *Küreselleşme Bölgesel...*, s.57

faktörlerin serbest dolaşımı yanında para, maliye ve sosyal politikaların da tam bir uyum göstermesi gerekmektedir.

İkinci dünya savaşı sonrası GATT çerçevesinde başlayan ticaret müzakereleri, endüstrileşmiş ülkelerin mamül mallardaki gümrük tarifelerini %40'lardan 1970'lerde ortalama %4 seviyelerine kadar düşürdü. Buna karşılık daha 1960'lardan itibaren, önce Japonya'nın sonra da yeni sanayileşen Uzakdoğu ülkelerinin çok hızlı ihracat artışlarına hedef olan Batı ülkeleri tarife dışı gümrük engellerini devreye sokarak korumacı önlemler almaya başladı.⁸⁶ Korumacı baskıların artışı ve ABD, AET ve Japonya arasında artan ticaret çatışması, sanayi üretim ve ticaretin giderek bölgesel bloklar çerçevesinde örgütlenmesini sağladı.⁸⁷

Bölgesel anlaşmaya taraf olan ülkeler, birbirlerine yaptıkları ihracata konan kısıtlamaları azalttıkları ölçüde, iç fiyatları daha yüksek olan malları, üye ülkelerden ithal edecekleri daha ucuz mallarla ikame edebilirler. Bunun sonucunda da iç kaynaklar, ihracata yönelik üretim için serbest kalacaktır. Uzun vadede, pazarların daha da genişlemesiyle üye ülkelerin rekabet güçleri de artacaktır. Ayrıca ekonomik birleşme sonucunda blok dışı ülkelere ithalat azalırken, blok içi ticaret artacaktır.⁸⁸

Korumacı ve bölgesel önlemleri aşmanın tek çaresi olan doğrudan yabancı yatırımlar da, bu gelişmelere paralel olarak bu bölgelere yoğunlaşmaktadır. Üretimin ve ticaretin bu üçlünün bölgelerine yoğunlaşması bölgeselleşme küreselleşme ikileminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bazı iktisatçılar bölgeselleşmenin küreselleşmenin hızını kestiğini iddia ederken, bazıları da bölgeselleşmenin küreselleşme sürecine katkı yaptığını savunmaktadır.

Pieterse'e göre, küreselleşme hem ulus-üstü hem ulus-altı bölgeselcilikleri kuvvetlendirmektedir. Japonya ve ABD'dan gelen ekonomik tehditlere karşı kurulan AB, iç pazarın ötesinde bir isteği temsil etmektedir ve çoğul Avrupa'lara sahip olarak yönetimsel, hukuksal, siyasi ve kültürel bir formasyon oluşturma sürecindedir;

⁸⁶ KOZLU, a.g.e., s.45

⁸⁷ ŞENSES, a.g.e., s.226

⁸⁸ KARLUK, Uluslararası Ekonomi, ss.208-209

ulusların, bölgelerin Avrupa'sı, Avrupa Medeniyeti, Hıristiyanlıklar vs. Küreselleşme, bölgeselleşme ve alt-bölgeselleşme süreçleri bir arada gitmektedir.⁸⁹

1.4. PARASAL İLİŞKİLER VE FİNANSAL KÜRESELLEŞME

Başlangıçta ihtiyaçların doğduğu bir sonuç olarak başlayan uluslararası işbirliği ve etkileşim süreci, zamanla daha iyi yaşam koşullarının sağlanması ve uluslararası ekonomik ilişkilerin devamlılığı açısından da gelişerek kompleks bir yapı halini almıştır. Bu süreç özellikle paranın bir uluslararası değişim aracı görevini yüklenmesiyle birlikte daha ciddi ve koordineli bir işbirliğinin sağlanmasının gerekli kılmasıdır.⁹⁰ Özellikle ülkeler arasındaki ekonomik ve mali ilişkilerin düzenli bir biçimde gelişebilmesi her şeyden önce, uluslararası ödeme sisteminin düzenli şekilde işlemesine bağlıdır.

Uluslararası ödeme sistemleri bakımından dünya ekonomi tarihi belli dönemlere ayrılmaktadır. Bunlardan ilki 1870'lerden 1930'lara kadar süren altın standardı dönemi, bu dönemi izleyen ve 1944 yılına kadar süren bunalım dönemi, 1944-1973 yılları arasında uygulanan sabit ayarlanabilir kur sistemi (Bretton Woods Sistemi) ve 1973 yılından sonra ağırlıklı uygulama olarak serbest dalgalanan kur sistemidir.⁹¹

1.4.1. Altın Standardı Dönemi

Altın standardı dönemi, altın madeninin bol olarak bulunduğu ve kullanıldığı yaklaşık 44 yıllık geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Altın standardı dönemi, ticaretin ülkelerin istekleri doğrultusunda izleyecekleri görece serbestlik ve sınırsız uluslararası sermaye hareketleriyle tanımlanmaktadır.⁹² Bu sistemin başlıca özellikleri de şunlardır.⁹³

- Ulusal paralar arasındaki değişim oranı, ilgili paraların altın kapsamına göre belirlenir.

⁸⁹ KÖMEÇOĞLU, a.g.m., ss.20-21

⁹⁰ ALPAGO Hasan, *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken Yay., İstanbul, 2002, s.19

⁹¹ DEMİR Gülten, *Asya Krizi ve IMF*, Der Yay., İstanbul, 1999, ss.2-3

⁹² SALVATORE, Dominick, *Uluslararası İktisat, Teori ve Problemler*, (Çev:Tamer İşgüden) Bilim Teknik Yay., İstanbul, 1986, s.170

⁹³ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.533

- Döviz kurlarındaki değişimler, altının bir ülkeden diğerine gönderilmesi için gerekli masrafların belirlediği altın ithal ve ihraç noktalarıyla sınırlıdır.
- Dış denkleme otomatik gelir ve fiyat mekanizması yoluyla belirlenir.
- İktisat politikasının başta gelen amacı dış dengedir.
- “Oyunun Kuralları” gereğince ülkeler, bir dış dengesizliğin para arzı üzerindeki otomatik etkilerini önleme yoluna gitmeyeceklerdir.

Altın standardı sisteminde 1914 yılında 1 İngiliz Paund'u 0.257 ons ve 1 ABD Doları 0.053 ons altın olarak tanımlanmıştır. Çoğu ülkede ulusal kağıt paralar bu şekilde belirlenmiş pariteler üzerinden altına dönüştürülebiliyordu. Esas itibarıyla, Altın Standardı adı verilen bu sistem önceden planlanmış bir sistem değildir. Sistem büyük ölçüde madeni paradan kağıt paraya geçişteki karşılık düzeninin tabii bir süreci olarak gelişmiş ve altının herkesçe kabul edilen bir mübadele aracı olması dolayısıyla uzun süre egemen olmuştur.⁹⁴

Fakat I. Dünya Savaşı, altın standardı döneminin sonunu hazırlamıştır. Savaşın bitiminden 1925'e kadar, dalgalı döviz kuru uygulanmıştır. 1925'ten başlayarak altın standardının yeniden faaliyete geçirilmesi yolunda girişimler yapılmışsa da 1931'deki büyük bunalım ile sistemin tamamen çöktüğü ifade edilmektedir.⁹⁵ Uluslararası para sistemleri bakımından “Buhran Dönemi” olarak adlandırılan bu dönemin sonunda taraflar uluslararası parasal ilişkileri yeniden düzenlemek için Bretton Woods'ta yeni çözüm arayışları için bir araya gelmişlerdir.

1.4.2. Bretton Woods Sistemi Dönemi ve IMF'nin Doğuşu

II. Dünya Savaşının sona ermesiyle, 1944 yılında uluslararası parasal ve finansal ilişkiler görüşülmek üzere New Hampshire'in bir kasabası olan Bretton Woods'ta toplandı.⁹⁶ Savaş sonrasında 1970'lerin ilk yıllarına kadar döviz kuru, bugün olduğu gibi serbest bir yapıya sahip değildi. Çünkü bu döneme kadar geçerliliğini sürdüreceği olan “ayarlanabilir sabit kur” sisteminin temelleri Bretton Woods'taki konferansta

⁹⁴ ALPAGO, a.g.e., s.21

⁹⁵ SALVATORE, a.g.e., s.170

⁹⁶ APPELYARD Dennis-FIELD Alfred, *International Economics*, Richard Irwin, Inc, Chicago, 1995, p.587

şekillenmekteydi. Konferansa, 44 ülkeden finans bankaları, ABD Hazine Bakanı White ve Keynes gibi ekonomistler katılmaktaydı.⁹⁷ Zira konferans White ve Keynes planlarına göre şekillendi.

Keynes planında, dış açıkla karşılaşan ülkelere otomatik kredi sağlayacak bir mekanizmanın kurulması öngörülmüyordu. Ayrıca bu plana göre, uluslararası denkleşmenin yükü yalnızca açık veren ülkenin omuzlarına yüklenmemeli, sistem dış açık veren ülkeleri olduğu kadar fazla veren ülkeleri de denkleşmeye zorlamalıydı. Bunlardan başka Keynes Planı uluslararası Kliring Birliği'nin kurulmasını içeriyordu. Birlik, bir tür dünya merkez bankası veya ulusal merkez bankalarının merkez bankası gibi çalışacaktı, "bancor" adı verilen bir uluslar arası ödeme aracı çıkartacak ve dış ödemeleri çok yanlı olarak denkleştirecekti.⁹⁸

White Planı ise, IMF ve Dünya Bankası şeklinde iki ayrı kurumun kurulmasını ve doların altına karşı konvertibilitesinin korunduğu, dolar merkezli bir "sabit kur" sisteminin oluşturulması düşüncesini içermektedir. Bu plana göre, kısa dönemli dalgalanmalar karşısında döviz kurlarına istikrar sağlayacak bir uluslararası para sistemi kurulacak. Böylece 1930-1944 yıllarında ülkelerin bireysel politikaları neticesinde ortaya çıkan olumsuzluklar giderilmiş olacaktır. Nitekim kriz döneminde ülkeler ihracatlarını artırmak için devalüasyona başvurmuş, ithalat kısıtlamaları da ticari partnerlerini zor durumda bırakmıştır.⁹⁹

Sistemin işleyişini IMF garanti ediyordu. IMF'nin bu çerçevede başlıca görevi dış açık veren ülkelere kısa süreli kredi sağlamaktır. White Planında ayrıca mili paralar %1 oranında dalgalanabilecek, üye ülkeler %10'dan fazla devalüasyonu da IMF iznine bağlı olarak yapabileceklerdi.¹⁰⁰ Konferansta, tartışmaya sunulan bu planlar içinde en fazla etkiyi Keynes Planı yapmasına rağmen savaş sonrası ABD'nin ağırlığı kendini hissettirmiş ve alınan kararlar ağırlıklı olarak White Planı'na göre şekillenmiştir.

⁹⁷ VALDEZ, Stephen, *An Introduction To Global Financial Markets*, Mac Millan, Press, London, 1997, p.142

⁹⁸ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.536

⁹⁹ ALPAGO, a.g.e., s.24

¹⁰⁰ DEMİR, a.g.e., s.5

Esas itibariyle Bretton Woods Sistemi altın döviz standardına dayanmaktadır. Bu sistemde döviz kuru sabit tutulup, denge döviz kurunun piyasada serbestçe belirlenmesine ve dalgalanmasına izin verilmemektedir. Altın para sisteminde ulusal paralar altın standardına bağlanmıştı, Bretton Woods Sisteminde ise doların altına olan konvertibilitesi korunmuş, ulusal paralar ABD dolarına, dolar da altına endekslenmiştir. Sistem uluslar arası alanda IMF tarafından yürütülecek olan üç temel amacı kapsamıştır. Bunlar:¹⁰¹

- Sabit bir döviz paritesinin meydana getirilmesi (1 ons altın=35 dolar),
- Yalnız dış açık veya fazlaları sonucunda döviz kurlarında yaşanacak ani değişikliklerin oluşmasına izin verilmesi,
- Dış denge açık veya fazlaları dolayısıyla, devalüasyon ya da revalüasyon yoluyla yapılacak parasal ayarlamalarda uluslararası bir danışma mekanizmasının aracılığına gidilmesi ve sonuçta karşılıklı rekabete neden olacak ayarlamaların önüne geçilmesidir.

Bretton Woods Sistemi, doları rezerv para durumuna getirince ABD’de dünyanın merkez bankası durumuna gelmiştir. Diğer ülkelerin ithalatlarını karşılamak ve ödemeler dengesi açıklarını azaltabilmek için ihracata yönelmeleri gerekirken, ABD ithalatını, merkez bankasının basacağı kağıt paralarla finanse etme ayrıcalığına kavuşmuştur. Ancak yine de dış açıkların büyümesinin doların değerini düşürme ihtimali vardı. Ayrıca ABD’nin yabancı merkez bankalarının arz edecekleri doları altına çevirme yükümlülüğünün bulunması sistemin dikkat edilmesi gereken noktalarını oluşturmaktaydı. Ve sistemin bu korkulan noktalardan kaynaklanan dengesizlikleri sistemin çökme noktasına gelmesine neden olmuşlardır.

Savaşın sonra 1950’lerin başına kadar şiddetli dolar kıtlığı yaşanmasına rağmen 1950’den sonra ABD’nin dış açıklarını para basarak karşılamaya çalışması piyasalarda doların bollaşmasına neden olmuştur. Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya’nın altın rezervlerini artırmak amacıyla dolar rezervlerini ABD’ye arz etmeleri ABD’nin altın rezervlerinin erimesine yol açmıştır. Buna spekülörlerin altın alımları da eklenince dolar devalüe edilmek zorunda kaldı.

¹⁰¹ EĞİLMEZ Mahfi, **Uluslararası Para fonu (IMF), Dünya Bankası Grubu ve Türkiye**, Finans Dünyası Yay., No:2, İstanbul, 1996, s.18

1971 yılında Smithsonian anlaşmasıyla dolar diğer paralar karşısında %9 devalüe edildi 1 ons=35 dolardan 38 dolara çıkarıldı ve doların altına konvertibiletisi kaldırıldı. Doların devalüasyonuna karşın ABD'nin dış ödeme açıkları devam etti. 1973 Şubatı'nda dolar ikinci kez %5 oranında devalüe edildi ve altının resmi fiyatı da yükseltildi. 1944 yılında kurulan sabit ayarlanabilir kur sistemi 1973 Martında başlıca sanayileşmiş ülkelerin paralarını dalgalanmaya bırakmasıyla da yıkılmış oldu.¹⁰²

1.4.3. Ayarlanabilir (Esnek) Kur Politikası Ve Yeni Dönem

Bretton Woods Sisteminin yıkılışı ile kuru sabit tutmayı içeren döviz kuru sistemi serbest kur sistemiyle değiştirilmiştir. Serbest kur sisteminde ödemeler bilançosu dengesi ancak kur değişimleriyle sağlanabildiğinden, döviz arz ve talebindeki küçük değişimler bile döviz kurlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Böyle bir durumda değerinde devamlı oynamalar görülen para, para olma niteliğinden de uzaklaşacaktır. Kurlardaki bu dalgalanmalara rağmen döviz piyasası hükümet denetiminin dışındadır.¹⁰³

Yeni sistemde ticaret ve ödemeler bilançosu dengesini sağlamanın yerini piyasa payı mücadelesi almış, bu çerçevede döviz kuru da rekabet parametresi haline gelmiştir. Parasal alanda uluslararası rekabetin başlaması döviz kurlarında şiddetli dalgalanmalar ve istikrarsızlıklar getirmiştir. Daha önceleri döviz işlemleri esas olarak reel ekonominin gereklerinden kaynaklanmaktaydı. Artık döviz piyasası işlemleri ya paranın değer kazanma/yitirme beklentisinden kazanç sağlamak üzere yapılmaktadır. Yada ülkeler arasında getiri farklarına bağlı olarak finansal aktiflerin para sistemleri arasında yer değiştirmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Döviz piyasalarındaki bu gelişmeler döviz kurlarıyla satın alma gücü pariteleri arasındaki bağları zayıflatmaktadır.¹⁰⁴

1.4.3.1. Yeni Dönemde IMF'nin Amaç ve Fonksiyonları

IMF, Bretton Woods olarak bilinen uluslararası para sisteminin anahtar fonksiyonu konumunda bulunmak üzere kurulmuştur.¹⁰⁵ Fonun kuruluşteki başlıca

¹⁰² DEMİR, a.g.e., s.6

¹⁰³ KARLUK, Uluslararası Ekonomi, s.336

¹⁰⁴ DEMİR, a.g.e., ss.10-11

¹⁰⁵ APPLEBYARD-FIELD, a.g.e., s.587

görevi sabit döviz kuru sistemine başkanlık etmekte.¹⁰⁶ Ayrıca IMF, üyelerin ödeme güçlüklerine destek vererek kısa vadeli ödeme dengelerini sağlamaktaydı, bu destekler ülkelerin, dünya ticaretinin gelişmesi ve büyümesine karşı olan yavaşlatma ve misilleme gibi kısıtlamaları kırmaya yönelikti. Genel olarak fonun amacı dolar bazlı sabit kur çerçevesinde uluslararası ticaretin büyümesini, dengelenmesini ve gelişmesini kolaylaştırmaktı.¹⁰⁷ Sabit kur esasına dayalı sisteminin çöküşü ve değişken kur politikasına geçişle birlikte, bu sistemin ödemeler dengesi sorunlarını kendiliğinden çözeceği ve dolayısıyla artık IMF'ye gerek kalmayacağı şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.

Ancak değişken kur yönetiminin müdahaleli olarak uygulanması, Friedman'ın öne sürdüğü kendiliğinden dengeye gelmenin en büyük engelini oluşturmuştur.¹⁰⁸ 1970'lerden itibaren Bretton Woods Sistemi'nin çöküşü ve esnek döviz kuru sistemine geçiş ve uluslararası borçlanma gelişimi sonucunda IMF'nin işlevleri değişmiş ve çoğunlukla yapısal uyum problemlerine yönelmiştir. Ayrıca IMF, gündeminin ilk sırasına gelişmekte olan ülkeleri ve onların problemlerini almıştır.¹⁰⁹

Bretton Woods Sistemi'nin etkinliğini kaybetmesine karşın (1973) Fon, uluslararası mali düzenin sağlanmasına ilişkin görevlerini sürdürmüştür. 1976 yılında IMF'ye üye ülkelerin kur politikalarını "gözetleme" görevi verilmiştir. Bu yasal değişiklikle üye ülkelerin sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine kadar, herhangi bir sistemi benimsemelerine Fon'a bildirmek kaydıyla izin verilmiş ve IMF, üye ülkelerin uyguladıkları kur politikaları ve yapacağı gözetime ilişkin olarak, ana amacı istikrarlı bir uluslararası para sisteminin gelişmesine katkıda bulunmak olan birtakım ilkeler benimsenmiştir. Söz konusu ilkeler şu şekilde sıralanmaktadır:¹¹⁰

- Üye ülkeler, döviz piyasalarındaki kısa süreli istikrarsızlıkları giderici önlemler alacaklardır

¹⁰⁶ VALDEZ, a.g.e., s.142

¹⁰⁷ RAMSARAN Ramesh F., *An Introduction To International Money And Finance*, St. Martin's Press, Inc, New York, 1998, p.37

¹⁰⁸ ALPAGO, a.g.e.,

¹⁰⁹ EĞİLMEZ, a.g.e., s.185

¹¹⁰ ALPAGO, a.g.e., s.29

- Üye ülkeler, ödemeler bilançosunun etkin denkleşmesini önleyecek veya diğer üyeler karşısında haksız rekabete yol açacak şekilde döviz kurlarına veya uluslararası para sistemine müdahale etmeyeceklerdir.
- Üye ülkeler, döviz piyasasına müdahalelerinde, paralarına müdahale edilen üyelerin çıkarlarına zarar vermeyeceklerdir.

Uluslararası para ve mali sistemin işleyişinden sorumlu bir kuruluş olan IMF'nin görevleri zaman içinde artış göstermiştir. Bu gün bu görevler şu şekilde sıralanmaktadır:¹¹¹

- Ekonomik istikrarsızlık içinde olan ülkeler dış ödeme açıkları için kısa vadeli kredi sağlamak,
- Uluslararası mali sisteme zarar vermesini önlemek üzere üye ülkelerin kur politikalarını gözetlemek ve denetlemek,
- Mali kriz içine giren ve dolayısıyla ulusal parası yoğun spekülasyona uğrayan ülkelere krizin atlatılması için mali kaynak sağlamak,
- Üye ülkelerin uluslararası ticari bankalara veya resmi kuruluşlara olan ve ödenemeyen borçlarının ortaya çıkması durumunda, sorunun çözümü için aracılık yapmak, yeni ödeme planları ve borç erteleme anlaşmaları hazırlamak,
- Dünya bankası ile iş birliği içerisinde üye ülkelerdeki makro ekonomik ve yapısal uyum politikalarına finansal destek sağlamak,
- Üye ülkelerde dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin liberasyonunu özendirici çalışmalarda bulunmak, bu konularda üyelere teknik yardım ve eğitim hizmetleri sunmak.

Sonuç olarak, makro ekonomik dengelerini sağlamadan serbest piyasa modeline geçen gelişmekte olan ülkeler, ödemeler dengesi açıklarını kapatabilmek için uluslararası piyasalardan borç almak zorunda kalmışlardır. Ayrıca bu ülkelerin ekonomik sorunlarının kronik hale gelmesinden dolayı uluslararası piyasalarda kredi notu düşmekte, gerekli finansmanı bulabilmek için IMF'nin garantörlüğüne başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu ortamın gelişmiş ülkelerin, bu dönemde karşılaştıkları

¹¹¹ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.569

verimsizliği ařma, maliyetlerini dűřürme, sermayelerini değerleme ve rekabet gücü kazanmak için yeni pazarlar ve ucuz girdi ihtiyaçlarıyla kesişmesi, IMF'nin misyonunu, gelişmiş ölkelerin bu sorunlarını aşmaları yönünde değiştirmiştir. Geliřmekte olan ölkelere yönelik olarak uygulanan yapısal uyum programları bu ölkelerin sorunlarına çözümler üretmekten çok, neo-liberal politikalarla ekonomik sınırlarını ve kısıtlamalarını ortadan kaldırarak küresel kapitalist sisteme eklemişiş, küresel kapitalizmin sorunlarını bu ölkelere yansıtarak nefes almasını sağlamıştır.

1.4.3.2. IMF-Dünya Bankası İşbirliği

Bretton Woods Konferansı'ndan sonra, IMF ile Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD) dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır. Günümüzde Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası olarak adlandırılmıştır. Dünya Bankası özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi için uzun süreli ödenek sağlamak amacıyla kurulmuřtur¹¹². Ancak 1950'den beri gelişmekte olan ölkelerin uyum programları ve uzun süreli ödenek projelerinin sağlanmasıyla ilgilenmektedir. Bu kurum, özellikle ekonomik gelişme süreci için düşünölmüş ve IMF üzerine odaklandırılmıştır.¹¹³

IMF ile Dünya Bankası arasındaki işbirliği özellikle yakın geçmişte gelişmeye başlamaktadır. Bu işbirliği daha çok iki kuruluşun borç verme faaliyetlerinde kendini gösterir. IMF'nin borç verme politikası, kısa vadeli kredilerden, orta vadeli yapısal ve dış denge amaçlı kredilere doğru değişmektedir. Dünya Bankası da geleneksel proje kredilerinin yanında, ölkelerin sektörel uyum ve makro ekonomik politikalarının desteklenmesi amacına yönelik kredileri giderek artırmıştır. Amaçlarının aynı yönde değişmesi Fon ile Banka arasındaki işbirliğini daha da zorunlu hale getirmiştir.¹¹⁴ Özellikle, gelişmekte olan ölkelere yönelik sürdürölen yapısal uyum programlarının hazırlanması ve finanse edilmesi bu iki kurumun işbirliğini daha da artırmaktadır.

¹¹² VALDEZ, a.g.e., s.144

¹¹³ APPELYARD-FIELD, a.g.e., s.588

¹¹⁴ SEYİDOğLU, a.g.e., s.582

1.4.3.3. IMF-Dünya Bankası ve Yapısal Uyum Programları

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde küresel bütünleşme dinamiği, ekonomik kriz ile karşılıklı etkileşerek, uyum politikası uygulanması için yapılan baskıları ve uyumcu güçleri güçlendirmiştir. Uyum baskıları sonucunda ortaya çıkan liberalizasyon, deregülasyon ve özelleştirme de, seksenli yıllarda küresel ekonomik bütünleşme dürtüsünü daha da güçlü hale getirmiştir.¹¹⁵

Korumacı ancak dışa bağımlı olan gelişmekte olan ülke ekonomileri 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizinden ve o dönemlerdeki stagflasyondan krize sürüklenecek kadar etkilenmiştir. Krizi aşmak, dış açıklarını dengelemek isteyen gelişmekte olan ülkelerin uluslararası finans ve kredi kuruluşlarına baş vurma zorunda kalmaları bu ülkelerin ulusal güçlerinin zayıflamasına neden olmuştur. Zira her borç ve kredi bir şarta bağlanmaktadır. Yeni dönemlerinde, özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelen IMF ve Dünya Bankası gibi parasal kuruluşlar, krizleri aşmak, dünya ekonomisinin önünü açmak, üretim ve ticareti canlandırmak ve yeni pazarlar oluşturma düşüncesiyle, gelişmekte olan ülkelere neo-liberal yapısal uyum programları uygulamaktadırlar. Bu uygulamalar IMF ve Dünya Bankası'nı küreselleşme olgusunun uluslar üstü yapısının bir organı haline getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik dengesizlikleri üzerine bina edilen borçlandırma ve sonrasında baskı kurma mantığı bu ülkelerin, başta ABD olmak üzere G7 ülkelerinin, kontrol altına almaya çalıştıkları küresel sisteme henüz makro dengelerini sağlamadan entegre olma zorunluluğunu getirmiştir.

IMF'in kredi politikası temelde "şartlılık" ilkesine dayanmaktadır. Buna göre Fon'dan kredi almak isteyen ülke, dış ödemeler dengesini sağlamaya yönelik bir istikrar programı hazırlayarak Fon'a sunmak ve onunla anlaşmaya varmak zorundadır. Ülkenin uygulayacağı ekonomik ve mali politikaları içeren ve Fon'a sunulan bu programa "niyet mektubu" denmektedir. Krediler konusunda Fon'un belirlediği bazı kıstaslar vardır. Bunlar üye ülkede toplam talebi kısımaya ve böylece ekonomik ve mali istikrarı

¹¹⁵ PRENDERGAST Renee-STEWART Frances, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, (Çev: İdil Eser), Yapı Kredi Yay., No:2, İstanbul, 1995, s.67

sağlamaya yönelik politikalarından oluşur. IMF'nin uygulanmasını istediği kısıtların bazıları şu şekilde sıralanmaktadır.¹¹⁶

- Kamu harcamalarının kısılması ve bu kapsamda özellikle kamu personel giderlerinin azaltılması
- Vergilerin artırılması
- Vergi ve mali sektör reformu
- Ulusal paranın değerini düşürme (devalüasyon)
- Serbest fiyat politikaları
- Özelleştirme
- Dış ticaretin serbestleştirilmesi

Bu politikalar, ulusal ve uluslararası rekabetin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Sermayenin ve şirketlerin uluslararası dolaşımının artması, işletmelerin üzerinde var olan maliyeti kısma, rekabet güçlerini koruma veya büyütme baskısını artırmıştır. Bu baskının artışı da, mekanizasyon, ücretlerin azaltılması, emek piyasalarının artan esnekliği, sendika gücünün azaltılması ve idari verimliliği artırma yoluyla emek maliyetlerini düşürme çabasını artırmıştır. Veri ve yorum problemlerine karşın, hem ulusal hem uluslararası düzeyde bu süreçlerin ve uygulanan politikaların, gelir ve servetin yoksuldan zengine aktarılarak yeniden dağılımına katkıda bulunduğu dair, tablo 1.2'deki veriler güçlü kanıt niteliğindedirler.¹¹⁷

Tablo 1.2: Küresel Gelir Farklılığı, 1960-1989

Yıllar	En Yoksul %20	En Zengin %20	En Zenginden En Yoksula	Gini Katsayısı
1960	2.3	70.2	30:1	0.69
1970	2.3	73.9	32:1	0.71
1980	1.7	76.3	45:1	0.79
1989	1.4	82.7	59:1	0.87

Kaynak: PRENDERGAST Renee-STEWART Frances, *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, (Çev: İdil Eser), Yapı Kredi Yay., No:2, İstanbul, 1995, s.56

Özellikle 1980'li yıllarda, gelişmekte olan ülkelerin borç krizlerine yönelik uygulanan yapısal uyum programlarıyla yeniden gündeme gelen IMF, liberal kapitalist

¹¹⁶ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.573

¹¹⁷ PRENDERGAST-STEWART, a.g.e., s56

düşünceyi tüm dünyaya yaymayı hedeflemektedir. Böyle bir küresel yapı sayesinde gelişmekte olan ülkeler açık pazar haline gelirken, ucuz emek, hammadde, ve enerji sağlama aracı olarak da gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki küresel rekabet gücünün aparatları durumuna düşmektedirler. IMF'nin 1980'li yılların sonrasında uygulamaya koyduğu bu politikalar, rekabet gücü olmayan gelişmekte olan ülkelerin öncelikle reel ekonomik yapısını bozmakta, ancak bozulan reel ekonomik sorunlara monetarist yaklaşımlarla çözümler dayatılması bu ülkelerin reel sektörden sonra mali ve parasal konularda da egemenliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Ancak bu politikalar uzun vadede kapitalizmi çökuşe götürecektir bir paradoksa dönüşmektedir.

Tablo 1.3: 1980 Sonrası IMF Politikaları ve Sonuçları

İDEOLOJİSİ: Ekonominin tamamen piyasa güçlerinin gereklerine göre ayarlanması "Yeni sağ-Ekonomik Akıl"	ÖNERİLERİ: Yapısal uyum programları (Ekonomik istikrar ve dışa açılma)	HEDEF: Ucuz emek ile rekabet gücü kazanılması. ihracatın artırılması	
SONUÇ: İnsanın herhangi bir üretim faktörü olarak tanımlanması	YARDIM (Kredi) Önerilerin yerine getirilmesine bağlı	SONUÇ: Bütün üçüncü dünya ülkeleri zengin batı pazarına yöneliyor	
= Elitist, Liberal bir kuşak yetişiyor	KOŞULLAR: -Reel ücretlerin düşürülmesi -Sosyal harcamaların kısılması -Özelleştirme -Katı bütçe -Gümrüklerin indirilmesi	SONUÇ: Rekabet şiddetleniyor	
= Grevler, başkaldırıları, toplumsal huzursuzluklar artıyor	SONUÇ: -Sermayenin belirli kesimlerde yoğunlaşması -Gelir dağılımında bozulma ve lüks tüketimde patlama -Ülkelerin mali ve parasal politikalar üzerindeki egemenliklerini kaybetmeleri -Merkez bankalarının ve maliye bakanlıklarının yeniden örgütlenmesi	=Zengin batı ülkeleri maliyetlerini düşürmek için sanayilerini emeğin ucuz olduğu üçüncü dünyaya kaydırıyorlar	Üçüncü dünya fiyat kırıyor, gelir düşüyor
SONUÇ: -Polisiye önlemler -Otoriter önlemler -Askeri yönetimler	= Siyasal ve ekonomik tam bağımlılık = Kapitalist sistemin hiyerarşisine kusursuzca eklenme	= Batı'da işsizlik, resesyon, gelir dağılımı bozukluğu, milliyetçi akımların güçlenmesi	Üçüncü dünya yoksullaşiyor
			= Batı'dan ithalat düşüyor Batı'nın gelirleri azalıyor, dünya ticaret hacmi azalıyor.

Kaynak: DEMİRER Temel-DURAN Metin, Neo-Liberal Saldırı Kriz ve İnsanlık, Ütopya Yay., Ankara, 1999, s.22

1.4.4. Uluslararası Para ve Sermaye Piyasalarında Gelişmeler

Para piyasaları kısa vadeli, süresi genellikle bir yıldan az nakit fonların arz ve talep edildiği piyasalardır. Bu piyasaların temel kurumları ticari bankalardır. Ancak bankaların yanında çeşitli finans kurumları, büyük şirketler bankerler ve hazine de bu piyasanın önemli kurumları arasında yer almaktadır. Para piyasalarının uzun süreli fonlarla ilgili karşılığı uluslararası tahvil ve hisse senedi piyasası veya genel bir isimle sermaye piyasasıdır. Sermaye piyasasının menkulleşmiş özelliğine karşın, para piyasası geleneksel olarak doğrudan nakit işlemlere dayanmaktadır. Ancak uluslararası para piyasalarında da menkulleşme yönünde eğilimler görülmektedir.¹¹⁸

Bretton Woods Sisteminin çökmesiyle dalgalı kur politikasına geçiş, finansal sistemin kurtulmasına neden olmuştur. Bu serbesti, doların anahtar para olma özelliği ile birleşince Avrupa piyasalarında ve gerekse uluslararası piyasalarda yeni arayışlar, yeni gelişmeler olmuştur. Eurodolar, Eurotahvil piyasalarının yanında uluslararası bankacılık işlemlerindeki yenilikler, ülkelerin finansal liberalizasyonu benimsemeye başlamaları finansal küreselleşmenin temellerini oluşturmuştur.

1.4.4.1. Eurodolar Piyasaları

Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında uluslararası bir mali piyasa yoktu. Hükümetler milli finansal hareketleri ve milli firmalar nezdindeki uluslararası işlemleri yakın bir biçimde izliyorlardı. Uluslararası finansal piyasaların ilk önemli örneği 1960'lı yıllardan itibaren gelişmiş olan eurodolar piyasalarıdır.¹¹⁹ Kelime olarak "Eurodolar" Amerikan Doları'nın ABD dışında, Avrupa'da oluşan piyasası anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, Avrupa'daki bazı büyük bankaların dolar cinsinden mevduat kabul etmeleri ve böylece topladıkları fonlardan kısa süreli dolar kredisi açmaları şeklinde yaptıkları işlemlere Eurodolar işlemi ve bu piyasaya da Eurodolar piyasası adı verilmektedir.¹²⁰

¹¹⁸ SEYİDOĞLU Halil, *Uluslararası Finans*, Güzem Yay., II.Baskı, İstanbul, 1997, s.283

¹¹⁹ AKDİŞ Muhammet, *Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye*, Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay., No:103, Denizli, 2000, s.21

¹²⁰ SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat*, s.491

Eurodolar piyasasının amacı, bir finansman aracı olarak işleyerek, alıcı ve satıcıları bir araya getirmektir. Bu açıdan kısa vadeli fonların milli sınırlar ötesinde hareket etmesini sağlayarak, uluslararası mali işlemlerde çok önemli bir görevi yerine getirmektedir.¹²¹

Eurodolar piyasasının gelişimi ilk olarak, Sovyetler Birliği'nin dış finansman aracı olarak elinde tuttuğu dolar fonlarını soğuk savaş düşüncesiyle ABD'ye yönlendirmek istememesi ve batı ülkeleriyle ticaretini sürdürmek amacıyla fonlarını bu bölgeye yönlendirmesiyle başlamıştır.¹²² Ayrıca 1960'ların başında ABD Hükümetinin, sermaye fonlarının ülkeden çıkışını engellemek için, Amerikan halkının satın aldığı yabancı tahviller üzerine "Faiz Eşitleme Vergisi" koyması, yabancı firmaların piyasada tahvil satışını engellemiştir. Bunun üzerine yabancı firmaların Amerikan bankalarından kredi talepleri olumlu karşılanınca ödünç kredilerde de bir artış meydana geldi. Bu gelişmeler karşısında da Başkan Lyndon Johnson, Amerikan bankalarının ve öteki mali kurumların yabancılara açtıkları kredilerin doğrudan sınırlandırılmasına dayanan bir program ortaya koydu. Bu durum karşısında Avrupa'daki Amerikan şirketleri, New York'tan sağlayamadıkları dolar kredilerini Avrupa bankalarından sağlama yoluna giderek (Eurodolar Piyasası) hem sorunu çözmüş hem de bu piyasanın gelişmesini sağlamışlardır.¹²³

Savaş sonrasında da Avrupa'nın ekonomik büyüme ve gelişmesini devam ettirmesi Avrupa'da doları bollaştırmış, Amerikan dış ticaret açıkları ile yatırımcıların dolar mevcutlarını ABD dışında tutmak istemeleri de Avrupa'da bir dolar piyasasının oluşmasına yol açmıştır. Bu arada Avrupa'da kambiyo kontrol uygulamalarının azalması, paranın konvertibil kılınması ve dolar bolluğu dönemine geçilmesi üzerine Eurodolar piyasası gelişmiştir.¹²⁴ Eurodolar mevzuatları deniz aşırı alanlarda kullanılırsa, karşılık oranı uygulamasına (Regulation M) bağlı değildirler ve birçok ulusal piyasada uygulanan faiz ve vade açısından kredilere ilişkin düzenlemeler veya kurallar bu piyasada söz konusu değildir. Aynı şekilde ABD'deki faiz oranı

¹²¹ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, s.537

¹²² BAŞOĞLU-ÖLMEZOĞULLARI, *a.g.e.*, s.29

¹²³ SEYİDOĞLU, *Uluslararası Finans*, s.289

¹²⁴ AKDIŞ, *a.g.e.*, s.21

kısıtlamaları (Regulation Q) kaldırılincaya kadar doların ABD dışına yönlendirilmesinde etkili olmuştur.¹²⁵

Eurodolar piyasalarının gelişimi tüm ülkelerin para piyasaları ve ulusal para politikalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etkileri şu şekilde belirtmek mümkündür.¹²⁶

- Eurodolar piyasası'nın gelişmesi spekülâtif sermaye akımlarının ülkeler arasında artmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da ulusal para birimlerinin değerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.
- Ülkeler arasındaki farklı faiz oranları ve döviz kurlarındaki sapmalar nedeniyle arbitraj işlemleri Eurodoların ulusal paralar ya da ulusal paraların Eurodolar'a dönüştürülmesi şeklinde yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki Eurodolar piyasasının gelişmesi bütün ulusal para piyasalarını ABD para piyasasına bağımlı hale getirmiştir.

Eurodolar piyasası'nın gelişmiş olması çerçevesinde, ABD piyasalarındaki kredi faizlerinin yükselmesi ve buna karşılık İngiliz piyasalarındaki kredi faizlerinin düşük olması ABD'li kişi veya kuruluşları bu piyasadan borç almaya itecektir. Bu durum İngiliz piyasalarındaki faiz oranlarını doğal olarak yükseltecektir. Ayrıca yine kredi faizlerinin daha düşük olduğu Alman piyasalarındaki fon sahipleri de fonlarını İngiliz piyasalarına yönlendirdiğinde Alman Hükümeti de fonların dışarıya akışını engellemek için faiz oranlarını yükseltmek zorunda kalacaklardır. Bu tür gelişmeler Eurodolar piyasaları'nın ulusların para politikalarını nasıl etkilediğini ve Eurodolar köprüsü ile ABD'ye bağımlı hale geldiğini kanıtlamaktadır.

1.4.4.2. Eurotahvil Piyasaları

Eurotahvil (Eurobond) üzerinde yazılı milli paranın ait olduğu ülke dışında satışa sunulmak üzere ihraç edilen menkul değerlerdir. Tahvil ihracıyla fon sağlama, kısa vadeli bir mali işlem olmadığından, Eurotahvil piyasaları orta ve uzun vadeli yatırım fonu kaynağıdır. Bu açıdan Eurodolar piyasasından ayrılır. Eurotahvil, ihraç

¹²⁵ PARASIZ İlker-YILDIRIM Kemal, Uluslararası Finansman, Teori ve Uygulama, Dışa Açık Ekonomiye Giriş, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1991, s.233

¹²⁶ APAK Sudi, Uluslararası Bankacılık-Finansal Sistemler, Bilim Teknik Yay., II.Baskı, İstanbul, 1993, s.50

edildiği anda bütün piyasalarda satışa sunulur. Dolayısıyla tahvil, büyük ölçüde ihraç eden ülke parası cinsinden çıkartılır. Bununla birlikte genelde ABD doları cinsinden ihraç edilir. Bunun nedeni, doların “hesap birimi” olarak dünyada daha yaygın olarak kullanılmasıdır. Eurotahvil genelde, bankalar konsorsiyumu kanalıyla çıkartılır. Süreleri 15-25 yıl arasında değişir. Uzun vadeli olduğundan yatırımların finansmanında kullanılır ve sermaye piyasasının bir aracıdır. Bu nedenle borç verenler, borçlunun mali sorumluluğunu kabul edip ona göre kredi sağlarlar.¹²⁷

Eurotahvil piyasası da, ABD’de Eurodolar piyasasının ortaya çıkmasında etken olan bazı kısıtlayıcı uygulamalar sonucu ortaya çıkmıştır.¹²⁸ ABD’nin 1963 yılında yürürlüğe koyup 1974 yılında kaldırdığı “faiz eşitleme vergisi” ilk Eurotahvilin ilham kaynağı olmuş ve değeri dolar olarak belirlenmiş bir şekilde İngiliz ticari bankası S:G: Warburg tarafından Londra’da piyasaya çıkartılmıştır. Çıkarılışı takip eden 1968 yılında 150 milyon dolar olan Eurotahvillerin miktarı 3 milyar dolara yükselmiştir. Yıllar içinde artan miktarlarda piyasaya çıkarılan Eurotahviller ikinci piyasada işlem görmeye başlamıştır. ABD faiz oranlarındaki yükselmeler ve dolar kurunun dış piyasalarda zayıflaması ile birlikte hızlı bir büyüme sergilemiştir. Bu nedenle de 1979 yılı itibariyle 100 milyar dolarlık bir hacme ulaşmıştır.¹²⁹

Son yıllarda eurotahvil piyasasındaki gelişmeyi hızlandıran bir etkende swap tekniğinin ortaya çıkmasıdır. Bugün eurotahvil ihracının %70’i swap işlemlerinden kaynaklanmaktadır. Swaplar, bir para üzerinden alınan ödünçlerdeki faiz yapısının değişik faiz yapılarındaki kredilerle takas (değişken faizden sabit faize geçiş gibi) edilmesine olanak verir. Bir başka şekil de bir ulusal para ile olan kredi ana para ve faiz tutarının bir başka paraya bağlı kredi ana para ve faiz yapısıyla değiştirilmesidir.¹³⁰

1.4.4.3. Uluslararası Bankacılığın Gelişmesi

Finansal endüstrinin II. Dünya Savaşından sonraki en önemli gelişmesi bankacılığın uluslararasılaşmasıdır. Finansmanda yeni bir çağın başlangıcını ifade eden

¹²⁷ KARLUK, *Uluslararası Ekonomi*, ss.542-543

¹²⁸ PARASIZ –YILDIRIM, *a.g.e.*, s.239

¹²⁹ AKDİŞ, *a.g.e.*, s.23

¹³⁰ SEYİDOĞLU, *Uluslararası Finans*, s.266

bu gelişme, özellikle Batı Avrupa ve Batı yarıküredeki büyük ticari bankacılık kurumları tarafından başlatılmıştır. Ticari bankacılığın, banka müşterilerinin (mudiler veya kredi alanlar) yurtdışında olması durumunda “uluslararası” bir özellik kazanacağı kabul edilmektedir.¹³¹

Uluslararası ticaret ve yatırım düzeylerindeki artışlara bağlı olarak, bankaların değişik örgütsel yapıları kullanmaları sonucunda uluslararası bankacılık faaliyetleri hızla gelişmiştir. 1960’larda kontrollerden uzak eurodolar piyasasının oluşmasıyla başlayan bu tür bankacılık, 1970’li yıllarda yapısal bir değişikliğe uğramıştır. Petrodolarların dev boyutlara ulaşması ve birçok ülkenin ödemeler bilançosunu denkleştirme sürecinde finansman ihtiyacının artması, bu değişikliğe neden olmuştur.¹³²

1973’te patlak veren Dünya Enerji Buhranı, OPEC tarafından petrol fiyatlarının dört kata yakın oranlarda artması ile baş göstermişti. Uluslararası bankalar bu çerçevede petrodolarların dış fazla veren petrol ihracatçısı ülkelere açık veren ithalatçı ülkelere aktarılmasında yardımcı olmuşlardır. Başka bir deyişle, OPEC ülkelerinin merkez bankaları, elde ettikleri büyük petrol gelirlerini vadeli mevduat hesapları biçimde bu bankalara yatırdılar. Diğer yandan artan petrol faturalarını finanse etmek isteyen petrol ithalatçısı ülke hükümetleri de bu fonları euro banklardan ödünç alarak ihtiyaçlarını karşıladılar.¹³³ Eurodolar, petrodolar ve eurotahvil piyasalarındaki gelişimleri karşılayabilmek üzere uluslararası bankacılık işlemlerinin de değişime uğraması finans piyasalarının küreselleşmesini hızlandıran unsurları oluşturmaktadır.

1.4.5. Finans Piyasalarında Küreselleşme

Bretton Woods yarı sabit döviz kuru rejiminin çöküşüyle birlikte, finans piyasaları hızla küreselleşme sürecine girmiş, uluslararası menkul kıymetler yatırımlarının ve banka kredilerinin yaygınlaşma süreci de başlamıştır. Bu süreç, uluslar arası ekonomik ilişkilerin karmaşıklaşmasına katkıda bulunmuş bütünleşmiş ve bağımlı bir dünya ekonomisinin gerçek anlamda küreselleştiğinin habercisi olmuştur.¹³⁴

¹³¹ PARASIZ –YILDIRIM, a.g.e., s.271

¹³² APAK, a.g.e., s.4

¹³³ SEYİDOĞLU, Uluslararası Finans, s.408

¹³⁴ HIRST Paul-THOMPSON Grahame, Küreselleşme Sorgulanıyor, (Çev: Erdem Elif Yücel), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1998, s.44

Uluslararası düzeyde yaşanmakta olan liberalizasyon hareketleri ile ve telekomünikasyon alanında sağlanan gelişmeler sonucunda finansal piyasalar arasındaki sermaye –fon hareketleri yoğunlaşmış ve artan rekabetle birlikte önceleri birbirinden bağımsız olarak faaliyet gösteren piyasalar adeta tek bir piyasaymış gibi faaliyet göstermeye başlamıştır.¹³⁵

Küreselleşmenin ekonomik boyutunun bir diğer ayağını oluşturan (birinci ayak üretimin küreselleşmesi) finansal küreselleşme; ulusal finans piyasalarını ayıran sınırların ortadan kalkması, finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlamalardan arındırılarak uluslararası rekabete açılması, piyasaların konvertibiliteye sahip olmaları, kurların dalgalanmaya bırakılması uluslararası sermaye akımlarının artması ve yatırım fonları ile yatırım ortaklıkları gibi yeni kurumsal yatırımların finans piyasalarındaki rollerinin artması şeklinde tanımlanmaktadır.¹³⁶

Finans piyasalarının küreselleşmesi II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan önemli gelişmelerden bir tanesidir. Küreselleşme ile, fon fazlası olanlarla bu fonları kullanmak isteyenler arasındaki bağlar çeşitlenmiş ve ilişkiler yoğunlaşmıştır. Uluslararası finans piyasalarında iş görmek olağanlaşırken, yeni dışa açılan ülkelerin iç mali piyasalarına giriş ve çıkışlar da kolaylaşmış ve hızlanmıştır. Başka bir ifade ile çeşitli ülkelerdeki finansal kurumlar, yabancı ülkelerde giderek artan oranlarda finansal yatırım faaliyetinde bulunmakta ve dünya finans piyasaları çerçevesinde yatırımcılara getirisi daha yüksek ve riski daha düşük olanaklar sağlamaktadırlar. Finansman ihtiyacının yerel piyasalarda karşılanamadığı durumlarda, uluslararası piyasalarda oluşan büyük miktarlardaki fonlar bu ihtiyaca cevap vermektedir.¹³⁷

Başlangıçta uluslararası sermaye piyasaları geniş ölçüde banka kredileriyle ilgili işlemlerden oluşmaktaydı. 1978-1979 yıllarında en yüksek düzeylerine ulaşan bu krediler uluslararası sermaye piyasa işlemlerinin 2/3'ünü oluşturuyordu. 1982'de yaşanan dünya borç krizi, bankaların kredi değerlendirmelerindeki değişimler ve sermaye rasyolarındaki artışlar, banka kredilerinin toplam işlemler içerisindeki nispi

¹³⁵ ALP Ali, "Finansal Piyasaların Uluslararası Düzeyde Entegrasyonu ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:162, Eylül, 1999, s.61

¹³⁶ DURUSOY Serap, "Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri", *Dış Ticaret Dergisi*, Y:5,S:18, Temmuz, 2000, s.15

¹³⁷ DPT, *Küreselleşme...*, s.22

önemini azaltmıştır. Krediler yanı sıra menkul kıymetlere dayalı eurotahvil, yabancı tahvil, futures, opsiyonlar gibi sermaye piyasası alet ve işlemleri yaygınlaştırmıştır.¹³⁸ 1990'lı yıllara girerken uluslararası sermaye akımlarında menkul kıymetlere bağlı işlemlerin ağırlığı %85'i aşmıştır. Bu arada uluslararası para piyasalarında yabancı para, eurodolar ve diğer kısa vadeli para piyasası işlemleri de hız kazanmıştır. Para ve sermaye piyasalarındaki bu küreselleşmeye neden olan faktörler arasında şu hususlar sayılmaktadır:¹³⁹

- Lider konumdaki gelişmiş ülkelerdeki finans piyasalarının çeşitli kontrol ve sınırlandırılmalarından arındırılmaları,
- Çok taraflı parasal işbirliğini öngören IMF'nin çalışmaları sonunda uluslararası para sisteminin II. Dünya Savaşı sonrasında aldığı şekil (paraların konvertibiliteye sahip olmaları, ticari işlemler üzerindeki kontrol ve sınırlamaların kaldırılması gibi),
- Doların 1973'deki devalüasyonu sonucunda kurların dalgalanmaya bırakılmaları,
- Finansal piyasaların uluslararası rekabete açılmaları,
- Dünya bankası ve konsorsyum bankaları gibi kuruluşların faaliyetleri çerçevesinde büyük çaplı sermaye yatırımı gerektiren projelerin desteklenmeleri,
- Finansal araçların çeşitliliğindeki hızlı artış, (futures ve option'lar, swap gibi araçlar ödünç alanlarla ödünç verenler için faiz oranlarındaki, kurlardaki dalgalanmanın getirdiği riskten korunma olanağı sağlamakta, dolayısıyla büyük ve riskli finansal yatırımları teşvik etmektedir).
- Yeni ve özellikle kurumsal yatırımcıların finans piyasalarındaki rollerinin artması. Günümüzde hane halkının tasarruflarının büyük bir kısmı bu finansal kurumlara (sigorta şirketleri, yatırım ortaklıkları, yatırım fonları, emekli sandıkları gibi) yönelmekte, bu kurumsal yatırımcılar ulusal ve uluslararası finans piyasalarında büyük etki oluşturabilmektedirler,

¹³⁸ PARASIZ-YILDIRIM, a.g.e., s.305

¹³⁹ DPT, Küreselleşme..., s.23

- Bilgisayar ve telekomünikasyondaki teknolojik devrimler ile finans piyasalarında bilginin hem yoğunlaşması hem de çok ucuz hale getirilmiş olması,
- 1980'li yıllarda ABD'nin dış ödemelerindeki açıklar doların değerindeki düşüşler ve Japon mali piyasalarındaki hızlı gelişmelerdir.

1.4.6. Finansal Liberalleşme Ve Sermaye Hareketlerinin Seyri

Ulusal ekonomiler arasındaki iş bölümü, ilk olarak ticaret yoluyla kurulan ve mal alış verişinin harekete geçirdiği bir yapıya dayanmaktaydı. Daha sonra liberal kapitalizmin önünün açılmasıyla yerleşik ülkelerden az gelişmiş bölgelere yapılan yatırımlarla bu bölgelerin ticaret potansiyeli artırılmış ve ticaret sermayesinin hareketliliği dünya ekonomisinin sürükleyici gücü olmuştur. 1930 buhranı ticari akımlara dayanan düzenin bozulmasına neden olmuştur.

Ticaret hacminin düşüşü, sanayileşme programlarını ateşlemiş ve üretici sermayenin uluslararası yapısı ivme kazanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak üretken yatırımlar ve kapitalist ilişkiler ön plana çıkmıştır. Böylece kar güdüsüyle hareket eden kapitalist yapı hem korumacı engelleri aşmış, hem de ucuz emek, hammadde ve enerji kazanımlarıyla karını maksimize edebilmenin yollarını bulmuştur.

Ancak 1970'li yıllar dünya ölçeğinde ekonomik büyümenin yavaşladığı, enflasyon ve işsizlik oranlarının arttığı, verimlilik ve kar oranlarının düştüğü yıllar olmuştur. 1970'li yılların bunalımı, 1930'lu yıllardaki bunalımdan farklı olarak pazar yokluğundan kaynaklanmamaktadır. Bu sermayenin değerlenme bunalımıdır. Sermayenin ulusal ya da uluslararası hareketini belirleyen temel unsur, değerlenme ve birikim koşullarının gerekleridir.¹⁴⁰

Kapitalist küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan tüm bu gelişmeler, uluslar arası ticaretin azalmasına, pazarın küçülmesine, satın alma gücünün düşmesine, kapitalist birikimin nispeten yavaşlamasına, kapitalist kar oranlarının görece

¹⁴⁰ DEMİR, a.g.e., ss.17-18

azalmasına, üretim kapasitelerinin daralmasına, resesyonlara, fakirliğin yaygınlaşmasına, dünya genelinde kuzey-güney, toplumsal ölçekte emek-sermaye kamplaşmalarının derinleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla kar hadlerindeki düşüşler, kapitalistleri üretken yatırımlar yerine spekülasyon alanlarına veya finans oyunlarına yöneltmeye başlamıştır.¹⁴¹

Kapitalist gelişmiş ülkelerin bu dönemde yaşadıkları, sermayenin değerlenme sorununa karşılık, gelişmekte olan ülkelerde yatırım, üretim, verimlilik gibi reel sektör problemleri ve özellikle 1980'li yıllarda dış borç krizleriyle ilgili dış denge problemleri yaşanmaktaydı. Gelişmiş ülkelerin değerlenme yolu arayan sermaye fazlası, gelişmekte olan ülkelerin sermaye ihtiyacı ile örtüşünce uyumun sağlanmasında IMF ve Dünya Bankası devreye girerek dünya ekonomisine yeni şeklini vermek amacıyla çalışmalara başlamıştır.

Ekonomik çarpıklıkların ortadan kaldırılması ya da azaltılması geleneksel olarak IMF ve Dünya Bankası'nın politika tavsiyelerinde önemli bir unsur olmaktadır. Çok spesifik olarak hem IMF hem de Dünya Bankası sıklıkla, diğer tavsiyeleri arasında gelişmekte olan ülkelerin reel faiz oranlarını yükseltmelerini ve uluslararası finansal piyasalar ile olan entegrasyon derecelerini artırmalarını tavsiye etmektedir.¹⁴²

Zira neo-klasik yaklaşıma göre, 1950 ve 1960'larda gelişmekte olan ülkelerde uygulanan "finansal baskı" politikaları neticesinde tasarruflar azalmış, finansal aracılık maliyetleri yükselmiş ve sermaye kaçıışı hızlanmıştır. Dolayısıyla kaynaklar marjinal verimlilik düzeyi düşük yatırımlarda kullanılmış, tasarruf sahipleri de üretken olmayan fiziksel aktiflere yönelmiştir. Finansal baskı politikaları, düşük faiz oranı ve tercihli kredilerle, ayrıcalıklı bir grup oluştururken bunun dışında kalanları yüksek faizlerin geçerli olduğu informal piyasalara yöneltmiştir. Neo-klasik yaklaşıma göre, bu sorunun çözümü finansal piyasaların liberalleştirilmesidir.¹⁴³ Liberalleşme sonucunda tasarruflar sermaye darboğazı çeken ülkelere akacak, diğer bir deyişle ekonomik etkinliği geliştirerek büyüme ve istihdamı gerçekleştirmek için yurt içi tasarrufları yeterli

¹⁴¹ AKDİŞ, a.g.e., s.32

¹⁴² EDWARDS Sebastian, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Liberalizasyonun Sıralanması" (Çev: Harun Bal), *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:12, S:133, Nisan, 1997, s.54

¹⁴³ ESEN Oğuz, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Serbestleşme Programlarına Eleştirel Bir Yaklaşım" *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:145, Nisan, 1998, s.24

olmayan gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları yükseltilerek tasarruf fazlası olan ülkelerin tasarrufları çekilecektir. Bu süreç faiz oranları uluslararası faiz oranına ininceye kadar devam edecektir.¹⁴⁴

Finansal liberalizasyon; genellikle hükümetlerin gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek için bankacılık finans sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırdığı ya da önemli ölçüde azalttığı deregülasyon uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılma süreci olarak ifade edilmektedir.¹⁴⁵ Liberalizasyon altında atılan adımların en önemlileri, ulusal anlamda faiz oranları ve kredi sınırlamaları üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasıyla döviz piyasalarında kurların serbest piyasada oluşumuna terk edilmesi ve uluslararası anlamda sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıdır. Bu temel noktaların yanında, piyasalarda ortaya çıkabilecek risklerin minimize/kontrol edilmesi amacıyla, sınırlama getiren uygulamalar/kamusal kontroller ortadan kaldırılmış ve piyasa mekanizmasının etkin işleyişinin önündeki engeller giderilmiştir.¹⁴⁶

Finansal piyasaların liberalizasyonu öncelikli olarak gelişmiş ülkelerde başlamış, IMF ve Dünya Bankasının yapısal uyum programlarıyla dayatması sonucu, liberalleşme farklı düzeylerde de olsa gelişmekte olan ülkelere de hayata geçirilmiştir.¹⁴⁷ Bu gelişmeler sonucunda sermayesini değerlendirme açısından yeni çıkış arayışında olan kapitalist gelişmiş ülkelere doğru yoğun bir sermaye akışı başlamıştır.¹⁴⁸

Finans piyasalarındaki küreselleşme olgusu bir yandan uluslararası sermaye akımlarının mal akımlarından kopmasına ve ödemeler bilançosu finansmanı dışında arbitraj kazancı kovalayan sermaye büyüklerinin oluşmasına yol açarken, bir yandan da, kendi dolaşım mantığı açısından, bu sermaye büyüklüğünün artan ölçüde gelişmekte olan ülkelere oluşan yeni finans piyasalarına yönelmesine neden olmuştur. 1980'li

¹⁴⁴ DURUSOY, a.g.m., s.18

¹⁴⁵ DURUSOY, a.g.m., ss.16-17

¹⁴⁶ ALP Ali, "Uluslararası Finansal Sistemin Yeni Mimarisi" *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:157, Nisan, 1999, s.85

¹⁴⁷ ALP, *Finansal Piyasaların...*, s.61

¹⁴⁸ KAR Muhsin-KARA M.Akif, "Finansal Entegrasyon ve Sermaye Akışkanlığı: Türkiye Örneği", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:180, Mart, 2001, s.63

yıllarda borç krizi ile yoğunlaşan bu süreç gelişmekte ülkelere yönelen uluslararası sermayenin hacmini önemli ölçüde büyütürken sermaye akışının kanallarını ve böylece söz konusu ülkelere akan sermayenin niteliklerini de değiştirmiştir.¹⁴⁹ Tablo 1.4. gelişmekte olan ülkelere yönelen uluslararası sermaye akımlarının boyutlarını, kaynaklarını ve türlerini vermektedir.

Tablo 1.4: Gelişmekte Olan Ükelere Yönelik Net Sermaye Akımı

Akımın Cinsi	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Bütün Gelişmekte Olan Ükeler	98.3	116.3	143.9	208.1	206.2	243.1	281.6	300.3
Resmi Kalkınma Finansmanı	56.4	62.7	53.8	53.6	45.5	54.0	34.7	44.2
Yardımlar	29.2	35.1	30.5	28.4	32.7	32.6	29.2	25.1
Borçlar	27.2	27.6	23.3	25.1	12.9	21.4	5.4	19.2
İki Taraflı	11.6	13.3	11.1	10.0	2.5	10.0	(7.2)	1.8
Çok Taraflı	15.6	14.4	12.2	15.2	10.4	11.3	12.6	17.4
Toplam Özel Akımlar	41.9	53.6	90.1	154.6	160.6	189.1	246.9	256.0
Borç Akımları	15.0	13.5	33.8	44.0	41.1	55.1	82.2	103.2
Ticari Banka Borçları	3.8	3.4	13.1	2.8	8.9	29.3	34.2	41.1
Tahviller	0.1	7.4	8.3	31.8	27.5	23.8	45.7	53.8
Diğerleri	11.1	2.7	12.4	9.4	4.7	2.0	2.3	8.3
Doğrudan Yabancı Yatırım	23.7	32.9	45.3	65.6	86.9	101.5	119.0	120.4
Hisse Senedi Portföy Akımları	3.2	7.2	11.0	45.0	32.6	32.5	45.8	32.9

Kaynak: BERKSOY Taner-SALTOĞLU Burak, *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri*, İTO Yay., No:1998-58, İstanbul, 1998, s.15'ten naklen, IMF Global Development Finance, 1998

1.5. KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK KRİZLER

1990'larda Kapitalist dünyada üst üste yaşanan krizler, iktisat literatürünün en önemli konusunu ve ilgi alanını oluşturmaya başlamıştır. Aslında kapitalist sistem ciddi ekonomik krizlerle tarih boyunca sıklıkla karşılaşmıştır. Bunların en önemlisi kuşkusuz 1929 Dünya Bunalımı'ydı. 1929 krizinin izlerinin silinmesinden ve uzunca bir dönem yaşanan istikrardan sonra, 1960'ların sonlarında başlayıp iki petrol kriziyle de ivme kazanan Bretton Woods sonrası döneme ait 1970'ler ve 1980'lerdeki borç krizleri de, dünya ekonomisi açısından ikinci önemli kriz dalgasını oluşturmuştur. Üçüncü kriz

¹⁴⁹ BERKSOY Taner-SALTOĞLU Burak, *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri*, İTO Yay., No:1998-58, İstanbul, 1998, ss.13-14

dalgası olarak, 1990'ların başından itibaren üst üste yaşanan altı önemli krizden sonra, kapitalist sistem yeniden krizlerin nedenlerini, ortak noktalarını, farklılıklarını ve çözümlerini tartışmaya odaklanmıştır.¹⁵⁰ Krizler, tarihsel bir perspektifte değerlendirildiğinde kriz türlerinin uluslararası ekonomide değişen koşullarla oldukça bağlantılı bir biçimde değişim gösterdiği saptanmaktadır.¹⁵¹

1.5.1. Üretimin ve Ticaretin Küreselleşmesine Bağlı Reel Sektör Krizleri

1929'da yaşanan bunalımın asıl nedeni pazarsızlık olunca kapitalizm ticari sermaye akımlarını, üretime dayalı sermaye akımlarına yönelterek hem üretimle ilgili hem de pazarla ilgili sorunları aşmayı başardı. Ancak, dünya ölçeğinde rekabetin hızla artmaya başlaması, özellikle Japonya ve Güneydoğu Asya ülkelerinde uygulanan esnek üretim teknikleri 1960'lı yılların başlarında gelişmiş ülkeleri üretimle ilgili sorunlarla karşı karşıya getirdi. Postfordist kriz teorisi olarak adlandırılan bu krize 1970'li yılların petrol krizleri de eklenince, gelişmekte olan ülkeler, enflasyon, işsizlik, verim ve kar oranlarının düşüşüne dayalı reel sektör krizi ile karşılaştılar. Buna karşılık, sermayenin üretim alanını daraltan bu kriz gelişmekte olan ülkelerin dış borç krizine yönlendirilerek aşılmaya çalışılmıştır.

Üretimin ve ticaretin küreselleşme sürecinin canlılık kazandığı dönemlerde ise kapitalizmin karını maksimize edebilmek için, ucuz emeğe, hammaddeye, enerjiye ve ürünlerine yönelik karlı pazarlara ihtiyacı vardı. IMF ve Dünya Bankası gibi dünya ekonomisine yön veren uluslar üstü kuruluşlarca gelişmekte olan ülkelere dayatılan liberal politikalar sonucunda, elde edilecek kazanımlar pahasına bu ülkelerin reel ekonomileri tahrip edilmiştir.

Michel Chossudovsky'e göre de aşırı üretim oluşturan bir sistemde uluslararası sanayi ve ticaret şirketlerinin kendi pazarlarını genişletmesinin tek yolu, aynı anda gelişmekte olan ülkelerin iç üretim yapılarını tahrip etmekten, yani iç pazara yönelik yerli üretimin bu bağımlı koparmaktan geçmektedir. Yükselen piyasalar, geçmişte var

¹⁵⁰ YAY Turan-YILMAZ Ensar, **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**, İTO Yay., No:2001-47, İstanbul, 2001, s.15

¹⁵¹ CELASUN Merih, "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği,2001", **Doğu Batı Dergisi**, Y:4, S:17, Kasım Aralık Ocak, 2001, 162

olan üretim sisteminin eşzamanlı olarak değiştirilmesi aracılığıyla açılır, küçük ve orta ölçekli girişimler ya iflas ettirilir ya da küresel bir dağıtımçı için üretmeye zorlanır. Devlet girişimleri ya özelleştirilir ya da kapatılır, bağımsız tarım üreticileri de planlı bir biçimde yoksullaştırılmaktadır.¹⁵²

IMF ve Dünya Bankası'nca dayatılan makro ekonomik politikaların uluslararası bir boyut kazanması ülkeleri açık ekonomik bölgelere ve ulusal ekonomileri ucuz emek ve doğal kaynak rezervlerine dönüştürmektedir. IMF reçetelerinin gelişmekte olan ülkelere aynı anda uygulanması, aynı anda ihracata zorlanmalarına neden olmaktadır.¹⁵³ Bu durumda kapitalist üretim sisteminin yan ürünlerini üreten bu ülkelerin malları uluslararası pazarda rekabete dayalı bir ucuzluğa uğramaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin reel ekonomik sistemlerini, küresel boyutta rekabet edemeyecek bir zamanda küresel ekonomik sisteme entegre etmeleri de reel ekonomilerinin çöküşünü hızlandıran bir etken olmuştur. Ekonomik sınırların ortadan kaldırılmasıyla ülkeye giren kaliteli ürünler, bu ürünlerle rekabet edemeyecek yerel ürünlere tercih edilmektedir. Yerel ürünlere azalan talep girişimciyi büyük küresel firmaların uzantıları haline getirmekte ya da ucuz fiyatlarla ihracat yaparak yine bu firmalara hizmet etmesine neden olmaktadır.

Üretimin küreselleşmesiyle başlayan doğrudan yabancı yatırımların, gerek sermaye ve gerekse teknoloji bakımından gelişmekte olan ülkelerin reel ekonomilerine katkıda bulunacağı umulmaktaydı. Ancak, doğrudan yabancı yatırımların ABD, AB ve Japonya üçlüsünde yoğunlaşması, bu yatırımların öncelikli amacının korumacı engelleri aşmak olduğunu kanıtlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yönelik olarak yapılan doğrudan yabancı yatırımlar da büyük güçlerin küresel rekabet gücü için gerekli kaynaklara ulaşabilme düşüncesinden öteye gidememiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları sorunların temelinde küresel rekabet normlarına ulaşamamaktan kaynaklanan reel sektör krizi yatmaktadır. Reel sektör krizine bağlı olarak yaşanan dış ödemelerdeki dengesizlikler daha sonra sermaye akımlarıyla finansal krize dönüşmüştür.

¹⁵² CHOSSDOVSKY Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi, IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İç Yüzü**, (Çev:Neşenur Domanıç), Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1998, ss.17-18

¹⁵³ CHOSSDOVSKY, a.g.e., s.42

1.5.2. Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kriz

Gelişmiş ülkelerdeki sermayenin reel üretimde değerlendirememesi, o dönemlerde reel sektör problemleri olan ve dış borç krizleriyle sorunlar yaşayan gelişmekte olan ülkelere yoğun bir sermaye akımını doğurmuştur. Ancak, gerek bu ülkelerin iktisat politikalarından gerekse finansal yapı eksikliklerinden kaynaklanan nedenlerle ithal edilen sermaye spekülasyon alanlarına yönelmiştir. Finansal sermaye kazanç elde etmek için borçlusunu mutlaka bulacaktır. Buna karşılık, alınan borcun gerekli faizi ile birlikte geri ödenebilmesi, sermayenin gerçek artı değerini bulacağı reel üretime yönlendirilmesiyle gerçekleşebilecektir. Sermayenin reel üretimde kullanılan oranının gittikçe azalması 1980 ve 1990'lı yıllarda yaşanan finansal krizlerin temel nedenini oluşturmaktadır.

Uluslararası sermaye, bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojilerinin güçlü desteğini kullanarak yüksek faiz ve yüksek kazanç veren alanlara süratle girip, bu avantajları kaybettiği anda da süratle çıkabilme yetisine sahiptir. Teknolojik gelişmeler sayesinde elde edilen bu hızlı sermaye giriş ve çıkışı konu olan ülkelerde istikrarsızlığa neden olmaktadır. Uluslararası sermayenin bu özellikleri ve yaptığı tahribat uluslararası finansal sistemin ve politikaların yeniden düzenlenmesi gerektiğini gündeme getirmiştir.

Ancak uluslararası finansal sistemin yeniden düzenlenmesi tartışmaları, spekülasyon amaçlı sermaye hareketlerinin istikrarsızlık meydana getirici etkileri ile sınırlı kalmaktadır. Oysa spekülasyon sermaye hareketlerinin olağanüstü artışı, esas olarak reel birikim sürecine ilişkin sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle finans piyasalarına ilişkin düzenlemelerin, reel üretim alanlarındaki sorunların aşılmasına katkıları ölçüsünde etkili olabilecektir.¹⁵⁴

Zira, 1990'ların ilk yıllarında, Mc Kinnon ve diğer neo-klasik iktisatçılar, neo-keynesyen kavramların yardımıyla yüksek faiz oranlarının finansal ve makro ekonomik istikrarsızlığa etkilerini tartışmaya başlamışlardır. Aynı şekilde, reel ve finansal piyasaların uyum hızları farklı iken finansal piyasaların, mal piyasaları ile aynı tarzda ve aynı anda serbestleştirilemeyeceği görüşü on plana çıkmıştır. Bu, ikinci en iyi stratejisi,

¹⁵⁴ DEMİR, a.g.e., s.59

serbestleşmenin uygun sıralaması sorununa dönmüştür. Finansal reformlardan önce reel sektöre ait üretim ve rekabet reformlarının yapılması gerektiği ve serbestleşmenin ilk aşamalarında ekonomiye finansal istikrarsızlıklardan korumak için sınırlı bir finansal baskının sürdürülmesi gerektiği ileri sürülmektedir.¹⁵⁵

Bu çerçevede sermaye hareketlerinin sıkça görüldüğü ülkelerde dikkat çeken reel ekonomik gelişmeler de şu şekilde sıralanmaktadır:¹⁵⁶

- Gelişmekte olan ülkelerin toplam rezervlerinin bileşimi sermaye hareketlerindeki değişim sonucu ciddi bir biçimde değişmiştir. Uluslararası sermayenin gelişmekte olan ülkelere doğru yönelmesi rezervlerin dünya ölçeğindeki bileşimini gelişmekte olan ülkelerin lehine değiştirmiştir.
- Sermaye hareketleri ilk aşamada cari açığı artırarak tasarruf oranlarını azaltmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da özel tüketim harcamaları artacaktır. Veriler incelendiğinde özel tüketim artışı gelişmekte olan ülkelerde ithal mallarının tüketiminde bir patlama meydana getirmiştir.
- Sermaye hareketleri gelişmekte olan ülkelerdeki para arzını reel ve nominal olarak artırmıştır.
- Sermaye akımının neden olduğu sonuçlardan biri de gelişmekte olan ülkelerdeki gayrimenkul ve hisse senedi fiyatlarında aşırı bir yükselmenin yaşanmasıdır. Özellikle 1997'de yaşana Asya Krizi'nde de etkisini gösteren bu süreç bazı piyasalarda malların değerinin aşırı ve beklenmedik bir biçimde yükselmesine neden olmuştur. Bu etkinin ani bir biçimde ortadan kalkması ise diğer bazı makro gelişmelerle de birleşince bu ülkelerin bazılarında finansal krizler ortaya çıkmaktadır.
- Sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerin döviz kuru üzerindeki etkileri konusunda ise ortada kesinlik kazanmış bir görüş bulunmamaktadır. Latin Amerika'da döviz kurlarının devalüasyonla karşı karşıya kaldığı fakat Güneydoğu Asya ülkelerinde ise döviz kurlarının genelde daha durağan olduğu dikkat çekmektedir.

¹⁵⁵ ESEN, a.g.m., s.25

¹⁵⁶ BERKSOY-SALTOĞLU, a.g.e., ss.38-39

1.5.2.1. Finansal Kriz Türleri

1990'ların finansal krizleri, gelişmekte olan ülkelerin geçmiş dönemlerde karşılaştıkları krizlerden farklı özellikler taşımaktadır. Beklenmedik zamanlarda, olumsuz bir gelişmeden etkilenerek sermayenin aniden kaçışı ile başlayan bu krizler, yerli paranın değer kaybetmesi, bilançoların alt üst olması, güvensizliğin yaygınlaşması ve üretimin finanse edilememesi olgularıyla sonuçlanmaktadır. Finansal krizler, bulaşıcı bir virüs gibi başka ülkeleri de etkileyebilmektedirler.¹⁵⁷ Finansal krizleri açıklayabilmek için çeşitli finansal kriz türleri tartışmalara konu olmakta ve birbirinden ayrı bir şekilde incelemeye alınmaktadır.

1.5.2.1.1. Para Krizleri

Para krizi, ülke parasının döviz olarak değeri üzerindeki spekülatif bir atağın bir devalüasyonla sonuçlanması halinde veya ülke otoritelerinin uluslararası rezervlerinin hacmini artırarak ve faiz oranlarını yükselterek ülke parasını savunmaya zorlandıkları durumda ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁸ Para krizinin en önemli göstergeleri döviz kurunda ani hareketler ve sermaye hareketlerindeki ani ve keskin yön değiştirmelerdir.¹⁵⁹ Furman ve Stiglitz, yerli paranın reel değer kaybının bir yıl içinde %25'i geçtiği durumları bir para krizi olarak tanımlamaktadırlar. Para krizleri bankacılık krizleriyle ortaya çıktığında "ikiz kriz" oluştururlar. 1970-95 döneminde ampirik olarak incelenen 20 ülkede, bankacılık krizlerinin %56'sının ardından üç yıl içinde para krizi ortaya çıkarken, para krizlerinin %12'sinin ardından, aynı süre içinde bankacılık krizleriyle karşılaşıldığı gözlemlenmiştir.¹⁶⁰

Bu yaklaşımlarla beraber, krizlerin bulaşıcı olması ve rasyonel olmayan spekülasyonlar da para krizlerine yol açabilir. Bir ülkenin parası serbestçe dalgalansa bile, piyasa psikolojisindeki değişimler veya piyasalara yansıyan yeni bilgilere piyasa katılımcılarının tepkileri nedeniyle önemli ölçüde dalgalanma gösterebilir. Ayrıca coğrafi bölge ticaret ortaklıkları yatırımcıların portföy stratejileri ve bunlar dışında

¹⁵⁷ CELASUN, a.g.m., s.164

¹⁵⁸ YAY-YILMAZ, a.g.e., ss.20-21

¹⁵⁹ DEMİR, a.g.e., s.65

¹⁶⁰ CELASUN, a.g.m., s.169

başka koşullara bağlı olarak ortaya çıkan bulaşıcı etki, ülke parasının değer kaybetmesine neden olur.¹⁶¹

1.5.2.1.2. Sistemik Finansal Kriz

Finansal sistemde ortaya çıkan ve finansal sistemin varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödemeler gibi önemli işlevlerini kesintiye uğratan bir şok biçiminde tanımlanır. Sistemik krizler bir para krizi içerebilirken, para krizleri sistemik finansal krizlere yol açmayabilir.¹⁶² Sistemik finansal krizler, reel ekonomi üzerinde büyük yıkıcı etkiler oluşturabilen ve piyasaların etkin işleyiş gücünü bozan finansal piyasalardaki çöktürmelerdir.¹⁶³ Bu krizin temel karakteristikleri ise şunlardır:¹⁶⁴

- Sistemik kriz finansal piyasalarda ortaya çıkar veya finansal piyasalarca boyutları büyütülür. Bir başka deyişle, bu kriz finansman sürecinde ortaya çıkmak zorundadır.
- Sistemik finansal krizlerde mutlaka bir yayılma süreci vardır. Bir ülke veya firmadaki sorunlar, diğer bir ülke veya firmada çözümsüzlüğe yada iflasa yol açar.
- Sistemik krizde yatırımcı güvenini kaybeder. Bu nedenle yatırımcılar ve firmalar sağlamak istedikleri likiditeyi keserler. Üstelik likiditenin çekilmesi, borç alan firmaların kredibilitelerindeki bir azalmadan değil, tamamen yatırımcının kendi düşüncesinden kaynaklanır.
- Sistemik kriz önemli sayılabilecek ölçüde çıktı kaybı ve/veya ekonomide etkinlik kaybına neden olur.
- Sistemik krizler mutlaka bir politik müdahaleyi gerektirirler. Bunun için krizle birlikte oluşan iflasların ekonominin önemli bir kısmı üzerinde olumsuz etkiler yapması gerekir.
- Sistemik krizin bir başka karakteristiği de krize yol açan aleni bir olayın olmamasıdır.

¹⁶¹ ÖZER Mustafa, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1999, s.32

¹⁶² DEMİR, a.g.e., s.65

¹⁶³ YAY-YILMAZ, a.g.e., s.20

¹⁶⁴ ÖZER, a.g.e., ss.34-36

1.5.2.1.3. Bankacılık Krizleri

Bankaların gerçek veya potansiyel iflasları veya banka başarısızlıkları nedeniyle yükümlülüklerini yerine getirememeleri ya da bankacılık kesiminin krizinin devlet müdahaleleriyle önlemesi durumunda bankacılık krizleri söz konusu olur.¹⁶⁵ Ayrıca halkın mevduatlarını büyük oranda ve yaygın bir biçimde talebi ve bankanın bu talepleri karşılayamaması durumunda da bir bankacılık krizi ile karşılaşılacaktır.¹⁶⁶ Bunlarla birlikte, eğer bankacılık kesiminin sorunları, bankaların varlık kalitesindeki kötüleşmeden, örneğin gayrimenkul fiyatlarındaki düşmeden veya finans dışı kesimdeki iflaslardan kaynaklanıyorsa, bu durumda varlık fiyatlarındaki ani ve önemli değişimler veya iflas eden şirket sayısındaki önemli artışlar bankacılık krizinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.¹⁶⁷

Bankacılık krizlerinin maliyeti de üretimde yol açtığı kayıplarda para krizlerinden daha fazladır. Bu maliyetin yüksekliği hem daha fazla üretim kaybına yol açmasından, hem de finansal sektörün yeniden yapılandırılması için gerekli olan finansal desteğin yüksekliğinden ileri gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu kayıplar ise, gelişmiş ülkelere göre daha fazladır.¹⁶⁸

1.5.2.1.4. Dış Borç Krizi

Dış borç krizi, bir ülkenin ister kamu ister özel kesime ait olsun dış borçlarını ödeyememesi durumunda oluşur.¹⁶⁹ 1970'lerin petrol şokları ile birlikte gelişmiş ülkelerde oluşan stagflasyon, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret dengeleri üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmiştir. 1974 sonrasında petrol ihraç eden ülkelerin döviz geliri fazlalarını uluslararası finansal piyasalarda değerlendirmeleri, ithal faturaları büyüyen ülkeler açısından yeni borçlanma kanalları açtı. 1980'lerin başında gelişmiş ülkeler enflasyonlarını indirmek için sıkı istikrar politikalarını yürürlüğe koydu. Bu politikalar uluslararası faizlerin yükselmesine ve hammadde fiyatlarının da düşmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, gelişmekte olan ülkelerin borçlarını geri

¹⁶⁵ DEMİR, a.g.e., s.65

¹⁶⁶ JACQUES, a.g.e., s.230

¹⁶⁷ ÖZER, a.g.e., s.33

¹⁶⁸ YAY-YILMAZ, a.g.e., s.23

¹⁶⁹ ÖZER, a.g.e., s.38

çevirememelerine ve bir dış borç krizi ile karşılaşmalarına neden olmuştur.¹⁷⁰ Gelişmekte olan ülkelerdeki cari ödemeler dengesindeki açık dış etkenlere, bütçe veya kamu açığı ise iç etkenlere bağlı gözükmektedir. Bu nedenle iç ve dış etkenlerin birlikte hareket ederek dış borç krizine yol açmaları söz konusu olmaktadır.¹⁷¹

1.6. KÜRESELLEŞME VE ARTAN REKEBET

Küreselleşme ve bölgesel eğilimlerinin temelinde ihracata dayalı bir ekonomik model yatmaktadır. Ayrıca özünde liberal iktisadi düşünceyi barındıran böyle bir model dünya ölçeğinde rekabeti ve rekabet gücünü, gerek ülke ve gerekse işletme bazında ön plana çıkarmaktadır.¹⁷² Rekabet; bir firmanın müşterilerinin isteklerini diğer firmalardan daha etkin olarak yerine getirmesi, yani mal ve hizmetleri daha kaliteli ve ucuz olarak temin etmesidir.¹⁷³ Rekabet, üreticilerin verimli olmak ve kaliteli mal üretmek için her türlü çabayı harcamalarını gerektirmektedir. Üreticiler bu çabayı göstermezlerse, daha iyi fiyat ve kalite sunan başka üreticiler tarafından pazar dışına itilecektirler. Böyle işletmelerden oluşan ekonomilerde sorunlara açık olacaktırlar.¹⁷⁴

Kapitalist sistem içerisinde rekabet daha önceleri de vardı. Ancak o yıllarda rekabet etmek oldukça kolaydı. Ulusal pazarlara makul bir ürün veya hizmeti en iyi fiyatla sunan işletme, rekabette öne geçmekteydi. Ancak günümüzde, küreselleşmeyle birlikte işletmelerin uluslararası pazarlara girmesiyle ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ürünlerin dünyanın her yerinde üretilebilir hale gelmesiyle, ürünlerin çeşitliliği de artmıştır. Böylece daha önce ulusal pazarlardaki rakipleriyle rekabet eden işletmeler, uluslararası işletmelerin dünya pazarlarına girmesiyle birlikte uluslararası rakipleriyle de rekabet etmek zorunda kalmışlardır.¹⁷⁵

Gelişmekte olan ülkelerdeki iç piyasanın hem gelir hem de tüketici açısından dar oluşu, dünyadaki dönüşümden pay alabilmek için dünya pazarına yönelmeyi gerektirir. Dış borçlanma hala süregelen bir kalkınma finansmanı olmakla birlikte, sınırlı ve

¹⁷⁰ CELASUN, a.g.m., s.163

¹⁷¹ SÖNMEZ, a.g.e., s135

¹⁷² EKİN Nusret, *Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam*, İTO Yay., No:1997-43, İstanbul, 1997, s.10

¹⁷³ AKAT Ömer, *Uluslararası Pazarlama*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1997, s.26

¹⁷⁴ DE BONO Edward, *Rekabet Üstü*, (Çev: Oya Özel), Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1996, s.85

¹⁷⁵ GÜZELCİK, a.g.e., ss.38-39

koşullu niteliği bu kaynağın gerektiği zaman gerektiği alanlarda kullanılmasını engeller. Dünya ile bütünleşme ve küresel pazarlarda yer edinebilme ve bunun sağlayacağı avantajlardan yararlanabilme ancak küresel normlarda rekabet gücünü yakalamakla olacaktır.¹⁷⁶ Bir ülkenin rekabet gücü, o ülkenin ürettiği malların ister iç tüketim ister ihracat için olsun, diğer ülkelerin mallarıyla kalite ve fiyat bakımından yarışabilecek düzeyde olmasını ifade eder. Rekabet gücü, üretim ve verimliliğin artması, yaşam standartlarının iyileşmesi ve istihdamın geliştirilmesi için bir ön koşul olmaktadır.¹⁷⁷ Ekonomik küreselleşme sürecinde rekabetin ön plana çıkması ve ayakta kalabilmenin de küresel rekabet gücüne bağlı olması ülke ekonomilerini, makro ekonomik yönelimli olarak işletmelerini küresel normlarda rekabet edebilecek seviyelere çıkarmak için gerekli yatırım kararlarına ve yasal düzenlemelere zorlamaktadır.

1.6.1. Uzmanlaşmadan Uluslararası Rekabete

Uluslararası ticaret iki zıt ilkenin karşılaşmasına tabidir, tamamlayıcılığı sağlayan uzmanlaşma ilkesi ve rekabet ilkesi. Tamamlayıcılığa dayalı uzmanlaşma, bir diğer ifadesiyle mukayeseli üstünlüklere dayalı ticaret ilkesi, farklı doğal kaynaklar ve üretim faktörlerine sahip bölgeler arasındaki alış verişlerde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Ancak, dünya ticareti dinamizmini bu ilkedен değil, rekabet ilkesinden almaktadır. Gelişmiş ülkeler arasındaki aynı ürünler ticaretinin baskın oluşu da bunu kanıtlamaktadır. Geleneksel dış ticaret kuramım (klasik neo-klasik) üretim faktörlerinin hareketsizliği, tam rekabet ve sabit ya da azalan randımanlar varsayımları üzerine kurulmuştur.¹⁷⁸ Oysa uluslararası ticaretin reel çerçevesi üretim faktörlerinin artan hareketliliği, özellikle sermaye hareketliliğiyle tekелci rekabet ve artan verimlilik üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda bir ülkenin büyümesi ticaret hadlerinin gelişimi uzun vadede, üretme ve dünya ölçeğinde talebi olan malları ihraç etme kapasitesine bağlıdır.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre uluslararası ticarete dahil olan her ülke sadece üretimine bir pazar bulmakla kalmaz, aynı zamanda dış ticaret dengesini sağlar, mevcut tam istihdam yapısı bozulmaz hatta kaynakların daha etkin dağılımını sağladığı

¹⁷⁶ DULUPÇU Murat A., *Küresel Rekabet Gücü*, Nobel Yay., Ankara, 2001, s.70

¹⁷⁷ EKİN, *Küreselleşme ve Gümrük Birliği*, s.188

¹⁷⁸ JACQUES, a.g.e., ss.72-82

için dünya üretimini artırır düşüncesine sahiptir.¹⁷⁹ Ancak küreselleşme olgusuyla ekonomik sınırların ortadan kalkması üretim faktörlerinin ve ürünlerin dünya ölçeğinde dolaşır hale gelmesini sağlamıştır. Bu gelişme belirli alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ekonomilerin üstünlüklerini ortadan kaldırırken, bu ekonomilerin uzmanlaşmamış alanlarını da ayakta kalabilme adına rekabete zorlamaktadır.

Günümüzde uzmanlaşma, yeniliği yakalama noktasına kaymıştır. Ülkeler ya da işletmeler yeni teknolojileri içselleştirme alanında uzmanlaştıkça etkinlik ve verimliliği yakalayacaklardır. Oysa klasik teorinin bol bulunan üzerine uzmanlaşarak bol olanı ihraç etme düşüncesi verimliliği kırmaktadır. Küresel rekabet az olan kaynak üzerinde verimliliğe zorlamaktadır. Bunu başaran ekonomiler ve işletmeler de küresel rekabet gücüne ulaşmaktadırlar.

1.6.2. Tüketici İsteklerinde ve Tüketim Hızındaki Artış

Küreselleşmenin alt yapısını oluşturan ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim, çeşitli coğrafyalardaki toplumları birbirine daha da yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma tüketim kültürünün ve tüketim alışkanlıklarının da küreselleşmesine neden olmuştur. Tüketim kültürlerinin küreselleşmesiyle başlayan değişim, tüketici istek ve ihtiyaçlarının farklılaşmasına ve de çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu değişim süreci aynı zamanda mal ve hizmetlerin tüketim hızını oldukça artırmıştır.

Değişen ve çeşitlenen tüketici ihtiyaçlarına uygun hareket ederek, hedef pazarların ele geçirilmeye çalışılması rekabeti şiddetlendiren bir etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tüketim hızının artmasıyla ürün hayat seyrinin azalması, ürünün gerilemeye başladığı dönemlerde farklı pazarlara sürülme gerekliliğini doğurmuştur. Zira ürünün yeni bir pazara sürülmesi ürün hayat seyrinde yeni bir dönem başlatacak ve yeni gelirler elde edilebilecektir. Ancak bu durumda küresel pazarlarda yeni rekabet alanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca tüketim hızının artması yeni tasarım, model ve çeşitleri üretme zorunluluğunu getirmiştir. Görüldüğü üzere, tüketici istek ve ihtiyaçlarında yaşana bu hızlı değişime ayak uydurabilmek ancak küresel normlarda rekabet gücüne sahip işletmeler tarafından gerçekleştirilecektir.

¹⁷⁹ DULUPÇU, a.g.e., s.71

1.6.3. Gelişen Teknoloji Ve Değişen Üretim Sistemleri

Teknoloji, sağladığı olanaklar ve değişim hızıyla 20. yüzyılın en etkileyici ve belirleyici unsuru olmuştur. Küresel rekabetin belirlediği standartlarda üretim gerçekleştirmek, verimliliği sağlamak, esneklik ve hız üstünlüğünü yakalamak, kaliteye, yeniliğe ulaşmak ve geliştirmek ancak teknolojiyle mümkün olmuştur. Yeniliği sürekli olarak realize etmek de teknolojiyi geliştirmeyi gerekli kılacaktır.¹⁸⁰

Teknolojide meydana gelen yeniliklerin de rekabet gücünü kazanma veya artırma düşüncesiyle ekonomik alana kanalize edilmesi yeni üretim tekniklerinin gelişmesini sağlamaktadır. Özellikle tüketici isteklerinde meydana gelen hızlı değişikliklere fordist katı üretim teknikleriyle cevap verilememesi, esnek üretim biçimini ifade eden postfordist üretim tekniklerine geçilmesine neden olmuştur.

Genel olarak esnek üretim sistemleri, yetenekli bilgisayar, nümerik kontrollü makineler ile robotlar ve otomatik malzeme taşıyıcılarının bilgisayar desteğinde entegrasyonundan oluşmuş değişik ürün ve parçayı aynı anda üretebilen sistemlerdir. Esnek üretim sistemlerinin yanında Japonların yalın üretim olarak adlandırdıkları; üretim yapısında gereksiz unsur taşımayan, hata, maliyet, stok, işçilik, ürün geliştirme süresi, üretim alanı, fire, müşteri memnuniyetsizliği gibi unsurların en aza indirildiği üretim sistemi de uluslar arası rekabete yeni bir boyut kazandırmaktadır.¹⁸¹

Kapitalizmin, 1960'larda başlayan ve 1970'de şiddetlenen stagflasyonun temelinde fordist üretim sisteminin tıkanmışlığı yatmaktadır. Başta Japonya olmak üzere Güneydoğu Asya ülkelerinin teknolojik ve yerel özelliklere dayalı üretim teknikleriyle yaşanan verimlilik krizi aşılmaya başlanmıştır. Böylece Asya ülkelerinin rekabet gücünü elde etmeleri rekabeti daha da şiddetlendirerek bölgesel eğilimlere yönelmeye neden olmuştur.

1.6.4. Fiyat Üstünlüğünden Kalite Rekabetine

Ortodoks iktisat teorisinin öne sürdüğü, bol faktör sonucunda "ucuz ürün ilkesi" günümüzde rekabet ortamında geçerliliğini yitirmiştir. Karmaşıklaşan ticaret

¹⁸⁰ AŞIKOĞLU Rıza, *Globalleşme Sürecinde Uluslararası Finansal Yönelimler*. Dumlupınar Üniversitesi Yay., No:2, Kütahya, 1985, s.19

¹⁸¹ AKAT, a.g.e., ss.26-27

ilişkileri, bloklama ve entegrasyon, teknolojinin çevrim hızının yükselmesi, finansal deregülasyon, beşeri sermayeye dayalı üretkenlik ve entelektüel sermaye, sadece uzmanlaşmadan kaynaklanan fiyat üstünlüğü, dünya piyasalarından pay almak için yeterli koşul olmaktan çıkmıştır. Talebin temel belirleyicisi olan ürünün fiyatı ve tüketicinin geliri dünyadaki ticaret hareketlerini açıklamada baz alınır. Fiyat faktörüne yönelik ampirik çalışmalar dış ticarete rekabet üstünlüğü kazanmada düşük fiyat avantajının açıklayıcı olmadığını, buna karşılık fiyatın yanı sıra ürünlerin çeşitlilik, yenilik ve kalitesinin dünya pazarından pay almada önemli rol oynadığını göstermektedir.¹⁸²

Rekabette düşük fiyat stratejileri bazen kısa dönem için başarılı sonuçlar verse dahi, uzun dönemde güvenilebilecek tek farklılaşma unsurunun kalite olduğu pazar araştırmalarının çoğunda ortaya çıkmaktadır.¹⁸³ Küreselleşme eğilimlerinin etkisiyle artık günümüzde rekabette kalıcılık ve süreklilik, daha iyiyi yapmaya değil, daha farklı yapabilmeye dayanmaktadır.¹⁸⁴ Bu çerçevede kaliteyi, bir malın yada hizmetin tüketicinin isteklerine uygunluk derecesidir¹⁸⁵ şeklinde tanımlarsak rekabetin içsel koşullardan dışsal koşullara kaydığı görülmektedir.

Diğer bir ifade ile küresel entegrasyondan beklenen faydaların kazanılması ya da küresel normlarda rekabet gücünün elde edilmesi yerel özelliklerin küresele eklenmesi ile kazanılacaktır. Başta Japonya ve bazı Güneydoğu Asya ülkeleri yerel ve kültürel özelliklerine dayalı üretim ve yönetim sistemlerini, küresel talep ve normlara uydurarak küreselleşme yoluna gitmişlerdir. Sıfır hiyerarşili yönetim anlayışı ve toplam kalite felsefesiyle, kardan önce müşteri memnuniyetine, sıfır hatalı üretime ulaşan bu ülkeler küresel rekabetin öncüleri konumuna gelmişlerdir.

1950'li ve 60'lı yıllarda Japon, 1970'li yıllarda ise Güney Kore ve Tayvan ürünlerinin kalitesizlik simgesi olarak bilinmekteydi. Günümüzde ise elektronikten otomotiv sektörüne, mikroskobik çiplerden süper tankerlere bu ülkelerin ürünlerinin

¹⁸² DULUPÇU, a.g.e., 120

¹⁸³ GÜZELÇİK, a.g.e., s.41

¹⁸⁴ KIRIM Arman, *Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim*, Sistem Yay., İstanbul, 1998, s.6

¹⁸⁵ İNAĞ Nihal, "Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesi ve Kontrolü", *TSE Standart Dergisi*, Aralık, 1995, s.63

rakiplerini sadece fiyatta değil kalitede de geçtiği bilinmektedir.¹⁸⁶ Küreselleşmenin sonucu olarak işin felsefesi ve çalışma yöntemleri değişmiştir. Dünyanın bir yerinde ortaya atılan bir yenilikle rekabet edemeyen ülkeler ve işletmeler bir anda silinip gidebilmekte, hiç tanınmayan ülke ve işletmeler bir sanayi devi olabilmektedirler. Üretimde verimlilik, hız, esneklik, yenilik, kalite ve müşterinin önemini göz ardı etmeyi telkin eden tutumlar, izleyen yılların ağır cezalarını göğüslemek zorunda kalmaktadırlar¹⁸⁷

1.7. EKONOMİK KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

1.7.1. Ekonomik Küreselleşmenin İşletmelere Etkileri

Ekonomik küreselleşme süreciyle birlikte, ekonomik korumacılığın azalma eğilimine girmesi ve ekonomik sınırların ortadan kalkmaya başlaması dünyanın tek bir pazar olarak algılanmasına neden olmuştur. Aynı pazarda, aynı işi yapan ve aynı amaçları taşıyan işletmelerin, dolayısıyla mal ve hizmetlerin artmaya başlamasıyla birlikte rekabet şiddetlenerek küresel bir boyut kazanmıştır. Rekabet boyutlarının şiddetlenerek artmaya başlaması işletmeleri, ayakta kalmak ve amaçlarını gerçekleştirebilmek için küresel rekabetin gereklerini yerine getirmeye zorlamaktadır.

Küreselleşme süreciyle birlikte, küresel anlamdaki tüketicilerin arzu ve ihtiyaçlarındaki homojenleşme, dünyanın neresinde olursa olsun işletmelerin asgari standartlara ulaşma ve bu standartları geliştirme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca tüketim çeşidinin ve hızının sürekli artmaya başlaması, tüketicilerin sürekli yenilik arayışında olmaları, işletmeleri ar-ge faaliyetlerine daha fazla önem vermeye, değişen ve gelişen talep yapısına adaptasyonda esnek, hızlı ve verimliliği artırarak düşük maliyet sağlayan üretim teknolojilerini geliştirmeye zorlamaktadır.

Bu gelişmelerle birlikte, tüketicilerin bilinçlenmeye başlaması inisiyatifin tüketicilere geçmesine neden olmuştur. Tüketici nezdinde sosyal değerlere (çevre, insan hakları v.b) önem veren işletmelerin daha değerli hale gelmesi, işletmeleri, halkla iyi ilişkiler kurma yoluyla güçlü bir kurum imajı oluşturmaya zorlamaktadır. Aynı pazarda, tüketicilerin arzu ve ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmet çeşitlerinin sürekli artma

¹⁸⁶ KOZLU, *Uluslar arası Pazarlama*, s.152

¹⁸⁷ HANNAN Mack, *Yarının Rekabeti*, (Çev:Ziya Kütevin), İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul, 1996, s.85

eğiliminde olması işletmeleri güçlü bir marka imajı oluşturmaya iterken, müşteri ilişkileri ve destekleyici hizmetlerle birlikte müşteri memnuniyetini ön plana alan pazarlama faaliyetleri mal ve hizmet satışlarının temel belirleyici faktörü olmaya başlamışlardır.

Ekonomik küreselleşme süreciyle birlikte şiddetli rekabet ortamı içerisinde kalan işletmelerin ayakta kalabilmeleri ve amaçlarına ulaşabilmelerinin tek yolu küresel rekabet güçlerini artırmalarından geçmektedir. Bu bağlamda, küresel rekabet gücü yüksek işletmelerin oluşturacağı bir genel ekonomik yapı da buna bağlı olarak ekonomik küreselleşmenin nimetlerinden yararlanma fırsatı elde edecektir. Aksi bir yapı, küreselleşme ile birlikte ekonomik krizlerin kronikleştiği bir ortamın oluşmasına neden olacaktır.

1.7.2. Ekonomik Küreselleşmenin GÜ ve GOÜ Ekonomilerine Etkileri

Çağdaş küresel ekonominin gelişmekte olan ülkelere yönelik endişe uyandırıcı yedi özelliği UNCTAD'ın raporunda ayrıntılı bir biçimde belgelenmekte ve ortaya konulmaktadır. Bu olumsuz gelişmeler şöyle sıralanmaktadır:¹⁸⁸

- Ülkeler düzeyinde bazı istisnaların bulunmasına rağmen dünya ekonomisi çok yavaş büyümektedir. Bu büyüme hızı ile tatminkar bir ücret düzeyine dayalı yeterli istihdam sağlanamamakta ve yoksulluk hafifletilememektedir.
- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki fark daha da açılmaktadır. 1965'te dünya nüfusunun en zengin %20'sinin ortalama adam başına geliri, en yoksul %20'nin 30 misli üzerindedir. 25 yıl sonra, yani 1990'da bu fark ikiye katlanmış; 60 misline çıkmıştır.
- Zenginler her yerde kazançlı çıkmıştır. Bu durum toplumun sadece en yoksul kesimleri aleyhine gerçekleşmemiştir. Ülkelerin pek çoğunda gelir dağılımı dönüşümlerinin bir diğer belirgin özelliği orta sınıfların görece durumlarının bozulması olmuştur.
- Her yerde finans sanayiinin, rantiyeler de yatırımcıların önüne geçmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin bazılarında kamusal ve özel borçtan ödenen faizler

¹⁸⁸ "Unctad; Ekonomik Kutuplaşmayı ve Artan Gelir Eşitsizliğini Durduracak Politikalar Raporu", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:12, S:138, Eylül 1997, ss.7-8

GSYİH'nın %15'ine ulaşmıştır. Var olan menkul değerlerin el değiştirmesi, yatırım yoluyla yeni servet oluşturulmasına göre çok daha kazançlı bir faaliyet haline gelmiştir.

- Gelir paylaşımında sermaye emeğe başat çıkmıştır. Kar payları hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde yükselmiştir. 1980'li yılların başları günümüzle karşılaştırılırsa gelişmekte olan ülkelerin beşte dördünde sınıai katma değerde ücret payının belirgin bir biçimde düşmüş olduğu ortaya çıkmaktadır.
- İş ve gelir güvencesi hemen her yerde azalmıştır. Artan faiz maliyetleri şirket kazançlarını aşındırmakta ve buna karşı hem gelişmiş ülkelerde, hem de gelişmekte olan ülkelerde şirketler yeniden yapılanarak istihdamı ve ücretleri baskı altında tutma yolunu seçmişlerdir.
- Nitelikli ve niteliksiz emek arasında ücret eşitsizlikleri genel bir sorun haline gelmektedir. Bu eğilim gelişmiş ülkelerde uzunca bir süredir geçerlidir. Gelişmekte olan ülkelerde ise niteliksiz işçilerin ücret düzeylerindeki mutlak ve bazı durumlarda %30'lara yaklaşan boyutlarda gerilemeler yaygınlaşmıştır.

Hirst ve Tompson'a göre küreselleşme olgusu, aslında zannedildiği gibi 1980'li yıllarda dünya gündemine gelen bir olgu değildir. Gerçek anlamda bütünleşmiş bir dünya ticaret sistemi 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamıştır. Hirst ve Tompson'a göre, denizaltı telgraf kabloları 1860'lardan beri kıtalararası piyasaları birbirine bağlamaktadır. Binlerce mil uzaklıktaki yerlerle günlük ticareti ve fiyat belirlemeyi olanaklı kılan bu kablolar, günümüz elektronik ticaretinden çok daha büyük bir yeniliktir. Ayrıca, bono piyasaları da birbirine sıkı sıkıya bağlanmış, hem portfolyo hem de doğrudan yatırım biçiminde büyük çaplı uluslararası para akışı bu dönemde daha fazla artmıştı.¹⁸⁹ Bu çerçevede küreselleşme olgusunun 1970'li yılların sonlarına doğru dünya gündemine getirilmesi, aslında yüzyıllardır var olan bu sürecin, doğal sınırlarına ulaşmış kapitalizmin sınırlarını ve sorunlarını aşma, çıkarları doğrultusunda kontrol altına alınarak hükmetme, yönlendirme ve dünyaya yeni bir şekil verme amacı

¹⁸⁹ HIRST-TOMPSON, a.g.e., s.8

olduğu açıktır. Gelişmiş kapitalist ülkeler adına IMF politikalarıyla şekillenen dünya ekonomisi gelişmiş ülkelerin lehine, gelişmekte olan ülkelerin ise aleyhine gelişmiştir.

IMF gibi uluslar üstü kuruluşların sömürü odağı olarak kullanılmasına, üye ülkelerin mali güçlerine göre oy hakkına sahip olmaları sebep olmaktadır. Bu bağlamda sadece ABD oyların %20'sini (1989 itibariyle) elinde bulundururken yedi sanayileşmiş ülkenin sahip oldukları oy oranı %44.4'tür.¹⁹⁰ Bu yapı gelişmiş ülkelerin IMF'nin 1970'lerin ikinci yarısından sonra, değişen misyonu ve gelişmekte olan ülkelere dayatılan neo-liberal yaklaşımlı yapısal uyum programlarıyla, küreselleşme olgusunu kendi çıkarları doğrultusunda kontrol ettiklerinin kanıtını oluşturmaktadır.

1970'li yıllarda dünya ekonomisinin yaşadığı krizlerin temel sebebini kar oranlarındaki düşüşe indirmek mümkündür. Buna göre, eğer kapitalist sistemde kar oranları düşükse yatırımların artması, istikrarlı bir büyüme sağlamak, istihdamı artırmak, fiyat istikrarını korumak çok zor hale gelmektedir. O halde kar oranını artırmak en temel amaçtır. İşte burada IMF politikalarıyla gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkeleri uluslararası iş bölümünün bir parçası haline getirerek azalan kar oranlarını artırmayı amaçlamaktadırlar.¹⁹¹ Bu yapılırken de az gelişmiş ülkelerin IMF politikalarını kabul etme karşılığında finansman sorunları halledilecektir. Eğer az gelişmiş ülkeler tekstil, giyim eşyası, elektrik ve elektronik malzeme, çelik, otomobil, petro kimya gibi teknolojisi standartlaşmış ürünlerde uzmanlaşırlarsa, ucuz hammadde ve işgücü maliyetleri dolayısıyla bu ürünleri çok ucuza üretebilirler. Gelişmiş ülkelerde bu ürünleri ithal ederek maliyetlerini düşürüp, kar oranlarını artırabileceklerdir. Böylelikle az gelişmiş ülkelerin reel ekonomik yapıları kontrol altına alınmakta ve küresel rekabet gücü oluşturarak rakip olmaları engellenmektedir. Ayrıca, ikinci el ve düşük teknoloji transferinin bu ülkelerce gerçekleştirilmesi ile de az gelişmiş ülkeler tamamlayıcı unsurlara dönüştürülmektedir.¹⁹² Zira yapısal uyum programları bu amacı gerçekleştirebilmek için dış ticaretin liberizasyonu ve yüksek değerlerde devalüasyonu öngörmektedir. Bu sistem 1990'lı yıllarda finansal küreselleşmenin hız kazanmasıyla finansal sermayenin değerlendirme ve rant arayışları şeklinde değişmiştir. Tablo 1.5'te yer

¹⁹⁰ TUTAR, *Küresel Düş...*, s.45

¹⁹¹ SOYAK Alkan-BAHÇEKAPI Cengiz, "İktisadi Krizler-IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisi'ndeki Yansımaları", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:144, Mart 1998, s.54

¹⁹² SOYAK-BAHÇEKAPI, *a.g.m.*, s.55

alan veriler de, küreselleşme sürecinin bu perspektif doğrultusunda gerçekleşerek, IMF gibi uluslar üstü kuruluşlarca kontrol edilip yönlendirmenin başarıya ulaşması sonucu, gelişmiş ülkelerin lehine ve gelişmekte olan ülkelerin ise aleyhine geliştiğini kanıtlamaktadır.

Tablo 1.5:Küreselleşmenin Boyutları

	Uluslar arası Ticaret Hareketlerindeki Değişim (Uluslar arası Ticaret/GSYİH)		Uluslararasıdaki Sermaye Hareketlerindeki Değişim (GS Doğrudan Yab. Ser. Yat./GSYİH)		Uluslararasıdaki Sermaye Hareketlerindeki Değişim (GS Özel Sermaye Akışı/GSYİH)	
	1987	1997	1987	1997	1987	1997
Gelir Düzeyine Göre Ülkeler*						
Düşük Gelirli Ülkeler	7.0	8.4	0.1	0.3	1.1	1.5
Orta Gelirli Ülkeler	10.3	18.6	0.3	1.4	2.3	3.7
Yüksek Gelirli Ülkeler	27.4	38.7	2.2	3.1	9.9	19.1
Dünya Ülkeleri	20.6	29.6	1.5	2.4	7.0	12.7

* Dünya Banka'sı kişi başına düşen GSMH itibariyle ülkeleri şu şekilde sınıflamaktadır. Kişi başına düşen GSMH'sı 785\$'ın altında olan ülkeler "düşük gelirli", 786-9656\$ arasında olanlar "orta gelirli" ve 9656\$'ın üzerinde olan ülkeler "yüksek gelirli ülkeler olarak kabul edilmektedir.

Kaynak: ÖZKIVRAK Özlem, "Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet ve Türkiye", *Dış Ticaret Dergisi*, Y:6, S:20, Ocak 2001, s.142'den naklen World Bank, World Development Indicators, 1999

Gelişmekte olan ülkelerin küresel sisteme entegre olmaya çalışmaları milli hasıllarında ve ihracatlarında sınai mamullerin payını artırmıştır. Ancak bu görünürdeki sanayileşmenin kalkınmadan çok tamamlayıcılıkla ilgisi olduğu açıktır. Zira bu sanayileşme gelişmekte olan ülkelerin teknoloji üretir hale gelmelerini ve milli korumalarının kontrolünde reel ekonomik yapılarını küresel normlara çıkararak sermaye birikimini sağlayamamakta; bu ülkelerin ithal teknolojiye bağımlı ihracat yapısı rekabette, gelişmiş ülke ekonomilerini yakalayıp geçmeyi de engellemektedir. Ayrıca, sağlıksız dış ödemeler dengesi ve sık sık dışsal şoklara maruz kalan istikrarsız büyüme süreci de devam etmektedir.¹⁹³ Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin, kamu ve para piyasası dengesini sağlamadan, dış ticaret açıklarını kapatmadan finansal serbestleşmeye gitmeleri krizle karşılaşmalarına neden olmakta ve küreselleşme, küreselleşmeme tartışmaları gündeme gelmektedir.¹⁹⁴ Dani Rodrik'e göre bu olumsuz gelişmeler karşısında aslında "önemli olanın bir ülkenin küreselleşip küreselleşmemesinin değil,

¹⁹³ ÖZKIVRAK, a.g.m., ss.144-145

¹⁹⁴ DURUSOY, a.g.m., s.21

ekonomik küreselleşmenin ortaya çıkardığı rekabet olgusuna karşı nasıl küreselleştiği'nin düşünülmesi gerekmektedir.¹⁹⁵ Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler aleyhine işlemesi, küreselleşme olgusundan soyutlanma anlamına gelmemelidir. Gelişmekte olan ülkelerde küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan krizlerin kronik bir yapıya bürünmesi sorunu bu ülkelerin küreselleşmesinde yada küreselleşmemesinde değil nasıl ve hangi koşullarda küreselleştiklerine ve küreselleşme bağlamında küresel rekabet gücü kurallarına ne kadar uyup uymadıklarında aranmalıdır. Zira gelişmiş ülkeler 200 yıllık bir geçmişe sahip ve doğal sınırlarına ulaşan bir sanayileşme sonunda küreselleşmeye ihtiyaç duyarken, gelişmekte olan ülkeler bu süreci yaklaşık 20 yıllık sürece sıkıştırarak bu sürece ayak uydurmaya zorlanmışlardır. Dünya standartlarından uzak reel ekonomik yapıların artan sorunları ve makro ekonomik dengelerin sağlanamaması bu ülkelerde ekonomik krizleri kronik bir hale getirmiştir.

Bu çerçevede diğer gelişmekte olan ülkelerle aynı kaderi paylaşan Türkiye Ekonomisi'nde de küreselleşme süreciyle birlikte, yaşanan ekonomik krizler beraber anılır olmuştur. Bu iki olgu arasında sürekli olarak bağıntılar kurulmuş, sorunun nereden kaynaklandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye Ekonomisi'nde ekonomik küreselleşme süreciyle birlikte kronik bir yapıya bürünen krizlerin temelinde; kamu açıklarının artışı, üretimin azalması, öncelikli ve ağırlıklı olarak da finansal sorunların bulunduğu iddiası oldukça kabul görmektedir. Ancak, krizlerin temelinde; küresel rekabet düşüncesi çerçevesinde, makro ekonomik yönelimli olarak, ekonominin temel taşları olan işletmelerin rekabet güçlerinin artırılmaması sorunu yatmaktadır. Makro ekonomik kararlarda rekabete dayalı üretim düşüncesinin olmayışı kaynakların yanlış ve verimsiz kullanılmasına, buna bağlı olarak borç stoğunun artmasına, rekabet gücünden yoksun üretimin durma noktasına gelmesine ve finansal sistemin çökmesine neden olmuştur. Bu hipotezin sınanması açısından izleyen bölümlerde; Türkiye'de 1980 öncesi ekonomik yapının nasıl bir seyir izlediği ve nasıl bir ekonomik alt yapıyla küreselleşme sürecine girildiği, küreselleşme sürecinde hangi değişimlerin gerçekleştirildiği, bu değişimlerin makro ekonomik yönelimli olarak işletmelere, küresel rekabet gücüne nasıl yansıdığı, küreselleşme sürecinde yaşanan krizlerin rekabete dayalı üretim gücü eksikliği ile olan ilişkisi ve çözüm yolları incelenecektir.

¹⁹⁵ BİLGE Ali, "Güneydoğu Asya Krizi Ve Krizin Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:144, Mart 1998, s.7

İKİNCİ BÖLÜM

**TÜRKİYE'DE KÜRESELLEŞME SÜRECİ ÖNCESİNDEKİ GENEL
EKONOMİK YAPI VE KÜRESEL DÖNÜŞÜM HAREKETLERİNİN
REKABET GÜCÜNE ETKİLERİ**

2.1. 24 OCAK 1980 KARARLARI ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİ

24 Ocak 1980 Kararlarıyla küresel ekonomik sisteme entegre olmaya çalışan Türkiye ekonomisi, sanayi alanında ve sınai ürün ihracatında sayısal anlamda gelişmeler göstermiş olmasına karşın 80'li yılların sonlarına sorunlarla girmiştir. 90'lı yıllarda da ekonomik dengelerin bozularak kronik halde krizlerin yaşanması, krizlerin temelinde küreselleşme olgusunun olduğu tartışmalarını artırmıştır. Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin temelinde ekonomik küreselleşme sürecinin yattığı düşüncesi doğru olmakla birlikte, küreselleşmenin, ekonominin hangi alan yada alanlarında sorun oluşturduğu konusunu açıklamaya ve sorunun doğru bir şekilde teşhis edilmesine yetmemektedir. Sorunun özünde ise, Dani Rodrik'in ifadesiyle, bir ülkenin nasıl bir ekonomik alt yapıyla ve bu ekonomik alt yapıya yönelik, makro ekonomik kararlar bağlamında rekabeti artırıcı nelerin yapılarak küreselleştiğinde yatmaktadır.

Bu bağlamda 24 Ocak Kararlarından önce, bu kritik noktaya gelinceye kadar ekonominin; milli gelir ve büyüme, yatırımların seyri, sanayileşme politikaları,

işletmelerin yapısı, enflasyon, istihdam ve kamu ekonomisi bağlamında incelenmesi gerekmektedir. Ortaya çıkan mevcut yapıya göre, uygulanan makro ekonomik kararlar ve küreselleşme hareketleri de, geniş anlamda küreselleşmenin neden olduğu ekonomik krizlerin temel nedenine inmede ve çözüm üretmede ışık tutacaktır.

.2.1.1. Milli Gelir ve Büyüme Trendinde İstikrarsızlık

Milli gelir, çeşitli ekonomik sektörlerin, üretime ilave ettikleri net kıymeti veya ekonomi içinde faaliyette bulunan, çeşitli üretim faktörlerinin üretimleri karşılığında elde ettikleri gelirlerin toplam kıymetini ifade eder. Başka bir tanımlama ile; milli gelir, bir ülke fertlerinin bir yıl içerisinde, ürettikleri kıymetin tümüdür. Buna ülke içerisinde ödenen vasıtalı vergiler ile, üretime katılan üretim vasıtalarının amortisman payı ilave edildiğinde, piyasa fiyatlarına göre hesaplanmış Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) rakamına ulaşılır.¹

Tablo 2.1:GSMH'da Gelişmeler

	1968 Yılı Fiyatlarıyla	%
1. BYKP.....		7.0
2. BYKP.....		7.1
3. BYKP.....		6.5
1977.....		4.0
1978.....		3.0
1979.....		-3.0
1980.....		-0.7

Kaynak: BAŞOL Koray, Türkiye Ekonomisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., No:2, İzmir, 1983, s.51

Türkiye'de GSMH, yapılan bir hesaba göre Cumhuriyet'in ilanından sonraki 50 yılda (1925-1975) 12, nüfus miktarı 3, kişi başına GSMH 4 kat artmıştır, Türkiye'de GSMH'nın artışı arzu edilen seviyelerde olmuştur. Bununla beraber Cumhuriyet'in ilk yıllarında GSMH yavaş artmıştır. 1935-1945 döneminde II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle gelişim durmuş, savaş sonrasında büyüme hızlanmıştır. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, cari ve sabit fiyatlarla GSMH, 1923'ten 1940 yılına kadar, 1945-1953 döneminde ve planlı dönemlerde önemli ölçülerde artmıştır. Fakat Cumhuriyetten

¹ BAŞOL Koray, Türkiye Ekonomisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., No:2, İzmir, 1983, s.45

günümüze kadar geçen sürede Türkiye’de GSMH istikrarlı bir gelişim gösterememiştir². Bunda, Türkiye ekonomisindeki dalgalanmalar, iç ve dış ekonomik, politik gelişmelere aşırı bağımlılık önemli rol oynamıştır.

Tablo 2.1’de görüldüğü üzere Türkiye’de ekonomik faaliyetler dolayısıyla GSMH, birinci, ikinci ve üçüncü kalkınma planı dönemlerinde olumlu bir seyir izlemektedir. Ancak 1977 yılından 1980 yılına kadar ekonomik faaliyetlerde duraklama ve ciddi gerilemeler kaydedilmiştir.

Ekonomideki bu olumsuz gelişmeler nedeniyle sanayi sektöründe 1977 yılından sonra hızlı bir üretim düşüşü gerçekleşmiştir. Özellikle sanayiinin en önemli alt grubu olan imalat sanayiinde sabit fiyatlarda (1968 fiyatlarıyla) 1977 yılında %8.1 oranında bulunan büyüme, 1978’de %2.6’ya 1979’da -5.3’e, 1980 yılında -0.5 oranları gibi çok düşük bir oran ve gerileme göstermiştir.³ Bu dönemdeki gelişmelere 70’li yıllarda petrol fiyatlarının artışı, döviz darboğazı ve bunlara bağlı olarak sanayinin temel girdilerinin elde edilememesi gibi olumsuzluklar da etki etmişlerdir.

2.1.1.1. Tarım Sektörünün Ekonomideki Ağırlığı

Cumhuriyetin kuruluşu sırasında tarım ülkenin hakim üretim sektörünü oluşturmakta ve o dönemde aktif nüfusun %80’inden fazlası tarımla uğraşmaktaydı. Üretimin hakim sektörü olan tarım, 80’li yıllara kadar üretimde artış seyri göstermiştir. Tarım üretimi yıllar itibariyle artış göstermiş olmakla beraber, diğer sektörler daha büyük artış hızı gösterdikleri için bu sektörün Türkiye ekonomisi içindeki payı giderek azalmıştır.⁴ Fakat tarım sektörü, ülke ekonomisi içindeki ağırlığını devam ettirmektedir.

Tablo 2.2’de görülen 1925-78 arasında toplam tarımsal üretimin katma değerinin yıllık ortalama artış oranı bileşik faiz hesabıyla %3.8’dir. Tarımsal üretim 1925-78 arasında 6.9 katına çıkmıştır. Bu artış oranı diğer sektörler hasılasının ve GSMH’nın büyüme hızından düşüktür.⁵ Dolayısıyla tarımın GSMH içindeki payı 1960’larda %30’un üzerindeyken, bu oran 1970’lerde %25-30 arasına ve 1980’lerde

² KARLUK Rıdvan, *Türkiye Ekonomisi*, Beta Yay., 6.Baskı, İstanbul, 1999, ss.49-51

³ BAŞOL, a.g.e., ss.51-52

⁴ HİÇ Süreyya, *Türkiye Ekonomisi*, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1994, 263

⁵ YAŞA Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s.133

%20-25 arasına gerilemiştir.⁶ Öte yandan tarımsal üretimin yıllık artış oranı, gerek nüfusun 1925-75 ortalama %2.28 tutan büyüme hızından, gerek son on yıllarda bir çok ülkenin tarımsal hasılasında vuku bulan artıştan üstündür. Gerçekten dünya tarımının o yıllardaki büyüme hızı %2.7 olarak tahmin edilmiştir.⁷

Tablo 2.2: Tarım Sektörünün Katma Değeri, 1925-1978

1968 Fiyatlarıyla	Milyon
1925.....	6.545
1930.....	9.799
1935.....	9.334
1940.....	14.966
1945.....	8.945
1950.....	15.868
1955.....	21.483
1960.....	26.836
1965.....	28.110
1970.....	32.870
1975.....	40.889
1976.....	44.025
1977.....	43.506
1978.....	45.279

Kaynak: YAŞA Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980, s.133

Tarım kesiminin gelişmesine 1950 yıllarından itibaren başlanmış ve Planlı Kalkınma Dönemine girildiği 1962 yılından itibaren dengeli bir biçimde gelişmesine devam edilmiştir. 1960'lardan bu yana da "ekilebilir arazi"nin devam etmekle beraber bu süreç çok yavaşlamıştır. Diğer taraftan DSİ tarafından sulanan arazi de devamlı genişletilmekle beraber tatmin edici seviyelere ulaşamamıştır. Buna mukabil, kimyevi gübre kullanımındaki süratli artış 1950-60 döneminden sonrada devam etmiştir. Traktör kullanımı ise süratle gelişmiş 1975'te traktörle sürülen arazinin toplam ekilen araziye oranı %75 çıkmıştır. Özellikle 1971-75 yıllarında hektar başına verimde kayda değer yükselmeler görülmüştür. Yine bu dönemlerde hayvan sayılarında da artışlar yaşanmıştır.⁸

⁶ KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.331

⁷ YAŞA, a.g.e., s.133

⁸ HİÇ Süreyya, *Türkiye Ekonomisi 2*, Mentş Kitabevi Yay., İstanbul, 1990, ss. 28-29

Tarımda sermaye kullanımı 1950'den sonra hızla artmış ve tarımsal sabit sermaye yatırımlarının, toplam yatırımlar içindeki oranı %22'ye kadar yükselmiştir. Tarımda önemli ölçüde kantitatif ve kalitatif gelişmeler olmasına rağmen köylünün teknik bilgi seviyesi yükseltilemediğinden tarıma giren makinelerden gerekli istifade tam olarak yakalanamamış, bu durum hızlı verim artışını engellemiştir. Tarım bütün olumlu gelişmelere rağmen iklim şartlarına bağımlılığını devam ettirmiş, dolayısıyla bu durum tarım üretimi ve milli gelirden önemli dalgalanmalara neden olmuştur. Planlı dönemde hedeflere ulaşılamamış, tarımın sabit sermaye payı azalmaya başlamış ve devlet tarımı yeterince destekleyememiştir. Ayrıca planlı dönemle birlikte ekonomide tarım sektörünün payı giderek azalırken, tarımda çalışanların sayısı, mutlak olarak artmıştır.⁹ Sanayileşmiş ülkelerde ise bu oran giderek azalmaktadır

Ülkenin 1980 öncesi dönemde en önemli döviz kaynağını oluşturan ve 1971 verileri itibariyle ihracatın %77.8'ini karşılayan tarım sektörü, bazı dönemlere ait gelişmelere rağmen yinede, gerek kendi potansiyeli ve gerekse gelişmiş ülkelere kıyasla çok geri durumdadır. Nitekim tarımda sermaye girdisi kullanımı (traktör, kimyasal gübre sulanan arazinin toplam araziye oranı) Türkiye'de, İtalya, Yunanistan, İspanya gibi ülkelere nazaran oldukça geridir.¹⁰ Ulusal gelir, ihracat ve istihdam açısından, büyük önemi olan tarım sektöründe, alınması gerekli önlemler, tarımı kalkındırma gayretlerini ve tarım sektörüne yapılan yatırımlar düşük bir düzeyde kalmıştır. Bu da bize tarım sektörünün kalkınmasına fazla bir ağırlık verilmediğini göstermektedir.¹¹ Gelişmiş ülkelerin ekonomik seyri incelendiğinde, tarım ekonomisindeki etkinliği ve verimliliği artırma çabalarının teknoloji ve sanayii harekete geçirdiği görülmektedir. Fakat bu süreç Türkiye'de gerçekleştirilememiştir.

2.1.1.2. İthal İkameci Sanayileşme ve Sanayi İşletmelerinin Korunması

Cumhuriyetin kuruluşundan beri uygulanan sanayileşme politikaları, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasal yapılar doğrultusunda ortaya çıkan amaçlar çerçevesinde şekillenmiştir. Diğer bir ifade ile, söz konusu olan bu tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de gerek ekonomik ve gerekse sosyo-kültürel açıdan

⁹ KARLUK, a.g.e., ss.178-185

¹⁰ HİÇ, Türkiye Ekonomisi 2, s.29

¹¹ BAŞOL, a.g.e., s.95

büyük değişim, gelişim ve dönüşümler gündeme gelmiş ve bu bağlamda uygulanan sanayileşme politikaları da farklı nitelikler kazanmıştır. Ayrıca, uluslararası ekonomik sistemlerde ortaya çıkan yeniden yapılanmalar; 1929'daki büyük ekonomik bunalım II. Dünya Savaşı sonrası gündeme gelen Doğu-Batı çatışması (soğuk savaş) uygulanan sanayileşme politikalarını önemli ölçüde etkilemiştir.¹²

Gelişmenin, endüstrileşme ile sağlanabileceğini iyi bilen zamanın yöneticileri endüstriyel gelişmenin devlet-özel kesim işbirliği ile gerçekleştirilebileceğine inanmışlar ve bu konuda çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır¹³. Cumhuriyetin kurulmasından sonra geçen ilk on yılda, özel girişime dayanan liberal bir ekonomi politikası izlenmiş, özel sektör işletmeleri korunarak teşvik edilmiş ve sanayileşmede bu kesime öncelik verilmiştir. Kamu kesimi bu on yıllık süre içinde, piyasa ekonomisinin çalışması için gerekli olan kurumsal ve yasal düzenlemeleri yapmış, demiryolu gibi önemli alt yapı projelerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Fakat o günkü ekonomik şartlar, sermaye yetersizliği, girişimci azlığı, nitelikli işgücü eksikliği, dış rekabet gibi sebeplerle özel sektör eliyle sanayileşmede başarıya ulaşamamış ve bu sektördeki büyüme diğer sektörlerin gerisinde kalmıştır. Bu durumda devlet bizzat kendisi kalkınma hamlesini başlatmak istemiştir. Devletçilik politikası, sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuş ve “devlet öncülüğünde planlı sanayileşme” hedef alınmıştır.¹⁴

1930-1940'lı yıllarda gerçekleşen sanayi atılımının başlıca amacı 1929 ekonomik krizi sonucu ihracat gelirlerinin hızla azalması nedeniyle ithalatı kısmak ve bir döviz tasarrufu sağlamaktır. Bu amaçla temel tüketim malları ithalatını azaltacak ve bu malların yerli üretimini gerçekleştirecek ikame sanayileri öncelikle ele alınmıştır.¹⁵ Bu bağlamda 1930'lu yıllarda başlayan dış ticaret politikasının başlıca amacı dış ticaret açığından kaçınmaktır. Bu amaca ulaşma için dış ticaret büyük ölçüde ikili anlaşmalarla yürütülmüştür. Türkiye'nin mallarını satın alan ülkelerden mal alınması, yerli üretimi yapılan malların ithalatının sınırlandırılması ve ikili anlaşma konusu olan malların

¹² SEVGİ Cezmi, *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*, Beta Yay., İstanbul, 1994, s.37

¹³ HATİBOĞLU Zeyyat, *Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi*, Sedok Yay., İstanbul, 1995, s.17

¹⁴ KARLUK, a.g.e., s.219

¹⁵ ESER Uğur, *Türkiye'de Sanayileşme*, İmge Yay., Ankara, 1993, s.62

ithalatında serbesti uygulanan politikanın temel unsurlarını oluşturmuştur.¹⁶ Takip eden 1940-1950 yıllarında yaşanan II. Dünya savaşı ekonomide devletçi yapının sürmesine neden olmuştur. 1950-1960 yıllarında liberalleşme hareketleri görülse de başarıya ulaşılamamış 1960'da planlı döneme geçilerek sanayide ithal ikameye dayalı devletçi sanayileşme hareketlerine hız verilmiştir.

İthal ikameci sanayileşmenin tüketim mallarına ağırlık veren “erken aşamalarında, pazarı geniş ve teknolojisi kolay malların yerli üretimine geçilmesi pek sorun oluşturmamıştır. Bu aşamada, sanayide ithal girdi kullanım oranı yüksek değildir ve tarımsal ürünlerin ihracatından sağlanan döviz gerekli ithalatı kolaylıkla karşılamaktaydı. Ancak ithal ikameci birikim rejiminin ara ve yatırım mallarının ikamesini amaçlayan “ileri” safhasında ise, ithalatı ikame edilen ürünler ileri teknoloji ve sermaye yoğunluğu gerektirmektedir.¹⁷ Bu amaçla kurulan yeni sanayi kolları için yatırım malı ithalatı gerektiği gibi bu sanayi kolları kuruluşlarının ilk aşamalarında esas itibarıyla montaj sanayii niteliğinde oldukları ve yüksek oranda ithal girdi ile çalıştıkları için yatırım malları yanında girdi ithalatı da artmıştır.¹⁸

Sanayileşmenin sürmesi ve bunun gerektirdiği hammadde ve yatırım malları ithalatının yapılması için istikrarlı bir döviz geliri, yani ihracatın artırılmasına gerek vardır. Bu ise, rekabet gücü olan, yeni teknoloji kullanan, etkin ölçeklerde kurulmuş işletmelere dolayısıyla sanayi yapısına, yani esas olarak sınai üretimin verimliliğine bağlıdır. Oysa, Türkiye’de sanayi işletmelerinin verimlilik düzeyi oldukça düşüktür ve verimliliğin yeteri kadar artırılmaması ithal ikameci birikim rejiminin zaman içinde tıkanıp krize girmesinde çok önemli rol oynamıştır.¹⁹

1963-80 planlı kalkınma döneminde benimsenen dış ticaret politikalarıyla ithal ikameci sanayileşme ile, işletmelerinin yüksek oranlarda korumaya alınması verimlilik artışlarını ve sınai ürün ihracatını geriletmiştir. Türk sanayii aşırı değerli tutulan döviz kurları ve ithalata getirilen kısıtlamalarla dış rekabete karşı korunmuş, bu kur politikalarıyla resmi kaynaklardan düşük fiyatlarla döviz elde eden sanayiciler ve

¹⁶ PARASIZ İlker, *Türkiye ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1998, ss.31-32

¹⁷ ESER, a.g.e., 65

¹⁸ HİÇ, *Türkiye Ekonomisi*, s.81

¹⁹ ESER, a.g.e., s.65

ithalatçılar büyük oranlarda rant elde etmişlerdir. Bu tür koruma rantlarından yararlanan işletmeler her çeşit sanayi malını, verimlilik ve maliyet kaygılarından uzak olarak, içeride üretmek üzere faaliyete geçmiştir.²⁰ Bu durum ithal ikameci sanayi işletmelerinin tekelci konuma gelmelerine neden olmuştur.

Devletin, ithal ikameci sanayi işletmelerini koruma adına bu alana düşük faizli kredileri aktarması ve hatta KİT'lerin ürettiği ara mallarını düşük ücretle satması firmaların düşük verimliliğe karşın karlarının artmasına neden olmuştur. Teknolojik yetersizlik ve dolayısıyla etkinlik ve verimliliğin düşük olması ihracatı engellemiş, ithal ikamenin ara ve yatırım mallarına yönelik "ileri" aşaması yüksek döviz girdisine dayandığı için sistem bu noktada tıkanmıştır. 70'li yıllarda yaşanan resesyon ticaret hacimlerini ve dış kaynak girdilerini düşürünce dışa bağımlı sanayi krize girmiştir. Krizle birlikte, enflasyon ve dış açıklar artmış, sınai üretim ve yatırım önemli ölçüde gerilemiştir.

Sanayi işletmelerinin GSYİH içindeki payının yüksekliği ülkenin sanayileşme hareketinin hangi aşamasında olduğunun da belirleyicisidir. Türk Sanayi Cumhuriyet döneminde GSYİH içindeki payını %10'lardan %30'lara çıkarabilmiştir. Şüphesiz bu gelişme önemlidir, ancak sanayileşmiş bir ülke olabilmek için yeterli değildir. Birinci plan döneminde sanayi sektörünün %12.3 oranında büyümesi hedef alınmış olmasına rağmen gerçekleşme yılda ortalama %10.8 oranında olmuştur. İkinci plan döneminde ise hedef alınan %12.0 oranının çok gerisinde kalmış ve %7.8'lik bir ortalama artış kaydedilmiştir. Plan hedeflerinin gerisinde kalma olgusu üçüncü ve dördüncü plan dönemlerinde de yaşanmış, üçüncü plan döneminde %11.2'lik büyüme hızı hedefine karşılık %9.8'lik gerçekleşmeden sonra diğer dönemde hedef %9.9 gerçekleşme %1.7 olmuştur.²¹

Sanayi işletmelerinin ve genel olarak sanayinin içe, dönük dünya normlarından uzak yapısı konjontürel seyir karşısında kırılğan bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Bu çerçevede dünya normlarında büyük ve güçlü sanayi yapılarına karşılık Türkiye'de sanayi işletmelerini önce ikiye ayırmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi, küçük sanayi, ikincisi büyük sanayidir. Küçük sanayi ülkemizin yapısal özelliğini teşkil eder, hala çok yaygın bulunmaktadır. Küçük sanayinin imalat sanayii üretimindeki payı, %25'tir. Türkiye'de küçük sanayinin yaşama nedenleri birkaç noktada toplanmaktadır.

²⁰ ESER, a.g.e., s.68

²¹ DİRİMTEKİN Halil, *Türkiye Ekonomisi*, Bilim Teknik Yay., İstanbul, 1989, ss.153-154

Bunlar arasında büyük sanayinin kurulmasına engel olan bazı şartlar, küçük sanayinin kurulmasına tesir etmemektedir. Bu şartlar şöyle sıralanmaktadır:²²

- Alt yapı noksanlığı,
- Sermaye azlığı,
- Enerji fiyatlarının yüksekliği,
- Ulaştırma giderlerinin maliyeti yükseltmesi,
- Teknik bilgi noksanlığı,
- Gelir dağılımı, sanayi faaliyetleri dağılımı ve bölgeler arasındaki dengesizlikler,
- Kısa, orta ve uzun vadeli kredi veren kuruluşların yetersizliği,
- Hükümetlerin fiyat politikaları,
- Vergiler ve sosyal mevzuat
- Zevklerin ve ihtiyaçların standardize edilmemiş olması,
- İş ve işçi veriminin düşüklüğü,
- Bürokrasi,
- Küçük sanayi halinde çalışma ülkemizin sosyal ve ekonomik yapısına daha uygun gelmektedir.

2.1.1.3. Hizmet Sektörünün Gelişen Yapısı

Hizmet sektörü; ulaştırma, haberleşme, ticaret, turizm, inşaat ve konut sahipliği olarak beş alt sektör olarak sınıflanmaktadır.²³ Bu yapısıyla hizmet sektörü, bir ekonominin gelişiminde önemli rol oynayan bileşenleri içermektedir. Bir ekonomide gerçekleşen üretimi tamamlayan pazarların bulunması, ürünlerin bu pazarlarla buluşturulması ulaşım ve haberleşme alt sektörlerinin gelişmişliğine bağlıdır. Aynı şekilde turizmin ve ticaretin gelişmiş olması ülkeye girecek dövizin belirlenmesinde önemli ağırlığa sahip sektörlerdir. İnşaat ve konut alt sektörleri; eğitim, sağlık, turizm alanlarına katkıda bulunduğu gibi bir ülkenin modernizasyonunda belirleyici özelliklere sahiptir. Ayrıca bu alt sektörler kendi aralarında da birbirlerini destekleyerek ekonominin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

²² BAŞOL, a.g.e., s.116

²³ KARLUK, a.g.e., s.265

Ülke ekonomisine büyük katkıları olan hizmet sektörünün, Cumhuriyet döneminde GSMH içindeki payı hemen hemen sabit kalmıştır. Bununla birlikte 1923'ten 1967'ye kadar genellikle %40-%50 arasında değişen bu pay 1967'den sonra %50'nin altına hiç düşmemiştir. Diğer bir ifade ile hizmetler sektörü bu yıllarda GSMH içindeki payını bir miktar artırmıştır. Tek başına GSMH'nın yarısından fazlasını oluşturan bu sektörün planlı dönemde ortalama büyüme hızı genellikle plan hedeflerinin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu sektörün 1., 2., 3. ve 4., Beş Yıllık plan dönemlerinde ortalama büyüme hızı %7.3, %7.9, %7.9, %2.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar çerçevesinde görülmektedir ki, sektör son planlı dönem hariç genellikle yüksek oranlı bir büyüme performansı gerçekleştirmiştir.²⁴

2.1.1.4. Milli Gelir Bileşenlerinin Genel Değerlendirilmesi

Tablo 2.3: Ekonominin Yapısındaki Gelişimler

Sektörler	1.BYKP	2.BYKP	3.BYKP
Tarım	%35	%29.5	%24.1
Sanayi	%7.5	%20.9	%22.7
Hizmetler	%47.5	%46.6	%53.1

Kaynak: BAŞOL, a.g.e., s.52

Tablo 2.3'te verilen büyüme hızı rakamlarından ve ülke ekonomisinin bazı yapısal özellikler ile ilgili verilerden, Milli Geliri oluşturan bileşenler ve büyüme ile ilgili şu sonuçlar çıkarılabilir:²⁵

- Türkiye'de milli gelirin artış hızı yıldan yıla değişmektedir. Bu durum geniş ölçüde ülkenin tarıma bağlı oluşu ve hava şartlarına bağlı olan tarımsal üretimin karakterini taşımaktadır. Tarımsal üretimin dönemsel düşme eğilimleri milli geliri etkilemektedir.
- İmalat sanayiinde son yıllarda görülen katma değer düşmesi kamu sektöründe Tekel, M.K.E., özel sektörde ise gıda, tekstil, ağaç, mantar, kağıt, basım, ve metal eşya sanayileri üretimindeki düşüşler milli geliri olumsuz etkilemiştir.
- Kalkınma planlarında Türkiye'nin yıllık GSMH artışı %7 civarında hesaplanmıştır. Bazı yıllar bu rakama ulaşılmış, hatta aşılmıştır. Ancak GSMH'nın %7 oranında artacağı görüşü kabul edilse dahi, bu gelişme hızı gelişmiş ülkeler ile aramızdaki açığı kısa sürede kapatmaya yetmeyecektir.

²⁴ DİRİMTEKİN, a.g.e., s.156

²⁵ BAŞOL, a.g.e., s.52

Çünkü Türkiye'nin Milli Geliri aslında düşük olduğu için %7'lik brüt bir gelişme, yüksek bir gelir artışı sağlayamamaktadır.

- Türkiye nüfusundaki hızlı artış fertlerin yıllık net gelirinde belirli bir yükselmeyi önlemektedir. Nitekim 1969-70 yılları arasında ülkenin GSMH artış oranı %5.7'dir. oysa bu rakamdan, o dönem için hesaplanan ortalama nüfus artış oranının (%2.5) çıkarılması gerekir. Bu taktirde, artış oranı %3.2'ye düşmektedir.
- Türkiye'de yakalanan GSMH oranları o dönemde, bir çok ülkenin gerisinde kalmaktadır. Nitekim 1963-67 yılları arasında GSMH %6.7 oranında gerçekleştiği halde, bu oran İsrail'de %9, Yunanistan'da %7.6, İran'da %7.7, ve Japonya'da %9.6 olarak gerçekleşmiştir.

2.1.2. Yatırımların Yetersizliği ve İstikrarsızlığı

Tablo 2.4: 1968-79 Döneminde Toplam Yatırımların Gelişimi
(1968 Fiyatlarıyla)

Yıllar	(Milyon TL)	Artış Oranı%
1968	22.456	15.2
1969	23.889	6.4.
1970	24.829	3.9
1971	25.827	4.0
1972	27.634	7.0
1973	28.239	2.2
1974	33.263	17.8
1975	41.586	25.0
1976	45.475	9.3
1977	51.242	12.6
1978	47.176	-8.1
1979	52.223	10.7

Kaynak: DİRİMTEKİN Halil, Türkiye Ekonomisi, Bilim Teknik Yay., İstanbul, 1989,s.181

Tablo 2.4'teki veriler incelendiğinde, yatırımların 1974-75 yıllarında yüksek artışlar göstermesine karşılık, özellikle enflasyonun hızlı olduğu 1978 yılında hızlı bir gerileme yaşanmıştır. Yatırımlardaki bu gerilemeler, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sonucu ortaya çıkan güvensizlik ortamıyla açıklanmaktadır.

Tablo 2.5: Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı
(1976 Fiyatlarıyla)

	1. BYKP	2. BYKP	3. BYKP
Tarım	13.9	11.1	11.8
İmalat sanayi	20.4	26.8	28.2
Enerji	6.5	9.0	7.4
Ulaştırma	15.6	16.0	20.6
Turizm	1.3	2.1	1.0
Konut	22.4	20.1	16.9
Eğitim	6.6	4.7	3.3
Sağlık	1.8	1.5	1.1

Kaynak: HİÇ Süreyya, Türkiye Ekonomisi, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1994, s.52

Toplam sabit sermaye yatırımlarının sektörler itibariyle aldığı paylar incelendiğinde; Türkiye’de sektörel açıdan tarımın ağırlığı olmasına rağmen bu sektörün yatırımlardan aldığı pay azalma eğilimindedir. Yatırımlardan en fazla payı alan sektör, alt sektörlerin toplamı itibariyle hizmet sektörü olmaktadır. Aynı şekilde sanayi sektörüne aktarılan pay da büyük olmasına rağmen, etkin ve verimli kullanılmayan sanayi yatırımları izleyen yıllarda atıl kapasitelere yol açmıştır. Bununla birlikte, sanayi sektörünün gelişmesi için bağımlı olduğu enerji sektörünün aldığı pay da görece az ve istikrarsızdır. Tüm bunlarla beraber, güçlü bir ekonominin nitelikli ve güçlü fertlerin omuzlarında yükseleceği gerçeğiyle bakılacak olursa, ekonominin işgücü ve beyin gücüne yapılan yatırımlarında da az ve yıllar itibariyle küçülen bir trend izlediği görülmektedir.

Ayrıca, yatırımlar planlanan değerlere ulaşamamıştır. Bunun iki nedeni vardır. Bunlar gelirin tüketilmeyen yönü ve tasarrufların üretken alanlarda kullanılmaması sorunudur.²⁶ Türkiye’de ortalama tasarruf meylinin düşük olduğu İspanya ve Yunanistan karşılaştırmalarıyla ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 1963-77 döneminde iç tasarrufların GSMH’ya oranı %18’i aşmazken bu oran Yunanistan’da 1966’da %20, 1969’da %22.5 ve İspanya’da 1966’da %22.3, 1969’da %24.7 olarak gerçekleşmiştir. Yunanistan’da ve İspanya’da bu dönemler itibariyle toplam yatırımların dış tasarruflarla sağlanan yüzdesi Türkiye’de olduğundan çok düşüktür. İspanya 1969’dan itibaren de kredi açabilir bir düzeye gelmiştir. Öte yandan Türkiye’de dış tasarruflara bağımlılığın

²⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.178

sürekli artmasının tek nedeni iç tasarruf yetersizliği değildir.²⁷ Aynı zamanda ithal ikameci sanayinin ileri aşamalarında yatırımların ithalata bağımlı olması da dış tasarruflara bağımlılığı artırmıştır.

2.1.3.Eksik İstihdam ve İşsizliğin Artışı

Türkiye’de 1962 yılından itibaren işsizliğin artış gösterdiği Tablo2.6’da açıkça görülmektedir. İşgücü arzının sürekli olarak işgücü talebinin altında kalması işsizliğin 1980’li yıllara doğru hızla arttığını göstermektedir. 1962 yılında 490 bin olan fark, 1979 yılı itibariyle 1.5 milyon civarına ulaşmıştır.

Tablo 2.6: İstihdamın Gelişimi (1962-1979) Bin Kişi

Yıllar	1962	1967	1972	1977	1979
İşgücü Arzı	13.133	13.868	15.013	16.161	16.800
İşgücü Talebi	12.643	13.238	13.917	14.726	15.526
Fark	490	630	1.096	1.435	1.554
İş Arayanlar	150	120	199	241	702
İş Aramayanlar	340	510	897	1.194	852
Tarımda Gizli İşsizler	950	1.050	900	740	700
Gerçek İşsizler	1.640	1.680	1.966	2.175	2.254

Kaynak: DİRİMTEKİN, a.g.e., s.182

2.1.4. İlmli Trendden Artan Enflasyona

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından 1970’li yılların sonlarına kadar geçen sürede, yıllık fiyat artışları birkaç istisnai yıl dışında enflasyonist nitelikte değildir. Genel eğilimler değerlendirildiğinde, 1950 yılına kadar enflasyon ılımlı bir seyir izlemiştir. Fakat 1954’te kötü iklim şartları sebebiyle tarımsal üretim düşünce fiyatlar artmış ve 1958’e kadar devam etmiştir. 1960-61 müdahale yıllarında fiyat artışları düşük tutulmuş ve enflasyon 1962-70 yıllarında kontrol altına alınmıştır. Türkiye’de enflasyon sorunu esas itibariyle 70’li yılların ikinci yarısından itibaren başlamıştır.²⁸ Türkiye’de 70’li yıllarda fiyat artış hızlarının giderek yükselmesinde bir çok faktörün etkisi vardır. Bu faktörlerin en önemlileri şöyle sıralanmaktadır:²⁹

²⁷ ŞAHİN Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitabevi Yay., 6.Baskı, Bursa, 2000, s.151

²⁸ KARLUK, a.g.e.. ss.390-391

²⁹ ŞAHİN, a.g.e., s.158

- Kamu harcamalarının artmasından kaynaklanan para arzı genişlemesi,
- Ağustos 1970'de yapılan devalüasyonun fiyatlar üzerindeki etkileri,
- İthal malları fiyatlarının (özellikle petrol fiyatlarının) yükselmesi.
- Tarım ürünleri taban fiyatlarının yükselmesi,
- Devlet personel kanununda yapılan değişiklik sonucu memur maaşlarının yükseltilmesi,
- Sendikalı kesimde işçi ücretlerinin fiyat artışlarını takiben ve onu karşılamak için yükseltilmesi,
- Kıbrıs barış hareketinin ekonomiye getirdiği dolaylı ve dolaysız maliyetler; silah ambargosu ve dış yardımların kısıntıya uğraması.

Türkiye'nin bu yıllarda karşılaştığı enflasyonun etkileri arasında bulunan petrol fiyat artışı, sınai ve tarımsal girdi fiyatlarının artması ve dış etkenler maliyet enflasyonu unsurlarını oluştururken, bunların yanında bütçe açıkları ve para arzı artışları talep enflasyonunun da vuku bulduğuna işaret etmektedir.³⁰

2.1.5. Dış Ekonomik İlişkilerin Seyri

Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri Cumhuriyet döneminde hem iç hem de dış şartların tesiri altında çok dikkate değer bir seyir takip etmiştir. Zaman zaman dış tesirler ön plana geçerek dış ilişkileri şekillendirmiş, bazı dönemlerin ise iç ekonomi politikasındaki değişme ve tercihler bu bakımdan daha büyük rol oynamıştır. Ancak bütün bu farklı tesirlere rağmen, dış ekonomik ilişkilerin karakteristikleri çok az değişmiştir. Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin ve özellikle dış ticaretinin, değişmeyen karakteristikleri şöyle belirlenmektedir.³¹

- Dış ekonomik ilişkiler ve özellikle dış ticaret diğer ekonomik faaliyetlere göre düşük kalmıştır.
- Dış ticaret, II. Dünya savaşının bitiminden bu yana devamlı açık vermektedir.
- Görünmeyen işlemler özellikle 1965'ten bu yana (işçi dövizleri dolayısıyla) fazlalık vermiş ancak bu fazlalık dış ticaret açığını (1973 yılı dışında)

³⁰ HİÇ, Türkiye Ekonomisi, s.181

³¹ YAŞA, a.g.e., s.335

kapatabilecek boyutlara varamadığından ödemeler dengesi açıkları da süregelmiştir.

- İhracatın yapısında 55 yıl boyunca, çok anlamlı bir değişiklik oluşturulamamıştır.

Tablo 2.7: Çeşitli Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Payları ve Kişi Başına Dış Ticaret Değerleri (1976)

Ülkeler	İhracat/ Dünya İhracatı (%)	İthalat/ Dünya İthalatı (%)	Kişi Başı İhracat	Kişi Başına İthalat	Dış Tic./ GSMH (%)
ABD	11.4	12.6	458	505	16.2
Almanya	10.7	8.3	1460	1132	46.5
Japonya	6.5	7.3	506	566	30.1
İtalya	3.6	4.8	546	739	52.6
İspanya	0.8	1.8	200	434	36.0
Yunanistan	0.2	0.5	226	489	32.3
Türkiye	0.19	0.48	40	97	21.0

Kaynak: YAŞA, a.g.e., 336

Tablo 2.7'deki veriler incelendiğinde; çeşitli ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları ülke ve kişi başına paylara nazaran Türkiye'nin konumu, ülkenin dış ticareti ile ilgili olumsuz karakteristikleri gözler önüne sermektedir.

Ayrıca, Türkiye ekonomisinin çarpıcı bir karakteristiği de dış ticaretinin uzun vadede milli gelirdeki artışlara koşut bir gelişme gösterememiş olması ve böylece ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil, fakat sınırlayıcı bir özelliğe sahip bulunmasıdır. Bu bakımdan Türkiye benzer gelişme düzeyindeki ülkelerin çoğuna göre, dışa kapalı bir ekonomiye sahiptir. Örneğin, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının son yılı olan 1977'de dış ticaret hacmi GSMH'nin %16'sı civarındadır. Oysa tüm az gelişmiş ülkeler ortalaması olarak bu oran %30.3 idi. Türkiye ekonomisinin bu görece otarşik durumu ekonomik gelişme düzeyi ile, doğal faktör donatımı ile, milli hasılanın birleşimi ile, kısmen de takip edilen dış ticaret ve sanayileşme politikaları ile açıklanabilir.³²

³² ŞAHİN, a.g.e., s.161

2.1.5.1. İhracatın Yetersiz Kalışı

Cumhuriyetin ilanından 80'li yıllara kadar geçen süre içinde ihracatın dünya genelindeki payında bazı yıllar istisna olmak üzere devamlı düşüş gözlenmektedir. Bazı olumlu gelişmeler yaşansa da, bu gelişmeler çeşitli yönlerden incelendiğinde ulaşılan noktanın istenilen düzeyde olmadığı da ortaya çıkmaktadır.³³ Nitekim, 1950'li yıllarda ihracat, GSMH'nin %7.1'ini oluştururken, 1958'de bu oran %2'ye kadar düşmüştür. 1970 yılında %6 olan oran, 1973'te %9, 1976'da %7, 1979'da da %5'e kadar düşmüştür. AB'ne yeni katılan üç ülke olan Yunanistan, Portekiz ve İspanya'da ise ihracatın GSMH'ya oranı 1970 yılında sırasıyla ve yüzde olarak 10,23 ve 14'tür³⁴ Ayrıca Tablo 2.8'deki veriler incelendiğinde, planlı dönemlerde ihracatın hedeflenen düzeylerine çoğu zaman, özellikle 1980 öncesindeki beş yılda sürekli olarak uzak kaldığı gözlenmektedir.

Tablo 2.8: Türkiye'nin İhracatı (1965-1979) (Milyon Dolar)

Yıllar	Program	Gerçekleşme	Gerçekleşme Yüzdesi
1965	410	463	12.9
1970	600	588	- 2.0
1975	2000	1401	- 29.9
1976	2100	1960	- 6.7
1977	2100	1753	- 16.5
1978	2500	2288	- 8.4
1979	2550	2261	- 11.3

Kaynak: BAŞOL, a.g.e., s.291

Türkiye ekonomisinde, 1980 yılına gelinceye kadar ihracatın yapısında önemli sayılabilecek bir gelişme olmamıştır. Planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılında ihracatın %77'si tarım ve hayvancılık, %20'si ise sanayi ürünlerinden oluşmakta idi. 1980 yılına gelindiğinde bu oranlar %57 ve %31 olarak değişmiştir.³⁵ Sanayi ürünlerine yönelik ihracatın artma eğilimi olmasına karşılık, bu dönemde de tarımsal ihracatın ağırlığı devam etmektedir. Bu durum Türkiye'nin bu dönemler itibariyle henüz sanayileşemediğini ve gelişme yolunda olduğunu bir göstergesidir. Gelişmişliğin

³³ BAŞOL, a.g.e., s.290

³⁴ KARLUK, a.g.e., ss.502-503

³⁵ KARLUK, a.g.e., s.508

göstergesi ise, dünya şartlarına uygun niteliklerde sanayi ürünlerinin ihracatın büyük bölümüne hakim olmasıdır.

Ayrıca, yapılan ihracatın ülke grupları arasındaki dağılımı incelendiğinde; 1977 yılı ihracatının, %49'u Ortak Pazara, %6.9'u ABD'ye, %9.9'u da Doğu Bloğuna gerçekleştirilmiştir. 1923-28 yıllarında ise bu oranları sırasıyla %49, %8, %4 ve %45, %12, %8.6 olarak gerçekleşmesi ülkeler itibariyle olmasa da ülke grupları itibariyle ihracatın dağılımının 50 yıl boyunca değişmediği ortaya çıkmaktadır.³⁶

Fert başına ihracat rakamları incelendiğinde de Türkiye'nin ihracatının yetersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. 70'li yılların sonu itibariyle Türkiye'nin fert başına ihracatı 80 dolar civarındayken, Yunanistan'ın 500 dolar, nüfusu Türkiye'ye yakın olan İspanya'nın 600 dolar, nüfusu Türkiye'den 14 kat daha az olan İrlanda'nın 2.125 dolar ve Japonya'nın fert başına ihracatı ise 900 dolar civarındadır.³⁷

Türkiye'nin kalkınması için en önemli sorunun döviz sıkıntısı olarak görülmesi, uzun vadeli bir çözüm olan ihracatın teşvikini ikinci plana iterek daha kısa vadede çözüm olarak görülen ithal ikamesine yönelmesine neden olmuştur. İhracatın ikinci plana itilmesi işletmelerde, kalite ve dünya standartlarına uygunluğun da ikinci plana itilmesine neden olmuştur. Dış denge sorunlarının ithal ikame yaklaşımlarıyla, korumacı bir anlayışla aşmaya çalışılması sonucunda ilk aşamalarda sanayide ve işletmelerde gelişme, teknoloji artışı, istihdam ve GSMH artışı yaşanmıştır. Ancak ithal ikamenin ileri aşamalarında yüksek teknolojili yatırım mallarına duyulan ihtiyacın artması döviz sıkıntısını daha da artırmıştır. Bunu karşılamada, dünya normlarına uygun, yüksek rekabet gücü olan ve daha istikrarlı olan güçlü işletmelerin ihraç mallarından sağlanacak döviz yerine daha kırılgan bir yapıya sahip olan turizm ve işçi dövizlerine güvenilmesi ayrı bir handikap oluşturmuştur. Bu durum dış ekonomik denge sorunsalının dış etkilerden ziyade, rekabet gücü olan işletmelerin ve ihracatın ikinci plana itilmesinden kaynaklanan içsel ekonomik yapının yetersizliğinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

³⁶ YAŞA, a.g.e., s.391

³⁷ BAŞOL, a.g.e., s.293

Türkiye ihracatının yetersiz artış hızı, bu en çok güvenilecek işlem açısından büyük bir ödemeler dengesi açıklarına neden olmuştur. Yetersiz artış hızının başlıca nedenleri olarak:³⁸

- İhracatta sanayi malları lehine gerçekleşen yapısal değişimin hala çok önemli görülmemesi, sanayi işletmelerinin yapısal olarak desteklenmemesi,
- İhracatı teşvik politikasının teşvik niteliğini kaybetmesi,
- Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun tavizlerinin anlamlarını kısmen kaybetmesi ve ülkemizin önemli ihraç mallarına Topluluk içinde direnme başlaması,
- İhraç mallarında kalite düşüklüğü ve standardizasyon eksikliği,
- Pazarlama çabalarının ve örgütlerinin yetersizliği,
- Önemli tarımsal ihraç mallarının ihracatının zaman zaman uygulanan fiyat politikası yüzünden yavaşlaması,
- İç talepteki genişleme ve/veya üretimin yetersiz olması sonucu ihraç edilebilir üretim fazlasının daralması gibi faktörler sayılmaktadır.

2.1.5.2. İthalatın Gerekliliği ve Dışa Bağımlılığın Artışı

İthalattaki hızlı gelişmeyi uyaran iç şartlar aslında iç içe çalışan bir dizi olgudan doğmaktadır. Bunların başında enflasyon, faiz ve fiyat politikası, sanayileşme politikası ve sosyal politika gelmektedir. Esas itibariyle bu durumun önemli bir kısmı itibariyle gelişmekte olan bir ülkenin çelişkilerinden ve kısır döngülerinden doğduğu söylenebilir. Büyüme ve sanayileşme çabaları ile çoğulcu demokrasinin toplumsal çözümleri, nispi olarak kıt kaynak sermayenin ucuz, bol unsur emeğin pahalı kılınmasına yol açmaktadır. Buna ithal ikamesi politikası ile yüksek seviyedeki himayenin oluşturduğu aşırı yatırım talebi, fazla değerlendirilmiş Türk Lirası ve enflasyonun etkileri de eklenince, %95'ini makine-teçhizat-hammaddenin oluşturduğu ithalatın hızla genişlemesini de kaçınılmaz hale getirmiştir.³⁹

Türkiye'nin ithalatı I.Plan döneminde yılda %3.3 oranında, II.Plan döneminde, %18.3 oranında ve III.Plan döneminin ilk yılı olan 1973'te gerçekleştirilen artış hızı ise %34.5 olmuştur. Öte yandan ithalat I.Plan döneminin başında 687,5 milyon dolar iken

³⁸ YAŞA, a.g.e., s.393

³⁹ YAŞA, a.g.e., s.372

III. plan dönemi sonlarında 8.734 milyon dolara ulaşmıştır.⁴⁰ Bu bileşimin içinde yatırım malları ve ara malları ithalatı oran olarak yükselirken, tüketim mallarının ithalat ödemelerindeki payı %2'ye kadar gerilemiştir. İthalatta yatırım malları ve ara malları paylarının yükselmesi ekonominin dışa bağımlılığını artırmıştır.⁴¹ Özellikle ara malları ile ilgili olarak, bu dönemlerde kurulan montaj sanayii ara mal ithalatını hızlandırmıştır. Resmi döviz kurunun piyasa döviz kurundan düşük kaldığı bu dönemlerde hammaddesi dışarıdan temin edilen ve bu nitelikte sanayi kurmak daha karlı hale gelmiştir.⁴² 1973-78 döneminde ara mallar ve hammaddeler ithalatı içinde petrol ithalatının payı %22.3'e yükselmiştir. Halbuki bu oran I. Planlı Dönemde %9.3 düzeyindeydi.⁴³ Petrol ithalatının da bu oranlarda büyüme göstermesi Türkiye'nin enerji yönünden de dışa ne kadar bağımlı olduğunun bir göstergesidir.⁴⁴

Tablo 2.9: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (1960-79)

Yıllar	Toplam İthalat Milyon\$	Yatırım Malları %	Tüketim Malları %	Ara mallar %
1960	468	45	10	38
1965	577	37	4	54
1970	948	41	5	48
1975	4738	35	4	55
1976	5129	39	3	53
1977	5796	39	3	58
1978	4599	35	3	62
1979	5069	31	2	67

Kaynak: SAĞLAM Dündar, Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları, Sanem Yay., Ankara, 1983, s.295

Tablo 2.9'da görüldüğü gibi Türkiye'de 1960-79 yılları döneminde ithalatın en büyük kısmı yatırım ve ara mallara (hammadde) yönelmiş durumdadır. Özellikle 1965 yılından sonra ara mal ithalatı toplam bileşim içinde birinci sıraya geçmiş ve sürekli artmaya başlamıştır. Buna mukabil yatırım ve tüketim mallarının ithalatında bir azalma görülmektedir. Türkiye'nin izlediği ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası nedeniyle kurulan birçok sanayi işletmesinin başta ara malları olmak üzere ithal

⁴⁰ BAŞOL, a.g.e., s.285

⁴¹ ŞAHİN, a.g.e., s.165

⁴² SAĞLAM Dündar, Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları, Sanem Yay., Ankara, 1983, s.295

⁴³ ŞAHİN, a.g.e., s.165

⁴⁴ KARLUK, a.g.e., s.513

ürünleri yıllar itibariyle artış göstermiştir. Bu artış aynı zamanda ekonominin de dışa bağımlılığının artışı anlamına gelmektedir. İthalatta dışa bağımlılıkla birlikte işletmelerin verimlilikte dünya normlarından uzak yapısı ve ihracatın yetersiz kalışı dış ödemler dengesinde sürekli sorunların yaşanmasına neden olmuştur.

2.1.5.3. Sürekli Açık Veren Ödemeler Bilançosu

Tablo 2.10: Ödemeler Bilançosu (1963-78) Milyar \$

	1963	1968	1973	1977	1978
1. Cari İşlemler Hesabı					
A. Dış Ticaret Hesabı					
İhracat(fob)	368	496	1317	1753	2288
İthalat(cif)	-688	-764	-2086	-5797	-4599
Dış ticaret Dengesi	-320	-268	769	-4044	-2311
B. Hizmet Hesabı					
İşçi gelirleri	-	107	1183	982	983
Diğer (I)	20	70	-70	-364	-92
Cari işlemler dengesi	-300	-231	484	-3426	-1420
II. Sermaye Hesabı					
A. Özel sermaye hareketi					
Doğrudan yatırımlar	21	13	79	67	47
Diğer özel sermaye(I)	15	22	50	1162	681
B. Resmi sermaye hesabı					
Proje ve program kredileri(III)	335	274	381	503	560
Dış borç faizi ve anapara ödemeleri	-101	-94	-77	-214	-256
Sermaye hesabı dengesi	270	215	433	1518	1032
Ödemeler bilançosu dengesi	-30	-16	917	-1908	-388
III. IMF pozisyonu ve özel çekme hakları	4	27	-	14	170
IV. Net kısa dönemli sermaye hareketi; dövizle çevrilebilir mevduat (1967-77)	-	18	224	1554	486
V. Hata ve Eksikler	-22	-25	35	-220	-223
VI. Rezerv hareketleri	48	-4	-728	560	-45

Kaynak: ŞAHİN Hüseyin, Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, Ezgi Kitabevi Yay., 6.baskı, Bursa, 2000, s.164'ten naklen, DPT, IV. BYKP, 1979-1983, s.71

Türkiye dış ticaretinin 1963-78 dönemindeki genel eğilimi tablo 2.10'da görülmektedir. Bu dönem içinde dış ticaret bilançosu ve 1973 bir yana bırakılırsa cari işlemler bilançosu sürekli açık vermiştir. Doğal olarak bu durum Türkiye'yi net bir yabancı sermaye ithalatçısı durumuna getirmiştir.⁴⁵ Ekonomik sorunlar arasında yer alan ticaret açıkları özellikle 1974 dünya petrol bunalımından sonra büyük önem

⁴⁵ ŞAHİN, a.g.e., s.162

kazanmıştır.⁴⁶ Dış ticaret dengesi, ilk defa 1974 yılında 2.2 milyar dolar açık vererek milyar sınırın aşmış daha sonraki yıllarda da bu açık büyüyerek devam etmiştir.⁴⁷ Ayrıca bu genel görünümde dikkate değer iki eğilim göze çapmaktadır. Bunlardan ilki, görünmeyen işlemler pozitif bakiyesinin, boyutları büyüyen dış ticaret açığını kapamada giderek yetersiz kalmasıdır. Diğeri, kısa vadeli sermaye hareketlerinin eskisine nazaran olağan üstü bir gelişme göstermesidir.⁴⁸

Öte yandan yine bazı ülkelerle Türkiye'nin ihracatının ithalatını karşılama oranları mukayese edildiğinde Türkiye'de bu oranın optimumun altında kaldığı görülmektedir. Batı Almanya'da ihracatın ithalatı karşılama oranı %130'u aşarken, Kanada'da %99, Japonya'da %90 seviyelerini aşma noktasına gelmiştir. Oysa 1979 yılı itibariyle Türkiye'de bu oran %55.1 seviyelerinde kalmıştır. Bu oranın optimum olarak %85 seviyelerinde olması gerekmektedir.⁴⁹

İhracatın ithalatı karşılama oranının çok düşük kalması ödemeler dengesi üzerindeki büyük açıkların temel nedeni olmuştur. Bu dengesizlik Türkiye'yi sermaye konusunda da dışa bağımlı hale getirmiştir. İthal ikameci yapının döviz sıkıntısının ihracatla karşılanamaması ekonomiyi dış borca itmiştir. 80'li yıllarda gelişmiş ülkelerin 70'li yıllarda yaşanan stagflasyon ve petrol şoklarına balı olarak uyguladığı sıkı para politikaları Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkeleri dış borç krizine sürüklemiştir. Görüldüğü üzere yaşananlar dış etmenlere bağlı gözüксе de aslında önce, makro ekonomik ve işletme bazlı reel ekonomik sorunların ülke ekonomisini her konuda dışa bağımlı hale getirmesi ve buna bağlı sorunların yaşanması süreci işlemektedir.

2.1.6. Finansal Piyasaların Etkinlikten Uzak Yapısı

1980 öncesinde finans piyasalarının durumu şu şekilde özetlenebilir:⁵⁰

- Mevduat ve kredi faiz oranları kontrol altındaydı, yüksek ve dalgalı enflasyon ortamında kredi ve mevduat reel faiz oranları çoğunlukla negatifti,

⁴⁶ DİRİMTEKİN, a.g.e., s.183

⁴⁷ KARLUK, a.g.e., s.505

⁴⁸ YAŞA, a.g.e., s.381

⁴⁹ BAŞOL, a.g.e., s.294

⁵⁰ BİNAY Şükrü-KUNTER Kürşat, "Türkiye'de Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:154, Ocak 1999, ss.31-32

- Bankaların ve mevduat sahiplerinin döviz işlemlerine önemli kısıtlamalar getirilmişti (kambiyo kısıtlamaları),
- Kişilerin portföylerinde döviz bulundurma olanakları yoktu,
- Tercihli kredi yolu ile birçok sektöre sübvansiyon sağlanmaktaydı. Merkez bankası para politikasının oluşturulmasında tercihli krediler önemli yer tutmaktaydı,
- Kalkınmakta öncelikli sektörler ucuz kredi sağlanmaktaydı,
- Mali piyasalarda gerçekleşen işlemler ve buradan elde edilen gelirler görece olarak daha fazla vergilendirilmekteydi. Ancak hizmetlerin maliyeti yüksekti,
- Kurumsallaşmış bir mali sistem yoktu,
- Yabancı ve yerli bankaların mali sisteme katılmalarına (entry) önemli kısıtlamalar getirilmekteydi,
- İşletmelerin yegane finansman kaynağı banka kredileriydi. Menkul kıymetler piyasası olmaması nedeniyle şirketlerin hisselerini satarak finansman sağlama imkanları yoktu. Pay sahipliliği yolu ile çok ortaklı şirketlerin oluşması denenmiş, büyük başarısızlıklarla karşılaşmıştır. (işçi şirketleri),
- Disponibilite ve zorunlu karşılık oranları görece olarak yüksekti,
- TL piyasası yok denecek kadar azdı,
- Şirket ve banka sahipliliği iç içe geçmişti. Tüm bu gelişmeler finansal sistemin etkinliğini önemli ölçüde azaltmıştır.

2.1.7. Devlet Borçlarının Hızlı Artışı

Mevcut gelir düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanan iç tasarruf miktarının yetersizliği, etkin vergi toplama yöntemlerinin geliştirilmemiş olması ve ihracatın düşüklüğü büyüme için yapılması gereken yatırımlar için ihtiyaç duyulan finansmanın yurtdışından temin edilmesini gerektirmiştir. Dışarıdan temin edilen finansmanın kısa dönemlerde içerde kaynak oluşturucu yatırımlara kanalize edilmemesi iç mali yapıyı düzelterek reformlara başlanmamış olması gelişme için dış finansman ihtiyacını sürekli kılmıştır. Zira temelde, reel ekonomik yapının işlemeyişi finansal sisteminde sağlıklı

işlemesini engelleyecektir.⁵¹ Borçlanma, devletin üstlenmiş olduğu görevleri yerine getirmesinde gelirlerin giderleri karşılayamaması nedeniyle hızla artmaya başlamıştır. KİT'ler, sosyal güvenlik kuruluşları ve yerel yönetimlerin finansman açıkları da dikkate alındığında, devletin borçlanma ihtiyacı daha da artmıştır.⁵²

1951 yılından itibaren alınan borçlar süratle artmaya başlamıştır. Devlet borçları özellikle bütçenin gider dengesini ve ülke ekonomisini çok fazla etkilemiştir. Borçların ödeme şekilleri de büyük sorunlara neden olmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda büyük bir hızla yükselmeye başlayan borçlar 1960'ta en yüksek seviyeye ulaşmıştır. T.C Hükümetleri tarihinde ilk defa dış borçları ödeyebilmek için "moratoryum" ilan edilmiştir. Alacaklılar ile bir masaya oturularak o günkü Devlet Borçları için uygun bir ödeme planı yapılmaya başlamıştır. Ayrıca hükümetler iç borçları da uygun bir düzene sokmak ve dış borçlara kaynak sağlamak amacıyla istikrar tedbirleri almaya başlamıştır.⁵³

Türkiye, 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle, 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine girmiştir. Böylece dış borçlanmaya, yurt içi tasarrufların yetersizliğini gidermek amacıyla başvurulmaya başlanmıştır. Planlı dönemde daha akılcı bir borçlanma politikası izlenmiş ve Demokrat Parti dönemindeki (1950-58) kötü duruma düşülmemiş, buna rağmen dış borç miktarı hızla artmıştır. İlk üç Plan'da dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması ön görülmesine rağmen bunda başarıya ulaşılamamıştır.⁵⁴

1970'li yıllarda para arzı genişlemesi ile bütçe ve maliye politikası arasında yakın ilişki vardır. Bu dönemde maliye politikası kendinden beklenen işlevleri yerine getirememiş ve parasal genişlemeyi ve istikrarsızlığı körüklemiştir. Bir ekonomide bütçe ve maliye politikasının iki temel işlevi vardır. Bunlar :⁵⁵

- Bütçe ve maliye politikası ekonomik gelişmenin istikrar içinde ve canlı olarak devamını sağlamalıdır. Şöyle ki; bütçe ve maliye politikası ile harcamalar verimli alanlarda yoğunlaştırılmalıdır. Öte yandan, yatırım şevki kırılmadan parasal istikrar korunmalıdır.

⁵¹ DENİZ Saadet, "Dış Borç Sorunu ve Borç Stratejisinde Son Gelişmeler", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Y: 1, S:5, Ocak 1990, s.7

⁵² KARLUK, a.g.e., s.141

⁵³ TURAL Aziz, **Devlet Borçları**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yay., No: 1992/325, Ankara, 1992, s.43

⁵⁴ KARLUK, a.g.e., ss159-160

⁵⁵ ŞAHİN, a.g.e., s.159

- Bütçe ve maliye politikasının ikinci önemli işlevi, sosyal adaleti gerçekleştirecek bir vergi ve harcama politikası oluşturmaktır. Vergi yükü varlıklı kesimlere kaydırılmalı ve vergide etkinlik sağlanmalıdır. Buna paralel olarak düşük gelirli olanların talep ettikleri mal ve hizmetlerin üretimi özendirilmeli bu kesimler için fırsat eşitliği tesis edilmelidir.

Ancak bu dönemlerde bu işlevleri yerine getirecek para ve maliye politikaları uygulanamamıştır. Tablo 2.11'de kamu kesiminin gelirleri, giderleri ve açıkları görülmektedir. Özellikle 70'li yıllarla beraber kamu açıkları hızlı bir artış trendine girmiştir. Bu durum devletin iç ve dış borcunu artırıcı bir etki meydana getirmiştir. 70'li yılların sonlarına doğru açıkların hazine borçlanmasıyla kapatılmaya çalışılması, ekonomide arz ve talep dengesinin bozularak enflasyonun bu dönemlerde önemli şekilde artmasına neden olmuştur. Bu dönemde enflasyonun hızla artmasında birçok iç ve dış etmenin payı vardır. Ancak, kamu açıkları ve fonların finansal alana dengeleri bozacak şekilde kaydırılması enflasyonu daha da artıran etmenler olmuştur.

Tablo 2.11: Kamu kesimi Gelir ve Harcamaları (1963-78)

	1963-67	1968-72	1973-77	1978
Toplam kamu gelirleri (milyar TL)	92.2	201.3	458.3	359.3
Toplam kamu harcamaları (milyar TL)	93.9	218.7	921.6	416.3
Açık (milyar TL)	1.7	17.4	86.7	57
Harcamaların %'si olarak açık	1.8	8	9.4	13.7
Toplam kamu gelirleri/GSMH(%)	23.6	25.6	23.7	26
Harcamaların fonksiyonel dağılımı (%)				
Cari	64.7	43.9	47.6	36
Yatırım	35.3	34.7	35.5	32.4
Transfer	-	21.4	16.9	31.6
Kamu gelirlerinin kaynaklara göre (%) dağılımı				
Vergi gelirleri	60.7	64.9	70.9	85.9
Diğer gelirler	39.3	35.1	29.1	14.1

Kaynak: ŞAHİN, a.g.e., s.160'dan naklen, DPT, IV. BYKP, 1979-1983, s.86

Ayrıca KİT'lerin, yönetim, üretim pazarlama ve denetim sorunlarının yanında öz kaynaklarının da kendilerine verilen fonksiyonlarının ifası bakımından yetersiz olması, çoğunun devamlı olarak finansman açıkları vermesine ve işletme faaliyetlerini de zararlar kapatmalarına yol açmaktadır. Ayrıca bu açıklar ve zararlar gittikçe büyümekte ve yığılmaktadır. Finansman açıklarının her zaman ve vaktinde devletçe kapatılmaması

KİT yatırım ve üretim hedeflerine ulaşılamamasında önemli bir faktör teşkil etmektedir. Öte yandan, bizzat devlet bütçesinin genellikle açık vermesi dolayısıyla, KİT finansman ihtiyaçlarının kapatılması zararlarının karşılanması ölçüsünde Merkez Bankası kaynakları üzerinde tazyik yapmak yani emisyonu başvurmak mecburiyeti hasıl olmaktadır. Türkiye'nin özellikle bu dönemlerde aşırı derece hızlanan enflasyonunda kamu sektörünün fakat birinci derecede bu sektörün KİT'lerle ilgili kısmının açık finansman yoluyla beslenmesi amil olmuştur.⁵⁶

2.1.8. 24 Ocak 1980 Kararlarından Önceki Makro Ekonominin ve İşletmelerin Genel Görünümü

24 Ocak 1980 Kararları'ndan önceki ekonomik yapının göstergeleri ele alındığında, planlı dönemin başlarında görülen olumlu gelişmelerin, 1970 yılından itibaren yavaşladığı, 1976 yılından itibaren durduğu ve 1977 yıllarından sonra da tersine dönerek bir gerileme dönemine girildiği gözlenmektedir.⁵⁷ Bunda 70'li yıllarda dünya ekonomik konjonktüründe yaşanan olumsuzlukların etkisi büyüktür. Ancak iç yapının gücü dış tesirlerin şiddetini belirlemede en önemli amil konumundadır.

Tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçişte; yatırım malı, ara malı ve enerji temininde dışarıya aşırı bağımlılık ve bu bağımlılığın geçen süre zarfında kırılmaması ekonomik yapının içsel bileşenleriyle kontrol edilememesine ve dış etkenlerin şiddetinin yükselmesine neden olmuştur. Türkiye'de yeterli petrol rezervleri olmasına rağmen bunu çıkaracak ve işleyecek teknolojinin ve enerji politikasının olmaması petrol temininde dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu dönemlerde yaşanan dünya petrol fiyatlarındaki artışlar, ekonominin sanayi ve diğer sektörlerinin üretimde petrole bağımlı olması, ekonomiyi döviz darboğazına sürüklemiş, diğer sanayi ürünlerinin ithalatının da kısılmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ekonomide yüksek enflasyon sorununu doğurmuştur.

Sanayileşme stratejisinde, uzun vadeli fakat daha istikrarlı olan ihracatın ve onun öncesinde sanayi işletmelerinin, dünya normlarında teşvik edilmesi yerine döviz ihtiyacını karşılamada daha kısa vadeli olan ithal ikamesine dayanan ve ithal ikame

⁵⁶ YAŞA, a.g.e., s.637

⁵⁷ DİRİMTEKİN, a.g.e., ss.185-186

sanayi işletmelerinin ve alanlarının aşırı korumaya alındığı bir model seçilmiştir. Bu tercih başlarda amacına ulaşmış, döviz tasarrufu sağlanmıştır. Ancak ithal ikamenin ileri teknolojiye yatırım ve ara mallarına ihtiyaç duyduğu dönemde ithalatın gerekliliği döviz sıkıntısını körüklemiştir. İthal ikameye dayalı sanayi stratejisinin sanayi işletmelerini aşırı koruması ve bu yolla sağlanan yüksek kar marjları, sanayi işletmelerini, verimlilik ve kalite gibi rekabet konularında dünya standartlarından uzakta tutmuş ve yine bu işletmelerin tekelleşmelerine zemin hazırlamıştır. Bu aynı zamanda üretimde rekabet gücünden uzak kalınmasına neden olurken, ithalatı karşılamada ihracatın istenilen seviyelerin altında kalmasına, ödemeler dengesinin bozulmasına, kamu borçlarının artmasına ve enflasyonun tırmanmasına neden olmuş, ekonomik büyüme durma noktasına gelmiştir.

Tarımın ekonomideki ağırlığına, ihracatın büyük bir oranının bu sektörden sağlanmasına ve aslında verimlilikte, ihracatta standartların oldukça altında olmasına rağmen gerekli yapısal çalışmalar oluşturulamamıştır. Bununla birlikte bitkisel tarımın yoğunluğu tarım sektörünün mevsimsel olumsuzluklar karşısında kırılgan bir yapıda devam etmesine neden olmuştur. Tarımın, sanayi karşısında GSMH içindeki payı azalmasına karşın bu alandaki istihdam azalmamıştır. Bu durum sanayileşme yolunda az gelişmişliğin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

GSMH 70'li yıllara doğru önce yavaşlamış ve sonra da gerilemeye başlamıştır. Bu dönemin ikinci yarısında özellikle dış borçların finansman oluşturmada reel ekonomik yatırımlara yönlendirilememesi ve yanlış politikalarla yönlendirilmesine dayalı kamu açıklarının neden olduğu enflasyon, alım gücünü düşürmüş ve yatırım harcamalarının önemli ölçüde yavaşlamasına neden olmuştur. Yatırımların düşmesine paralel olarak da işsizlik hızla artmaya başlamıştır

İthal edilen teknoloji ve bu yüksek teknolojiye bağlı yatırım ve ara mallarına ait özellikler içselleştirilemediğinden dışa bağımlılık kırılmadığı gibi kalkınmanın en önemli noktası olan verimlilik sağlanamamıştır. Ekonominin dışa bağımlılığının kırılmaması dışarıdan kaynaklanan olumsuzlukların tesirini bloke şansını azaltmaktadır. Aslında sorun içseldir, başta işletmeler olmak üzere, iç ekonomik yapının dünya standartları seviyesinin gerisinde kalmaya devam eden yapısal bozukluklarından

kaynaklanmaktadır. Teknoloji üretemeyen, yada ithal ettiği teknolojik özellikleri içselleştiremeyen, üretimin en önemli faktörü olan enerji kaynaklarına hakim olamayan, etkinlik ve verimlilikten uzak bir reel ekonomik yapının ortaya çıkması ve dolayısıyla dünya standartlarında üretim yapamayan ve bunun sonucunda döviz darboğazıyla, enflasyonla, kamu açıklarıyla, yüklü borçlanma ile karşı karşıya olan bir ekonomik yapı elbette ekonomik krizlerle sürekli karşılaşmaya açık bir yapıya sahip olacaktır.

Dışa bağımlılık, aynı zamanda kontrol edilemeyen değişkenlere bağımlılık anlamına gelir. Güçlü işletmelerden oluşan iç ekonomik yapının avantaj sağlayıcı özellikleri ise yüksek oranda kontrol edilebilen, değişen şartlara göre yön verilebilen değişkenlerdir. Bu özelliklerin dünya normlarına uygun bir biçimde kontrol altına alınması ve değişen şartlara uygun bir biçimde yönlendirilmesi gerekmektedir. Bunun en güzel örneğini Güneydoğu Asya ülkelerinin başarıları oluşturmaktadır.

Ayrıca, Türkiye Ekonomisi'nin 1977 yılı itibariyle orta gelirli ülkelerle karşılaştırması yapıldığında dahi kendi emsallerinin de gerisinde bir gelişme gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2.12: Türkiye ve OGÜ'in Büyüme ve Sanayileşme Göstergelerinin Karşılaştırılması (1977)

GSYİH'nın %'si Olarak	OGÜ Ortalaması	Türkiye
Tarımsal üretim	16.4	29.9
Sınai Üretim	34.1	22.4
GSYİ Tasarruf	24.9	17.3
GSYİ Yatırım	22.7	25.5
İhracat	16.1	4.1
Tarım Ürünleri İhracatı	6.2	1.9
Mamul Madde İhracatı	5.5	1.2
İthalat	14.2	12.4
Tarımsal Nüfus/ İşgücü Arzı %	30.7	57.0
Sınai Nüfus/ İşgücü Arzı %	23.8	14.2

Kaynak: ŞAHİN, a.g.e., s.168'den naklen, KAZGAN Gülten, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, s.255

Türkiye'nin OGÜ içinde en fazla tarımsal ürün üretip, bu alanda işgücü istihdam etmesi, diğerlerine nazaran bir tarım ülkesi görüntüsü vermesine rağmen, tarımsal ürünlerin ihracatında OGÜ ortalamasının çok altında kaldığı görülmektedir. Ayrıca toplam ihracat karşılaştırmaları yapıldığında fark daha da açılmaktadır. Sınai yatırımlara

önem verilmesine karşın sınai üretimin de çok büyük farkla geride kalması reel ekonomide etkinlik ve verimlilik alanında rekabetin yakalanamadığını göstermektedir. Tasarruf oranında ise OGÜ ortalamasının altında kalınmasına rağmen yatırımda ortalamanın üzerine çıkılması, Türkiye'nin sermaye ithalatçısı bir ülke konumunda olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin tüm bu gelişmeler itibariyle, 24 Ocak 1980 Kararları öncesinde, makro ekonomik yapı ve makro ekonominin temel taşı olan işletmeler düzeyinde sorunlar yaşayan ve en önemlisi rekabet olmak üzere dünya standartlarından oldukça geri kalınmış bir durum ortaya çıkmaktadır. Hatta bu sorunlar kendi emsallerinden dahi daha kötü seviyelerdedir. Reel ekonomik sorunların hızla artışına 1970'li yılların ikinci yarısında yaşanan dışsal şoklar da eklenince Türkiye ekonomisi üretim ve dolayısıyla döviz darboğazına sürüklenmiş, enflasyon kontrolden çıkmış ve uluslararası piyasalardan borçlanma zorluğu çeken ekonomi krize sürüklenmiştir. İzleyen kısımda, böyle bir ekonomik yapıya yönelik olarak uygulanan küresel dönüşüm hareketlerinin neler olduğu incelenecektir.

2.2. 24 OCAK 1980 KARARLARI VE EKONOMİDE KÜRESEL DÖNÜŞÜM HAREKETLERİ

1980 yılı, aşağı yukarı 1970'lerin ortalarına kadar nispeten başarı ile uygulanan ithal ikameci birikim rejiminin iflasının kesin bir şekilde tescil edildiği yıldır. 1980 yılı, aynı zamanda kurumsal yapıları ve düzenleme biçimleri bakımından Türkiye'de bir dönüm noktasını simgelemektedir. Hızlı fiyat artışları, üretim darboğazları, dış açıkların artması ve dış borçlanmanın yükselmesi biçiminde ortaya çıkan ekonomik kriz, zamanla siyasal ve toplumsal bir krize dönüşmüş ve mevcut birikim rejiminde köklü bir değişikliğe gidilmiştir. Ekonominin bozulan iç ve dış dengelerinin yeniden kurulması amacına yönelik olan ve daha sonra kendisinden uzun süre "24 Ocak Kararları" olarak söz edilen ekonomik istikrar önlemleri uygulamaya konulmuştur.⁵⁸

1974'ten itibaren dış ticaret hadleri gerileyen tarım ürünleri ihracatıyla Türkiye'nin döviz ihtiyacını karşılaması olası değildi. Bir yandan, 1978'de ertelenen dış borçların 1980'li yılların ilk yarısından itibaren vadesi gelmeye başlıyor, yıllık borç taksit ve faiz ödemelerinin tutarı 1978'de 79'da ulaşılan mal ihracatı gelirini

⁵⁸ ESER, a.g.e., s.71

aşmaktaydı. Bir yandan bunları düzenli ödeyebilir duruma gelmedikçe, IMF programına uymadıkça, dış borç erteleme ve resmi yardım niteliğindeki OECD kredileriyle uluslararası piyasalarda ticari kredi almak mümkün olmuyordu.⁵⁹

Türkiye ekonomisinin serbest piyasa koşullarında dışa açılması için tanık olduğu dış baskılar, 24 Ocak 1980 kararlarının arifesinde ve onu izleyen dönemde doruk noktasına ulaşmıştı. Türkiye'nin pazarlık gücü en az noktada iken IMF, Dünya Bankası ve OECD üçlüsünün pazarlık gücü en uç noktaya ulaşmıştır. Nedeni Türkiye'nin 1979 sonunda yeni borç ertelemeleri olmazsa borç ödeyemez duruma gelmesidir. Ayrıca 1979'da artan petrol fiyatlarının 1980'de yeniden yükselmesinin kesin olması karşısında, ihracat gelirleriyle petrol giderlerinin bile karşılanmasının olanaksız hale geleceğidir. Bunlara dünyada kredi faizlerinin yükselişi ve dolar değerinin artışa geçmeye başlaması da eklenmelidir.⁶⁰ Bu gelişmeler sonucunda Türkiye, uluslararası finans piyasalarında kredi güvenilirliğini yitirdiğinden dış finansman olanaklarını tüketmişti. Dış kredilerin tekrar sağlanabilmesi o dönemde yeni bir misyon üstlenmiş IMF'nin onayına bağlıydı.

Bu gelişmeler çerçevesinde, krizi atlatabilmeyi sağlayacak kredileri IMF ve Dünya Bankası'ndan alıp, IMF onayını izleyecek OECD ve İslam Kalkınma Bankası kredilerine ulaşabilmek; bir yandan dünyada artan reel faiz hadleri ve daralan piyasaların kısıtlarının aşmak ve komşularda doğan olanakları değerlendirebilmek için bir "Ekonomi Politikaları Paketi" dönemin hükümeti tarafından hazırlandı. Bu paket, temelde, IMF onayını alabileceği kesin olan, ekonomiyi serbestleştirme yolundaki politika araçlarından oluşmaktaydı.⁶¹

IMF'nin öngördüğü esaslarda hazırlanan ve yürürlüğe konan istikrar programının temel nitelikleri şu şekilde sıralanmaktadır:⁶²

- İç ve dış piyasalarda fiyat serbestisini ve piyasa mekanizmasının kamusal düzenlemelere konu olmadan serbestçe işlemesini öngörmek

⁵⁹ ZILLIOĞLU Osman N., *Konjonktür ve Dünya Ekonomisi*, T.C Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay., No:257, Eskişehir, 1991, s.124

⁶⁰ ZILLIOĞLU, a.g.e., s. 123

⁶¹ KAZGAN Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1999, s.137

⁶² ESER, a.g.e., ss.71-72

- Rekabetçi düzenleme biçimlerinin işlemeye başlamasıyla ekonomide kamu kesimi olabildiğince daraltılacak, tarımsal ve sınai üretimin artırılması serbest piyasa koşullarına bırakılacaktır.
- Bu düzenlemeler üretimin ve birikimin uluslar arası rekabetçi işbölümü kurallarına göre yapılmasını ve ekonominin uzun dönemde kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmesini hedeflemekteydi.
- Bunun için ekonominin dışa açılma yönünde yeniden yapılanması, özellikle sanayide mamul mal ihracatına dayalı bir üretim yapısının oluşturulması gerekiyordu. Bu nedenle “serbest piyasa koşullarında dışa açılma” bu yıllarda uygulanan birikim rejiminin temel ögesi idi.

2.2.1. 24 Ocak 1980 Kararlarının Hedefleri ve Piyasa Ekonomisine Geçiş

24 Ocak İstikrar Programı öncelikle enflasyon ve ödemeler dengesi güçlükleri ile mücadele için hazırlanmış bir tedbirler paketi olarak sunulsa da uzun ve kısa vadeli amaçlarının çokluğu ile karakterize edilmektedir. Programın teorik temeli Neo-liberal yaklaşımlardır. Programın temel felsefesi ekonomide devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktır. Devletin yerini özel sektör işletmelerinin alması, ekonomide makro ve mikro dengelerin belirlenmesinde idari kararların yerine, fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştır. Program ile ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmiştir. Sınai mamul ihracatına dayalı ihracat artışı bu programın odak noktasını oluşturmuştur. Programın öncelikli amaçları da şu şekilde sıralanmaktadır.⁶³

- Bu programın en başta gelen kısa vadeli amacı acil dış ödeme güçlüklerine çözüm bulmak idi. Bu da taze kredi bulunması vadesi gelen borçların ödenmesi ve sınai mallar ihracatının artırılması ile gerçekleşecekti. Türkiye bu konuda, daha programı hazırlarken IMF’in temsil ettiği uluslar arası mali kuruluşlarla anlaşmak durumunda idi ve bu yönde bir iş birliği gerçekleştirildi.
- Programın diğer bir önceliği enflasyon hızının düşürülmesi ve enflasyon sarmalının kırılması idi.

⁶³ ŞAHİN, a.g.e., ss.182-184

- Atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi ve büyüme hızının yükseltilmesi diğer bir amacı oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere, planlı dönemde ilk defa büyüme hedefi diğer hedeflerden geride gelmekteydi.

Ekonomik kriz kendisini en somut biçimde yüksek enflasyon ve döviz darboğazı biçiminde gösterdiğinden, istikrar programı öncelikle fiyat istikrarını sağlamak ve döviz sorununun aşmak yönünde kısa dönemli politikalar olarak uygulamaya konulmuştur. Oysa, bu program kısa dönemli istikrar önlemlerinin çok ötesinde ekonomide uzun dönemli dışa açık bir yapısal değişimi hedeflemiştir. Diğer bir deyişle, nihai hedef ekonominin serbest piyasa ve uygun işbölümü koşullarında dışa açılması ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesiydi.⁶⁴ Piyasa ekonomisine geçiş, diğer kısa vadeli amaçların gerçekleşmesinde genel kapsamlı bir nitelik arz etmektedir. Çünkü Neo-liberal yaklaşıma göre ekonominin tüm sorunları serbest piyasa şartlarında çözülecektir.

24 Ocak Programı ile alınan ve daha sonra çeşitli tarihlerde yürürlüğe konulan önlemler ile desteklenen kararların ana hatları şu şekilde özetlenmektedir:⁶⁵

- %48.6 oranında devalüasyon yapılarak TL'nin değeri 1\$=48.80 TL'dan 71.40TL'na düşürülmüştür. 1.5.1981'den sonra ise, günlük kur uygulamasına gidilmiştir.
- Devletin ekonomideki yerini küçülten önlemler alınmış, sigara tekeli kaldırılmış, KİT'lerin özelleştirilmesi çalışmalarına başlanılmış, madenlerin kamulaştırılmasına ilişkin kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çerçevede Fiyat Tespit ve Kontrol Komitesi'nin çalışmalarına son verilmiş, KİT'lerin ürettikleri malların fiyatlarını kendilerinin belirlemeleri sağlanmıştır.
- KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmıştır. Tarımsal ürün taban fiyatları, enflasyonist baskıyı hafifletmek amacıyla düşük tutulmuştur. Bunun sonucunda iç ticaret hadleri tarım sektörünün aleyhine gelişmiş, çiftçilerin milli gelirden aldıkları pay azalmıştır.
- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmıştır.

⁶⁴ ESER, a.g.e., s.72

⁶⁵ KARLUK, a.g.e., s.405-406

- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kar transferlerine kolaylık sağlanmış, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir. İthalat kademeli olarak libere edilmiş, ihracat vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörler göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir. DÇM uygulamasına son verilmiştir.
- Döviz alım ve satımı liberalleştirilmiş, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmış, TPKK mevzuatı liberalleştirilmiştir.
- Faiz oranları serbestleştirilmiş ve reel faiz politikası izlenmiştir. 1.7.1980 tarihinde faiz oranları tamamen serbest bırakılmış, fakat daha sonra bundan vazgeçilerek Temmuz 1983'te sistem yeniden düzenlenerek bankalar denetim altına alınmıştır. Aralık 1983'ten sonra mevduat faiz oranlarının denetimi ve uygulanacak taban faiz oranları konusunda T.C. Merkez Bankası yetkili kılınmıştır.
- 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile sendikal faaliyetler yasaklandığı için çalışanların maaş ve ücretleri, fiyat artışlarından daha az artmıştır. Bunda 24 Ocak ile maaş ve ücret artışlarına getirilen sınırlamanın da etkisi vardır. Bunun sonucunda çiftçi kesiminde olduğu gibi çalışan kesimin milli gelirdeki payı azalmıştır.

Bu anlamda 24 Ocak kararlarından sonraki iktisat politikaları; düşük ücret, yüksek faiz ve yüksel döviz kuru olarak değerlendirilebilir. Dış dengenin bozulmasında başlıca amiller olarak aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalatla ilgili yasaklar ve ihracatın özendirilmemesi görüldüğünden, bu darboğazdan çıkmak için günlük ayarlamalarla Türk Parası'nın değerinin düşürülmesi, ihracatın özendirilmesi ve ithalatın serbest bırakılması istikrar programının öncelikleri arasında yer almıştır.

2.2.2. Dış Ticaretin Liberizasyonu

1960'lı ve 1970'li yıllarda ithalat başlıca iki liste çerçevesinde yapılmaktaydı: "Liberasyon Listesi" ile "Tahsisli İthal Malları Listesi". Liberasyon Listesi, plan hedefleri doğrultusunda ithali gerekli görülen malları içermekte, bu mallar da genellikle sermaye malları ile hammaddeleri kapsamaktaydı. Liberasyon Listesi kendi içinde ikiye

ayrılmaktaydı: “I sayılı Liberasyon Listesi” ve “II sayılı Liberasyon Listesi”. “I sayılı Liberasyon Listesi”nde serbestçe ithal edilebilen hammadde ve yedek parçalar; “II sayılı Liberasyon Listesi”nde ise ithali müsaadeye bağlı olan mamül, yarı mamül ve hammaddeler bulunmaktaydı.⁶⁶

Liberasyon Listesi ile Tahsisli İthal malları Listesi’nde yer almayan bir mal ithal edilemediğinden, o malın üreticisi dış rekabetten tamamen korunmuş oluyordu. Ayrıca gümrük vergileri, gümrük vergisi etkisi veren ek vergiler, ithalat kotaları, ithalat yasakları, ithalat teminatları ve döviz kontrolleri, 1950 yılından 1984 yılına kadar yurt içi üretimi korumanın yada ödemeler dengesini düzenlemenin temel araçları olmuştur.⁶⁷

24 Ocak 1980 Kararlarından sonra ise ithalat rejimi libere edilmeye başlanmış, kota sistemi 1981’de yumuşatılmış, bu listede yer alan mallar, I ve II sayılı liberasyon listeleri arasında dağıtılmış, damga resmi 1980’de %25’ten %1’e indirilmiş ve ithal teminatları azaltılmıştır. 1984 ve 1985 yılı ithalat rejimleriyle yasak ve izne tabi maddeler listeleri uygulanarak, bunlar dışında kalan malların ithali serbest bırakılmıştır. Böylece ithal edilebilecek maddeler değil, tersine yasak mallar istisna haline getirilmiştir. Bir kısım ithal mallarının ithalinin izne bağlanması, hükümete, ithali belli ölçüde kontrol etme imkanı sağlamıştır. 1984 rejimi ile yürürlüğe konulan ithalat politikasının dayandığı temel ilkelerde şöyledir:⁶⁸

- İç fiyatların yükselmesini önleyebilmek için tüketiciyi korumak amacıyla, aşırı derecede korunan sanayiin rekabete açılması hedeflenmiştir.
- Dış ticaretin mümkün olduğu kadar serbestleştirilmesi amaçlanmıştır.
- Fon ödemek suretiyle ithal edilecek madde sayısının artırılması ve bu suretle yeteri kadar üretilmeyen veya dağıtımda aksaklıklar görülen maddelerin fiyatlarında gözlenen aşırı yükselmelerin önlenmesi istenmiştir. Böylece, kaçakçılığın ve dolayısıyla haksız kazançların engellenmesi, bazı sektörlere nispi bir koruma sağlanması ve konut sorununun çözümü için sağlıklı bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır.

⁶⁶ TOGAN Sübidey, 1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi, No:1, Ankara, 1993, s.22

⁶⁷ TOGAN, a.g.e., s.22-23

⁶⁸ KARLUK, a.g.e., ss.472-494

24 Ocak Kararlarıyla adım adım sabit kur sistemi uygulamasından vazgeçilerek 1 Mayıs 1981'den itibaren günlük kur ayarlamaları ile daha esnek bir kur politikası izlenmeye başlanmıştır. Yapılan devalüasyonlar ve daha sonraki kur ayarlamaları ürünlerin ihracatını cazip hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte ihracatı artırmak için yalnız gerçekçi kur uygulamasıyla yetinilmemiş, ihracatı teşvik edici çeşitli önlemlerde alınmıştır. Bu önlemler şöyle sıralanmaktadır:⁶⁹

- İhracat lisansa tabi malların sayısı azaltılıp, tescil kaldırılmış, ihracatın %5'i, veya 40 bin dolarlık ihracat partileri için yurda, ihraç dövizini getirme zorunluluğu Türk Parasının Kıymetini Koruma Mevzuatı'nın uygulanmasına karar verilmiştir.
- İhracatı destekleyici bir fon olan "Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu" kurulmuştur.
- İhracat gelirlerinin Türk Lirası karşılığının belli bir yüzdesinin vergiye tabi kurum kazancından indirilmesi öngörülmüştür.
- İhraç edilen ürünlerin üretiminde kullanılan hammadde, yardımcı maddeler ve ambalaj malzemelerinin ithalinde gümrük vergisinden muafiyet sağlanmıştır.
- İhracat kredilerinin kullanımı kolaylaştırılmıştır.
- Sanayi ürünü ihraç edenlere, fob ihracat gelirlerinin belli bir kısmını kendi ithal ihtiyaçları için kullanma hakkı verilmiştir.
- İhracatçıya, tarımsal ürünler ve sanayi ürünleri için değişen oranlarda vergi iadesi imkanı tanınmıştır.

İhracatı desteklemek amacıyla 21.08.1987 tarihinde, Devlet Yatırım Bankası, Türk Eximbank'a dönüştürülmüştür. Bankanın amacı, ihracatın geliştirilmesi, ihracat işletmelerinin desteklenmesi amacıyla teşvik sağlamaktır. Banka amacını gerçekleştirmek için çeşitli kredi, garanti, sigorta programları sunmaktadır.⁷⁰ Türkiye, 1982 yılından 1990 yılına kadar ihracatını mali teşviklerle özendiren bir dış ticaret

⁶⁹ DİRİMTEKİN, a.g.e., s.190-191

⁷⁰ ERDOĞAN Engin, "Küreselleşme Sürecinde Uluslar arası Ticaretin Finansmanı ve Türkiye Uygulaması", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:153, Aralık 1998, s.46

politikası izlemiş ve 1986 yılından başlayarak ithalatını tamamen libere etmiştir. Bu liberasyon Gümrük Birliği Anlaşması'na kadar devam etmiştir.⁷¹

2.2.3. Yabancı Yatırımların Özendirilmesi

24 Ocak 1980 Programından sonra yabancı sermaye yatırımları konusunda yeni bir yasa çıkarılmamıştır. Ancak 6224 sayılı Yabancı sermayeyi Teşvik Kanunu'na bağlı olarak yeni bir çerçeve kararname ile uygulamaya yönelik bazı yenilikler yapılmıştır.⁷² Program, ekonomik büyümeyi, dış kaynak sağlanmasının bir sonucu, türevi aldığından yabancı özel sermaye yatırımlarına ayrı bir önem vermiştir. Çıkarılan kararname öncelikle, bu konudaki bürokratik işlemleri en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Önceleri birçok bakanlık ve DPT tarafından yürütülen hizmetler, başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Başkanlığı'nca yürütülmüştür.⁷³

Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ve Çerçeve Kararnamesi doğrultusunda, gelecek yabancı sermayenin iştirak alanları genişletilmiş, yabancı sermaye sabit yatırımı ile iştirak miktarlarına konan alt sınırlar kaldırılmış, karayolu yapımına yabancı sermayenin katılımı sağlanmış, yabancı bankaların Türkiye'de şube açmaları kolaylaştırılmış, yabancı sermaye yatırımlarına uygulanan gümrük bağışlıkları genişletilmiştir. Petrol kanunu ile ilgili olarak da yeni teşvik kararları alınmış, petrol arama hakkı sahiplerine 1.1.1980 tarihinden itibaren bulunan alanlardan ürettikleri ham petrolün %35'ini ihraç edebilme ve bu ihraçtan sağladıkları dövizi, petrol kanunu çerçevesinde yapacakları her türlü döviz ödemelerinde kullanabilme hakkı verilmiştir.⁷⁴

Ek olarak, yabancı sermayenin tarım başta olmak üzere, turizm ve diğer hizmet kesimlerine girişi de kolaylaştırılmıştır. Kısaca program yabancı sermayenin girişiyle ilgili kolaylıkları genişletmiş; faaliyet alanlarını yaygınlaştırmış ve çok daha özendirici davranmayı amaçlamıştır. Program yabancı sermayeyi "ödemeler dengesi açığı, tasarruf yetersizliği ve teknoloji transferi sorunlarının sağlıklı çözümünü" sağlayacak çok önemli bir araç olarak görmüştür.⁷⁵

⁷¹ ALPAR Cem, "Türkiye'nin Dış Ticareti", *Başak Dergisi*, Y:20, S:91, Ocak-Şubat 1991, s.6

⁷² ŞAHİN, a.g.e., s.348

⁷³ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.205

⁷⁴ DİRİMTEKİN, a.g.e., s.192

⁷⁵ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.206

1991 yılında mevzuatta yapılan bir değişiklik ile Yabancı Sermaye Başkanlığı, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na bağlı bir Genel Müdürlük olarak faaliyete devam etmiştir. 1994 yılında Hazine Müsteşarlığı ile Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın teşkilat ve görevlerini yeniden düzenleyen Yasa'nın yürürlüğe girmesiyle, Hazine Müsteşarlığı'na bağlanmıştır. 1995 yılında Yabancı Sermaye Çerçeve Kararı'nda yeni bir düzenleme yapılmıştır. Yeni düzenlemeye göre yabancı sermaye kavramına "patent ve ticari marka" gibi fikri haklar da dahil edilmiştir.⁷⁶

2.2.4. Finans Piyasalarının Liberizasyonu ve Bankacılığın Değişimi

Yapısal uyum programının bir parçası olan finansal liberalleşmenin 1980 Temmuz ayında başladığı söylenebilir. İlk olarak mevduat ve kredi faizleri serbest bırakılarak bankacılık sektöründe rekabetin artırılması, reel faiz yoluyla yurtiçi tasarrufların yukarı seviyelere çekilmesi ve bu şekilde finansal sektöre derinlik kazandırılması amaçlanmıştır.⁷⁷ Finansal reformların ana hedeflerinden biri de, Türk finansal sistemini uluslar arası piyasalara entegre etmektir. 1980'de Türk Lirası önemli ölçüde devalüe edildi. Merkez bankası 1981 Mayıs'ında döviz kurlarını günlük olarak ilan etmeye başladı. Çoklu kur uygulaması kaldırıldı. 1984'te bankalar, dövizle ilişkin yükümlülükleriyle orantılı olarak döviz muamelelerinde serbest bırakıldılar. Yine 1984'te Türkiye'de yerleşiklerin döviz üzerinden mevduat hesabı açtırmaları imkan dahiline girdi. İhracat ve görünmeyen kalemlere ilişkin döviz kazanımlarının Merkez bankasına satılma zorunluluğu sırasıyla sınırlandırıldı ve kaldırıldı.⁷⁸

Dış seyahatler ve yabancıların Türkiye'deki yatırımları üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı ve kolaylaştırıldı. Yine 1984'te bankalar döviz kurlarını Merkez Bankası döviz kurunun en çok belli bir oranında farklı olabilecek şekilde tespitinde serbest bırakıldılar. 1988'de Merkez bankası gözetiminde resmi döviz piyasası kuruldu. Bu piyasanın aktörleri bankalar ve yetkili döviz büroları olarak belirlendi. 1986'da döviz için yasal rezerv tutulması, 1988'de döviz kazançlarından vergi kesilmesi gibi zorunluluklar yanında 1990'da TL'nin tam konvertibilitesinin ilanı gibi düzenlemeler de

⁷⁶ KARLUK, a.g.e., s.550

⁷⁷ BİNAY-KUNTER, a.g.m., s.32

⁷⁸ TOPRAK Metin, *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995*, Turan Kitabevi Yay., Ankara, 1996, s.75

yapılmıştır. 1989'da döviz muameleleri ve sermaye hareketleri ve 1990'da bankalar döviz kuru tespitinde, tamamen serbest bırakılmışlardır.⁷⁹ Ayrıca, yine Merkez Bankası bünyesinde 1987 Şubat ayında Açık Piyasa İşlemleri ve 1989 Nisan ayında ise Altın Piyasası kurulmuştur. Bu piyasaların kurulmasında, atıl tasarrufların finansal sisteme girişini hızlandırmak amaçlanmıştır⁸⁰

1989'da Türk Parasının Kıymetini koruma hakkında 32 sayılı kararla sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi diğerlerine nazaran en ciddi finansal serbestiyi oluşturmaktadır. Böylece ülkeye spekülasyon sermaye giriş çıkışlarının denetiminden esas itibariyle vazgeçilmiştir. Geçmiş döneme göre en belirgin politika dönüşümü kur politikasında ortaya çıkmıştır. Nitekim 1989-1993 arasında enflasyon ortalaması yıllık %66.4 seviyelerinde bulunurken TL'nin dövize karşı değer kaybı yıllık ortalama %50.4 düzeyinde tutulmuştur.⁸¹ Bu politika Türkiye'ye sıcak para (kısa vadeli spekülasyon sermaye) girişinin ön koşullarını oluşturmuştur.

Ayrıca, finansal aracılık hizmetlerinin yüksek maliyetli olması nedeniyle çeşitli araçlar üzerindeki vergi oranları düşürülmüş, 1984'te bütün banka mevduatı gelirlerindeki vergi kesinti oranı %10'a indirilmiştir. 1983 yılında tasarruf mevduatı sigorta fonu uygulamaya konmuş, 1985 yılında yeni bir bankacılık kanunu çıkartılmıştır. Böylece bankacılık sisteminin yapısal zayıflığı azaltılmak istenmiştir. Bankacılık sisteminde kısa vadeli likidite fazla ve açıklarını karşılaştırmak için ise 1986'da bankalar arası para piyasası kurulmuştur. Mayıs 1985'te hükümet, menkul kıymetleri Merkez Bankası'nca haftalık bazda ihale edilmeye, 1987'de de Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine başlamıştır. Bu işlemler bankalar arası para piyasasında gerçekleştirilmektedir.⁸²

2.2.5. Özelleştirme Çalışmaları

Özelleştirme ile ilgili yapılan çalışmalar, 1970'lerin sonundan itibaren çok sayıda gelişmekte olan ülkenin girmiş oldukları döviz darboğazı ve açık veren ödemeler dengesi sonucunda, ekonomik yardım talebi ile IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası

⁷⁹ TOPRAK, a.g.e., ss.75-76

⁸⁰ BİNAY-KUNTER, a.g.e., s.

⁸¹ OYAN Oğuz, *Türkiye Ekonomisi, Nereden Nereye?*, İmaj Yay., Ankara, 1998, ss.13-14

⁸² TOPRAK, a.g.e., ss.74-75

finans kuruluşlarına başvurmak zorunda kaldıklarına işaret etmektedir. Bu kuruluşların verecekleri mali yardım ve krediler ise genellikle kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ve yabancı sermayenin teşviki dahil özel sektör işletmelerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi koşuluna bağlanmaktadır. Ancak özelleştirme için ileri sürülen savlar hiçte sağlam ekonomik temellere dayanmamaktadır.⁸³ Sonuçta, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde uygulanan özelleştirme çalışmaları bir dayatma niteliği taşımaktadır.

Özelleştirme geniş anlamda, piyasa ekonomisinin uygulanabilmesi için kamusal ve hukuksal tüm engellerin ortadan kaldırılması, piyasanın işleyişi üzerindeki devlet denetiminin yada karışmasının azaltılması veya kaldırılması, kimi kamu hizmetlerinin özel kesim işletmelerine bırakılması biçiminde tanımlanmaktadır. Türkiye’de özelleştirme kavramı özellikle 1983’ten sonra çok sık kullanılmaya başlamış, ancak uygulamaya ağırlıklı olarak 1988’de geçilebilmiştir.⁸⁴ Uygulamaya konan özelleştirme programının amaç ve hedefleri diğer ülkelerden pek farklı olmamakla birlikte, bu amaçlar şu ana başlıklar altında özetlenmektedir:⁸⁵

- Devletin ekonomideki sınai ve ticari faaliyetlerini en aza indirerek rekabete dayalı bir piyasa ekonomisini oluşturmak ve böylece ekonomide devlet payını azaltmak,
- Devlet bütçesi üzerindeki KİT finansman yükünü hafifletmek,
- Serbest piyasa ekonomisini geliştirmek,
- Devletin asli görevi olan sağlık, eğitim ve milli güvenlik ile büyük alt yapı yatırımlarını gerçekleştirmesine imkan sağlamak,
- Özel sektörün faaliyetleri için sağlam ve güvenli bir iş ortamı oluşturmak,
- Sermayenin tabana yayılmasını sağlayarak daha etkin ve gelişmiş bir sermaye piyasasını oluşturmak,
- Kaynakların daha etkin ve verimli kullanımını sağlamaktır.

1980’li yıllarda temeli atılan özelleştirme konusu daha çok KİT’lerle ifade edilirken 1990’lı yıllara gelindiğinde ise özelleştirmenin sadece KİT’lerin satılması,

⁸³ ANSAL Hacer-SOYAK Alkan, “Özelleştirmede Yabancı Ortağın Teknoloji Geliştirme Faaliyetleri Üzerine Etkisi: Telekomünikasyon Deneyimi”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:142, Ocak1998, s.23

⁸⁴ DEMİR Lütfi A., “Türkiye’de ve Dünyada Özelleştirme”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:15, S:169, Nisan2000, s.92

⁸⁵ KARLUK Rıdvan, *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme*, Esbank Yay., İstanbul, 1994, s.131

devri değil, devletin ekonomik hayattan çekilmesi gerektiği şeklinde kendini göstermeye başlamıştır.⁸⁶

Ayrıca Türkiye’de özelleştirme uygulamaları başlangıçta yabancılaştırma şeklinde olmuştur. Örneğin İstanbul Bankası’nın T.C. Ziraat Bankası ile birleştirilmesi nedeniyle Ziraat Bankası’na devir olan Ansan A.Ş ile bu şirketin dağıtımını yapan Meda A.Ş, Coca Cola Export Company’e, Usaş A.Ş İskandinav Havayolları SAS’a, Çitosan’ın beş çimento fabrikası Fransız Societte Ciment Français şirketine satılmıştır. KOİ’nin Teletaş’taki %18’lik payını Fransız firması Alcatel’e satmasıyla Teletaş’ta yabancı egemenliğine geçmiştir. Türk Kablo’nun %38’lik kamu payı, Usaş’ın %70’lik kamu payı ve Güneş Sigorta’nın %30’luk kamu payları da yabancı sermayeye devredilmiştir.⁸⁷

13.8.1999 tarih ve 4446 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’sının bazı maddelerini değiştiren kanunla “kamu hizmeti imtiyazı” ve “uluslararası tahkim” konularında değişiklik yapılmıştır. 47. madde de yapılan değişiklik ile maddenin kenar başlığı “devletleştirme ve özelleştirme” olarak değiştirilmiş ve maddeye iki yeni fıkra eklenerek özelleştirme işlemi anayasal bir dayanağa kavuşturulmuştur. Diğer taraftan kamu tüzel kuruluşlarınca yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzel kişilere yaptırılacağı veya devredilebileceğinin kanunla belirlenmesi öngörülmüştür.⁸⁸

2.2.6. Avrupa Birliği İle İlişkiler ve Gümrük Birliği

Türkiye’nin 24 Ocak 1980 kararları ile dışa açılma ve uluslararası ekonomiye entegre olma politikası, Topluluk ile birleşmesini güçleştiren engelleri ortadan kaldırmıştır. Dört yıllık bir aradan sonra 5 Şubat 1980 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısı sonucunda, ilk defa Türkiye’nin A.T’na katılmasından söz edilmiştir.⁸⁹ Diğer yandan 1963 tarihli Ankara Anlaşması ile Türkiye’nin ileride A.E.T’ye tam üyeliğini öngören bir ortaklık statüsü oluşturulmuştu. Bu çerçevede

⁸⁶ ÇETİNKAYA Özhan, *Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Özelleştirme*, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1998, s.200

⁸⁷ DEMİR, a.g.m., s.92

⁸⁸ EMEK Uğur, “Özelleştirme Uygulamalarında; Kamu Hizmeti İmtiyazı Devrinden Doğal Tekellerin Belirlenmesine”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:15, S:169, Nisan 2000, s.75-76

⁸⁹ KARLUK Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yay., İstanbul, 1994, ss.268-269

yüklenilen sorumluluklar yerine getirilerek 1 Ocak 1996'da Türkiye-AB Gümrük Birliği oluşturuldu.⁹⁰

Bu çerçevede, üçüncü ülkelerden ithalatta ortak gümrük tarifesi hadlerinin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, %10.78 olan ağırlıklı koruma oranı %5.6'ya inmiştir. AB'nin GATT 94 taahhütlerini yerine getirmesiyle birlikte, bu oran, 2000 yılında %3 düzeyine ulaşmıştır. Sanayi ürünlerde ortak gümrük tarifesi uyumunun istisnasını, Katma Protokol'ün 19/2 ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 15. maddeleri doğrultusunda, 2/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile belirlenen "hasa ürünler" oluşturmaktadır. Katma Protokol'ün 19/2 nci maddesi, 1967 yılı toplam ithalatının değer olarak %5'ini aşmayan bir kısım maddelerde, Türkiye'nin, 22 yıllık geçiş süresinin tamamlanması sonrasında da ortak gümrük vergisi hadleri üzerinde vergi uygulamasına, diğer bir ifade ile bu ürünlerdeki korumasını son döneme taşıyabilmesine imkan tanımaktadır.⁹¹

Gümrük Birliği her ne kadar ticari bir entegrasyon olarak değerlendirilse de basit anlamda gümrük duvarlarının kaldırılmasının çok ötesine geçerek yapısal değişimleri de beraberinde getirmiştir. 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı ile beraber Türkiye'de iç piyasayı korumaya yönelik bir çok düzenleme yapılmıştır. Bunun yanı sıra, teknik mevzuat ve standartlar alanında da dünya ve AB normlarına uyum sağlanması amacıyla çalışmalar başlatılmış, iç pazar ve tüketicilerin kalitesiz, standart dışı ürünlerden Dış Ticarete Standardizasyon Rejimi vasıtasıyla korunmuş ve bu yolla kaliteli üretim teşvik edilmiştir. Bu çalışmalar ile yalnızca gümrük duvarlarından arınmış piyasaya düzen getirilmemiş, aynı zamanda gerek bürokrasiye gerek özel sektöre aralarındaki işbirliğini de geliştiren yeni bir disiplin kazandırılmaya çalışılmıştır.⁹²

Girilen yeni dönemde kuşkusuz ki Türk sanayii büyük bir dış rekabetle karşı karşıya gelmektedir. Dolayısıyla, sanayide genel olarak maliyetleri düşürücü ve verimliliği artırıcı önlemlere ağırlık vermek gerekecektir. Bu da işletmelerin daha ileri teknolojiler uygulamasını, yönetimde etkinliği artırmalarını ve belirli sektörlerdeki ufak

⁹⁰ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.590

⁹¹ "Avrupa Birliği ve Türkiye", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1999, s.374

⁹² DTM, Avrupa Birliği ve Türkiye, s.368

şirketlerin birleşmelerini teşvik edebilir.⁹³ Gümrük birliği Türkiye’de üretimin ve yatırımların dış piyasalara yönlendirilmesini gerektirdiğinden, dış dünyanın çok yakından takip edilmesi, dünya normlarının gereğini teşkil eden; verimlilik, esneklik, hız, kalite, yenilik, marka ve destekleyici hizmetler gibi rekabet gücü unsurlarının çok kısa sürede içselleştirilmesi hayati zorunluluk durumunu almaktadır.

2.2.7. Uluslararası Ekonomik Kuruluşlarla İlişkiler

2.2.7.1. IMF ve Türkiye İlişkileri

Türkiye-IMF ilişkilerinin, zaman zaman nükseden ekonomik krizler bağlamında geliştiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye Fon’a üye olduğu 1947 yılından beri IMF ile sürekli temas içinde olmuştur. Ancak Türkiye’de hemen her hükümet, bu süreç çerçevesinde ekonomik kriz ve buna bağlı olarak dış borçlanma ihtiyacı şiddetlenmediği sürece IMF ile temasa geçmekten kaçınmıştır.⁹⁴ Her ne kadar IMF, krizlerle anılan, ülkelerin iç ekonomik yapılarını dayatmalar sonucu düzenleyen bir kurum olarak anılsa da, aslında yine de uluslararası ekonomiye entegre olmaya çalışan bir ülke olan Türkiye için IMF gibi uluslararası kuruluşlara yakın olması bir zorunluluk arz etmektedir.

Bu anlayış bağlamında, 1947’de TBMM’de kabul edilen 5016 sayılı yasa ile IMF’ye 43 milyon dolarlık kotayla üye olunmuştur. Türkiye’nin bu kotası 1967 yılında 70 milyon dolara, 1970’de 151 milyon dolara çıkmıştır. Daha sonra kotalar IMF’de dolar yerine SDR (Özel Çekme Hakları) türünden saptanmaya başlanmış ve 1979’da kotası 200 milyon SDR’ye yükseltilmiştir.⁹⁵

En son tamamlanan “11. Genel Kota Artırımı Toplantısı” sonucuna göre de Türkiye’nin IMF’deki kotası 964 milyon SDR olmuştur. Bu kota, IMF toplam kotasının %0.46’sına eşittir. Bu kota tutarına göre Türkiye’nin IMF’deki toplam oy sayısı ve oy gücü de 9.890’dır. Bu çerçevede, Türkiye’nin 18 ay süreli bir stand-by düzenlemesi çerçevesinde kullanabileceği kredi dilimleri imkanı = $(964 * \%100 =)$ 964 milyon SDR’dir. Sorunun daha ciddi olduğu durumlarda ise Türkiye’nin yararlanabileceği miktar üç (ya da istisnai haller için dört) yıllık bir süreye yayılarak kotanın %300’ü

⁹³ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.591

⁹⁴ ALPAGO, a.g.e., s.64

⁹⁵ DOĞAN Yalçın, IMF Kısılacında Türkiye, Tekin Yay., Ankara, 1987, s.68

oranına kadar, diğ er bir ifade ile 2.892 SDR'ye kadar yükseltilmektedir.⁹⁶ Tablo 2.13'de bu güne kadar IMF ile yapılan 17 stand-by anlaşmasının içeriğ i yer almaktadır.

Tablo 2.13: Türkiye'nin IMF İle Yaptığı Stand-By Düzenlemeleri

Tarih	Miktar (Milyon SDR*)
01.01.1961	37.5
03.03.1962	31.0
15.02.1963	21.5
15.02.1964	21.5
01.02.1965	21.5
01.02.1966	21.5
15.02.1967	27.0
01.04.1968	27.0
01.07.1969	27.0
17.08.1970	90.0
24.04.1978	300.0
19.07.1979	250.0
18.06.1980**	1.250.0
24.06.1983	225.0
04.04.1994	225.0
26.06.1998***	-
09.02.1999	2.743.5(4milyar\$)

Kaynak: ALPAGO Hasan, *IMF Türkiye İlişkileri*, Ötüken Yay., İstanbul, 2002, s.94'ten naklen. *Platin Dergisi*, 1 Ağustos 1999, s.30

(*)1SDR yaklaşık 1.46\$

(**) Süresi uzatılmış fon kolaylığı

(***) Yakın izleme programı

Diğ er taraftan Türkiye 22 Mart 1990 tarihinde IMF Ana Sözleşmesi'nin VIII: maddesi (2,3 ve 4. fıkralar) kapsamına girmiştir. Söz konusu maddenin anılan fıkraları uyarınca Türkiye IMF'ye uluslararası cari işlemlerine sınırlamalar getirmekten kaçınmayı, ayrımcı parasal uygulamalar yapmamaya ve başka bir üye ülkenin elinde bulunan Türk Liraları'nı o ülkenin isteğ i halinde satın alacağını taahhüt etmiştir. Böylelikle Türk Lirası IMF literatürü çerçevesinde konvertibl hale gelmiştir. 1994 yılı itibariyle 181 IMF üyesi ülke bu konumdadır. Türkiye Bu kategoriye giren 68. ülke olmuştur.⁹⁷

Uluslararası Para Fonu Ana sözleşmesinin 4. maddesinde belirtilen kurallar çerçevesinde IMF, Türkiye ile ilgili yapacağı yıllık konsültasyonları (denetleme)

⁹⁶ ALPAGO, a.g.e., s.66

⁹⁷ EĞİLMEZ, a.g.e., s.56

çoğunlukla Ekim veya Kasım aylarında gerçekleştirmektedir. Böylece konsültasyon için gelen IMF heyeti, bir sonraki yıla ilişkin hedef ve büyüklükleri de görerek ekonominin geçiş trendinin yanı sıra geleceğine ilişkin gidişatı da yerinde değerlendirme imkanı bulmaktadır. Konsültasyonlarda ele alınan konular ise şu şekilde sıralanmaktadır:⁹⁸

- GSMH'nin gelişimi ve büyüme hızı,
- Sanayi üretimi, kapasite kullanımı ve tarımsal üretim,
- Fiyat hareketleri ve nedenleri,
- İstihdam ve ücretler,
- Konsolide bütçe, gelir ve giderler,
- Kamu iktisadi teşebbüsleri ve finansmanı,
- Bütçe dışı fonlar,
- Mahalli idarelerin finansmanı,
- İç ve dış borçlanma,
- Parasal gelişmeler, para politikası uygulamaları,
- Ödemeler dengesi,
- Uluslararası cari işlemlerde uygulanan esaslar ve döviz kuru politikası.

Söz konusu inceleme grubu Türkiye'nin makro ekonomik verilerini inceleyip değerlendirdikten sonra gerektiğinde ekonomik trendin geleceği ile ilgili gerekli uyarı ve tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Türkiye özellikle 1999 yılında IMF ile yoğun iş birliği içinde bulunmuş 1999 ekonomik istikrar paketi çerçevesinde IMF'nin istediği ekonomik reformları yerine getirmeye başlamıştır. Aşırı enflasyonu kontrol altına alma ve düşürme çerçevesinde Kamu açıklarının azaltılması gereğince; sosyal hizmetler kısılmış, vergiler daha da artırılmış, kamu çalışanlarının sayısı azaltılma sürecine girmiştir. Zira bütçenin fazla vermeye başlaması ile borç geri ödemeleri garanti altına alınmış olacaktır. Verilen fazla ekonomiye yeniden dönmemektedir.

Tüm borç verilen ülkelere olduğu gibi Türkiye'ye de uygulanan yapısal uyum programları ağırlıklı olarak parasalcı (monetarist) yaklaşıma dayandığından ve öncelikle programlar, verilen borcun gerekli faizi ile birlikte geri alınabilmesi yetisine dayandırıldığından uygulanan hiçbir program başarıya ulaşamamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye'nin borç sarmalından kurtulması,

⁹⁸ ALPAGO, a.g.e., s.69

borç sarmalına girmesinin asıl nedeni olan reel sektörün dünya normlarına ulaştırılmasıyla gerçekleştirilecektir. IMF sadece verdiği borcun gerekli kazanımı yada tavizi ile geri kazanımını düşünmekte, ülkelerin gerçek ekonomik sorunlarıyla ilgilenmemektedir.

2.2.7.2. Dünya Bankası Grubu İle İlişkiler

Türkiye diğer uluslararası iktisadi kuruluşlar ile olan ilişkileri gibi, Dünya Bankası ile olan ilişkileri de 31 Mayıs 1963 tarih ve 244 sayılı Milletlerarası ilişkilere ilişkin kanun, 9 Aralık 1994 tarih ve 4059 sayılı Hazine Müsteşarlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ve Bütçe Kanunlarına göre Hazine Müsteşarlığı tarafından yürütülmektedir. Türkiye, Dünya Bankası'nın "üst-orta gelir grubuna-upper intermediate" dahil ülkeler arasında bulunmakta olup, 3-5 yıl geri ödemesiz dönem de dahil olmak üzere en fazla 15 yıl vade ile borçlanabilmektedir.⁹⁹

Dünya Bankası'ndan bugüne kadar %23 program, %20 sanayi, %17 enerji %15 tarım, %19 ulaştırma-alt yapı ve %6 diğer sektörlerin finansman ihtiyacını karşılamak üzere toplam 12.5 milyar ABD doları civarında kredi sağlanmış bulunmaktadır. Bu miktar ile Türkiye, Banka'dan en çok kredi sağlayan ülkeler arasında Meksika, Hindistan, Brezilya ve Endonezya'dan sonra beşinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin portföyü 27 projeden oluşmaktadır.¹⁰⁰

2.2.8. Türkiye'de Küresel Dönüşüm Hareketlerinin Makro Ekonomik ve İşletme Bazlı Değerlendirilmesi

Ekonomik küresel sisteme entegre olma hareketleri, en başta küresel normlarda gelişen ve değişen rekabeti kabullenme anlamını taşımaktadır. Ancak, Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte küresel ekonomik sisteme, küresel normlarda rekabet etmesi mümkün olmayan işletmelerin oluşturduğu bir reel ekonomik yapıyla ve henüz, makro ekonomik dengeler sağlanmadan girilmiştir. Bunda, IMF'nin uyguladığı ve küresel ekonomik sistemi kontrol etmede kullandığı neo-liberal yaklaşımlı yapısal uyum programlarının büyük etkisi olmuştur.

⁹⁹ "Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2512-ÖİK:529, Ankara, 2000, s.59-60

¹⁰⁰ ALTIN Hakan, Küreselleşme ve Bölgeselleşme Eğilimi Açısından Türkiye'nin Olanakları, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Tezler, Eskişehir, 1998, s.104

Uygulanan program, o dönemde Türkiye'nin reel ekonomik yapısına uygun olmadığı gibi, rekabet gücü eksikliğine bağlı olan reel ekonomik sorunların aşılmasından ziyade, reel ekonomik sorunların, kronikleşen ekonomik krizlerin temel nedeni olmasında belirleyici bir rol oynamıştır. İthal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları çerçevesinde yerli sanayi işletmelerinin devlet koruması ve desteği altında tutulması, makro ekonomik yapının temel taşı konumunda bulunan bu işletmeleri dünya standartlarında rekabet edebilme yetisinden yoksun bırakmıştır. Rekabetin temel belirleyici olduğu küresel ekonomik sisteme, makro ekonomik ve işletme bazlı olarak rekabet gücünden yoksun olarak girilmesi ihracatın yüksek devalüasyonlarla yapılmasını zorunlu kılmaktadır, ancak uzun vadede rekabetin sağlanması gereğine rağmen uygulanan küresel dönüşüm hareketleri ve makro ekonomik kararlar küresel rekabeti sağlayacak yapısal düzenlemelerden uzak kalmıştır. Bu bağlamda izleyen kısımda, rekabetten uzak olan ekonomik alt yapı üzerine bina edilen küresel dönüşüm hareketlerinin ve uygulanan makro ekonomik kararların ülke ekonomisine ve bu bağlamda işletmelerin rekabet gücüne olan etkileri incelenmeye çalışılacaktır.

2.3 TÜRKİYE'DE KÜRESEL DÖNÜŞÜM HAREKETLERİNİN MAKRO EKONOMİYE VE İŞLETMELERE ETKİLERİ

Türkiye ekonomisi, 1980'li yıllara atıl kapasiteler, üretim darboğazı, yüksek enflasyon ve dışa açık sanayileşmede alt yapı sorunlarıyla girmiştir. Bu dönemde ekonomi, IMF'in gelişmiş ülkelerin sorunlarını aşmalarına yönelik uygulanan neo-liberal politikalarla şekillenmiştir. Bu çerçevede yapılan değişimlerle, ihracat işletmeleri sadece parasal teşviklerle desteklenirken , nitelik yönlü küresel rekabet gücünü kazandıracak yatırımlar gerçekleştirilememiştir. Bu yapısal değişimlerin gerçekleştirilememesi Türkiye ekonomisinde reel ekonomik sorunların aşılmasında engel teşkil etmiştir. Makro ekonomik karar ve uygulamaların, işletmelere yönelik olarak küresel rekabet gücünü oluşturacak alt yapıyı hazırlar nitelikte olmayışı; kaynakların üretim dışı ve verimsiz alanlara kaymasına, verimliliğin sağlanamamasına, üretimin azalmasına, enflasyonun kontrol altına alınamamasına, kamu açıklarına ve borç yükünün kontrolden çıkmasına neden olurken, istikrarsız büyüme ve 1990'lı yıllarda finansal küresel sisteme entegrasyona bu şartlar altında geçilmesi ekonominin çöküş trendini başlatmıştır.

2.3.1. Milli Gelir (GSMH) ve Büyüme Trendinde İstikrarsızlığın Sürmesi

24 Ocak 1980 Kararlarından sonra da GSMH artış oranlarında belirli bir istikrar yakalanamamıştır. Bunda GSMH bileşenlerindeki dalgalanmalar ve ekonominin dışa bağımlılığının henüz kırılamaması etkili olmaktadır. Tablo 2.14’de 1980 sonrasına ait GSMH artış oranlarına ait istikrarsızlığın seyri görülmektedir.

Tablo 2.14: 1980 Sonrası GSMH Serileri

Yıllar	MİLYAR		YÜZDE DEĞİŞİM		GSMH
	Cari Fiyatlarla	87 Fiyatlarıyla	Cari Fiyatlarla	87 Fiyatlarıyla	Deflatörü %
1980	5.303.0	50.869.9	84.4	-2.8	89.6
1981	8.022.7	53.316.8	51.3	4.8	44.3
1982	10.611.9	54.963.2	32.3	3.1	28.3
1983	13.933.0	57.279.0	3.3	4.2	26.0
1984	22.167.7	61.349.8	59.1	7.1	48.5
1985	35.350.3	63.989.1	59.5	4.3	52.9
1986	51.184.8	68.314.9	44.8	6.8	35.6
1987	75.019.4	75.019.4	46.6	9.8	33.5
1988	129.175.1	76.108.1	72.2	1.5	69.7
1989	230.369.9	77.347.3	78.3	1.6	75.5
1990	397.177.5	84.591.7	72.4	9.4	57.6
1991	634.431.1	84.887.1	59.7	0.3	59.2
1992	1.103.843.4	90.322.5	74.0	6.4	63.5
1993	1.997.322.0	97.676.6	81.0	8.1	67.4
1994	3.887.902.9	91.733.0	94.7	-6.1	107.3
1995	7.854.887.2	99.028.2	102.0	8.0	87.2
1996	14.777.000.0	106.079.8	90.7	7.1	78.0

Kaynak: Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, T.C. Başbakanlık DPT Yay.,Ankara, 1997, s.3

GSMH’da, 1984 yılında %7.1 artış hızı yakalanmasına rağmen, 1980-1984 yılları arasında istikrarlı bir yükseliş trendinin olmadığı gözlenmektedir. 1984-1987 yılları arasında istikrarlı bir trende ulaşılmış ve 1987 yılında %9.8’lik rekor bir artış gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık, takip eden 1988 yılında artış hızı %1.5 olarak gerçekleşmiştir. Aynı istikrarsız trend 1990’da %9.4 ve takip eden yılda %0.3 artış oranlarıyla tekrarlanmıştır. 1994 yılında ise GSMH 5 Nisan Kararları ile uygulamaya konulan istikrar önlemlerine bağlı olarak iç talebin önemli ölçüde daralması sonucunda, sabit fiyatlarla Cumhuriyet tarihinin rekor eksi büyümesine ulaşarak %6.1 oranında gerilemiştir.

Genel ekonomi teorisinde büyüme hızı, sabit fiyatlarla GSMH’daki yıllık artışı ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, reel milli gelirden önceki yıla oranla gerçekleşen

artış hızıdır. Bu çerçevede 1984 geçiş dönemi sonunda uygulamaya konulan BBYKP'da büyüme hedefi %6.5, gerçekleşme ise %5'tir. Böylece hedefe %77 oranında ulaşılmıştır. ABYKP'nın hedefi, ilk iki Plan'da olduğu gibi %7 olarak belirlenmiş, ancak %3.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu düşük oranı DBYKP dışında, Türkiye ekonomisinde Planlı dönem içindeki en düşük ortalamadır. Şüphesiz bu olumsuz gelişmede, 1994 yılında üç temel sektördeki (tarım sanayi hizmet) küçülmenin önemli rolü olmuştur. Plan'ın ilk dört yılında ise, hedeften ancak %0.8 puanlık bir sapma olmuştur. 1994'ün kötü bir yıl olmasına 5 Nisan İstikrar Programı yol açmıştır.¹⁰¹

Tablo 2.15: Sektörler İtibariyle GSMH Payları (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	24.2	20.5	55.4
1981	22.6	21.5	55.9
1982	22.7	21.9	55.4
1983	21.6	22.4	56.0
1984	20.3	23.1	56.6
1985	19.4	23.6	57.0
1986	18.8	25.0	56.2
1987	17.2	24.9	57.9
1988	18.3	25.1	56.7
1989	16.6	25.9	57.5
1990	16.3	25.9	57.9
1991	16.1	26.5	57.4
1992	15.8	26.5	57.8
1993	14.5	26.5	59.0
1994	15.3	26.6	58.1
1995	14.4	27.7	57.9
1996	14.1	27.6	58.3

Kaynak: KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye,2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi Yay., 28.Baskı, İstanbul, 2001, s.404'ten uyarlanmıştır.

Bu çerçevede VI'ncı Plan döneminin, 1990-93 yılları ile istikrar önlemleri ve yapısal düzenlemelerin ağırlık kazandığı 1994 yılının dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. 1990-93 döneminde GSMH büyüme hızı, yılda ortalama %6 seviyesine ulaşmakla birlikte, istikrarsız bir yapıda gelişmiştir. Bu dönemde, yüksek kamu açıkları ve kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen iç talep genişlemesi, büyümenin itici gücünü oluşturmuştur. Böylece, VI'ncı Plan döneminde ortalama GSMH büyüme hızı %3.5 olmuştur. Bunda sanayi sektöründeki büyüme hızlarının, önceki Planlarda belirlenenlerden daha düşük tutulması da önemli bir etkidir.¹⁰² Tarım, sanayi ve

¹⁰¹ KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, s.61

¹⁰² KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, s.61

hizmet sektörlerinin 1980 sonrasında GSMH içinde aldıkları paylardaki değişim ve genel ekonomik yapının seyrine ait veriler de Tablo 2.15'deki gibi tespit edilmiştir.

1980 sonrasında, ithal ikameye dayalı sanayi stratejisinden dışa açık bir sanayileşme stratejisine bağlı olarak sanayi ve hizmetler sektörüne ağırlık verilmesi, ekonomide uzun süreli devam eden tarımsal egemenliğin kırılmasına neden olmuştur. Tablo 2.15.'deki verilerden de görüldüğü gibi 1983 yılında sanayiın GSMH yaptığı katkı tarımın yaptığı katkıyı geride bırakmıştır. Hizmet sektörüne ait istikrarlı denebilecek yükselişler 1980 sonrasında da devam etmiştir.

1996 yılı verileri incelendiğinde, GSMH içinde tarımın payı %24.2'den %14.1'e gerilerken sanayiın payının ise %20.5'ten %27.6'ya yükseldiği görülmektedir. Hizmetler sektörünün payı ise %55.4'ten %58.3'e yükselmiştir. Bu durum sanayileşme yolunda önemli bir gelişme olmakla birlikte, hizmet sektörünün popülist politikalarla gereğinden fazla teşvik edilmesi, 1980 sonrası dönemde sanayi toplumuna geçiş projeleri ön planda olmasına rağmen Türkiye'de hizmet sektörünün GSMH payının yarıdan fazlasını teşkil etmesine neden olmuştur. Ayrıca, tarımın GSMH içindeki payının azalmasında, tarıma yapılan desteğin sanayi sektörüne kaydırılmasının ve tarımın katma değerindeki azalışın bu alandaki istihdam fazlasından kaynaklandığı da göz ardı edilmemelidir.

Bir başka açıyla, 21. yüzyıla girerken Türkiye'de kişi başına düşen GSYİH (Kaba Yurtiçi Ürün) hala 3.000 ABD doları dolaylarındadır. (1993'te 3.034, 1994'te 2.184, 1995'te 2.759, 1996'da 2.916 dolar) oysa bu rakam ABD'de Türkiye'dekinin yaklaşık 10 katı, Japonya ve İsviçre gibi ülkelerde ise 15-16 katıdır. OECD ülkeleri arasındaki en yoksul devletler olan Portekiz'de ve Yunanistan'da dahi kişi başına GSYİH Türkiye'dekinin yaklaşık 4 katıdır.¹⁰³ Türkiye'nin bu yapısı, sektörler itibariyle üretim artış hızının nüfus artış hızını gerektirdiği ölçülerde katlayamamasından kaynaklanmaktadır.

¹⁰³ KONGAR Emre, 21. Yüzyılda Türkiye,2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitabevi Yay., 28.Baskı, İstanbul, 2001, s.406

Ayrıca, tablo 2.16'daki verilere göre de tarım sektöründe hiçbir büyüme hedefine ulaşamadığı, sanayi ve hizmet sektörlerinin de 1984 yılı hariç büyüme hedeflerini yakalayamadıkları ve istikrarsız bir yapıda büyüdükleri görülmektedir. Ekonominin motoru konumundaki sanayi sektörü 1984'te bir sıçrama yakalamasına rağmen bu yıldan sonra sektörel büyüme hızı önemli gerilemeler göstermiştir.

Tablo 2.16: Sektörler İtibariyle Büyüme Hızları

	1979-1983		1984 PROG		1985-1989		1990-1994	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	5.3	0.3	3.5	0.5	3.6	0.8	4.1	1.6
Sanayi	9.9	2.4	6.6	9.9	7.5	6.5	8.1	3.8
Hizmet	8.5	2.6	4.5	7.9	6.5	5.0	6.7	4.1

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998)

Özellikle, 1980 yılından sonra dışa açılma, ihracata dayalı sanayileşme politikaları çerçevesinde uygulanan büyüme planları genel olarak hedeflerine ulaşamamıştır. Bu sonuç, Türkiye'de ekonomiye planların değil, planlara iç ve dış ekonomik gelişmelerin yön vermesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴ 1980 sonrasında reel ekonomide özel sektör işletmeleri ön plana çıkartılarak büyüme hedeflenmişse de hedeflere ulaşamamış ve istikrar yakalanamamıştır. Büyümede yaşanan yetersizlik ve istikrarsızlığın en önemli nedeni reel ekonomik sektörlerle yönelik yatırımlardaki yetersizlik ve dengesizlik olmuştur. Tarıma uygulanan yatırımlar hızla azaltılmış, hizmet sektörüne yönelik yatırımlar zamanla optimumun üzerine çıkmış ve kaynaklar verimsiz kullanılmıştır. Buna karşılık sanayi sektörüne uygulanan yatırım politikalarının ise yetersiz kalışı, ihracata dayalı sanayileşmenin ve işletmelerin uzun süre parasal desteklerle teşvik edilmesine neden olmuştur. Bu tür teşvikler ekonomik büyüme ve üretimde uzun vadede stagflasyona ve küresel rekabet gücünün kazanılamamasına neden olurken, reel ekonominin bu yapısı küreselleşme sürecinde, yaşanacak krizlerin en önemli dinamiğini oluşturmuştur.

2.3.2. Reel Ekonomide Sektörel Yatırımlardaki Yetersizlik ve Dengesizlik

1980 öncesi dönemde, ekonomide kamu yatırımları önemli ölçüde ağırlık oluşturmaktaydı. Ayrıca, bu yönüyle kamu yatırımları, özel sektör yatırımlarını da

¹⁰⁴ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.193

uyarıcı etkisiyle teşvik etmekteydi. Ancak, 1980 sonrasında IMF bazlı istikrar önlemleri çerçevesinde kamu yatırımlarının azalma trendinde olduğu görülmektedir. (Tablo 2.17) Böylelikle kamunun, sanayi yatırımlarından çekilmesiyle özel sektör yatırımları öncülüğünde büyüme hedeflenmiştir. Kamu yatırımları da ağırlıklı olarak alt yapıya kaydırılmıştır. Bu çerçevede özel sektör yatırımlarının da görece artmakta olması sadece kamunun yatırımlarının azalması sayesinde gerçekleşmektedir.

Tablo 2.17: Kamu ve Özel Kuruluşların Yatırım Yüzdeleri (1981-94)

Yıllar	Kamu Yatırımları	Özel Yatırımlar
1981	61.8	38.2
1983	60.4	39.6
1987	53.5	46.5
1990-94	28.5	71.5

Kaynak: KONGAR, a.g.e., s.406'dan uyarlanmıştır.

Zira, Tablo 2.18'de yer alan, özellikle temel üretimde tarım, madencilik, imalat ve enerji sektörlerine yönelik yatırım oranlarının azalma eğilimi, sanayi yatırımlarının özel sektör işletmeleriyle de gerçekleşemediğini ispatlamaktadır. Kamunun sanayi yatırımlarından çekilerek alt yapı yatırımlarına yönelmesi, buna karşılık sermaye yetersizliği, enflasyon ve kamunun uyarıcı etkisinin kalkması gibi nedenlere bağlı olarak özel sektör işletmelerinin bu boşluğu dolduramaması, 1980 sonrasında sanayiinin, ve sanayi işletmelerinin reel anlamda desteklenemediğini göstermektedir.

Tablo 2.18: Çeşitli kesimlere Yönelik Toplam Yatırımlar (%)

Kesimler	79-83	84-89	90	91	92	93	94	95	96	97	98
Tarım	10.0	7.9	6.9	7.5	6.2	5.2	4.1	5.3	5.6	5.8	5.3
Madencilik	5.4	4.0	2.2	2.3	2.3	1.4	1.5	1.2	1.1	1.2	1.3
İmalat	25.6	18.0	17.5	17.3	16.9	17.8	19.6	21.9	21.7	18.2	16.8
Enerji	15.3	13.6	10.1	8.6	7.3	3.9	2.8	2.7	3.1	5.9	6.1
Ulaştırma	18.0	21.9	22.0	24.1	26.0	24.5	16.9	18.9	19.3	24.1	25.8
Turizm	0.6	2.4	4.0	4.0	3.4	2.2	2.2	2.4	2.3	2.1	2.8
Konut	15.8	20.1	25.1	23.0	23.2	32.8	41.7	37.3	35.0	28.5	27.0
Eğitim	2.4	2.6	3.4	3.4	3.8	3.3	2.1	2.0	2.6	3.7	3.1
Sağlık	1.1	1.1	1.7	1.9	2.2	2.1	2.2	1.7	2.2	3.2	4.3

Kaynak: KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi Yay., 11.Basım, İstanbul, 2000, s.311'den uyarlanmıştır.

1980 sonrası dönemde en fazla yatırımların toplam içinde, dış satımı artırmaya yönelik olarak ulaştırma-haberleşme ve ayrıca konut sektörlerine yönlendirildiği, öncelikli olarak ehemmiyetin bu sektörlerde toplandığı gözlenmektedir. (Tablo 2.18) Ancak üretimin ve rekabetin temel girdisi konumunda bulunan enerji-hammadde (madencilik) alanına yönelik yatırımların hızla azalması dikkat çekicidir. Bu durum ekonomide, rekabete dayalı üretimin en stratejik girdisi konumunda bulunan enerji ve hammadde de dışarıya bağımlılığın kırılamadığını göstermektedir. Bu bağımlılık maliyet yönlü enflasyon baskısı, verimlilik rekabetinin kazanılmaması ve dışarıda yaşanacak olumsuzluklara karşı önlem alınmasını engelleyici bir unsur olmaktadır. 1979-83 döneminde tarım, madencilik, imalat ve enerji sektörlerine yapılan yatırımların toplam içindeki payı % 56.4 iken, bu oran 1998 yılı itibariyle %29.5 seviyesine gerilemiştir. Ulaştırma-haberleşme, turizm ve konut gibi hizmet sektörlerinde ise aynı dönemler itibariyle yatırımların seyrinin %34.4'ten %53.6 çıktığı görülmektedir.

Özellikle, eğitim alanına yapılan yatırımların 1980 öncesi dönemde olduğu gibi toplam yatırımlar içinde çok küçük bir paya sahip olması, üretim sektörü yatırımlarındaki azalmaların eğitim sektöründen ziyade diğer hizmet alanlarına kayması niteliksel teşviklerden ziyade niceliksel teşviklere yöneldiğinin açık bir kanıtını oluşturmaktadır. Oysa küreselleşen dünyada üretim artışları yerine, kalite, yenilik, marka ve destekleyici hizmetlere bağlı niteliksel üstünlükler ön plana çıkmaktadır. Niteliksel üstünlüklerin de yalnızca nitelikli insanlarla yakalanacağı bir gerçektir.

Ayrıca tablo 2.19'de yer alan yatırım özendirmelerine ait verilerin de çok kararsız ve düzensiz bir eğilimde olduğu açıktır. Enerji sektöründe 1985 yılındaki %42.8'lik rekor artışa rağmen diğer yıllarda ise düşük ve istikrarsızdır. Benzer istikrarsızlıklar hizmetler sektörüne yapılan yatırım özendirmelerinde de gözlenmektedir. İmalat işletmelerine ait yatırım özendirmelerinde ise 1979 ve 1980 yıllarında yüksek oranlar göze çarparken, 1985 yılına kadar düşüş trendi yaşanmış, ancak 1995 yılında %87.6'lık seviyeye yükselerek eski konumuna ve gerekli düzeyine yükseltilebilmiştir. Fakat daha sonraki yıllarda düşüş trendi devam etmiştir.

Tablo 2.19: Sektörler İtibariyle Yatırım Özendirmeleri (%)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Hizmetler
1980	13.3	1.8	78.0	-	6.6
1981	4.4	2.9	48.1	-	43.5
1982	4.7	2.7	41.0	1.9	50.1
1983	3.8	5.4	47.4	0.5	42.9
1984	2.0	19.4	50.4	2.3	21.4
1985	1.1	3.9	26.0	42.8	26.2
1986	0.7	6.0	38.7	4.0	50.6
1987	2.3	7.6	37.5	9.4	43.2
1988	1.1	2.0	49.2	9.3	38.4
1989	2.6	2.7	48.3	1.9	44.4
1990	10.5	2.7	48.3	1.9	44.4
1991	1.5	1.6	62.6	4.3	28.1
1992	1.2	2.9	66.3	2.2	27.3
1993	1.0	2.9	69.8	6.3	20.0
1994	1.1	2.1	59.9	5.0	32.0
1995	0.4	0.6	87.6	2.3	9.1
1996	1.7	1.2	73.1	3.2	20.8
1997	0.8	1.6	61.0	6.7	29.8

Kaynak: KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.316'dan naklen, DPT, VI. BYKP Öncesinde Gelişmeler 1984-1988, Ankara, 1990, s.34

2.3.2.1. Yatırımlarda Entansif Verimlilik Anlayışı ve Stagflasyon

Tablo 2.20: İmalat sanayiinin Sabit Sermaye Yatırımlarından Aldığı Pay (%)

Yıllar	Toplam	Kamu	Özel
1980	28.5	26.3	30.0
1981	28.6	21.9	34.1
1982	27.3	18.9	33.6
1983	25.5	15.8	32.9
1984	25.0	14.0	32.9
1985	23.1	12.6	31.9
1986	22.0	9.8	31.8
1987	17.6	6.5	25.2
1988	16.1	5.9	21.4
1989	14.8	4.6	19.9
1990	19.5	4.5	26.2
1991	18.9	5.0	24.3
1992	18.4	5.4	23.6
1993	18.0	3.2	23.8
1994	19.6	3.1	26.2
1995	22.6	5.7	26.3
1996	21.8	4.1	24.5

Kaynak: KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi Yay., 11.Basım, İstanbul, 2000, s.366'dan naklen, DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler(1950-1996), Ankara, 1997

Tablo 2.20 ve 2.21’de yer alan veriler karşılaştırıldığında, imalat sanayiine ait kamu ve özel sabit sermaye yatırımlarının payı özellikle 1990 yılına kadar önemli bir şekilde azalma eğiliminde iken, imalat sanayiine ait katma değer ve ulusal gelir içindeki payın 1980’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar arttığı gözlenmektedir. Bunun en önemli nedeni, yatırımlarda entansif büyümeye dayalı olarak, 1980 öncesinden kalan yarım yada eksik yatırımlara ait kapasite kullanım oranlarının düşük olması, yatırımların kısılmasına karşılık kapasite kullanım oranlarının yükseltilerek esnek üretim ve verimliliğin artırılması düşüncesidir. Yatırımlarda entansif büyüme modeline göre yatırımlar azaltılıp kapasite kullanım oranları yükseltilerek (Tablo 2.22) verimlilik artışları ve büyüme hedeflenmektedir.

Tablo 2.21: İmalat Sanayii Katma Değeri ve Ulusal Gelir içindeki Payı

Yıllar	Katma Değer (%)
1980	17.1
1981	19.4
1982	20.0
1983	19.1
1984	18.1
1985	18.3
1986	22.2
1987	21.8
1988	23.0
1989	23.1
1990	22.0
1991	22.2
1992	21.6
1993	20.8
1994	22.1
1995	22.6
1996	21.1
1997	21.2

Kaynak: KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.365’ten naklen, www.dpt.gov.tr

Tablo 2.22: 1980 Sonrası İmalat Sanayii Kapasite Kullanım Oranları

1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
55.2	56.6	59.3	60.2	61.5	62.5	64.0	67.1	66.3	65.1	66.6
-	-	-	-	74.2	70.3	70.0	77.5	76.8	69.5	74.4

Kaynak: PARASIZ, Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 2001, s.346

Sanayi sektöründe yönelik olarak uygulanan bu model, 1980 öncesi yatırımlara ait eksik kapasitenin mevcut olması dolayısıyla yatırımların ve buna ek olarak, aynı yıllarda yatırım mali dışalımının payı azaltılarak gerçekleştirilmiştir. Böylece 1980'li yıllarda imalat sanayii işletmelerinin katma değerindeki artış, sanayiinin kapasite kullanım oranı artırılarak ve iç talep bastırılarak sağlanabilmiştir.¹⁰⁵

Türkiye ekonomisi, 1980 sonrasında dışa açılma hareketlerine ulaşım ve haberleşme gibi alt yapı sorunlarıyla girmiş ve öncelikli yatırımları sanayi sektörü işletmelerinden önce bu alanlara yöneltmiştir. Alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi sanayi sektörü yatırımları kısılarak ve iç borçlanma artırılarak kaynak sağlama düşüncesine dayandırılmıştır. Ancak alt yapıya, sanayi yatırımları ikinci plana itilerek, aşırı derecede kaynak aktarımı sanayileşme için kaynak darboğazının daha da artmasına neden olmuştur.¹⁰⁶ Sanayi sektörü yatırımlarının kısılması yanında, devalüasyon ve KİT zamları, kaynak yetersizliği maliyet yönlü enflasyonist baskıları artırarak yatırımları daha da engellemiştir. Yatırımların kısılarak kapasite kullanım oranlarını artırarak ihracat yapma düşüncesi ayrıca, 1980 sonrasında doğrudan doğruya ihracata yönelik sanayi işletmelerinin kurulmasını da engellemiştir. Sanayi sektörü yatırımların alt yapı yatırımlarıyla eşgüdümlü gerçekleştirilememesi, artan alt yapı yatırımlarının finansmanını reel kaynakların karşılayamamasına, kamu açıkları ve borç yükünün bir sorun haline gelmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, zamanla kapasite kullanım imkanlarında sınıra yaklaşılmasına rağmen yeni yatırımların gerektiğinin ihmal edilmesi reel ekonomik yapıyı 1988 yılında ciddi bir stagflasyona sürüklemiştir. Reel ekonominin yaşadığı bu durgunluk ve darboğaz, reel ekonomik tedbirler yerine 1989 yılından sonra finansal serbestleşme yoluyla aşılmaya çalışılması sürecinde ekonomi, ilk önce 5 Nisan krizine sürüklenmiş ve yine reel ekonomik tedbirlerin alınamaması, işletmelerde rekabete dayalı üretimin artırılmaması Kasım2000-Şubat2001 krizlerinin de en temel nedenini oluşturmuştur. Kapasite kullanımının tıkanma noktasında gerekli yatırımların yapılamaması yeni ürün ve sektörlerin oluşturulamamasına neden olmuş üretim tıkanma noktasına gelmiştir. Dünya standartlarına uygun yeni ürünlerin oluşturulabilmesi ancak teknolojik üstünlüğe sahip

¹⁰⁵ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.366

¹⁰⁶ PARASIZ, 1923'ten Günümüze..., ss.264-265

işletmelerle sağlanabilecekken Türkiye’de reel ekonomik anlamda yeni teknoloji ithal edilemediği gibi gerekli yatırımlarla da içselleştirilememiştir.

2.3.2.2. Teknolojik Yatırımların Yetersizliği ve Verimsizlik

Ekonominin küreselleşmesi ulusal sınırlar içinde oluşan güçlü işletmelerin uluslararası pazarlardaki üstünlük arayışı ile başlayıp uluslararası üretim ve dağıtım kanalları arasındaki yerlerini bulmaları ile sürmektedir. Gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki eşitsizlik aralığını aşip yarışa katılmayı başarmış olan ülkeler grubu, yeni teknolojileri yakalayarak gerçekleştirilen sanayileşme sıçramasındaki kritik devlet rolünün en somut örneklerini vermektedirler. Eşitler arasındaki rekabet ve ticaret serbestliğinin yolu, eşit olmayanların önce teknoloji bakımından eşit düzeye gelerek sanayi güçlerini artırmalarından geçmektedir.¹⁰⁷

Açıktır anlaşılabilirliği gibi, ister işletmeler isterse ülkeler düzeyinde olsun, yeni teknolojilere her kim egemense, yeni teknolojileri her kim daha üst düzeyde kullanıyorsa bu teknolojilerin sağladığı üstünlükten de herkesten önce o yararlanacak, rekabet üstünlüğüne o sahip olacaktır. Küreselleşmenin gittikçe şiddetlendiği dünyada asıl üstünlük teknolojiyi üretebilendedir. Bu nedendir ki küresel dünyada yapılan yarış teknoloji yarışıdır. Teknoloji ile ilgili bu gerçekler ortada ve Türk ekonomisi küreselleşme sürecinde iken bilim ve teknolojiye gereken önemin verilmemesinden ve gerekli teknolojik yatırımların yapılmamasından dolayı teknolojik alanda hedeflerin hiçbirine ulaşamamıştır. Buna bağlı olarak gerçekleşen olumsuzluklar şöyle sıralanmaktadır:¹⁰⁸

- Her 10 bin kişiye düşen araştırmacı sayısı 15 olması hedeflenirken bu değer 7’de kalmıştır.
- GSMH’nın %1’inin araştırma giderlerine ayrılması hedeflenmişken bu değer %0.33 olarak gerçekleşmiştir.
- %30 olması beklenen özel sektör payı %18’lerde kalmıştır.

¹⁰⁷ “Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, T.C. Başbakanlık DPT Yay., No:2357-ÖİK:425, Ankara, 1994, s.5

¹⁰⁸ DPT, Bilim..., s.74

- Bilim ve teknolojinin geliştirilmesinde ilk adım nitelikli insan gücünün yetiştirilmesidir. Ancak Türkiye’de teknolojik yatırımların yetersizliği yanında eğitim yatırımlarının da yetersizliği nitelikli insan ve nitelikli teknoloji üretimini engellemiştir.

1988’de üretimde yaşanan durgunluğun ardından 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbest hale getirilmesine bağlı olarak ülkeye giren yabancı sermaye TL’ni reel olarak değerlendirip yeni ve yüksek teknolojiye dayalı yatırım mallarını ithal edip yeni kapasiteler oluşturma imkanını sağlamıştı ancak, o dönemlerde üretim darboğazına bağlı olarak enflasyonun yüksekliği yatırımlara yönelik belirsizliği artırırken, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için uygulanan yüksek faiz de yatırımların önünü kesmiştir.

1990’lı yıllarda, Tablo 2.19’da da görüldüğü üzere tüm bu gelişmelere rağmen sabit sermaye yatırımlarında bir artış zorunlu olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, gerçekleşen yatırımlar Avrupa’nın terk ettiği fakat Türkiye için ileri teknoloji sayılan makine ve teçhizat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu arada ileri teknoloji yönelik yatırımlar da gerçekleştirilmesine karşılık genel eğilim ikinci el teknoloji ağırlıklıdır. Teknolojik yatırımlarda yaşanan bu gelişmelerle işletmelerde ikinci el teknolojiye sahip sanayileşme dönemi başlamış, küreselleşme sürecinde bulunan ülke ekonomisi dünya standartlarından uzak ikinci el teknolojilerle hurda mezarlığına dönüştürülmüştür.¹⁰⁹ Teknolojik anlamda rekabeti sağlayacak yatırımların yapılamaması; verimlilik, esneklik, hız, kalite ve yenilik gibi rekabet unsurlarının kazanılamamasına ve bu bağlamda nihai ürün üretilmemesine neden olmuştur.

Bu gücün kazanılamaması, gelişmiş ülkelerle, nihai sanayi ürünlerinde rekabetten ziyade, işletmeler bazında gelişmiş ülke sanayilerini tamamlayıcı ürünlerin üretildiği bir özelliğin oluşmasına neden olmuştur. Böyle bir küresel ekonomik sistemde IMF politikalarıyla devalüe edilmiş TL, sanayi ürünleri ihracatını artırsa da gelişmiş ülkelerin maliyetlerini düşürücü etkisi , onlara küresel rekabet üstünlüğü sağlarken sanayi malları ihracatında yüksek ve düşük döviz kuru arasında sıkışıp kalınmasına neden olmaktadır. Bunun tek çıkış yolu yüksek teknolojiye dayalı, etkin ve verimli

¹⁰⁹ PARASIZ, Enflasyon..., s.357

üretim sonucunda kaliteli, pazar değeri yüksek ürünlerin dünya pazarında rekabetinden geçmektedir.

20. yüzyılın yapısal değişim veya istikrar programı kavramları olan devalüasyon, ihracat ve özelleştirmenin yerini, 21. yüzyılda teknoloji ve teknoloji toplumuna dayalı küresel rekabet gücü olgusu almaktadır.¹¹⁰ Ancak, reel ekonomide yeni ürün ve sektörleri oluşturacak kapasite yatırımlarının gerçekleştirilememesi, yüksel teknoloji ve ona bağlı üretim girdilerinin ithal edilememesi ve yeni teknoloji üretiminde gerekli yatırımların gerçekleştirilememesi bu kazanımları yabancı özel yatırımlarla gerçekleştirme düşüncesinin ekonomide ağırlık kazanmasına neden olmuştur.

2.3.2.3. Yabancı Sabit Sermaye Yatırımlarının Çekilememesi

Ülke ekonomisinde, istihdam ve büyümeyi sağlamak, yeni ve yüksek teknolojileri transfer ederek işletmelerde verimlilik ve kaliteyi artırmak, yeni ürün ve sektörlerin oluşmasını sağlamak, yeni yönetim tekniklerinin öğrenilmesi ve kazanılması için yabancı yatırımlara yönelik izin ve teşvikler artırılmıştır. Ancak buna rağmen yabancı yatırımların hedeflenen düzeyde gerçekleşmemesi yanında sürekli azalma eğiliminde olduğu görülmektedir.(Tablo 2.23)

Tablo 2.23: Yabancı Yatırımların İzin ve Girişleri (Milyon\$)

Yıllar	İzin Verilen Yab. Ser	Firma Sayısı	Fiili Giriş
1990	1.861.16	1.856	1005
1991	1.967.26	2.123	1041
1992	1.819.00	2.330	1242
1993	2.063.39	2.554	1016
1994	1.477.61	2.830	830
1995	2.938.32	3.161	1127
1996	3.836.50	3.582	964
1997	1.678.21	4.068	1032
1998	1.646.77	4.533	976
1999(*)	1.700.52	4.950	574

Kaynak: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyon Raporu, T.C. Başbakanlık DPT Yay., No:2514-ÖİK:532, Ankara, 2000, s.4

¹¹⁰ DULUPÇU, a.g.e., s.130

Türkiye, 1998 yılında ulaşmış olduğu 976 milyon dolar yabancı yatırım (net fiili giriş) ile gelişmekte olan ülkelere giden yabancı yatırım akımlarından sadece binde 5 oranında pay almaktadır. Bu pay, Çin için %27.4, Brezilya için %17.3, Meksika için %6.2 Tayland için %4.2 ve Arjantin için %3.4'tür. yabancı yatırım girişlerinin GSYİH'ya ve yabancı yatırım girişlerinin sabit sermaye yatırımlarına oranına bakıldığında da Türkiye'nin bu alanda rekabette olduğu ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir. Yabancı yatırım girişlerinin GSYİH'ya oranı 1997 yılında Türkiye için binde 3 iken bu oran Çin için %23.5, Brezilya için %15.9. Meksika için %12.5, Arjantin için %12.3,'tür. Yabancı yatırımların sabit sermaye oranlarını ise 1997 yılında Türkiye için binde 9 iken bu oran Çin için %14.3, Brezilya için %11.9, Meksika için %16.3, ve Arjantin için %12.7'dir.¹¹¹

Yabancı yatırımların ve onlar vasıtasıyla elde edilecek kazanımların ülkeye çekilememesindeki en büyük neden ekonomik ve siyasi istikrarın yakalanamamasıdır. Ekonomide yaşanan yüksek enflasyonun kontrol altına alınamaması ve faiz oranlarının dünya ortalamasının üzerinde seyretmesi, sabit sermaye yatırımından ziyade kısa vadeli finansal sermayenin geleceği ortamı hazırlanmaktadır. Yabancı yatırımların hedeflenen düzeyde ülkeye çekilememesi ve onlar vasıtasıyla elde edilecek avantajların içselleştirilememesi reel ekonomik yapının dışa bağımlı ve kırılgan yapısının devam ettiği diğer bir ifade ile reel ekonomik anlamda küresel rekabet gücünün kazanılmadığının bir göstergesi konumundadır. Yatırımlarda yaşanan istikrarsızlık ve dengesizlik aynı zamanda Türkiye'de işsizlik sorununun artmasına neden olmuştur.

2.3.3. Eksik İstihdam ve İşsizlik Sorununun Artarak Devam Etmesi

İstihdam ve işsizlik, Türkiye'nin gerek kısa gerekse orta ve uzun dönemde çözmesi gereken en önemli sorunlardan birini oluşturmaktadır. İstihdam ve işsizlik Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısının yanısıra uygulanmakta olan makro ekonomik politikalara bağlı olarak ortaya çıkan bir sorun olmuştur.¹¹²

İşgününün en önemli göstergelerinden biri işgücüne katılma oranlarıdır. Ülkeler bazında İKO incelendiğinde bu oranın İsviçre'de %84.1, Norveç'te %82.2, İsveç'te %79.7, İspanya'da %62.7, İtalya'da % 58.3 ve Türkiye'de de %48.7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'de işsizlik oranının %8 olan OECD ortalamasının

¹¹¹ "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyon Raporu", T.C. Başbakanlık DPT Yay., No:2514-ÖİK:532, Ankara, 2000, s.16

¹¹² "İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik Alt Komisyon Raporu", T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2371, Ankara, 1994, s.4

altında çıkararak %7.3 olarak gerçekleşmesinin temel nedeni de İKO'nun düşüklüğüdür. Diğer yandan Türkiye'de haftada 40 saatten az çalışan ve düşük ücretle istihdam edilen eksik istihdamda olanlarda dahil edilecek olursa, ekonomide yeterince değerlendirilmeyen iş gücü %15'lere çıkmaktadır.¹¹³ Bu çerçevede Türkiye'deki işsizlik sorununun istihdam sorunuyla birlikte ortaya çıktığı açıktır. Bunun da temelinde uygulanan yatırım politikalarındaki olumsuzluklar yer almaktadır.

Tablo 2.24: İşsizlik ve Eksik İstihdam(Bin)1999

Nüfus	64.409
12+Yaş	48.839
İş Gücü	23.779
İstihdam Edilenler	22.049
Eksik İstihdam	1.635
Eksik İstihdam/ İş Gücü	%6.9
İşsiz	1.730
İşsizlik %	%7.3
İKO	%48.7

Kaynak: "İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu", T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2548-ÖİK:564, Ankara,2001, s.35'ten naklen, DİE,1999

Zira, dışa açılma stratejisinin gereklerine uygun olarak doğrudan ihracata dönük yatırımların yeterli düzeyde gerçekleştirilememesi, bu stratejiye uygun üretim yapısının, işletmelerin ve sektörlerin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Buradaki temel etkenler ise, ihracat teşviklerinin daha çok sermaye yoğun kesimlere yönelik olması ve 1980 öncesindeki atıl kapasitelere ve tevsii yatırımlara yönelmesidir.¹¹⁴ Diğer taraftan makro ekonomik dengeler tam olarak sağlanmadan finansal liberizasyona gidilmesi mevcut dengesizlikleri daha da artırmış işsizlik sürekli bir sorun olmaya devam etmiştir. İşgücü arzındaki artışa rağmen tasarrufların finansal sektöre kayması ve yatırımların gerilemesi, sermaye birikiminin yetersiz oluşu, işgücü verimlilik artışı ve işgücü arz artışı arasındaki uyumsuzluk işsizliği artırmıştır.¹¹⁵

Bir ekonomide, üretim düzeyindeki gelişmeleri belirleyen en önemli faktörlerden birincisi verimlilik artışı, ikincisi ise işgücü istihdamındaki olumlu

¹¹³ "İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu", T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2548-ÖİK:564, Ankara,2001, s.14

¹¹⁴ DPT, İşgücü Piyasası, İstihdam..., s.15

¹¹⁵ ERDİNÇ Zeynep, "Küreselleşmenin İstihdama Etkileri", D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, S:3, Kasım 1999, s.119

gelişmelerdir.¹¹⁶ Ancak 1980 sonrasında uygulanan yatırım politikalarının yeterli ve rasyonel gerçekleştirilememesi ekonomiyi işsizlik ve kalkınmada en önemli faktör olan verimlilik sorunlarına itmiştir. İşletmelerde verimliliğin, küresel normlara çıkarılamaması, ihracatın parasal teşviklerle desteklenmesini zorunlu hale getirmiştir. Böyle bir yapı uzun vadede ödemeler bilançosu dengelerini olumsuz yönde etkileyerek cari işlem açıklarına neden olmuştur.

2.3.4. Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi Açıklarının Büyümesi

24 Ocak kararları ile dış ticaretin libere edilmesi ve buna bağlı olarak ihracat ve ithalat rejimlerinin değiştirilmesi, GATT Uruguay Raundu ve 1996'da AB ile yapılan gümrük birliğine ilişkin dış ticarete yapılan uyumlaştırma programları çerçevesinde ihracat ve ithalat kalemlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Tablo 2.25: Ana Sektörlere Göre ihracat Payları (%)

Yıllar	Tarım	Madencilik	Sanayi
1980	57.4	6.6	36.0
1983	32.8	3.3	63.9
1984	24.5	3.4	72.1
1985	21.6	3.1	75.3
1986	25.3	3.3	71.4
1987	18.2	2.7	79.1
1988	20.1	3.2	76.7
1989	17.3	3.5	78.9
1990	17.4	2.5	79.9
1991	19.0	2.1	78.6
1992	14.5	1.8	83.5
1993	14.9	1.5	83.4
1994	12.7	1.5	85.7
1995	9.9	1.8	88.2
1996	10.6	1.6	87.4
1997	8.8	1.6	89.6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, s.35

Dışa açık sanayileşme programı çerçevesinde sanayi işletmelerinin, dolayısıyla ürünlerinin ihracatının teşvik edilmesi, görece sanayi ürünleri ihracatının tarım ürünlerine oranla daha fazla arttığı gözlenmektedir. 1997 yılı itibariyle ihraç edilen tarım ürünlerinin GSMH içindeki payı %57.4'ten %8.8'lere kadar gerilemiştir. Buna

¹¹⁶ GÖKÇE Deniz, "ABD Japonya Olur mu?", Akşam Gazetesi, 16 Eylül 2002 Pazartesi, s.9

karşılık sanayi ürünlerinde ise %36'dan %89.6'ya bir yükselme gerçekleştirilmiştir. Dış ticaretin libere edilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi sektörel bileşimleri değiştirdiği gibi toplam ihracatında hızla artış göstermesini sağlamıştır.

İhracatın artışında, uygulanan yüksek değerli kur politikası, vergi iadesi, döviz tahsisi, gümrük muafiyeti, ithalat kolaylığı, döviz transferinde öncelik ve ihracat kredileri gibi bir dizi tedbirler etkili olmaktadır.¹¹⁷ Anacak, İhracatı teşvik politikasında, ihracat için üretim artışının sağlanması yanında bu ürünlerin dış pazarda satış gücüne ulaşabilmesi için gerekli olan teşvik ve destekler yeterli olamamıştır. Türkiye'de hatalı ve eksik sanayi teşvikleri sonucunda yetersiz ihracat teşvikleri ortaya çıkmıştır. Plansız ve programsız olarak desteklenen sanayi işletmeleri ciddi bir ihraç ürünü üretememekte, satılacak malı olmayan bir ülkenin ihracatı artırmak için yaptığı her teşvik yetersiz kalmaktadır. Esas olan üretimin artırılması değil, sanayi işletmelerini rekabete dayalı nihai ürün üretecek seviyeye getirebilmek için yapısal teşviklerin yapılmasıdır.¹¹⁸ Sanayide verimliliği artırmadan ve rekabet edecek güçte sanayi işletmeleri oluşturmadan önce veya eşanlı olarak oluşturma çabasına girmeden dış ticareti ve döviz piyasalarını liberalleştirme¹¹⁹ Türk ihraç ürünlerini dış piyasalarda rekabet edici olmaktan çok özellikle gelişmiş ülkelerin gelişmiş sanayi alanlarına yönelik tamamlayıcı olma konumunu getirmiştir. Uluslararası piyasalarda rekabet gücünden yoksun, dünya standartlarına uygun niteliklerden uzak, verimsiz işletmelerin ürünü mamüllerin yüksek değerli döviz kuruna dayandırılarak satılması ve nicelik olarak bir ihracat artışından daha ziyade kaynakların gelişmiş ülkelere kaydırılması anlamına gelmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerin küresel rekabet güçlerini daha da arttırmalarına, döviz avantajı yitirildiğinde ise üretimin durmasına neden olmaktadır.

Ekonomi tarihçisi William Woodruff'un "gelişmekte olan ülkelerin sömürülmesi bunlarla yapılan alış veriş sayesinde ki Avrupa bu sayede görülmemiş ölçüde servete ve zenginliğe kavuşmuştur"¹²⁰ ifadesi de bu savı doğrular niteliktedir. Satışta pazar ve alışta tamamlayıcılık gelişmiş ülkelerin tek rekabet ve dolayısıyla zenginlik gücü olmuştur.

¹¹⁷ ŞAHİN, a.g.e., s.192

¹¹⁸ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s.449-500

¹¹⁹ TOPRAK, a.g.e., s.82

¹²⁰ TUTAR, Küresel Düş Kırıklıklarımız, s.43

Zira Türkiye’de ihracat hacminin reel döviz kuruna karşı duyarlılığını test eden Celasun ve Rodrik reel kurda 1980 sonrasında görülen gerilemenin ihracat artışındaki katkısını %30 olarak hesaplamışlardır. İhracatta yeni pazarlara girişin ve ürün çeşitlendirmesinin yoğun olduğu 1980’lerin ilk yarısında doğrudan teşviklerin daha etkin olduğu görülmüştür. Buna karşılık ihracat artışının istikrar kazandığı dönemlerde reel kur gerilemesinin daha etkin olduğu ve buna karşılık TL’nin değer kazandığı ve doğrudan teşviklerin azaldığı dönemlerde geleneksel sektörler artış eğilimini sürdürürken, teknoloji yoğun sektörlerin fiyattan ziyade niteliksel rekabet gücünden yoksun olmaları nedeniyle bu gelişmelerden olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir.¹²¹

Buna göre reel devalüasyonlar tek başına ihracat üzerinde güçlü bir etkiye sahip değildir. İhracat üzerinde uyarıcı etkisi düşüktür. Devalüasyon yoluyla sağlanan fiyat avantajları ihracatta yapısal bir değişmeye, bir sıçramaya olanak vermeyip sadece bir rahatlama etkisi sağlamaktadır. Dolayısıyla fiyat dışına yönelik olarak, küresel pazarlarda küresel rekabet gücü sağlayacak değişimler sağlanamadığı sürece, sürekli olarak TL’nin değer kaybıyla ivme kazandırılan bir ihracat artışının uzun vadede, nitelik yönü sürekli değişen rekabet ortamında sürdürülmesi zor görünmektedir.¹²² Sınai ürün dışsatımı, fiyattan daha önemli olarak bir maliyet ve nitelik sorunudur, yüksek üretim teknolojisiyle doğrudan ilişkilidir.¹²³

Aslında, 1980 sonrasında Türk ekonomisinde büyüme hedefleri, güçlü bir sanayi alt yapısı kurarak büyümeden farklı olarak, ihracat artışlarına dayalı bir büyüme şeklinde gerçekleşmiştir. Kamu ve özel sektör yatırımları azaltılarak, entansif verimlilik ve büyüme anlayışı döviz kazanımında niceliksel üretim ve ihracat şeklinde gelişmiş, bu amaç parasal teşviklerle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Ancak ihracatın parasal desteklerle artırılmaya çalışılması işletmelerde yapay ve geçici bir rekabet gücü oluşturmuştur. Uzun dönemli bir rekabet gücü ise iç ve dış fiyat farkının yapısal nedenlerinin ortadan kaldırılabilmesine bağlıdır. Türkiye 1990’ların ortalarına dek yapısal bir rekabet gücü kazanmak için gerekli politikaları uygulamaya koyamamış ve kısa dönemli sonuç veren parasal teşviklerde ısrarlı davranmıştır.

¹²¹ PARASIZ İlker, *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar*, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa,2001, ss.351-352

¹²² TOPRAK, a.g.e., ss.176-178

¹²³ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.204

Özellikle, 1987 yılından sonra imzalanan uluslararası anlaşmalar bu tür parasal desteklere başvurulmasını önemli ölçüde engellemiştir. Bu gelişmeler, küreselleşme sürecinde Türkiye’de yaşanan krizlerin kronikleşmesinde önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir.¹²⁴

İhracatta görülen bu gelişmeler karşısında 1984’ten sonra ithalat da çok hızlı gelişmiş, 1984 sonunda 10.8 milyar dolara ulaşan ithalat, yedi yıl içinde ikiye katlanarak 1991’de 21 milyar dolar sınırına ulaşmıştır. İthalattaki hızlı gelişme nedeniyle, dış ticaret açıkları mutlak olarak genişlemiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı, ihracata yönelik parasal teşviklerin tıkanması, üretimde yaşanan durgunluk ve bu dönemlerde TL’nin değerli olmasına bağlı olarak düşme eğilimine girmiştir.¹²⁵ Dış ticaret açıkları 1980 yılında 4.9 milyar dolayında iken bu açık 1996 yılında 19.4 milyar dolara kadar genişlemiştir. (Tablo 2.26) Dış ticaret açıklarının büyümesi cari işlem dengesini bozmuş ve ödemeler dengesi de sürekli açık veren bir duruma düşmüştür. (Tablo 2.27) Bu durum dış borçları artıran olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir.

Tablo 2.26: 1980 Sonrası Dış Ticaret Açıkları (Milyar Dolar)

Yıllar	Dışarıdan Alınan	Dışa Satılan	Fark
1980	7.909.443	2.910.122	-4.999.321
1987	14.157.805	10.190.047	-3.967.758
1990	22.302.126	12.959.288	-9.342.838
1991	21.047.014	13.593.462	-7.453.552
1992	22.871.055	14.714.629	-8.156.426
1993	29.428.370	15.345.067	-14.083.303
1994	23.270.019	18.106.872	-5.163.147
1995	35.709.011	21.637.041	-14.071.970
1996	42.453.586	23.082.143	-19.371.443

Kaynak: KONGAR, a.g.e., s.408’den uyarlanmıştır

Ayrıca Tablo 2.28’deki ithalatın mal gruplarına göre dağılımını veren veriler incelendiğinde yatırım malları ithalatında istikrarlı sayılabilecek bir seyir izlenirken hammadde ithalatında ise ciddi gerilemeler gözlenmektedir. Buna mukabil tüketim malları ithalatının 1980 yılında %2.2 seviyelerinden 1997 yılında %11.3 seviyelerin yükselmesi dikkat çekicidir. Bunda 1989’dan sonra makro ekonomik dengeler

¹²⁴ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.364

¹²⁵ ŞAHİN, a.g.e., s.194

sağlanmadan gerçekleştirilen yabancı sermaye akımlarının olumsuz etkileri büyük rol oynamaktadır. Gelişme yolunda olan bir ülke olan Türkiye'nin rasyonel olarak özellikle yatırım ve hammadde ithalatına yönelmesi sanayileşme ve kalkınma politikaları açısından normal karşılanabilir. Ancak hammadde ithalatındaki azalmaların tüketim mallarına yöneldiği ve bunun artarak devam ettiği gözlenmektedir. Bu durum Türkiye'nin küresel normlarda bir üretim toplumu olmayı başaramadan tüketim toplumu olma yolunda hızla ilerlediğini göstermektedir.

Tablo 2.27 Ödemeler Dengesinde Cari İşlem Açıkları

	1980	1983	1987	1988	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Cari İşlemler										
İhracat (fob)	2910	5905	10322	11929	13026	13667	14891	15611	18390	21975
İthalat (fob)	-7909	-8895	-13551	-13706	-22581	-21007	-23081	-29771	-22606	-35187
Dış Ticaret Dengesi	-4999	-2990	-3299	-1777	-9555	-7340	-8190	-14160	-4216	-13212
İşçi Gelirleri	2071	1553	2021	1755	2346	2819	3008	2919	2627	3327
Turizm Gelirleri	326	420	1476	2355	3225	2654	3639	3959	4321	4957
Dış borç faiz ödemeleri	-688	-1441	-2387	-2799	-3264	-3430	-3439	-3574	-3923	-4303
Cari işlemler dengesi	-3210	-1828	-987	1596	-2625	258	-974	-6433	2631	-2339

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, s.44

Tablo 2.28: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Yatırım Malı	Hammadde	Tüketim
1980	20.0	77.9	2.2
1983	14.4	84.4	1.2
1984	13.9	84.0	2.1
1985	16.1	79.8	4.1
1986	21.4	74.1	4.3
1987	17.1	78.0	4.9
1988	18.6	77.1	4.3
1989	16.1	79.2	4.7
1990	18.1	72.4	9.3
1991	20.4	71.5	7.5
1992	21.1	70.8	7.7
1993	25.0	65.9	8.6
1994	22.4	71.2	5.9
1995	22.7	70.2	6.8
1996	23.7	66.0	9.9
1997	22.9	65.8	11.3

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, s.37

Dış ticaretin serbestleştirilmesiyle tüketim malı ithalatına olan talebin artmasında; iç tüketicilerin, küreselleşme ile birlikte değişen istek ve ihtiyaçlarına uygun kalite ve fiyatlarda mamül üretilememesi yada bu tür ürünlerle rekabet edilememesi gelmektedir. Genel olarak üretimin dışa bağımlılığının ve üretimin gelişmiş ülkeleri tamamlayıcı özelliğinin kırılmaması geniş pazarların yabancı malların eline geçmesine, yerli üretimin dış firma temsilciliklerine dönmesine ve üretimin durmasına neden olmuştur.

1990'lı yıllara kadar rekabet yönlü yatırımların ve dolayısıyla üretim artış hızının durağanlaşması ve uygulanan ihracatı artırma politikalarının etkisini kaybetmesi dönem boyunca dış ticaret açıklarının kapatılmamasına neden olmuştur. Reel ekonomik yapının tıkanma noktasına gelmesi, Türk sanayi işletmelerinin uzun dönemli bir rekabet gücü oluşturulması için yeni sanayileşme stratejilerini gündeme getirmiştir. Böylece 1990'lı yıllar finansal serbestliğe geçiş yılları olmuştur. Ancak, kamunun küresel rekabet düşüncesi, dolayısıyla etkinlik ve verimlilikten uzak olması sonucu oluşan kamu açıkları, kamu yatırımlarını yavaşlattığı gibi, enflasyon ve faizlerin yüksek oranlarda seyretmesi, reel ekonomik rekabeti ve sıçramayı engelleyen unsurlar olmuştur.¹²⁶ İşletmelere yönelik küresel rekabeti artırıcı yatırımların gereğince yapılmaması, buna karşılık kaynakların popülist politikalarla verimsizce kullanılması iç borç stoğunu artırmıştır. 1989 yılından sonra da artarak sorunlar oluşturmaya başlayan iç borcun ikamesinde kullanılmak ve işletmelerin rekabet gücü eksikliğine bağlı olarak oluşan cari işlem açıklarını kapatma düşüncesiyle dış borç stoğu artırılmaya başlanmıştır. Küresel rekabet yönelimli olarak işletmeleri destekleyecek gerekli yatırımları yapmayan kamu, reel ekonomiyi önce ihmal etmiş, daha sonra da kamu açıklarının olumsuz etkisiyle iyice yavaşlayan yatırımlarla da mağdur etmiştir.

2.3.5. Kaynakların Verimsiz Kullanılması ve Bütçe Açıkları

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası başlayan liberalleşme ve özelleştirme çalışmaları, reel olmayan kamu harcamalarının finansmanında ortaya çıkan olumsuzlukların kendini göstermesi ile kamu harcamalarının ve devletin ekonomideki rolünün sorgulanmasına neden olmuş, harcamaları kısacak hatta azaltacak istikrar

¹²⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.365

programlarının uygulanmasını gündeme getirmiştir.¹²⁷ Kamunun gelirlerinin harcamaları karşılayamaması sonucu oluşan bütçe açıkları ve borçlanmanın neden olduğu reel ekonomik ve mali dengesizlikler ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta, özel sektör yatırımlarına gidecek fonları çekmekte ve aynı zamanda gelecek nesiller üzerine büyük mali yükler yüklemekte, faiz oranlarında ve döviz kurlarının istikrarsız şekilde dalgalanmasına neden olmaktadır.¹²⁸ Ancak, üretime ve küreselleşme sürecinde rekabete dönük kamu harcamalarındaki artış özel sektörün yatırımları üzerinde uyarıcı olacaktır.¹²⁹ Kaynakların rekabete dayalı üretime yönlendirilmesi güçlü bir reel ekonominin ve dolayısıyla güçlü ve istikrarlı bir vergi sisteminin oluşmasına neden olacaktır. Bunun dışındaki uygulamalar vergi gelirleri yerine borç yükünü artıracaktır.

1980'li yıllarda arz yönlü iktisat politikalarının ABD ve İngiltere'de belirli bir uygulama alanı bulmasıyla, Türkiye'de de bu politikaların uygulanabilirliği gündeme gelmiştir. Sanayi, ticaret ve mali sermaye üzerindeki dolaysız vergi yüklerinin azaltılmasının özel yatırımları teşvik edeceği ve dolayısıyla da kamu yatırımlarını daraltacağı beklentisiyle, esasen yetersiz olan vergi yükünü azaltma yönünde önemli değişiklikler yapılmıştır. Ancak bütçe ve kamu açıklarının aşırı bir hızla büyümesine yol açan bu politikalar Türkiye'de kamu maliyesinde bir alt üst olma dönemini de başlatmıştır. Vergileme yerine bütçe dışı kamu özel fonlarını ve iç/dış borçlanmayı ikame eden bu süreç, sonuçta kısa vadeli ve yüksek reel faizli bir iç borçlanma batağına saplanmıştır.¹³⁰

2.3.5.1. Bütçe Açıklarının Temel Nedenleri

2.3.5.1.1. Borç Faizlerinin Artışı Ve Borç Kısır Döngüsü

Borç faizlerinin bütçe içindeki yeri genel olarak artış göstermektedir. Kamu kesiminin sürekli açık vermesi, borçların sürekli olarak artması sonucunu doğurmaktadır. Borç faizleri dolayısıyla, sürekli açık vermek, mali yapıyı bozucu etkiler doğurmaktadır. Zira borçlar için ödenmekte olan faizler açığı daha da artırmakta, bu

¹²⁷ TERZİ Harun, "Kalkınma Sürecinde Kamu Harcamaları:Türkiye Üzerine Bir İnceleme" *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:162, Eylül 1999, s.72

¹²⁸ AKKAYA Şahin-ALTINTAŞ Halil, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Devlet Borçları", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:159, Haziran 1999, s.29

¹²⁹ TERZİ, a.g. m., s.71

¹³⁰ ULUTÜRK Zeliha G., "Türkiye'de kamu Kesiminin Büyüklüğü" *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:145, Nisan 1998, s.47

artan açık daha da borçlanmaya, sonuçta daha fazla faiz ödenmesine neden olmaktadır. Hazine'nin iç borçlanmasındaki vadelerin kısalığı ve reel faizlerin yüksekliği buna eklenince, yıllık borç faizi ödemeleri kamu gelirleriyle karşılanamaz duruma gelmekte, borç kısır döngüsü ortaya çıkmaktadır.¹³¹

Tablo 2.29: 1999 Yılı Konsolide Bütçe Finansman Programı

TUTARLAR (Trilyon TL)	
I Toplam	
GELİRLER	18.130
Vergi Gelirleri	14.535
Diğer Gelirler	3.595
II Faiz Dışı Gelirler	14.760
Personel	6.070
Diğer Cari	2.360
Yatırım	1.410
Faiz Dışı Transferler (Sosyal Güt., Fonlar, Diğer)	4.920
III FAİZ DIŞI BÜTÇE DENGESİ (I-II)	3.370
IV FAİZ	8.890
V BÜTÇE DENGESİ (Bütçe Açığı) (I-(II+IV))	-5.520
VI FİNANSMAN	5.520
İç Borçlanma (Net)	5.690
Tahvil (Net)	4.442
Satış	8.730
Ödenen	4.288
Bono (Net)	1.248
Satış	12.382
Ödenen	11.134
Dış Borçlanma (Net) (1689-1859=)	-170
Kullanım	1639
Devirli Kredi*	50
Ödenen (Taahhüt Edilip Ödenen)	1859

Kaynak: AKKAYA Şahin-ALTINTAŞ Halil, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Devlet Borçları", İşletme ve Finans Dergisi, Y:14, S:159, Haziran 1999, s.30'dan naklen, T.C. Maliye Bakanlığı, 1998, Yıllık Ekonomik Rapor, s.9

Tablo 2.29'da yer alan 1999 yılı Mali Yılı Konsolide Bütçesi ile genel ve katma bütçeli kuruluşlara 23 katrilyon 650 trilyon (14.760+8.890) ödenek tahsis edilmiştir. Bunun 6 katrilyon 70 trilyon lirası personele, 2 katrilyon 360 trilyonu diğer carilere, 1 katrilyon 410 trilyonu yatırımlara, 13 katrilyon 810 trilyonu transfere ayrılmıştır. Transfer ödeneklerinin 8 katrilyon 890 trilyonu faize ait olup bu tutarın önemli bir kısmını önceki yıllardan devreden faiz giderleri oluşturmaktadır. Bu faiz giderleri

¹³¹ "Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu", T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2595-ÖİK607, Ankara, 2001, s.27

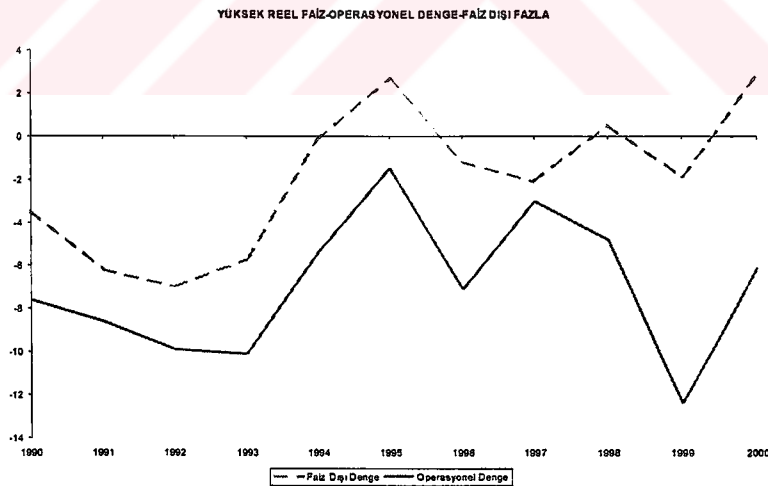
toplam bütçe giderleri olan 23 katrilyon 650 trilyonun yaklaşık %38'ini oluşturmaktadır. Faizler çıkarıldığında ise bütçe 3 katrilyon 370 trilyon fazla vermektedir.¹³²

Tablo 2.30: Bütçe Büyüklüklerinin GSMH'ya Oranları (%)

Yıllar	Bütçe Gelirleri GSMH	Bütçe Giderleri GSMH	Transfer Harcamaları GSMH	Faiz Harcamaları GSMH	Bütçe Açığı GSMH
1987	13.9	17.1	-	3.0	-3.1
1988	13.6	16.6	-	3.9	-3.0
1989	13.6	16.9	-	3.6	-3.3
1990	14.2	17.2	-	3.5	-3.0
1991	15.6	20.9	-	3.8	-5.3
1992	16.1	20.9	7.1	3.7	-4.3
1993	17.9	24.6	11.4	5.8	-6.7
1994	19.3	23.2	12.3	7.7	-3.9
1995	17.9	22.0	12.4	7.3	-4.0
1996	18.2	26.4	16.2	10.0	-8.2
1997	19.8	27.4	15.7	7.7	-7.6
1998 (Haz)	25.9	35.6	24.0	17.0	-9.7

Kaynak: AKKAYA Şahin-ALTINTAŞ Halil, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Devlet Borçları", İşletme ve Finans Dergisi, Y:14, S:159, Haziran 1999, s.31'den naklen, T.C. Maliye Bakanlığı, 1998, Yıllık Ekonomik Rapor, s.85

Grafik 2.1: Yüksek Reel Faiz, Operasyonel Denge, Faiz dışı Fazla

Kaynak: <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

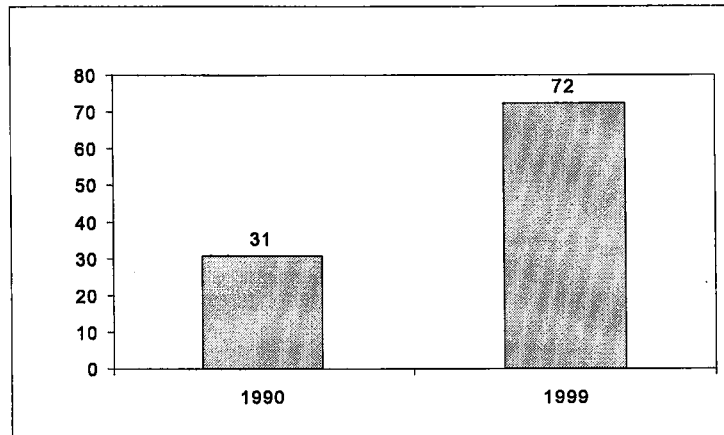
Yıllar itibariyle bütçe harcamalarının artış hızı bütçe gelirlerinin artış hızından daha büyük olduğundan bütçe açıkları da paralel bir seyirle artarak devam etmiştir. Bütçe açıklarındaki bu artışın başlıca nedeni de faiz giderlerinden kaynaklanmaktadır.

¹³² AKKAYA-ALTINTAŞ, a.g.m., ss.30-31

1997 yılı itibariyle %27.4'lük harcamanın %15.7'si transfer harcamalarına ayrılırken bunun %7.7'lik gibi büyük bir kısmı faiz ödemeleri için ayrılmıştır. Bunun sonucunda 1997 yılında bütçe %7.6'lık bir açık vermiştir. Faize ödenen pay bütçe açığını tek başına aşmaktadır (Tablo 2.30) faiz ödemeleri dışında ($\%7.7 - \%7.6 = \%0.1$) bütçe fazla vermektedir Grafik 2.1'de 1990-2000 yılları arasında faiz dışı ve operasyonel dengenin seyri görülmektedir.

1992 yılından itibaren transfer harcamalarındaki artış dikkati çekmektedir. (Tablo 2.30-2.31) bunun nedeni ise önlenebilir faiz ödemelerinin yükselişidir. Transfer harcamaları, üretim faktörü kullanmayan, ele alınan dönem hasılasında bir değişiklik oluşturmayan, yalnızca bazı kaynakların devlet aracılığı ile kişi ve kuruluşlara karşılıksız olarak aktarılmasını sağlayan harcamalardır. Transfer harcamalarının içinde iç ve dış faiz ödemeleri ile KİT'lere transferler ve diğer transferler yer almaktadır. Devlet bu harcamalarla bir mal satın almamakta ve bir mal üretmemektedir. Yalnızca vergi yoluyla toplumun bir kesiminden elde ettiği geliri, toplumun diğer kesimine veya kesimlerine aktarmaktadır. 1996 yılında da toplanan vergilerin %66.6'sı faiz ödemelerine ayrılmıştır.¹³³ Bu oran 2000'li yıllara doğru hızla artmaya devam etmektedir. (Grafik 2.2)

Grafik 2.2: Konsolide Bütçe Faiz Ödemelerinin Vergi Gelirlerine Oranı

Kaynak: <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

¹³³ ULUTÜRK, a.g.m., ss.47-50

Bütçe harcamalarının yaklaşık üçte birini faiz ödemelerinin oluşturması ve bunun finansmanında toplanan vergilerin büyük bir kısmının kullanılması, devletin reel ekonomiye gerekli yapısal kaynakları aktarmasını engellemektedir. Reel ekonomik yapının gerekli yapısal destekleri alamaması; etkinlik, verimlilik ve dünya standartlarından uzaklaşarak rekabet edemez hale gelmesine, gerilemesine neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda devletin en önemli finansman kaynaklarından olan vergi gelirlerinin vergi yükü ne kadar artırılsa artırılsın düşmesine neden olan bir kısır döngüyü oluşturmaktadır.

Tablo 2.31: GSMH İçindeki Payı Bakımından Konsolide Bütçe Harcamaları

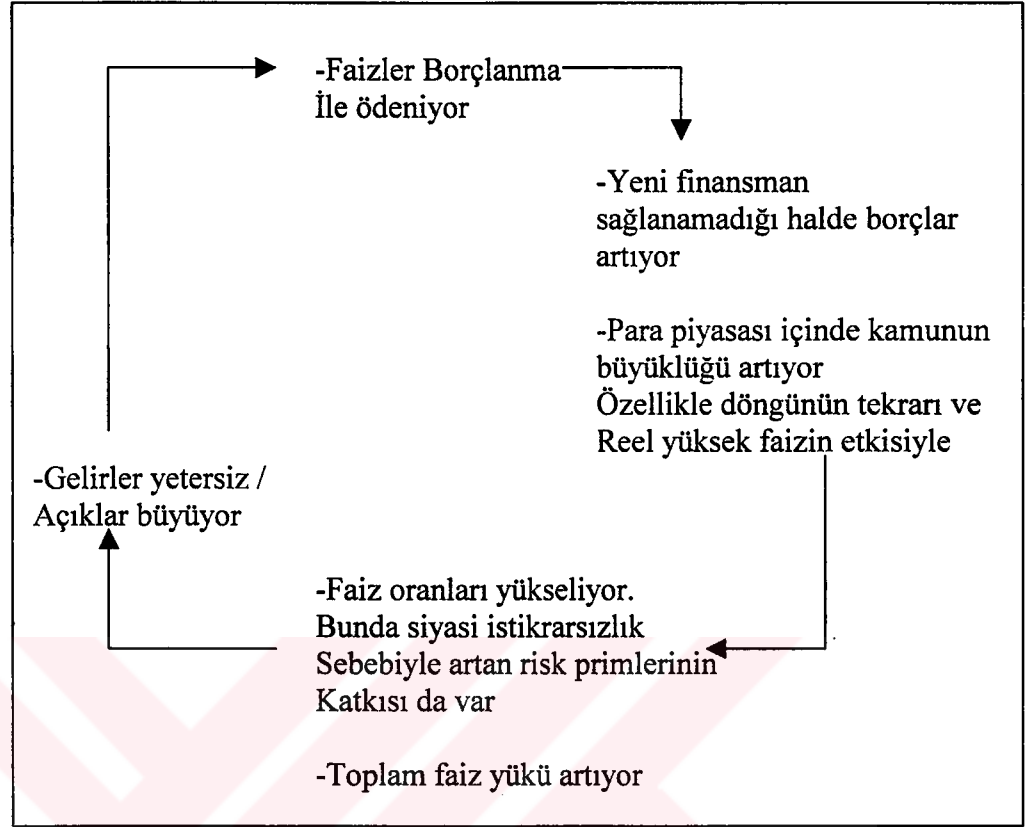
	80-82	83-85	86-88	89-91	92-94	95-97
Bütçe Harcamaları	17.97	16.7	16.6	18.3	22.4	24.2
Transfer Harcamaları	6.5	6.9	7.4	7.2	10.22	13.9
Faiz Ödemeleri	0.77	1.77	3.11	3.64	16.76	15.96
KİT'lere Transfer	2.59	1.28	0.54	0.93	0.85	0.4
Diğer Transferler	3.18	3.85	3.80	2.69	3.65	5.3
Faiz Dışı Bütçe Harcamaları	17.1	14.9	13.5	14.7	16.7	15.9
Reel Bütçe Harcamaları	11.4	9.8	9.2	11.0	12.25	10.2

Kaynak: ULUTÜRK Zeliha G., "Türkiye'de kamu Kesiminin Büyüklüğü" *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:145, Nisan 1998, s.47

Faiz ödemelerinin bütçe ve borçlanma üzerindeki baskısının kalkması, hem kamu yatırımların artıracığı hem de özel sektör yatırımları için elverişli bir ortam hazırlayacağından uzun vadede tasarrufların yatırıma dönüşme eğilimini artıracaktır. Faizlerin düşürülmesi ve bunun sürekli kılınmasının sağlanamaması, yani 1999 yılına kadar gelen rakamlarla hesaplanan eğilimlerin devam etmesi durumunda borç faizi ödemeleri 2004 yılında bütçe gelirlerini aşacaktır.¹³⁴ Bu durum ekonominin borç kısır döngüsüne girdiğinin açık bir göstergesidir. (Şekil 2.1)

¹³⁴ DPT, *Borçlanma...*, s.28

Şekil 2.1: Borç Kısır Döngüsü

Kaynak: "Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu", T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2595-ÖİK607, Ankara, 2001, s.27

1990'lı yılların ikinci yarısında borç stokundaki artışta reel faizlerdeki artış belirleyici olmakla birlikte, borç-faiz kısır döngüsünün çözülmesinde kamu gelir ve harcamalarında kalıcı bir iyileşmenin sağlanmasının şart olduğu açıktır. Bu çerçeveden bakıldığında, son on yıllık dönemde kamu açıklarındaki artışta harcamalara ilişkin olarak aşağıda sıralanan faktörler etkili olmuştur:¹³⁵

- Bütçe dışı fonlar, döner sermayeler ve mahalli idarelerin kontrol dışı harcamalarındaki artış ve özellikle görev zararları başta olmak üzere bazı harcamaların kamu bankaları kanalıyla şeffaf olmayan bir şekilde karşılanması ve bu suretle kamu maliyesinde bütünlük ve disiplinin bozulması
- Kamu sektöründeki aşırı istihdam politikası ve verimlilikle uyumlu olmayan maaş ve ücret artışları

¹³⁵ <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

- Kamu yatırım proje stokundaki aşırı artış, yüksek maliyet ve verimsizlik,
- Sosyal güvenlik kurumları aktüeryal dengelerinin bozulması nedeniyle açıklarının hızla yükselmesi,
- Gerçek ihtiyacı karşılamayan tarımsal destekleme politikaları,
- Ekonomik etkinliğe ters düşen müdahalelerle yönlendirilen, yüksek maliyetle ve verimsiz olarak çalışan büyük bir KİT sisteminin varlığı.

2.3.5.1.2. KİT Zararlarının ve Açıklarının Yükü

Türkiye’de KİT’ler dışa kapalı bir ekonomik yapının ve ithal ikameci bir sanayileşme stratejisinin ürünü olarak tekel yada tekeli bir yapıda kurulmuşlardır. KİT’lerin bu özellikleri, bu kuruluşların faaliyetlerini piyasa şartlarının gerektirdiği ve özel firmaların içinde bulunduğu bir çerçevede dışında sürdürmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla, KİT’ler bu konularından ötürü hukuki sorunlar yanında, yönetim, istihdam ve ücrete ilişkin bir çok sorunu da bünyelerinde barındırmışlardır.¹³⁶ Bu sorunlar başlıca şöyle sıralanmaktadır:¹³⁷

- KİT’lerin üzerindeki politik baskılar ve müdahaleler,
- KİT’lerde aşırı istihdam (Gizli İşsizlik),
- KİT’lerde aşırı bürokrasi ve kırtasiyecilik,
- KİT’lerde aşırı merkeziyetçi yapı, karar verme sürecindeki yetersizlik ve koordinasyon eksikliği,
- KİT’lerde sermaye artırımlarının Hazine tarafından gerçekleştirilmesi ve dolayısıyla KİT’lerin sırtını devlete dayamaları,
- KİT’lerde iflas tehlikesinin söz konusu olmaması,
- Personel seçimi ve eğitimi konusundaki yetersizlikler,
- Yönetim kurulu başkanı ve üyelerinin genel müdür ve yardımcılarının seçimlere paralel olarak sık sık değiştirilmesi,
- Verimlilik esasına dayalı ücret politikasının olmaması,
- Fiyatlandırma politikasının Pazar koşullarına göre yapılmaması,
- KİT’lerin yüksek faizle borçlanmaları,

¹³⁶ DEMİR, a.g.m., s.93

¹³⁷ AKTAN Coşkun, KİT Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Stratejisi (Türkiye İçin Bir Model ve Stratejik Planlama Önerisi), TİSK Yay., No:139, Ankara, 1995, s.12

- KİT borçlanma gereğinin karşılanması için Merkez Bankası'nca karşılıksız kağıt para basılması,
- KİT'lerde denetimin yeterli ve etkin olmaması,
- KİT'lerde toplu sözleşme politikalarının siyasal iktidarlarının oy kaygılarına dayalı olarak gerçekleşmesi ve sonuçta KİT'lerdeki ücret ödemelerindeki artışlar,
- KİT'lerin özel teşebbüslere kıyasla daha yüksek maliyet ve daha düşük verimlilikle çalışmaları, böylece Türk Ekonomisi'ne ve Türk Sanayii'ni olumsuz bir yapılanmaya sevk etmeleri,
- KİT'lerde artan personel harcamalarının sonuçta KİT zamlarını kaçınılmaz kılması ve maliyet enflasyonuna yol açması,
- KİT'lerde eski teknoloji kullanımı dolayısıyla kaynak israfının söz konusu olması.

Tablo 2.32: KİT İle Özel Teşebbüsler Arasında Karlılık ve Verimlilik Karşılaştırması (1980-1992) (%)

	KİT'ler	Özel Teşebbüs
KARLILIK		
1.Satış Karlılığı	3.1	7.4
2.Özel Sermaye Karlılığı	8.7	38.9
3.Aktif Karlılık	2.5	10.4
VERİMLİLİK		
1.İşgücü Verimliliği	28.4	47.7
2.Sermaye Verimliliği	0.319	1.038
3.Toplam Faktör Verimliliğindeki Büyüme	-2.3	3.9
MAAŞ ve NET ÜCRETLERİN KATMA DEĞER İÇİNDEKİ PAYI		
	67.2	40.9

Kaynak: AKTAN Coşkun, **KİT Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Stratejisi (Türkiye İçin Bir Model ve Stratejik Planlama Önerisi)**, TİSK Yay., No:139, Ankara, 1995, s.12

Ülke ekonomisinde sahip olunan kaynakların kullanımı ve en yüksek toplumsal faydanın elde edilmesi kamu maliyesinin temel amaçlarından biridir. Bu amacı gerçekleştirilebilmesi için kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Ancak siyasi otorite kamu harcaması kararı alırken sadece ekonomik

etkinliği dikkate almamakta aynı zamanda siyasi etkinlik de aramaktadır.¹³⁸ Türkiye'deki özel sektörün yatırım, nitelikli işgücü, işgücü performansı, verimlilik ve karlılık oranları itibariyle dünya standartlarından oldukça geri olduğunu göz önüne alacak olursak KİT'ler ve özel sektör arasında yapılan verimlilik ve karlılık karşılaştırması (Tablo 2.32) sonucunda KİT'lerin yapısal konularda yaşadığı sorunların derinliği ortaya çıkmaktadır. KİT'lerin bu yapısı makulün çok üzerinde zararlara ve açıklara neden olmaktadır(Tablo 2.33). Bu açıkların dış finansmanına Hazine tarafından garanti verilmesine karşılık KİT'ler Hazineye olan borçlarını ödeyememektedirler. Bu durumun her geçen gün artan yapısı bütçe açıklarının büyümesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2.33: KİT Kar ve Zararları İle KİT açıkları

Yıllar	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
KİT Kar Ve Zararları										
Milyar TL	1274	1124	1209	1413	1504	-1424	-20403	-30320	-44966	-43678
Milyon \$	2458	1679	1413	995	709	-546	-4893	-4402	-4052	-2461
GSMH Oran	4.6	2.6	2.1	1.4	0.9	-0.5	-4.5	-3.9	-3.4	-2.0
KİT Açıkları										
Milyar TL	-859	-1346	-2584	-2706	-4195	-16728	-23585	-49242	-62206	-77461
Milyon\$	1656	2010	3020	1904	1978	6415	5656	7194	5906	4364
GSMH Oran	-3.1	-3.4	-4.4	-2.7	-2.4	-5.8	-5.2	-6.3	-4.7	-3.6

Kaynak: AKTAN Coşkun, *KİT Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Stratejisi (Türkiye İçin Bir Model ve Stratejik Planlama Önerisi)*, TİSK Yay., No:139, Ankara, 1995, s.12

KİT'lerde yaşanan bu sorunların aşılabilmesi ülkenin kalkınmasında çok önemli görevler üstlenmiş bulunan KİT'leri devletin sırtında kambur kuruluşlar durumuna getirmiştir. Bu gelişmeler, KİT'lerden kurtulma yollarını aranır hale getirmiştir.¹³⁹ KİT sorunları ve bu sorunların aşılmasıyla ilgili olarak iki alternatifle karşılaşılmaktadır. Bunlardan en gözde sayılanı özelleştirme ve ikincisi de yapısal sorunların dünya normlarında revize edilmesidir. 1980 sonrası dönemde özelleştirme konusunda atılan adımlar somut neticelere ulaşamadığı gibi, özelleştirmede uygulanan yanlış politikalar sonucu karlı denebilecek KİT kuruluşları yabancılara ve yabancı ortaklıklara devredilmiştir.

¹³⁸ ORTAÇ Rifat, "Kamu Harcamalarının Etkinlik ve Verimliliğinin Ölçülmesinde Karşılaşılan Sorunlar", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:182, Mayıs 2001, s.67

¹³⁹ DEMİR, a.g.m., s.94

Transfer harcamaları hariç kamu harcamalarına, diğer bir deyişle reel kamu harcamalarına bakıldığında %17-20 arasında değişen (1995 yılında %14.5) bir kamu kesimi büyüklüğü görülmektedir. AB ülkeleriyle bu oran karşılaştırıldığında Türkiye’de kamu kesimi büyüklüğünün, AB ülkelerinin yaklaşık üçte biri olduğu görülmektedir.¹⁴⁰ Aslında kamu kesimini büyüten kısır döngü, gerek kamusal işletmelere ve gerekse özel sektör işletmelerine yönelik makro ekonomik bazda rekabet alt yapısını oluşturacak yatırım ve uygulamaların gerçekleştirilememesidir. Etkinlik ve verimlilikten uzak, sürekli zarar eden ve açık veren KİT’lerin bu durumu özel sektörü yapısal anlamda destekleme fonksiyonunu da ortadan kaldırmakta ve kaynaklar israf edilmektedir.

Rekabet eksikliğine dayalı dış ticaret açıklarının ödemeler dengesi üzerindeki olumsuzlukları ve kamu kesimi borçlanma gereğinin hızla artmasına neden olan kamusal işletmelerin etkinlik ve verimlilikten uzak yapıları, borç faizlerinin bütçe içinde sürekli artmasına neden olmakta, borcu borçla kapatma zihniyeti de ekonomiyi borç sarmalına itmektedir. Bu durum bir kısır döngü oluşturarak yeniden reel ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkilemektedir.

2.3.5.1.3. Görev Zararlarının Artış Hızı

Görev zararları, Türkiye’de bütçe sisteminde KİT ve Kamu Bankaları’nda uygulamasına oldukça sık rastlanan fakat pek fazla dikkati çekmeyen bir uygulamadır.¹⁴¹ Finansman yetersizliği nedeniyle görev zararı ödemeleri zamanında yapılamadığından Hazine’nin KİT’lere önemli miktarda görev zararı borcu bulunmaktadır. Zamanında yapılamayan görev zararı ödemeleri, KİT’lerin zararlarını kapatacak ve mali bünyelerini düzeltecek şekilde ayarlanmaktadır. Özellikle kamu bankalarının görev zararı alacaklarına uygulanan faiz, Hazine ile banka arasında, bankaların açıklarını kapatacak ve bilançolarını düzgün gösterecek şekilde yüksek oranlarda belirlenmektedir. Bu durumda bankaların her türlü zararı (kamusal yükümlülüklerinden kaynaklananlar yanında kendi faaliyetlerinden doğanlar da dahil) görev zararının içine gizlenmektedir.¹⁴²

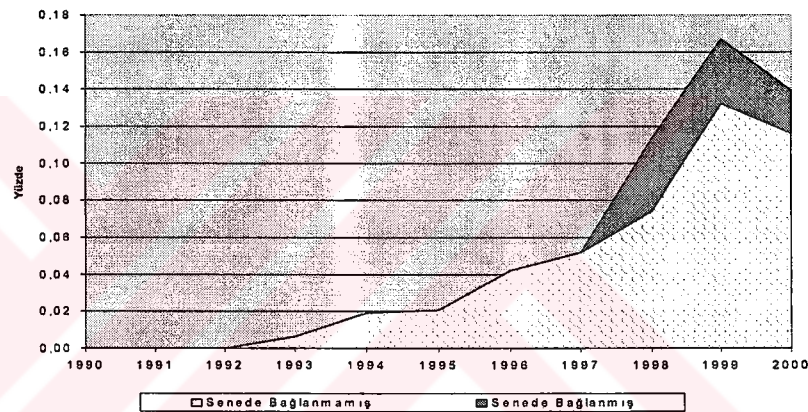
¹⁴⁰ ULUTÜRK, a.g.m., s48

¹⁴¹ ÖZYILDIZ Hakan, “Görev Zararları;Uygulaması, Sorunları ve Çözüm Önerileri”, İşletme ve Finans Dergisi, Y:13, S:143, Şubat 1998, s.23

¹⁴² DPT, Borçlanma..., s.32

1999 yılı sonunda Hazine'nin Ziraat Bankası ile Halk Bankası'na olan görev zararı borcu 10 katrilyon liraya ulaşmıştır. Görev zararı borçlarının toplam tutarı 1999 yılında GSMH'nin %15'ine ulaşmıştır. Bu borçların önemli bir kısmı Hazine Bonosu yada Devlet Tahvili şeklinde devlet iç borçlanma senetlerine bağlanmıştır. Ancak 1999 yılında yaklaşık 600 trilyon TL, 2000 yılında ise yaklaşık 1.5 katrilyon TL tutarında özel tertip tahvil ihraç edilmiştir. Bu borçlar Hazine hesaplarında ve KİT bilançolarında gösterilmemektedir.¹⁴³ Grafik 2.3'te 1990-2000 yılları arasında kamu bankalarına ait görev zararı borç stoku görülmektedir.

Grafik 2.3: Kamu Bankaları Görev Zararı Stoku (GSMH'ya Oran)

Kaynak: <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

2.3.5.1.4. Vergi Sisteminin Yetersizliği ve Kayıtdışı Ekonominin Büyümesi

Türkiye'de vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı 1985'te %10.8 iken 1998 yılında %17.2'ye çıkmış olmasına rağmen bu oranlar diğer ülke ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır. Örneğin OECD üyesi ülkelerin parafiskal gelirler hariç GSYİH esas alınarak yapılan vergi yükü hesaplarında 1997 yılı yükü %27.6 olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı biçimde Türkiye için yapılan çalışmada Türkiye için 1997 yılı vergi yükü %21.1'dir. Türkiye'de vergi yükünün bu kadar düşük olmasının nedenleri; vergi sisteminde istisna ve muafiyetlerin çokluğu ile vergi sisteminin eksikliğinden kaynaklanan vergi tabanının genişletilememesidir.¹⁴⁴ Vergi tabanının

¹⁴³ DPT, Borçlanma..., s.33

¹⁴⁴ DPT, Borçlanma..., s.25

geniştirilememesinden ve ekonominin kayıt altına alınamamasından kaynaklanan gelir eksikliği kamu açıklarının büyümesinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır.

Yüksek düzeydeki enflasyon ve devalüasyon beklentisi gibi nedenlerle ortaya çıkan para ikamesi süreci, para otoritesinin kontrolü dışında kalan ve döviz kullanımı ile işleyen bir ikincil ekonomi oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonomi olarak nitelendirilen bu ikincil ekonomi, kontrolsüz, vergi kayıplarına yol açan ve milli paranın kullanılmadığı bir ekonomi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁵

Türkiye’de enflasyonun kronik hale gelmesi mükelleflerin sermayelerini yitirmelerine neden olmuş, bu gelişmeler de onları kayıt dışına itmiştir. Özellikle yeniden değerlendirme, vergi istisna ve muafiyetlerden yararlanamayan mükellefler, faaliyetlerini vergi idaresinin bilgi alanı dışında sürdürme yolunu seçmişlerdir. Yani, enflasyon kayıt dışı ekonominin önemli nedenlerinden biridir. Enflasyondan yüksek oranda etkilenmeyenler, vergi istisna ve muafiyetlerden yararlanan, yeniden değerlendirme yapabilen mükelleflerdir. Enflasyon vergi bilincini ortadan kaldırmış, kamu harcamalarının denetime tabi olmadan yapılabilmesi de bu süreci hızlandırmıştır.¹⁴⁶

Ekonominin iyi bir vergi sistemiyle kayıt altına alınmaması, işletmelere yönelik rekabet alt yapısı oluşturamayan hatalı iktisat ve maliye politikalarının bir sonucudur. Bu hatalar zamanla bütçe açıklarının hızla artmasına ve kapatılamamasına yönelik ortaya çıkan sorunlara neden olmaktadır. Küresel rekabet normlu işletmelerden oluşan bir reel ekonomi ve onu tamamlayan gerçekçi bir vergi sistemi veri alındığında bütçe sorunlarının ve dolayısıyla ortaya çıkan sorunların kolaylıkla aşılacağı ortadadır.

2.3.5.2. Bütçe Açıklarının Makro Ekonomiye ve İşletmelere Etkisi

2.3.5.2.1. Yüksek Reel Faizler ve Rant Ekonomisi

1980 sonrası faiz oranları, artan bütçe açıklarına paralel olarak bir artış trendi göstermektedir.(Tablo 2.34) Reel faizlerin yüksek oranlarda seyretmesi tasarrufları yatırıma yönlendirmede en büyük engeli oluşturmaktadır. Tasarrufların yüksek faizler

¹⁴⁵ KÜÇÜKKALE Yakup, “Kayıtdışı Ekonomi ve Para İkamesi”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:163, Ekim 1999, ss.59-60

¹⁴⁶ ŞENGÜL Selami, *Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi idaresinin İç Yüzü)*, İmaj Yay., Ankara, 1997, ss.26-27

yoluyla kamu açıklarının finansmanında kullanılması, bu tasarrufların reel ekonomiye kaydırılmasını engelleyerek fonların daha verimsiz alanlara akmasına neden olmaktadır. Bu durum büyümeyi de olumsuz etkilemektedir. Zira ekonomik anlamda büyüme tüm kaynakların etkin ve verimli şekilde kullanılmasıyla sağlanacaktır

Özel sektör işletmelerinin, büyük çabalar harcayarak ortaya koyacağı yatırım kazancının faiz getirisi altında kalması ve para piyasalarında Hazine'nin ağırlığı nedeniyle borçlanma senedi ihraç edememesi özel kesimin fonlarını da bu alana aktarmasına neden olmaktadır. Kendilerinden yatırım, üretim ve istihdam beklenen firmaların karlarının büyük bir bölümünü faaliyet dışı faiz gelirlerinden elde etmeye başlaması ekonomiyi, üretim ekonomisinden ziyade rant ekonomisi haline getirmiştir. Yüksek faizler nedeniyle sermayenin getirisinin emeğin getiriden fazla gerçekleşmesi gelir dağılımını olumsuz etkilediği gibi dar ve sabit gelirlilerin enflasyondan daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır.

Tablo 2.34: Faiz Oranlarının Gelişimi 1980-1997 (%)

Yıllar	Tasarruf Mevduatı Faiz Oranı	TCMB Reeskont Faiz Oranı	İnterbank Gecelik Faiz Oranı
1980	33.00	26.00	-
1981	35.00	31.50	-
1982	50.00	31.50	-
1983	45.00	48.50	-
1984	45.00	52.00	-
1985	55.00	52.00	-
1986	48.00	48.00	39.09
1987	58.00	45.00	42.36
1988	83.90	54.00	46.77
1989	58.80	54.00	26.87
1990	59.40	50.75	62.72
1991	72.70	54.50	59.87
1992	74.20	54.50	67.77
1993	74.80	54.50	69.93
1994	95.56	64.00	92.05
1995	92.32	57.00	106.31
1996	93.77	57.00	74.33
1997 (Eylül)	96.26	60.00	71.18

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, s.62

Ayrıca reel faizlerin ve getirisinin yüksek olması, fon fazlalarını ihtiyacı olan alanlara kaydırma fonksiyonu olan bankaları da temel fonksiyonlarını ifa etmekten uzaklaştırmıştır. Bankalar da elde ettikleri fonları gerekli alanlara kaydırmak yerine devlet iç borçlanma araçlarına yatırmaya başlamışlardır.

2.3.5.2.2. Enflasyonun Kronikleşmesi

Yüksek enflasyon, emisyon artışlarıyla oluşturulan parasal dinamiğin yanı sıra, kamu açıkları, arz-talep dengesizliği, ödemeler bilançosu dengesizliği sermaye yetersizliği, tekelcilik, üretimdeki yapısal sorunlar ve enflasyon beklentileri gibi nedenlerle süreklilik kazanmaktadır.¹⁴⁷

Tablo 2.35: Yıllık Ortalama Enflasyon Oranları 1980-96 (%)

Yıllar	TEFE	TÜFE
1980	107.2	115.6
1981	36.8	33.9
1982	25.2	21.9
1983	30.6	31.4
1984	52.0	48.4
1985	40.0	45.0
1986	26.7	34.6
1987	39.0	38.9
1988	70.5	73.7
1989	63.9	63.3
1990	52.3	60.3
1991	55.4	63.8
1992	62.1	72.3
1993	58.4	66.1
1994	120.6	106.3
1995	88.5	93.6
1996	75.9	80.4

Kaynak: BAYDUR Refik ve diğerleri, **Kronik Enflasyon Ekonomiye Ve İstihdama Etkileri Semineri**, TİSK Yay., İstanbul, 1997, s.36

Türkiye ekonomisi, 1970'li yılların sonlarından ve 1980'li yılların başından itibaren kronik enflasyonla yaşamaktadır. Enflasyonun Türk ekonomisi üzerindeki etkisi, iktisadi serbestleşmeyle birlikte artmaya başlamıştır.(Tablo 2.35)¹⁴⁸ 1990'lı yıllarda Türkiye'de enflasyonun en önemli nedenlerinden birisi kamu kesimi borçlanma gereği oranının yüksek olmasına bağlanmaktadır. Ayrıca enflasyon beklentisi,

¹⁴⁷ AKYAZI Haydar-TOPAL Kadir, "Enflasyonla Mücadelede Arjantin Mucizesi ve Türkiye'de Enflasyon Duyarsızlığı", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:12, S:135, Haziran 1997, s.29

¹⁴⁸ GÖKKENT Gıyas, "Enflasyon Geliri Serabı", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:186, Eylül 2001, s.35

kurlardaki değerlenme ve devalüasyon beklentilerinin artması ile para ikamesinin yaygınlaşması enflasyonun diğer nedenlerini oluşturmaktadır.¹⁴⁹

Hükümetlerin kamu açıklarını karşılamak üzere emisyonla gitmeleri, para arzını üretilen mal ve hizmet miktarı üzerine çıkaracağı için doğal olarak enflasyon artacaktır.¹⁵⁰ Ancak sadece para arzının artması enflasyon artışını açıklamamaktadır. Bütçe açıkları dolayısıyla yükselen faizlerin servet kazandırma etkisi vardır. Vergi artmadan bu şekilde gelirin artması harcama etkiyle enflasyonun artmasına neden olmaktadır. Kısaca; faiz artışı borç stokunu ve o da enflasyonu artıracaktır. Enflasyonla mücadelede yalnızca para arzının kontrolü için merkez bankasının bağımsızlığı yeterli çözüm olmamaktadır.¹⁵¹ Faiz oranlarının yükselmesi emeğin getirisi ile sermayenin getirisi arasındaki farkı açarak gelir dağılımı dengesini bozarak sabit ve dar gelirli olanlar üzerindeki baskısını daha da şiddetlendirmektedir. Sermaye getirisi de özel tüketim eğilimlerini artırarak üretmeden tüketme yanlısına sürüklemektedir

Türkiye’de enflasyonun çıkış noktasını ise; mal ve hizmet üreten işletmeci kamu iktisadi teşebbüslerinin ve özel sektör işletmelerinin etkinlikten uzak ve verimsiz çalışmaları ve yatırımları oluşturmaktadır. 1970 sonrasında KİT’lerin genelde yüksek maliyetlerle çalışmaları ve ürünlerini maliyetlerin altında pazarlama zorunlulukları, bu kuruluşların kaynak açıklarını büyütmüş, açıklar Merkez Bankası kaynaklarıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Zira, 1970’li yılların sonunda ortaya çıkan kriz, ödemeler dengesindeki açıklar, üretimde etkinsizlik ve verimsizliğe bağlı gerilemeler, kamu açıkları ve enflasyon artışının birbirini takip etmesi sonucunda oluşmuş bir krizdir.¹⁵² Bu bağlamda “verimlilik artışları enflasyonun düşürülmesine katkı yapan en önemli faktör...” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵³ Ayrıca, bütçe açıklarının arttığı dönemlerde genellikle özel sektörün girdisi ya da hammadde olan kamu sektörü olan ürünlerine

¹⁴⁹ İNSEL Aysu, “Türkiye Ekonomisinde Göstergeler Arası İlişkiler ve Enflasyon Analizi”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:182, Mayıs 2001, s.50

¹⁵⁰ ASLAN Hanifi M., *Enflasyonist Finansman Politikası*, Ak-Bil Yay., Bursa, 1997, s.4

¹⁵¹ UYGUR Ercan, “Enflasyon, Para ve Mali Baskı: İktisat Politikasında Geri Kalmışlık”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:189, s.14

¹⁵² İLTER Niyazi, *Türkiye’de 1980 Sonrası Para Arzı ve Enflasyon*, DPT Yay., No:2343-KGM:572, Ankara, 1994, s.27

¹⁵³ GÖKÇE Deniz, “ABD Japonya olur mu?”, *Akşam Gazetesi*, 16 Eylül 2002 Pazartesi, s.9

zam yapılarak kamu gelirleri artırılmaya çalışılmakta, bu şekilde açıkların kontrolü sağlanmaya çalışılırken yapılan zamlar enflasyonu artırmaktadır.¹⁵⁴

1980-89 döneminde ise kamu finansmanı büyük miktarlarda iç ve dış borç kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, enflasyonun kaynağını ise, parasal genişleme ve halkın enflasyon beklentisi oluşturmuştur.¹⁵⁵ Kısa vadeli iç borçlanmanın artması monetizasyonla eş etki oluşturarak enflasyonist sürece katkıda bulunmaktadır.¹⁵⁶

Yapılan araştırmalar sonucunda, Türkiye’de talep artışının toplam yatırımları mal ve hizmet ihracatını ve ithalatını olumlu etkileyerek üretim artışına neden olduğu saptanmıştır. Türkiye ekonomisinde talep artışının enflasyona neden olmayışının tespiti, sanayi işletmelerinin maliyet artışlarını fiyatlara yansıtarak enflasyon oranının artmasında rol oynadığı düşüncesini desteklemektedir. Bu sonuç Türkiye’de enflasyonun arz talep dengesizliğinden kaynaklanmadığını göstermektedir.¹⁵⁷ Türkiye esas olarak bir maliyet enflasyonu sorunuyla karşı karşıyadır. Maliyetler sürekli artarken satış yapılamamakta ve stoklar birikmektedir.¹⁵⁸ Yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgular ayrıca; Türkiye’de devlet yatırımlarının ekonominin üretken kapasitesini, etkinliğini, verimliliğini ve dolayısıyla rekabet gücünü ve milli gelir düzeyini artıracak biçimde yapılmadığını ortaya koymaktadır.¹⁵⁹ Enflasyonla mücadelede öncelikli olarak bu soruna yönelinmesi gerekmektedir.

Türkiye’de enflasyon beklentisi kökleştikçe, karar alıcılar kendilerini koruma dürtüsü ile hareket etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, mali ve sermaye işlemlerinin liberizasyonunun da yolu açmasıyla, parasal ve finansal konular ön plana çıkarken rekabet, üretim, teknoloji, yatırım, verimlilik gibi reel ekonomiyle ilgili konular ikinci plana düşmüştür. Üretimde verimliliği artırarak enflasyonu yenmek yerine, enflasyondan kısa dönemli finansal ve parasal yöntemlerle korunup karlı çıkmanın

¹⁵⁴ DPT, *Borçlanma...*, s.42

¹⁵⁵ DPT, *Türkiye’de...*, s.46

¹⁵⁶ DPT, *Borçlanma...*, s.42

¹⁵⁷ İNSEL, *a.g.m.*, s.58

¹⁵⁸ TOPRAK, *a.g.e.*, s.181

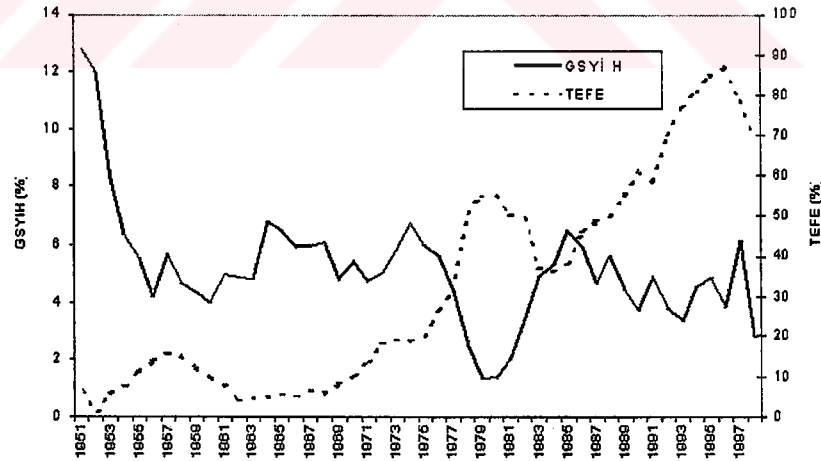
¹⁵⁹ TELATAR Erdiç-TÜRKMEN Şadiye, “Devlet Satın Alımları Ve Devlet Yatırımlarının Toplam Özel Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:186, s.31

yollarını bulmak için uğraş verilmektedir. Reel ekonomiden kopuk parasal ve finansal yöntemlerle rant toplamaya verilen ağırlık doğası gereği kısa vadeli düşünmeyi getirmektedir.¹⁶⁰

Oysa grafik 2.4'te yer alan yıllar itibariyle enflasyonun seyri incelendiğinde enflasyonun, ekonominin üretim darboğazıyla karşılaştığı dönemler olan 1970'li yılların ikinci yarısıyla, 1980'li yılların ikinci yarısında ani yükselişler gösterdiği görülmektedir. Bu aynı zamanda aynı dönemleri takiben büyüme hızlarının da kesilmesine neden olmaktadır. 1989 yılından sonra yabancı sermayenin girişi reel ekonomiyi canlandıramadığı gibi istikrarsız bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Bu istikrarsız yapı enflasyonun daha yüksek seviyelere tırmanmasına neden olmuştur.

Enflasyonun yüksek seviyelerde seyretmesinin engellenememesi ve 1989'dan sonraki finansal serbestiden sonra TL'ye olan güvensizlik dolarizasyon olgusunu artırmaya başlamıştır. Bu gelişmeler TL'nı dünyanın en değersiz paralar sınıfına sokmuştur.

Grafik 2.4: Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme oranları

Kaynak: <http://www.tcmb.gov.tr>

Faiz oranlarının yüksekliği, enflasyon oranının yükselmesiyle birleşerek döviz kurları üzerinde baskı oluşturur. Kurlardaki artış yurtdışından hammadde ve ara mal ithalatına bağımlı olan sanayi kesimini olumsuz etkilemekte, üretimin dolayısıyla

¹⁶⁰ BAYDUR Refik ve diğerleri, *Kronik Enflasyon Ekonomiye Ve İstihdama Etkileri Semineri*, TİSK Yay., İstanbul, 1997, s.338

ithalata bağımlı ihracatın azalmasına yol açmaktadır.¹⁶¹ Ancak, 1980'li yıllarda reel sektörde entansif büyümeye dayalı olarak yatırımların azaltılarak, kapasite kullanım oranlarının artırılarak verimliliği artırma düşüncesi, 1980'li yılların sonunda kapasite sınırlarına ulaşılması ve gerekli yatırımların yapılamaması nedeniyle tıkanma noktasına gelmişti. Bu dönemde enflasyon, büyümeye dayalı olarak düşük kur politikasıyla baskı altında tutulmaya çalışılmıştı. Ancak ithalatın yatırımdan ziyade tüketime yönelmesi ve cari işlem açıkları, kredi notunun düşürülmesiyle borçlanmanın tıkanması devalüasyon beklentisini artırınca kriz kaçınılmaz olmuştu.

Bir ekonomide, açıklar borçlanma ile kapatılabildiği sürece, para politikası enflasyon üzerinde etkili olabilir. Ancak borçlanmanın tıkanmaya başladığı noktada, hatta tıkanma beklentisinin oluşmaya başladığı noktada para politikası çökecektir. Artık hem parasal genişleme hem de enflasyon patlama noktasına varır. Türkiye'de mali açık-borçlanma sarmalının tıkanabileceği ve uzun dönemde sürdürülemez olduğu 1994 krizinde somut olarak görülmüştür.¹⁶² Bu bağlamda enflasyonun bir üretim sorunu olduğu ve küresel rekabet gücüne dayalı üretimle çözüleceği açıklık kazanmaktadır.

2.3.6. Finansal Gelişmeler Ve Borç Yükünün Artışı

2.3.6.1. Finansal Liberalleşme ve Dış Borç Yükünün Artışı

24 Ocak 1980'den itibaren ithal ikameci sanayileşme politikası yerine piyasa ekonomisinin hakim olduğu ve ihracata dayalı büyüme politikaları benimsenmişti. Büyümede ihracatın, öncelikle ithalata dayandırılması yabancı sermayenin özendirilmesini ön plana çıkarmış, bu köklü değişim bağlamında finansal alandaki temel yöneliş finansal serbestleşme yönünde gerçekleşmiştir. Bu süreç kalkınmamanın finansmanında dış kaynak kullanımının ağırlık kazandığı bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

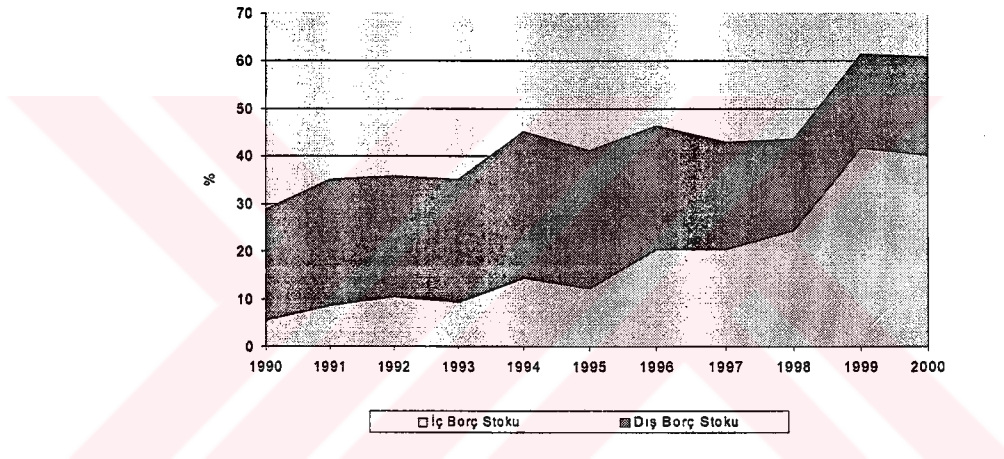
Ancak, dışa açılmacı büyüme yaklaşımı, reel ekonominin gereğince desteklenememesiyle birlikte dış borç yükünün artışı da beraberinde getirmiştir. Toplam dış borç stokunun GSMH içindeki payı 1970'lerin sonunda %20 düzeyinde iken 1980'lerin sonunda %40'lara yükselmiştir. Rakamsal olarak belirtilirse, 1979

¹⁶¹ DPT, *Borçlanma...*, s.43

¹⁶² UYGUR, *a.g.m.*, s.10

yılında 13.4 milyar ABD doları düzeyinde olan dış borç stoku, 1989 yılında 38 milyar dolara çıkmıştır. 1999 yılı sonu itibariyle, dış borç stoku 111 milyar ABD dolarıdır. Toplam borç stokunun GSMH'ya oranı 1994 yılında %45'i aşmıştır. 1994 yılında toplam borç stokundaki düşmeye rağmen, topla borç/GSMH oranının artmış olması, GSMH değerinin 1994 yılında bir önceki yıla oranla önemli ölçüde düşmesinin sonucudur. 1995 yılında GSMH'nın %43'üne düşen toplam borç/GSMH oranı, izleyen yıllarda artmaya devam etmiştir. 1999 yılında ise borç stoku %60 sınırını aşmıştır. Bu durum 2000 yılında da devam etmiştir.¹⁶³(Grafik 2.5)

Grafik 2.5 : Türkiye'nin Toplam Dış ve İç borç Stokunun GSMH'ya Oranı

Kaynak: <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

Türkiye'de 1997 yılında dış borç 92.2 milyar dolar olup, bunun 69.6 milyar doları orta ve uzun vadeli, 22.6 milyar doları ise kısa vadeli borçlardır. 1997 yılındaki kısa vadeli dış borçların 889 milyon doları T.C. Merkez Bankası'nın, 8.5 milyar doları ticari bankaların ve 13.2 milyar doları da diğer sektörlerin borçlarıdır. Aynı yılda orta ve uzun vadeli dış borç stokunun 49.2 milyar dolarlık kısmı kamu kesimi, 20.4 milyar dolarlık kısmı ise özel sektöre aittir. Ayrıca 1997 yılı sonu itibariyle orta ve uzun vadeli dış devlet borçlarının %16'sı uluslar arası kuruluşlardan, %29'u ikili anlaşmalardan %55'ide uluslararası para piyasalarından sağlanan kredilerdir.¹⁶⁴

¹⁶³ DPT, Borçlanma..., ss.53-54

¹⁶⁴ AKKAYA-ŞAHİN, a.g.m., s.33

Ayrıca Tablo 2.36'daki veriler incelendiğinde Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinin, ağırlıklı olarak Portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleri olarak şekillendiği görülmektedir. Buna karşılık doğrudan yabancı yatırımların payı oldukça düşük kalmıştır. Oysa 1989 yılında sermaye hareketleri serbestleştirilirken doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekileceği ve ekonominin canlandırılacağı umuluyordu. Doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'yi tercih etmemesinde yapısal değişimlerin gerçekleştirilememesine bağlı olarak ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanamaması etkili olmaktadır. Böyle bir yapı yabancı yatırımcılara güven vermemektedir. Ayrıca kısa vadeli ve portföy yatırımlarının ise görece daha fazla olması Türkiye'de kamu açıklarının neden olduğu yüksek faiz ve yüksek kazanç oranlarından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2.36:Türkiye'de Sermaye Hareketlerinin Dağılımı 1989-95 (Milyon \$)

Yıllar	Rezerv Dışı Ser. Har.	Doğrudan Yab. Yat.	Portföy Yat.	Diğer Uzun Vad. Ser. Har.	Kısa Vad. Ser. Har.
1989	780	663	1386	-685	-584
1990	4037	700	547	-210	3000
1991	-2397	783	623	-783	-3020
1992	3648	779	2411	-938	1396
1993	8963	622	3917	1370	3054
1994	-4194	559	1158	-784	-5127
1995	4722	772	1724	-79	2305

Kaynak: KAYA Yasemin T., *Sermaye Hareketleri Ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi Türkiye Örneği*, DPT Yay., No:2487, Ankara, 1998, s.80

Kuşkusuz dış borçlanma olanağı açısından temel belirleyici etmenler, döviz rezervleri, dış ticaret ve cari işlemler açıklarının durumudur.¹⁶⁵ Dış borçlarda meydana gelen artış, bilançonun cari işlemler hesabındaki açıklardan kaynaklandığına göre, bu hesaptaki kalemlerin dengeli bir şekilde gelişmesine dikkat etmek gerekir. Hesabın açık vermesindeki en önemli etmen rasyonel olmayan ithalat kalemidir, ve bu kalem endojen bir faktör olarak hükümet tarafından rasyonel olarak kontrol edilebilen bir kalemdir.¹⁶⁶

Ancak, Tablo 2.37'de 1991-96 yıllarına yönelik olarak ödemeler dengesi istatistiklerine bakıldığında ihracatın ithalatı karşılayamamasından kaynaklanan dış ticaret açığı ve bu açığın turizm, faiz ve diğer gelir kalemleri yardımıyla da

¹⁶⁵ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.263

¹⁶⁶ KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, ss.161-162

kapatılmamasından dolayı da cari işlemler dengesi kurulamayıp 1992, 1993,1995,1996 yıllarında cari işlem açıkları oluşmuştur. Bu açıklar dış borçlanma üzerinde baskı oluşturmuş, aynı yıllarda kısa vadeli sermaye girişleri artan bir oranda gelişme göstermiştir. 1994 yılında yaşanan krize yönelik alınan önlemler bu yılda geçici de olsa cari açıklar ve kısa vadeli sermaye hareketleri kontrol altına alınmıştır.

Kısa vadeli sermaye hareketlerinin hızlı hareket ederek daha karlı ortamlara kayabilme kabiliyetlerinin olması ve diğer yabancı sermaye girişlerine oranla artan yapısı büyük bir riski de beraberinde getirmektedir. Kısa vadeli sermaye hareketlerinde meydana gelen ani giriş ve çıkışlar makro ekonomik dengeler üzerinde çok büyük istikrarsızlıklara ve olumsuzluklara neden olmaktadır

İthalatın ihracatın alt yapısını oluşturacak ve dünya standartlarını yakalayacak şekilde gerçekleştirilmesi yerine tüketim ithalatının kontrolden çıkması ihracatın ithalatı gereğince karşılayamamasına neden olmaktadır. Cari işlem açıklarının sürekli olarak artan yapısı dış borç stokunu artırmakta, borcun borçla kapanmaya çalışması bir borç kısır döngüsüne neden olmaktadır. Bu durum, devalüasyon beklentisine dayalı spekülasyon ataklara ve krizlere neden olmaktadır. Bu kısır döngünün rekabet gücü ile kırılmaması Türkiye’de krizlerin kronik hale gelmesinin en büyük nedenlerindedir.

Tablo 2.37: Ödemeler Dengesi İstatistikleri 1991-96 (Milyar \$)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Dış Ticaret Dengesi	-7340	-8190	-14160	-4216	-13212	-18474
Cari İşlemler Dengesi	250	-974	-6433	2631	-2339	-4393
Temel Denge	873	1278	-524	3564	-1409	-1575
KVSH	-3020	1396	3054	-5127	3713	6922
Genel Döviz Akışı	-2147	2674	2530	-1563	2304	5347
Net Hata Noksan	948	-1190	-2222	1769	2354	-802
Rezerv Hareketleri	1029	-1484	-308	-206	-4558	-4545

Kaynak: ÇELİK Hakan, “1991-1996’da Ödemeler Dengesi İle Türkiye’ye Bakış”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y: 13, S:142, Ocak 1998, s.40’tan naklen, TCMB Ödemeler Dengesi İstatistikleri

2.3.6.2. İç borç Stokunun Hızla Artması

İç borçlar, Hazine’nin ödemek durumunda olduğu borçlarla, ödenmesine kefil olduğu bono ve tahviller tutarının toplamıdır. İç borçların başlıca alt bölümleri, tahvil ve

bono satışları ile¹⁶⁷ vadesi geldiği halde ödenmeyen ve yeni bir itfa planı ile tahkim kapsamına alınan borçlarla, dış borç ödemelerinden kaynaklanan kur farklarından oluşur.¹⁶⁸ İç borçlanma ile ilgili en önemli nokta, ülkenin kullanabileceği kaynaklara ek bir kaynak oluşturmadığıdır. Sadece bu kaynakların kullanımı, borçlanma sonucunda değiştirilebilir.¹⁶⁹

Normalde kamu açıklarının finansmanında geçici bir gelir kaynağı olarak değerlendirilen iç borçlanma, Türkiye için katlanılmaz hale gelen ekonomik dengesizliklerin en önemli kaynağı durumuna gelmiştir. Aslında, sorunun kaynağında kamunun gelir-harcama dengesizliğini her geçen gün artıran hantallaşan reel ekonomik yapı ve bunu sürdüren politikalar vardır. İç borçlanma, ihmal edilen reel ekonomik yapının ve yanlış politikaların ortaya çıkardığı açıkların tedavisi için başvuru olan geçici bir gelir kaynağı olması gerekirken, Türkiye’de ne yazık ki, devletin esas gelir kaynağı olan vergi gelirlerini çoktan aşmıştır. Nitekim, daha 1998 yılında iç borç ana para ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı %156.7’ye ulaşmıştır.¹⁷⁰

Tablo 2.38: İç Borç Stokunun Yüzde Dağılımı 1990-97

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Tahvil	32.9	25.3	44.5	53.3	29.9	37.6	39.7	56.8
Bono	9.6	18.7	21.8	18.0	38.1	46.4	48.5	37.8
Konsolide Borçlar	52.5	42.1	17.8	8.9	16.7	1.9	0.0	-
Kısa vadeli Avans	5.0	13.9	16.0	19.7	15.3	14.1	11.8	5.4

Kaynak: KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s.143

Alınan borçların vadesi dolduğunda, anapara ödemeleri genellikle vergi gelirleriyle yapılmaktadır. Vergi ödeyenlerle faiz geliri elde edenlerin değişik gelir gruplarına dahil olmaları durumunda, faiz ödemelerinin artması gelir dağılımı üzerinde de bozucu etkiler oluşturmaktadır.¹⁷¹ Ayrıca iç borçlanmada yüksek faize bağlı olarak sermaye sahipleri, yatırım ve üretim yerine %73 enflasyon ortamında, devlete borç

¹⁶⁷ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.259

¹⁶⁸ AKKAYA-ALTINTAŞ, a.g.m., s.29

¹⁶⁹ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s.140

¹⁷⁰ DÖNEK Ekrem, “Türkiye İç borçlanma Araçlarının Yapısal Analizi”, İşletme ve Finans Dergisi, Y:15, S:172, s.67

¹⁷¹ GÜRLER Sema, Devlet İç Borç Yönetimi OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması, T.C. Başbakanlık DPT Uzmanlık Tezleri, No:2488, Ankara, 1998, s.19

vermeyi tercih ederek, %77 reel kazanç sağlamaktadırlar. İç borçlanmada yüksek enflasyonun da etkisiyle yükselen faiz oranları, yatırımları, rekabeti ve dolayısıyla üretimi engellemekle kronik hale gelen krizlerin en temel nedenini oluşturmaktadır.¹⁷²

Tablo 2.38'deki veriler incelendiğinde 1990'lı yıllarla birlikte hazine bonosunun toplam iç borç stoku içindeki pay bu dönemden itibaren kısa vadeli fon talebine olan ihtiyaca bağlı olarak artma göstermektedir. Bunun anlamı, ülkenin kriz ortamına sürüklenme sürecinde ekonominin sürekli sıkışma gösterdiğiidir.

Zira, bu yıllarda siyasal partilerin ve özellikle ülkeyi yöneten hükümetlerin yüksek derecede popülist ekonomik politikalar izlemeleri nedeniyle, reel ekonomi olarak. duraklama ve ardından gerileme sürecine girmesiyle birlikte normal gelir kaynaklarının giderek kuruduğu ve ekonominin makro ekonomik dengelerinin bozulduğu ve piyasalara çok kısa vadeli spekülâtif faaliyetlerin hakim olmasıyla birlikte. para ve sermaye piyasalarının alt üst olduğu bir dönem yaşanmıştır. Sonunda ekonomi 1990'lı yılların ortalarına doğru faiz, döviz ve borsa üçgeninde büyük bir kriz yaşamıştır. Bu krizi aşmak içinde, rekabete dayalı üretim yapısını güçlendirerek reel kaynaklar oluşturmak yerine, kısa vadeli iç borçlanma yöntemi ile finansmana hız verilmiş ve ekonominin bindiği dallar adeta teker teker kurutulmuştur.¹⁷³

Kamu açıkları ve borç stokunun büyümesine yönelik olarak, kamunun ekonomideki ağırlığının daraltılması ve devletin asli vazifelerine dönmesi bakımından özelleştirmenin hızlandırılması görüşleri ağırlık kazanmaktadır. Ancak devletin ekonomideki ağırlığından ziyade bu ağırlığın, reel ekonomiyi yönlendirmede ve desteklemede zaaflarının ortadan kaldırılamaması sorunun merkezini oluşturmaktadır.

Rekabet yönlü yatırımlarda reel ekonomiye öncelik verilmemesi, KİT'lerin teknoloji, üretim ve istihdamda dünya standartlarından uzak yapısı, kaynakların verimsiz kullanılması, maliyet ve niteliğin ikinci plana itilmesi, reel ekonomiyi desteklemek amacıyla zararına yapılan satışlar, popülist personel politikaları gibi reel ekonomik sorunlar kamu ekonomisini hantallaştıran nedenler olmaktadır. Tüm bu

¹⁷² AKKAYA-ALTINTAŞ, a.g.m., s.34

¹⁷³ DÖNEK, a.g.m., s.57

olumsuzluklar küreselleşme sürecinde, makro ekonomik karar ve uygulamaların rekabete dayalı üretim düşüncesinden yoksun olduğunu göstermektedir. Rekabet edemeyen üretimin durması, reel kaynakların üretilmemesi kamu açıklarını kapatmada yüksek faiz oranlarını zorunlu kılmıştır.

Yükselen faizler bankaların da asli vazifelerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Fon fazlası olanlardan fon ihtiyacı olanlara yönelik fon akışlarında önemli konuma sahip olarak reel ekonomiyi destekleyen bankalar, iç borçlanma senetlerinin büyük bir kesimini alarak yada daha düşük faizle dış borç sağlayarak devleti finanse eder hale gelmişlerdir. Bankaların bu yapısı, reel ekonomik sistemin iyice çökmesinin zeminini hazırlamıştır.

2.3.6.3. Bankaların İşletmeler Yerine Devleti Finanse Etmesi

Türkiye ekonomisinde makro ekonomik istikrarın sürekli olarak yakalanamaması ve öte yandan hükümetlerin bütçe ve kamu kesimi dengesini dikkate almayan, aksine kamu harcamalarını körükleyen ve bunun finansmanında giderek daha fazla borçlanmaya başvuran uygulamaları, Türk mali sisteminin en büyük ve en önemli ayağı olan bankacılık kesimine etkisi; kaynakların yanlış yönlendirilmesi, bankacılık sisteminin doğasında var olan riskleri ve kırılganlığı dikkate almayan bir davranış kalıbının benimsenmesi olmuştur. Sonuçta, bankaların aktifleri içinde devlet iç borçlanma senetlerinin payı artmış, bankaların açık pozisyonları giderek yükselmiştir.¹⁷⁴ Bu risk yapısının temelinde bankaların mevduat toplamada %100 devlet güvencesine alınmış olmaları yatmaktadır.¹⁷⁵

Türkiye’de ihraç edilen bono ve tahvillerin %90’ına yakın bölümü bankalar tarafından satın alınmaktadır. Kamu ve özel sektör ile tasarruf sahiplerince doğrudan satın alınan kamu menkul kıymetleri ise düşük seviyelerde kalmaktadır. 1993 ve 1994 yılındaki istisnalar dışında tasarruf sahibi ile özel sektörün toplam içindeki payı çok küçük kalmaktadır. Bu durum, Türkiye’de tahvil ve bono şeklinde devlet tarafından

¹⁷⁴ YAY-YILMAZ, a.g.e., s.139

¹⁷⁵ KURNAZ Hikmet, “Türk Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılanması Gereği Üzerine”, İşletme ve Finans Dergisi, Y:14, S:155, Şubat 1999, s.61

yapılan iç borçlanmanın finansörünün bankalar olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁷⁶ Ayrıca hükümetler kamu bankalarını bir rant kollama aracı, bir görünmeyen bütçe açığı kalemi olarak kullandıkları da ortadadır.¹⁷⁷ Ancak bankalarla ilgili olarak temel sorun reel ekonomik yapının zayıflığından kaynaklanmaktadır. Ekonominin reel kesiminde meydana gelen daralmalar nedeniyle kar oranlarının düşmesi, işletmelerin hem kredi taleplerini düşürürken hem de kredilerin geri ödenmesinde yaşanan sorunlar bankaları kamu menkul kıymetlerini finanse etmeye yöneltmiştir.¹⁷⁸ Faizlerin aşırı yükselmesi işletmeleri de spekülasyon alanlarına yönelterek bankalara yönelik kredi taleplerini iyice azaltmıştır. Bu gelişmeler kaynakların kullanımında verimsiz alanların seçimi ve reel ekonomik sistemin daha da daralmasını getirmiş, ekonominin büyümesi durma noktasına gelmiştir.

Reel büyüme olmayan bir ekonomide istikrar sağlanamayacağından bankacılık sistemine ait bu sorunlar devam edecektir. Makro ekonomik istikrarı sağlayamayan bir ülkede bankacılık sistemi sorunsuz olmayacağı gibi tersi de yani bankacılık sistemindeki sorunlar makro ekonomik istikrar için belirli bir risk oluşturacaktır.¹⁷⁹

2.4. KÜRESEL REKABET GÜCÜNÜN EKSİKLİĞİ

1980 sonrası, küresel sisteme entegrasyon sürecinde, Türkiye ekonomisinin temel arayışı verimlilik ve küresel rekabet gücü yönünde olmamış, rant arayıcı faaliyetler ekonominin ve sanayi işletmelerinin gelişme ve gerçekleşme çizgisini oluşturmuştur. Sanayiinin bir dinamizm kazanmasında ve verimlilik kaygılarının, faaliyetlerin omurgasını oluşturmasında küresel rekabet ortamının geliştirilmesinin çok önemli etkileri bulunmaktadır. Ancak yoğun küresel rekabetin dinamizm kazanabilmesi sanayi işletmelerinin düzeyi ile yakından ilgilidir.¹⁸⁰ Küresel rekabette dinamizm kazanabilen ülkeler sanayileri için sağlam verimlilik temellerini hazırlamış olan ülkeler olmuşlardır. Türk sanayi işletmelerini küresel rekabete hazırlamak için uygulanan kısa

¹⁷⁶ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s.145

¹⁷⁷ YAY-YILMAZ, a.g.e., s.139

¹⁷⁸ DÖNEK Ekrem, "Türkiye'de Bankacılık Sektörü Ve İç Borçlanma Politikası", İşletme ve Finans Dergisi, Y:14, S:165, Aralık 1999, s.56

¹⁷⁹ KARACAN Ali İ., "Türk Bankacılık Sisteminin Temel Sorunları Ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması", İşletme ve Finans Dergisi, Y:17, S:192, Mart 2002, s.35

¹⁸⁰ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.377

vadeli politikalar 1980'den beri tüketilmiştir. 1980 sonrasında uygulanan politikalarla kısa dönemli bir dış satım artışı sağlanırken uzun dönemli küresel rekabet gücü için gereken kaynaklar ayrılmamıştır.¹⁸¹

Küreselleşme dış ticaretin liberalleştirilmesi, kur ve sermaye hareketleri rejimlerinin değiştirilmesi veya istikrar programlarının uygulanması demek değildir. Şayet bir ekonomide küreselleşme kendini bu şekilde gösteriyorsa, böyle bir ekonominin gelişmekte olan ekonomiler içinde olduğu ve küresel ekonomiye gelişmiş ülkeler tarafından dönüştürülerek entegre edilmeye çalışıldığı sonucu çıkar. Küreselleşme dünya pazarındaki pay alma mücadelesinde sürekli değişen dengelerin izlenmesi, yeni teknolojilerin adaptasyonunu, marka ve imaj üretimini, küresel değerlere duyarlılığı ve tüm bunların ötesinde küresel işletmecilik kültürünün dayanacağı bir toplum dokusunun inşasını gerektirir.¹⁸² Küreselleşme ve küresel rekabet gücü makro iktisadi politikaların makro istikrarı sağlaması yanında mikro bazlı olarak işletmelerin buna ayak uydurarak küresel normlu olabilecek her türlü işletmecilik faaliyetlerinin içselleştirmeleriyle tamamlanacak bir olgudur.

Ancak Türkiye ekonomisi gerek makro ve gerekse mikro bazda 20. yüzyılın yani sanayi ekonomisinin ve 21. yüzyıl bilgi ekonomisinin yapısal değişimlerini gerçekleştirememiştir. Bu nedenle küreselleşmenin olumlu etkilerini işletme ve ulusal düzeyde geniş kesimlere yayamamış bir ülke görünümü sergilemiştir.¹⁸³ Türkiye ekonomisi küresel rekabet gücü yüksek olan ülkeler arasında çok gerilerde kalmaktadır.

Tablo 2.39: Temel Ekonomik Göstergeler Yönünden Türkiye İle GÜ'lerin Karşılaştırılması

Ülkeler	Büyüme Reel GSYİH	Kişi Başı GSYİH (\$)	İşsizlik (%)	Enf. (%) TÜFE	Kons. Bütçe Açığı/ GSMH	Borç Faiz Ödemesi/ GSYİH	Kısa Dön. Faiz Or.
İng.	2.2	23667.3	6.2	3.4	0.0	2.8	7.3
ABD	4.3	31381.2	4.5	1.6	0.6	3.2	4.8
Jap.	-2.8	30046.4	4.1	0.6	-	1.2	0.7
Türkiye	2.8	3212	6.3	84.6	-7.0	11.7	111.3

Kaynak: DULUPÇU Murat A., *Küresel Rekabet Gücü Türkiye üzerine Bir Değerlendirme*, Nobel Yay., Ankara, 2001, s.136'dan uyarlanmıştır.

¹⁸¹ A.g.e., s.377

¹⁸² DULUPÇU, a.g.e., ss.129-130

¹⁸³ DULUPÇU, a.g.e., s.131

2.4.1. Türkiye'nin Makro Ekonomik ve İşletme Bazlı Rekabet Gücü

Dünya Ekonomik forumunun Küresel Rekabet Araştırması'na göre küresel anlamda rekabet edebilirlik bir ülkenin ekonomik refah ve yaşam standartlarını yükseltebilmesi için gerekli ekonomik güç olarak tanımlanmakta ve bir ülkenin küresel rekabet parametreleri açısından ne tür bir gelişme trendi içerisinde olduğunu göstermektedir.¹⁸⁴ Bilindiği üzere, ikinci dünya savaşından 1970'li yıllara kadar rekabet gücünün temel ögesi *üretim üstünlüğü* olup temel strateji kitlesel üretim idi. 1970'lerde ise *maliyet yönlü rekabet* dönemi başlarken 1980'lerde buna *kalite boyutu* eklenmiştir. Ve yakın zaman dilimi olarak 1990'lı yıllarda da küresel rekabet unsurlarına *esneklik (hız)* ve *yenilik (farklılık)* boyutları eklenmiştir.¹⁸⁵ Kısaca, artık günümüzde küresel rekabet üstünlüğü; en yeni ve kaliteli ürünleri en ucuz fiyatla en hızlı şekilde ve destekleyici hizmetlerle pazarlara ulaştırmaktan geçmektedir. Ülke ekonomilerinin ve dolayısıyla işletmelerin bu rekabet boyutlarını yakalayıp küresel rekabette ön sıralarda yer alabilmeleri için küresel rekabet üstünlüğünü netice veren bazı parametrelere önem vermeleri gerekmektedir. Değişen ve şiddetlenen küresel rekabette verimliliği artırarak maliyetleri düşürme, kaliteyi, esnekliği ve yeniliği, farklı olmayı yakalayabilmek; AR-GE faaliyetleri, teknoloji politikaları, enerji politikaları, bilgi ve iletişim teknolojilerine gereken önemin verilmesi, esnek üretimin yakalanmasında KOBİ'lere yapılan desteklerle ve en önemlisi nitelikli insana yapılan yatırım ile sağlanacaktır. Bu bağlamda, küresel rekabet gücü ve üstünlüğünü netice veren bu parametreler Türkiye Ekonomisi açısından makro ve işletme bazlı olarak değerlendirilmeye çalışılıp, Türkiye'nin Küresel rekabetteki yeri analiz edilecektir.

2.4.1.1. AR-GE Harcamalarına Gereken Önemin Verilmemesi

İşletmelerin, küresel dünyanın gelişme potansiyelini yakalayıp, bunu rekabetçi üstünlük olarak sürdürebilmesinin en önemli şartı ar-ge faaliyetlerine gerekli önemin verilmesinden geçmektedir.¹⁸⁶ Üretilen mal ve hizmetlere ilişkin pazarın giderek

¹⁸⁴ ÖZKIVRAK Özlem, "Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet ve Türkiye", *Dış Ticaret Dergisi*, Y:6, S:20, Ocak 2001, s.165

¹⁸⁵ GÜLEŞ Hakan K., "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojileri Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C:3, S:1, Bahar 2001, s.61

¹⁸⁶ ÇİVİ Emin-ÇAVUŞGİL Tamer, "Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye, Analiz ve Öneriler", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:6, S:182, Mayıs 2001, s.35

genişlemesi ve küresel bir nitelik kazanması ar-ge faaliyetlerinin önemimi daha da artırmıştır.¹⁸⁷ Yeniliğin varlığı, yeni teknolojik gelişmenin somut ürün ve hizmetlere yansımaları yalnızca ar-ge faaliyetleri ile gerçekleştirilecektir. Ar-ge kaynaklı yenilik küresel rekabet gücünün artırılmasında temelde iki biçimde rol oynamaktadır. Birincisi, kalite ile ürünlerin çekiciliğinin yükseltilmesi ve dolayısıyla fiyat dışı faktörlerde rekabetçi üstünlük kazanılmasıdır. İkincisi ve daha önemlisi de yeni ürün ve hizmetlerin piyasaya sürülmesiyle ortaya çıkan monopolcü rantının ekonomiye kazandırılmasıdır. Ancak Türkiye’de işletmeler ar-ge yerine lisans anlaşmalarıyla teknoloji ithal edilmeye çalışılmaktadır. 1980-1992 yılları arasında işletmelerin imza attıkları 707 lisans anlaşmasının 621’i imalat sektörüne aittir.¹⁸⁸

Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın açılma eğiliminde olmasının en önemli nedeni olarak da endüstriyel alandaki yenilik anlayışı ve çalışmaları gösterilmektedir.¹⁸⁹ Zira, teknolojik yenilik teorisyenleri bir ülkenin teknolojik seviyesi ile yenilik anlayışı ve yenilik aktiviteleri seviyesi arasında bağ kurmaktadır. Bir ülkedeki yenilik anlayışı ve aktivitelerinin seviyesi, yeni teknolojilerin ve yeni ürünlerin genişliği anlamına gelmektedir.¹⁹⁰ Diğer bir ifade ile ar-ge faaliyetlerine verilen önem, küresel rekabette yenilik olgusunun kavranması ve adaptasyonu ile yakından ilgilidir.

Bu bağlamda Türkiye’de yeni teknoloji ve yeni ürünlere yönelik harcanan bütün ar-ge harcamaları 1992’de sadece 1.316 milyar lira olup bu oran GSYİH’nın sadece %0.33’üne karşılık gelirken, OECD ülkelerindeki oranın sadece %3’üne tekabül etmektedir.¹⁹¹ Ayrıca, Tablo 2.40’da yer alan veriler incelendiğinde de 1981-92 yılları arasında ar-ge harcamalarının GSYİH içindeki pay ortalamasının ancak %0.5 gibi dünya ortalamasına göre çok düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir.

¹⁸⁷ ILDIRAR Mustafa, “Türkiye’de AR-GE Sisteminin Girdi-Çıktı İlişkisi ve Kurumsal Açısından Bir Analiz”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:160, Temmuz 1999, s.98

¹⁸⁸ DULUPÇU Murat A., *Küresel Rekabet Gücü*, Nobel Yay., Ankara, 2001 , s.144

¹⁸⁹ COOPER Charles, *Are Innovation Studies On Industrialized Economies Relevant To Technology Policy In Developing Countries?*, Uni/Intech Working Paper, No:3, Maastricht, 1991, p.1

¹⁹⁰ FAGERBERG Jan, *Technology, Growth and Competitiveness*, Great Britain by Bookcraf Ltd., Massachusetts, 2002, p.4

¹⁹¹ KAFAOĞLU Arslan B., *Kit Gerçeği ve Özelleştirme*, Alan Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1995, s.84

Tablo 2.40: Çeşitli ülkelerde Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (1981-1992)

Ülke	Oran	Ülke	Oran
ABD	2.9	Singapur	0.9
İsveç	2.9	İspanya	0.9
Fransa	2.4	Türkiye	0.5
İngiltere	2.1	Benin	0.7
İsviçre	1.8	Romanya	0.7
Hollanda	1.9	Şili	0.7
Danimarka	1.8	Ruanda	0.5
Rusya	1.8	Vietnam	0.4
Belçika	1.7	Brezilya	0.4
Slovenya	1.5	Yunanistan	0.3
Mısır	1.0	Meksika	0.2
G.Afrika	1.0	Peru	0.2

Kaynak: DULUPÇU Murat A., *Küresel Rekabet Gücü*. Nobel Yay., Ankara, 2001 , s.146

Bir ülkenin bilim ve teknoloji faaliyetlerinin ekonomik kalkınmada etkinlik sağlayabilmesi, ar-ge için GSYİH'dan ayrılan payın asgari %1, 10.000 kişi başına düşen ar-ge personelinin en az 15 olması ile mümkündür. Bu rakam ABD'de 78, Almanya'da 50, Japonya'da 65 kişi iken Türkiye'de 6'dır. Bu ülkeler aynı zamanda GSYİH'dan ar-ge faaliyetleri için %2.5'ten fazla pay ayırmaktadırlar.¹⁹² Ayrıca, ekonominin yenilik ve yaratıcılık gücünü ifade eden önemli bir gösterge olan patent sayısını esas alan göstergelerden 10.000 tam zamanlı ar-ge personeli başına ülkede yaşayanların patent başvurusu bakımından, Türkiye 31 ülke arasından 28. sırada yer almaktadır.¹⁹³ Ar-ge parametresine ilişkin rakamlar, Türkiye'de, küresel rekabetin en önemli boyutu olan yenilik kavramının henüz tam olarak algılanmadığını ortaya koymaktadır. Yenilik ve farklılığı yakalama isteğinin olmaması yeni teknolojik gelişmelerin, verimliliğin ve kalitenin yakalanmasını da engellemektedir.

2.4.1.2. İşletmelerde Verimlilik ve Kaliteyi Artırmada Yeni Teknoloji ve Yönetim Tekniklerinin Uygulanmaması

Tüketiciler, üreticiler ve tedarikçiler açısından mal ve hizmetlerin tercih edilme derecesi olarak tanımlan ve küresel rekabetin diğer bir önemli boyutu olan kalite

¹⁹² "Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu", T.C Başbakanlık DPT, Yay., No:2357-ÖİK:564, Ankara, 1994, s.147

¹⁹³ ARIOĞLU Ergin-GİRGİN Canan, "Ar-Ge Göstergeleri Üzerinde Uluslar arası Karşılaştırmalı İstatistiksel Bir İnceleme", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:188, Kasım 2001, s.76

kavramı¹⁹⁴ maliyet kavramı ile birlikte verimlilikle sıkı bir ilişki içerisindedir.¹⁹⁵ Günümüz küreselleşen, değişen dünyasında kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerde ekonominin dinamizmini yansıtan, işletmelerdeki verimlilik artışı olgusunun bilincine varılmış olup, verimlilik artışı her geçen gün daha büyük önem taşımaktadır. Bugünün gelişmiş ülkelerindeki ekonomik büyümenin daha fazla kaynak, girdi kullanılmasından değil, sürekli olarak daha fazla verimlilik artışı sağlanmasından kaynaklandığı yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur.¹⁹⁶ Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu verimlilik sorunudur. Verimlilik sorunu da ancak teknolojik ilerlemeyle sağlanacaktır.¹⁹⁷ Diğer ifadesiyle, ekonomik zenginliğin en önemli amili verimliliktir. Bu açıdan küreselleşme sürecinde verimlilik artışını destekleyerek maliyetleri düşüren ve kaliteyi artıran her türlü yeni teknoloji ve yeni yönetim teknikleri küresel rekabet gücünün unsurlarını oluşturacaktır.

Verimliliği artırarak, küresel rekabet ortamında faaliyette bulunabilmek için, işletmelerin son yenilikleri içeren teknolojilere bir şekilde ulaşmaları zorunlu olmaktadır.¹⁹⁸ Bilginin şekil almış hali olarak tanımlanan teknoloji¹⁹⁹ verimliliği artırarak küresel büyük pazarlarda genişleme maliyetlerini azaltırken, ölçek ekonomilerinden faydalanma imkanı tanımaktadır.²⁰⁰ Ancak Türk işletmelerinde yeni teknolojilerin oluşturulmasından çok, üretimin çeşitli kritik noktalarına, yeni teknolojilerin birbirinden kopuk şekilde (selektif otomasyon) yerleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Bir çok sanayide, yeni yatırımlara mikro elektronik teknolojiler ilave edilerek herhangi bir esnekliğe sahip olmayan “otomasyonlu Fordizm” denebilecek bir ara sistem uygulanmaktadır.²⁰¹

¹⁹⁴ EDOSOMWAN Aimie J., *Productivity and Quality Improvement*, British Library, Berlin-Heidelberg-New York-Tokyo, 1988, p.9

¹⁹⁵ HEAP John, *Productivity Management: A Fresh Approach*, Cassel Educational Limited, London, 1992, p.1

¹⁹⁶ ERARI Ferhat, “Küreselleşme Sürecinde Kobi’lerin Verimlilik Düzeyi Ve Rekabet Gücü”, *Verimlilik Dergisi*, MPM Yay., Ankara, 2002, s.38

¹⁹⁷ BİLDİRİCİ Melike ve Diğerleri, “Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:142, Ocak 1998, s.8

¹⁹⁸ AKDEMİR Ali, *Global Normlu İşletme Yönetimi*, Kütahya, 1996, s.50

¹⁹⁹ GROSSMAN Gene-HELPMAN Elhanan, *Innovation and Growth In The Global Economy*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1997, p.192

²⁰⁰ WELFENS Paul J., *Globalization Of The Economy, Unemployment and Innovation*, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, 1999, p.1

²⁰¹ KEPENEK -YENTÜRK, s.376

Ayrıca, yeni ürün geliştirmede, bir çok sektörde CAD (Bilgisayar Destekli Tasarım) kullanımını artmasına rağmen, tasarımcı ve yazılımcı eksikliği, yüksek maliyet ve ar-ge gereksinmesi ve sıkı müşteri ilişkisine dayalı olması gibi nedenlerle gereken önem verilememiştir. Sistemik entegrasyonun en temel uygulaması olan tasarım, üretim ve diğer birimler arasında doğrudan ilişkiyi amaçlayan CIM (Bilgisayar Bütünleşik İmalat) uygulaması da yaygın hale getirilememiştir.²⁰² Bununla birlikte, Türkiye’de 1990’lı yıllarda sanayii teknolojik anlamda destekleme adına Avrupa ve ABD’nin hurda makineleri ithal edilmiştir.²⁰³ Sürdürülebilir bir küresel rekabette teknolojinin varlığından ziyade sürekli yenilenmesi gerekmektedir²⁰⁴ ve salt teknoloji ithali ile sanayileşme sorunları çözümlenememektedir.²⁰⁵ Yapılan bazı araştırmalar da doğrudan yabancı yatırımların az gelişmiş ülkelerin teknolojisine katkı yapmadığını ortaya koymaktadır.²⁰⁶ Aslında, gerçek anlamda teknoloji transferi için teknolojik ve örgütsel kapasite alt yapısının oluşturulması gerekmektedir.²⁰⁷ Gelişmek isteyen her ekonomi sürekli gelişen teknoloji yarışında geri kalmamak için kendi teknolojisini üretmek zorundadır.

Ekonominin küreselleşmesi ulusal sınırlar içinde oluşan ekonomik güçlerin uluslararası pazarlardaki üstünlük arayışı ile başlayıp uluslar arası üretim ve dağıtım kanalları arasındaki yerlerini bulmaları ile sürmektedir. Gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki eşitsizlik aralığını aşip yarışa katılmayı başarmış olan ülkeler grubu, yeni teknolojileri yakalayarak gerçekleştirilen sanayileşme sıçramasındaki kritik devlet rolünün en somut örneklerini vermektedirler. Eşitler arasındaki rekabet ve ticaret serbestliğinin yolu, eşit olmayanların önce teknoloji bakımından eşit düzeye gelerek sanayi güçlerini arttırmalarından geçmektedir.²⁰⁸ Teknoloji yarışında geri kalan ülkelerin de buna mukabil dünyadaki yeri ve ağırlığı azalacaktır.²⁰⁹

²⁰² A.g.e., s.376

²⁰³ PARASIZ İLKER ve Diğerleri, “Ekonomik Krizden Çıkış Arayışları”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S:13, Ocak 2002, s.76

²⁰⁴ İNAN Kamran, *Hayır Diyebilen Türkiye*, Timaş Yay., 3.Baskı, İstanbul, 1996, s.65

²⁰⁵ ANSAL Hacer-SOYAK Alkan, “Özelleştirmede Yabancı Ortağın Teknoloji Geliştirme Faaliyetleri Üzerine Etkisi”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:142, Ocak 1998, s.24

²⁰⁶ SOMEL Cem, “Türkiye’nin Az Gelişmişliği Üzerine”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:17, S:193, Nisan 2002, s.50

²⁰⁷ DUNNING John H., *The Globalization Of Business*, Routledge, London-New York, 1992, p.10

²⁰⁸ “ Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, T.C. Başbakanlık DPT Yay., No:2357-ÖİK:425, Ankara, 1994, s.5

²⁰⁹ İNAN Kamran, *Olaylar ve Düşünceler*, Timaş Yay., İstanbul, 1999, s.22

Teknolojinin ithal edilme zorunluluğu, küreselleşme ve artan rekabete bağlı olarak teknolojinin hızlı dönüşümü, uzun vadede işletmelerde geri kalmış teknolojilere sahip olmayı getirmiştir. Bu gelişmeler, teknolojik olarak küresel standartların oldukça gerisinde kalınmasına, verimlilik sorununun aşılmasına, yenilik ve kalitenin sağlayacağı üstünlüklerden yararlanılamamasına, ve mevcut pazarların kaybedilmesine neden olmuştur.

Teknolojinin geri kalması ve verimsizliğin artmasına bağlı olarak mevcut pazarların kaybedildiği sektör, büyük kapasitelerine rağmen tekstil sektörü olmuştur. Tekstil sektöründe yenilenen teknolojiyle birlikte mekiksiz tezgahlar mekikli tezgahlara oranla gerek hız ve gerekse kalite bakımından üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir. Ancak pamuklu sektöründe 1989 yılı verilerine göre mevcut 45200 tezgahın ancak 7200'ü, yünlü sektöründe de 5125 tezgahın ancak 658'i mekiksiz tezgahdır. Bununla birlikte İtalya'da pamuk ipliği sektöründe 10 yaşın altındaki makine parkının oranı %70 olurken bu oran Endonezya'da 50, İsviçre'de 48, Almanya'da 44, Brezilya'da 34, İspanya'da 35, Tayvan'da 47, Türkiye'de ise 25'tir.²¹⁰

Tablo 2.41: İleri Teknoloji İhracat Oranlarının Karşılaştırılması

Ülke	Milyon \$	Yüksek Teknoloji İhracatı (%)	Ülke	Milyon \$	Yüksek Teknoloji İhracatı (%)
ABD	181.233	43	Portekiz	2.581	14
Japonya	165.972	39	Norveç	2.525	23
İngiltere	79.256	41	G.Afrika	1.879	15
Singapur	69.249	70	Türkiye	1.289	8
Fransa	67.152	31	S.Arabistan	935	34
G.Kore	47.805	42	Fas	619	25
Malezya	37.072	67	Özbekistan	377	14
Kanada	27.648	23	Romanya	355	8
Çin	24.393	19	Cezayir	29	12
İsveç	17.731	26	Bolivya	30	15
Avusturya	11.407	25	Ekvator	24	8
Brezilya	4.021	16	Mısır	89	6

Kaynak: KARACASULU Nilüfer, "Türkiye'deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler", *Dış Ticaret Dergisi*, Y:4, S:15, Ekim 1999, s.51

²¹⁰ KAFAOĞLU, a.g.e., s.85

Üretimin küreselleşmesi sürecinde yüksek teknoloji yoğun mallar daha fazla talep edilip ayrı bir öneme sahip olurken²¹¹ emek geleneği çerçevesinde rekabet etme imkanı kalmamıştır.²¹²Türkiye’de bilim ve teknoloji politikalarının oluşturulamaması sonucunda ürün teknolojisi uluslararası piyasalarda yetersiz kalmaktadır.²¹³ Tablo 2.41’deki çeşitli ülkelere yönelik ileri teknoloji ürün ihracat oranları karşılaştırıldığında, yüksek teknolojiye dayalı olarak üretilen ürünlerin ihracat oranının %8 gibi düşük bir oranla, gelişmiş ülkelerden ziyade kendi emsallerinden dahi geride gerçekleştiği görülmektedir. Üretimde teknoloji yoğun üretimden daha fazla emek yoğun üretimin gerçekleşmesi ve ciddi anlamda katma değer oluşturulamaması gibi etmenler ihracatın parasal teşviklerle desteklenmesini gerektirmektedir. Bu yapıya sahip olan Türkiye üretiminin tek rekabet aracı fiyat avantajı olmaktadır. Ancak ihracatta böyle bir yapının uzun vadede sürdürülmesi olanaksız görülmektedir.

Verimliliğin ve kalitenin artırılmasında, yeni teknolojilerin kullanılması kadar yeni yönetim teknikleriyle tamamlanması gerekmektedir. Dünyanın önde gelen gelişmiş ülkelerinin işletmelerinde verimliliği artırmak için Sıfır Stokla Çalışma, Toplam Kalite Yönetimi ve Toplam Bakım sistemleri gibi yeni yönetim teknikleri uygulanırken, Türkiye’deki işletmeler bu tip uygulamalara teknolojik yeniliklerden de daha az ilgi gösterilmektedir. Özellikle ithal girdi ile çalışan işletmelerde yüksek stok oranları maliyetleri daha da artırmaktadır. Türkiye’de genel olarak işletmeler bitmiş ürünler üzerinden ıskartaya ayırma metoduyla veya belirli aşamalara yönelik kalite anlayışına sahip olup hata maliyetine katlanmaktadırlar. Ayrıca, arıza sonrası bakım onarım anlayışı makine ve işgücünün durmasına neden olarak makine, işgücü ve zaman maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Tablo 2.42’de karşılaştırmalı olarak 1999 yılı itibarıyla, genel ekonomi ve işgücü verimlilikleri incelendiğinde de bu eksiklikler rakamsal olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yeni teknolojilerin ve yeni yönetim tekniklerinin uygulanamaması, genel ekonomik ve işgücü verimliliği anlamında diğer ülkelerle aranın oldukça büyümesine neden olmuştur. Verimlilikte böyle bir dezavantaja

²¹¹ ESER Kadir-BELET Halise, “Yeni bir uluslar arası Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinden Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılabilecek Dersler”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:15, S:173, Ağustos 2000, s.69

²¹² DEMİR Halis, “21. Yüzyıla Doğru Dönüşümler:Emek Geleneğinden Bilgi Hakimiyetine, Mamul Üretiminden Hizmet Üretimine”, *Dış Ticaret Dergisi*, Y:4, S:15, Ekim 1999, s.37

²¹³ DULUPÇU, a.g.e., s.149

sahip olan Türkiye Ekonomisinin küresel rekabet üstünlüğü sağlayamayacağı gibi rekabet gününü kazanması da oldukça zor görünmektedir

Tablo 2.42: Ekonominin ve İşgücünün Verimliliği 1999

Ülkeler	Ekonominin Genel Verimliliği	İşgücü Verimliliği
Lüksemburg	84.9 \$	48.08 \$
Norveç	68.3 \$	39.12 \$
Fransa	62.8 \$	36.06 \$
Türkiye	9.5 \$	4.21 \$

Kaynak: “İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2548-ÖİK:564, Ankara,2001, s.23

2.4.1.3.Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde Dünya Standartlarının Yakalanamaması

Bilgi İletişim teknolojisi ürün ve hizmetlerin üretimi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerine önemli katkı yapmaktadır.²¹⁴ Bilgi iletişim teknolojileri sayesinde, yeni gelişmelerden “anında bilgilenme”olanağı sağlamak, kaynak kullanımında verimliliği daha da artırmaktadır.²¹⁵ Ayrıca, bilgi iletişim teknolojileri, iletişim hızını artırıp maliyetleri düşürerek, daha etkili ve ucuz etkileşim sağlayarak bir çok ürünü ve faaliyeti bölgeselleştirip, entegre ağlar sayesinde dağıtımını kolaylaştırmaktadır.²¹⁶ Sanayi çağından bilgi çağına geçilmiş olmasına, bilgi iletişim teknolojilerinin küresel rekabetteki bu kadar avantajlarına rağmen Türkiye’de bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik harcamalar dünya standartlarının oldukça gerisinde kalmaktadır.(Tablo 2.43)

Ayrıca, 1993 yılına ait analizlere göre, bilgi sektörünün Türk Ekonomisindeki istihdam payı %13.8’dir. 1995 yılına ait analizlere göre ise, bilgi sektörünün Türk Ekonomisi’ndeki üretim payı%7.4 olarak gerçekleşmiştir. Diğer ülkelerle yapılan

²¹⁴ POHJOLA Matti, **Information Technology, Productivity, and Economic Growth**, Oxford University Press, New York, 2002, p.10

²¹⁵ URGANCI Tülay, “Bilgi ve İletişim Teknolojileri Işığında Dış Ticari İlişkilerin Kolaylaştırılması”, **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:13, Nisan 1999, s.86

²¹⁶ ODYAKMAZ Necmi, “Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma”, **Dış Ticaret Dergisi**, Y:5, S:18, Temmuz 2000, s.99

karşılaştırmalar, bilgi sektörünün Türk Ekonomisi'ndeki üretim ve istihdam payının dünya standartlarının gerisinde kaldığını göstermektedir.²¹⁷

Tablo 2.43: Türkiye'de ve Diğer Ülkelerde Bilgi ve İletişim Teknolojisi Harcamalarının GSMH'daki Payı (1992-1995 %)

ÜLKELER	1992	1993	1994	1995
İsviçre	5,69	6,03	5,86	6,13
ABD	5,65	5,63	5,63	5,71
İngiltere	4,52	5,23	5,23	5,32
Almanya	4,21	4,49	4,48	4,61
Fransa	3,82	4,19	4,21	4,32
Japonya	4,15	3,62	3,49	3,66
Yunanistan	2,75	3,35	3,65	3,59
İtalya	2,48	3,13	3,21	3,18
Türkiye	2,60	2,80	3,00	3,10

Kaynak: DURA Cihan-ATİK Hayriye. **Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yay., İstanbul, 2002. s.255

2.4.1.4. Esneklikte KOBİ Ağırlıklı Sanayi Yapısının Değerlendirilememesi

Küreselleşme olgusu, birçok alanda olduğu gibi talep çeşitlenmesini ve tüketim hızını da önemli ölçüde değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte kitle üretimine yönelik büyük ölçekli işletmeler büyük sorunlar yaşarken, yüksek teknolojiye dayalı esnek üretim sistemleri küresel rekabette ön plana çıkmıştır. Bu değişimin ve rekabet gücünün, kitlesel üretim yapan büyük ölçekli işletmelerden ziyade yüksek teknolojiye dayalı esnek üretimi karşılayacak küçük ölçekli işletmelerce sağlanabileceği genel kabul görmektedir. Türk sanayiinin KOBİ ağırlıklı bir yapıya sahip olması ve küresel dönüşümün böyle bir yapıya avantaj sağlamasına rağmen bu avantajlar yakalanamamıştır. Küresel rekabet gücünün makro istikrarı sağlayacak iktisat politikaları yanında mikro bazda küresel işletme kültürünün işletmelere yerleştirilerek, diğer bir ifade ile küresel ile yerelin ortak payda da birleşmesiyle sağlanabileceken, Türkiye'de bunun sağlanamadığı görülmektedir. Bir ekonomide devalüasyona dayalı ihracat stratejisi uzun dönemli olamayacağından, fiyat dışı rekabet gücü üstünlüklerinin oluşturulma zorunluluğu, makro iktisadi politikalarla mikro bazlı politikaların birleştirilmesine dayalı fırsatların yakalanmasına bağlı olacaktır.

²¹⁷ DURA Cihan-ATİK Hayriye, **Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yay., İstanbul, 2002, s.255

Ancak, devletin ekonomideki ağırlığı ve bu ağırlık içinde hantal yapısı hem işletmelerin gerisinde kalmakta hem de bu yapısı ve uygulanan yanlış iktisadi politikalarla işletmelerin küresel normlara kavuşmaları önlenmektedir. Tablo 2.44'te yer alan KOBİ'lerle ilgili karşılaştırmalı veriler, küreselleşme sürecinde, esnek üretim avantajları ve bu avantajları sağlayacak küçük ölçekli sanayiinin dünya standartlarında teşvik edilemediğini göstermektedir. Türkiye ekonomisinde KOBİ ağırlıklı bir sanayi yapılanması, küresel rekabet gücüne sahip gelişmiş ülkelerin oranlarına yakın olmasına rağmen, bu ülkelere nazaran KOBİ yatırımları, kredi teşvikleri ve ihracat payı çok gerilerde kalmaktadır. Türkiye'de KOBİ ölçekli üretim payı bazı gelişmiş ülke paylarının üzerinde gerçekleşmesine rağmen, ihracatın %8 gibi çok düşük seviyede seyretmesi, ekonominin ciddi pazar ve ölçek sorunlarıyla karşı karşıya olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, dış pazar payının sağlanması ve istikrarın korunmasında fiyat rekabetinden daha çok fiyat dışı etmenlerin rol oynadığı kabul edilecek olursa, KOBİ ağırlıklı Türkiye ekonomisinde, küresel normlarda verimlilik ve kaliteyi oluşturacak, nitelik sağlayıcı yapısal teşviklerin oluşturulamadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2.44: Çeşitli Ülkelerde KOBİ'lere İlişkin Bazı Göstergeler

	ABD	ALM	HİN D	JAP	İNG.	G,K	FRA	İTA	TÜR
Küçük İşletmelerin Toplam İşletmelere Oranı (%)	97.2	99.8	98.6	99.4	96	97.8	99.9	97	98.8
Küçük İşletmelerin Yatırım Payı (%)	38	44	27.8	40	29.5	35.7	45	36.9	6.5
Küçük İşletmelerin Üretim Payı (%)	36.2	49	50	52	25.1	34.5	54	53	37.7
Küçük İşletmelerin İhracat Payı (%)	32	31.1	40	38	22.2	20.2	23	-	8
Küçük İşletmelere Verilen Kredi Payı (%)	42.7	35	15.3	50	27.2	46.8	48	-	3-4

Kaynak: BAL Harun ve Diğerleri, "Bilim Ve Teknoloji Politikaları, Rekabet Gücü Ve KOBİ'ler:Doğu Akdeniz Bölgesinde Faaliyet Gösteren KOBİ'ler Kapsamında Bir Araştırma", Dış Ticaret Dergisi, S:20, 2001, s.27

2.4.1.5. Nitelikli İnsan Sorununun Aşılammaması

Günümüzde, üretimde kullanılan girdilerin en kritik olanı insan ve insana ait özellikler, diğer ifadesi ile beşeri sermayedir.²¹⁸ Bilgi, yetenek ve deneyim, zenginlik meydana getirmede beşeri sermaye unsurları arasında sıralanmaktadır.²¹⁹ Bu açıdan, yeni büyüme teorileri, üretim faktörlerinin ve bilhassa zenginlik meydana getirmede

²¹⁸ KANDİLLER Rıza, "İktisadi Faaliyetlerde Bilginin Değeri ve Önemi", Dış Ticaret Dergisi, T:5, S:17, Nisan 2000, s.15

²¹⁹ STEWART Tomas A., *Intellectual Capital, The New Wealth Of Organizations*, Currency Doubleday, New York, 1997, p.20

sıralanan bu beşeri sermaye unsurlarının dışsal pozitif etkilerini, bilgi üretiminin önemi ve üretim girdisi olarak kullanımında artan marjinal getiriler olabileceğini vurgulamaktadır.²²⁰ Dolayısıyla, 21. yüzyılın en önemli sermayesi insan ve onun sahip olacağı bilgi olacaktır.²²¹ Zira, küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler rekabeti ve daha çok eğitilmiş insan gücüne gereksinimi beraberinde getirmiştir.²²²

Tablo 2.45: Ülkeler İtibariyle Eğitim Harcamaları

Ülkeler	Eğitime Yapılan Devlet Harcamaları (% GSMH) 1992			1996	
	İlköğretim	O.öğretim	Lise	İlköğretim	o. Öğretim
ABD	2,5	1,8	1,2	5,4	-
Çin	0,6	0,6	0,3	2,3	-
Danimarka	1,4	2,9	1,2	8,2	29,3
İngiltere	1,3	2,1	1,0	5,4	3,2
K. Kore	1,4	1,0	0,2	3,7	1,6
Macaristan	2,5	1,5	1,0	4,7	-
Meksika	0,9	0,8	0,5	4,9	-
Türkiye	1,5	0,7	-	2,2	0,1

Kaynak: ÇİVİ Emin-ÇAVUŞGİL Tamer, "Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye, Analiz ve Öneriler", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:182, Mayıs 2001, s.31

Dünya ekonomisinde, hızlı teknolojik gelişmelerin ülke rekabet gücünü belirleyen en önemli etken halini alması, teknolojiyi üretebilen, yeni teknolojilerin hızla kullanılmasını zorunlu kılan, nitelikli insan yetiştirilmesine önem veren kurumlara olan gereksinimi daha da artırmıştır.²²³ Nitelikli insana yönelik olarak artan bu gereksinime rağmen Türkiye’de insana ciddi anlamda yatırım yapılmadığı görülmektedir.(Tablo 2.45)1992 ve 1996 yılları arasında eğitime, özellikle en kritik dönem olan orta öğretime ayrılan pay GSMH’nın % 2.2 seviyesini aşamazken, diğer ülke ortalamaları %5 ve üzerinde seyretmektedir. Küresel rekabet gücünü sağlayacak olan verimlilik, kalite, esneklik ve yenilik gibi unsurlar temelde nitelikli insanla bağlantılıdır. Yenilik ve farklılığı oluşturmak, yeni teknolojiler üretmek ve bunları en verimli şekilde kullanmak, dünyadaki değişimlere en kısa sürede adapte olarak esnekliği yakalamak ekonomilerin nitelikli insan seviyeleri ile doğru orantılı olduğu çok açıktır. Türkiye’de nitelikli İnsan

²²⁰ CELESUN Merih, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:179, Şubat 2001, s.13

²²¹ DEMİR, a.g.m., s.30

²²² OKTİK Nurgün, "Globalleşme ve Yüksek Öğrenim", *Doğu Batı Dergisi*, Y:5,S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.193

²²³ ÇİVİ-ÇAVUŞGİL, a.g.m., s.37

problemi başta olmak üzere küresel rekabet gücü parametreleri dünya standartlarının çok gerisinde kalmıştır. İzleyen kısımda bu durumun dünya ve gümrük birliği pazarlarına nasıl yansıdığı incelenecektir.

2.4.2. Dış Pazar Genişliğinin ve İstikrarının Sağlanamaması

Bir ekonominin, küresel rekabet gücüyle ilgili olarak en önemli göstergelerinden birisi, ihracatta dünya pazarından aldığı payın büyüklüğü ve bu payın istikrarının sağlanıp sağlanmadığıdır. Tablo 2.46'da yer alan dış ticaretle ilgili diğer ülkelerle karşılaştırmalı veriler incelendiğinde, 1980-90 döneminde Türkiye'nin, ihracatını en çok artıran ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu artış büyük oranda sanayi ürünlerine dayanmaktadır. Türk ekonomisinin ihracatını, 1980'den sonra özellikle IMF politikaları çerçevesinde devalüasyon ve bazı parasal teşviklere dayalı olarak %12 gibi dünya standartlarının çok üzerinde artırması, dışa açılma politikalarının bir başarısı olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2.46: Dış Ticaretin Karşılaştırılması

	Dışsattımın Büyümesi Yıllık Ortalama (%)		Dışalımın Büyümesi Yıllık Ortalama (%)	
	80-90	90-95	80-90	90-95
Dünya	4.7	6.0	4.9	5.8
Almanya	4.6	2.2	4.9	2.9
İtalya	4.3	6.0	5.3	-1.7
ABD	3.6	5.6	7.2	7.4
Japonya	5.0	0.4	6.5	4.0
G. Kore	13.7	7.4	11.2	7.7
Portekiz	12.2	0.5	9.8	2.4
Tayland	14.3	21.6	12.1	12.7
Malezya	11.5	17.8	6.0	15.7
Filipinler	2.9	10.2	2.4	15.2
Meksika	12.2	14.7	5.7	18.7
Yunanistan	5.1	11.9	5.8	12.8
İspanya	6.9	11.2	10.1	5.3
Türkiye	12.0	8.8	11.3	11.2

Kaynak: KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.502'den uyarlanmıştır

Ancak, 1980-90 döneminde ihracatın, özellikle sanayi ürünleri ağırlıklı artışı bir başarı olarak görülse de, bu artışla birlikte Türkiye'nin dünya ticaretinden aldığı pay sadece %0.48 gibi çok düşük bir seviyede kalmıştır. (Tablo 2.47) Türkiye ihracatının dünya ihracatı içerisindeki payı %1 dahi değil iken başta ABD, Fransa ve Japonya gibi

küresel rekabet gücüne sahip ekonomilerin dünya ihracatından aldıkları paylar sırasıyla %12.6, 5.7 ve 7.2 olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 2.47: Bazı Ülkelerin Dünya İhracatındaki Payları 1998

Ülkeler	İhracat Miktarı (Milyon \$)	Dünya İhracatındaki Pay (%)
ABD	682.977	12.6
Fransa	307.31	5.7
Japonya	387.965	7.2
TÜRKİYE	26.140	0.48
Yunanistan	9.709	0.17
Dünya	5.414.844	100

Kaynak: DULUPÇU, a.g.e., s.138'den naklen, WB, 1999

Ayrıca, 1990-95 döneminde, ihracata yönelik olarak dış pazarın büyük oranda kaybedilmesiyle ciddi bir istikrarsızlık yaşanmaktadır. dış pazarlarda ihracat istikrarının yakalanamamasında, bu dönemde reel ekonomik yapının yapısal teşviklerinin ertelenmesi ve yatırımsızlığa bağlı olarak durgunluğa girmesi önemli bir neden teşkil etmektedir. Ayrıca böyle bir durumda, finansal küreselleşmeye entegrasyon ve yapılan uluslar arası anlaşmalar çerçevesinde TL'nin değer kazanmaya başlaması, parasal teşvik avantajlarının yitirilmesi, İhracat artış oranını bir önceki döneme göre azaltarak %8.8 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Oysa bu dönemde Tayland, Malezya, Filipinler, Meksika, Yunanistan ve İspanya gibi ülkeler 1980-90 dönemine göre 1990-95 döneminde ihracat artış oranlarını daha yüksek seviyelere taşımayı başarmışlardır.

IMF'nin 1974 krizi ile şekillenen yeni misyonuna bağlı olarak, küresel ekonomiyi gelişmiş ülkeler lehine yönlendirme çabalarında, küresel ekonomi, 1980'li ve 1990'lı yıllarda yapısal uyum programları adı altında iki kırılma noktası yaşamıştır. 1980'li yıllarda devalüasyon ve ihracat artışına bağlı tamamlayıcı sanayii ile gelişmiş ülkelerin üretim ve büyüme krizi, 1990'lı yıllarda da döviz istikrarına dayalı finansal küreselleşme ile sermaye değerlendirme sorunları çözülmek istenmiştir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde bu iki kırılma noktasının etkileri güçlü bir şekilde hissedilmiş, ekonomi bu politikalar çerçevesinde şekillenmiştir. Ekonominin, küreselleşmeyi kontrol etmeye çalışan bu kuruluşlarca yönlendirilmesi, dış pazarlarda küresel rekabet gücünün kazanılamadığının en önemli göstergelerinden biridir. Zira ihracatın seyri, yüksek ve düşük döviz kuru arasından çikamamıştır.

2.4.3. GB Sürecinde AB Karşısında Rekabetin Sağlanamaması

1980 sonrası liberalleşme politikalarının ve son olarak 1996'da GB'nin etkisi ile AB ve Türkiye arasındaki ticaret büyüyen bir trend izlemektedir. Rekabet gücünün ulusal düzeyde pozitif bir ticaret dengesi ile ifade edildiği varsayımı kabul edilirse AB ve Türkiye arasındaki artan ticaret aynı zamanda artan ticaret açığını beslediğinden dolayı Türkiye'nin AB karşısında ulusal rekabet gücüne sahip olduğu söylenememektedir.²²⁴

Tablo 2.48: GB ve Dış Ticarete Ait Temel Göstergeler (Milyon \$)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İhracat	13.593	14.714	15.345	18.106	21.122	23.122	26.261	26.881	26.587
İthalat	21.047	22.870	29.428	23.270	35.705	42.733	48.558	45.921	40.687
İhr-İth	-7.453	-8.156	-14.083	-5.163	-14.073	-19.611	-22.297	-19.039	-14.100
İhr+İth	34.640	37.585	44.773	41.376	57.344	65.856	74.819	77.802	67.274
İhr/İth	64.6	64.3	52.1	77.8	60.6	54.1	54.1	58.5	65.3

Kaynak:UYAR Süleyman, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001, s.165'ten naklen DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, ss.33-38

Tablo 2.48'e göre AB'ye yönelik ihracat, 1995 yılında 21.122 milyon \$'dan 1999 yılında 26.587 milyon \$'a yükselirken ithalat, aynı yıllar arasında 35.705 milyon \$'dan 40.687 milyon \$'a yükselmiştir. Bu çerçevede bu yıllar arasında dış ticaret açığı 1995'te 14.073 milyon \$, 1996'da 19.611 milyon \$, 1997'de en yüksek seviye olan 22.297 milyon \$, 1998'de 19.039 milyon \$ ve son olarak 1999'da da 14.100 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

GB sürecinde dış ticarete ait bu açıklar, GB'nin ticaret yaratıcı etkisinin birlik lehine yönelik olduğunu göstermektedir. Türkiye aleyhine ortaya çıkan bu etkide, Türkiye ekonomisinin AB ekonomisine göre rekabet gücünün daha düşük olduğu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü GB sonucu gümrükler indirilince nispi olarak daha ucuza gelen kaliteli yabancı mallar daha fazla talep edilmektedir.²²⁵

²²⁴ DULUPÇU, a.g.e., s.177

²²⁵ UYAR Süleyman, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001, ss.166-168

Tablo 2.49: Türkiye ve AB ülkeleri Arasındaki Ticaret dengesi (Milyon \$)

Yıllar/ Ülkeler	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Almanya	-233.5	522	-440	181	-94	-877	288	-514	-6258	-2757
Fransa	-212.7	-296	-603	-538	-542	-1182	-550	-963	-2427	-1800
İngiltere	-84.5	74.7	-389	-490	-391	-710	-281	-696	-2164	-1253
İtalya	-81.2	-153.2	-621	-873	-976	-1808	-975	-1737	-3804	-3069
Hollanda	-120.3	-3	-138	-167	-198	-352	-119	-274	-1199	-704
Bel-Lüks	-102.8	-71.7	-212	-240	-261	-389	-161	-461	-994	-651
Danimarka	-1	-4.3	-15	-8	-12	-53	-5	-56	-133	-29
İrlanda	2.7	3.2	-36	-24	-27	-49	-68	-145	-135	-118
İspanya	-57.5	-265.8	-146	-83	-21	-230	-146	-233	-887	-829
Yunanistan	-55.8	29	10	67	58	3	64	9	-225	-132
Portekiz	13.5	-12.1	27	24	18	-3	2	-12	-65	-1

Kaynak: DULUPÇU, a.g.e., s.179'dan naklen, IMF, Direction of Trade Statistics

Tablo 2.49'a göre de Türkiye'nin ülkeler bazında AB ile ticareti incelendiğinde tüm AB ülkelerine yönelik ticaret açığının olduğu görülmektedir. Özellikle 1995 yılı dış ticaret açıklarının 1996'da GB süreci ile bir sıçrama yaptığı, önceki yıllarda ticaret fazlasının sağlandığı Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelere karşı da ticaret avantajının yitirildiği dikkat çekicidir. Bu olumsuz gelişmelerde Türkiye'nin sadece fiyata bağlı rekabeti esas alması etkili olmaktadır. AB pazarında kalite rekabetinde CE, çevre standartlarının doğrultusunda ürün ambalajlamalarında geri dönüşümü ifade eden "yeşil nokta" gibi kriterler, ürünlerin bu pazarlara girip girmemesini önceleyen sosyal unsurları oluşturmaktadır. Türk üretiminin tüm bu kriterlere yönelik rekabet edecek gücünün yetersiz oluşu ve bu normları yeni öğrenmeye başlamış olması GB'nin ticaret oluşturucu etkisinin AB ülkeleri lehine gelişmesine neden olmaktadır.

Tablo 2.50: AB İle Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı (Milyon \$)

	Tarım ve Ormancılık		Maden ve Taşocakçılığı		Sanayi	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1994	2.301	881	263	3.353	15.517	19.031
1995	2.133	1.901	391	4.090	19.089	29.706
1996	2.454	2.170	227	5.89	20.237	35.981
1997	2.679	2.419	404	5.138	23.132	40.907
1998	2.690	2.128	363	3.757	23.790	39.915

Kaynak: UYAR, a.g.m., s.170'ten naklen, DİE, Haber Bülteni, Mart 1999, s.13

AB ile dış ticaret sektörel bazda incelendiğinde (Tablo 2.50) tarım-ormancılık ve madencilik-taşocakçılığı dış ticareti fazla değişmezken sanayi ürünleri dış ticaretinin hızla arttığı görülmektedir. Bu dönemde sanayi ürünleri ihracatı 1994 yılında 15.517 milyon \$ iken bu değer %53 artarak 1998 yılında 23.790 milyon \$'a çıkmıştır. Buna karşılık ithalat ise aynı dönemde % 109 artarak 19.031 milyon \$'dan 39.915 milyon \$'a çıkmıştır. 1994'te 3.514 milyon olan sanayi ürünleri dış ticaret açığı, 1998 yılında %588 artarak 16.125 milyon \$'a ulaşmıştır.²²⁶ Bu rakamlar, GB'den sonra sanayi ürünleri ithalatındaki artışın, ihracat artışlarından daha fazla gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'de sanayi sektörünün ithalat miktarının ihracat miktarından daha fazla artması; bu ürünleri birlik içinde daha kaliteli ve ucuza üreten gelişmiş ülkelerin üretim ve gelirinin arttığını, gelir dağılımının gelişmiş ülkeler lehine, Türkiye aleyhine geliştiğini göstermektedir. Ticaret hadleri GB sürecinde Türkiye'nin AB ülkelerine yönelik rekabet edememesinden, AB normlarında rekabet kriterlerini yakalayamamasından aleyhte sonuçlanmıştır.²²⁷

2.4.4. Küresel Rekabet Gücünün Makro Ekonomik ve İşletme Bazlı Değerlendirilmesi

Türkiye ekonomisi 1980'li yıllarda küreselleşme sürecine, üretim darboğazı, yüksek enflasyon, dış borç krizi ve dolayısıyla ödemeler dengesi sorunlarıyla girmiş, IMF destekli neo-liberal politikalarla bu sorunların aşılması hedeflenmişti. O dönemlerde dövize duyulan aşırı ihtiyaç, kısa vadeli, başta devalüasyon olmak üzere parasal teşviklere dayalı ihracat artışlarıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle sınai ihracatın %12'ler seviyesinde artışı döviz darboğazını aşma ve ihracata dayalı sanayi hamlesi için başarılı sayılmıştır. Ancak, uzun vadede ekonominin temel taşı olan işletmelere yönelik gerekli yapısal tedbirlerin alınamaması bu modelde uzun süre gidilemeyeceğinin sinyallerini vermeye başlamıştı.

²²⁶ UYAR, a.g.m., ss.170-171

²²⁷ A.g.m., s.171

Bu bağlamda, Türkiye Ekonomisi'nde rekabete dayalı üretime yönelik yatırım politikalarının zamanında ve gereğince uygulanamayışı, küresel normlarda rekabet edebilecek işletmelerden oluşan bir reel ekonomik yapının oluşmasını engelleyen en önemli neden olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak entansif büyümeye modelinin tıkanmaya başladığı noktada, imalat sanayiinde yeni mamul, işletme ve sektörleri oluşturacak, rekabeti artıracak gerekli yatırımlar yapılamamıştır. Kamunun IMF programı doğrultusunda imalat sanayiine yönelik olarak azaltmaya başladığı yatırımlar özel sektör işletmeleri tarafından da tamamlanamamıştır. Buna karşılık kamunun, ekonominin temel taşları olan işletmelere yönelik rekabete dayalı üretimi artırıcı yatırım ve uygulamalarının tersine, alt yapı yatırımlarında popülist politikalarla optimumun üzerine çıkması, kaynakların üretken alanların dışında ve verimsiz kullanılması, KİT zararları ve görev zararlarının da sürekli artması finansman ve borçlanma sorunlarını doğurarak kamu borçlanma gereğinin artmaya başlamasına, bununla birlikte reel sektöre akacak kaynakların çekilmesine ve yatırımların daha da daralmasına neden olmuştur.

Küresel rekabet gücünün ve dolayısıyla kalkınmanın en önemli parametresi olan verimlilik; ar-ge, teknoloji ve enerji yatırımların yetersizliği nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Teknoloji üretemeyen işletmeler, teknolojiyi sürekli olarak ithal etme yoluna gitmiştir. Teknolojinin, kendini çok hızlı yenilemesi göz önüne alınırsa bu anlayışla küresel rekabette verimlilik, kalite, yenilik ve esneklik boyutlarında her zaman geri kalınacağı açıklık kazanmaktadır.

İmalat sanayiinde, enerji ve hammadde gibi temel girdilere yönelik yatırımlara gereken önemim verilmemesi, ekonominin dışa bağımlı yapısının kırılmamasına ve maliyet yönlü enflasyonist baskıların oluşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte ihracata yönelik yüksek oranlı devalüasyonlarda bir çelişki içinde girdi maliyetlerini daha da artırmıştır. Ayrıca küresel rekabette uygun maliyete yansıtılmış uygun fiyat rekabetini tamamlayan unsurlar kalite ve yenilik kavramları olarak ön plana çıkmaktadır. Kalite ve yeniliğin kaliteli insanla oluşturulacağı ortada iken eğitim yatırımları dünya standartlarının çok altında kalmaktadır.

Küresel pazarlarda nitelik yönlü rekabet gücünün sağlanamaması ve sürekli olarak ihracatın parasal teşviklerle desteklenmesi aslında enerji, işgücü, zaman,

hammadde gibi kaynakların gelişmiş ülkelere aktarılması ve uzun vadede ülkenin yoksullaşması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu tür parasal teşvikler imalat işletmelerinin rekabette dünya standartlarını yakalama zorunluluğunu ortadan kaldırmış, bu tip parasal teşviklerde ısrar edilmesi de kaynakların, rekabet yönlü üretim dışı ve verimsiz alanlara kaymasına neden olmuştur. İhracata yönelen işletmeler, küresel rekabet gücü olmadığından yüksek ve düşük döviz kuru arasına sıkışıp kalmıştır. Bundan kurtulmanın tek çaresi küresel normlu rekabet parametrelerinin en kısa zamanda içselleştirilmesidir. Bu içselleştirme rasyonel bir şekilde uygulanacak ve rekabeti artıracak yatırım politikalarıyla gerçekleştirilebilecektir.

Ancak, Türkiye’de ürettiği ile rekabet edemeyen işletmelerden oluşan ekonomide üretim durma noktasına gelmiş, üretimin durağanlaşması ve kamu açıklarına bağlı olarak oluşan rant ekonomisiyle de finansal sistem reel ekonomiden tamamen koparak istikrarsız bir yapıya bürünmüştür. Böyle bir ekonomik yapının oluşması Türkiye’yi krizlere açık hale getirmiştir. Bu bağlamda izleyen bölümde, Türkiye’de yaşanan 5 Nisan 1994 ve Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri ile olumsuz etkileri hissedilen Güneydoğu Asya ve Rusya krizlerinin, Türkiye’nin küresel rekabet gücü eksikliği ile bağlantısı incelenerek, yaşanan ekonomik krizleri aşmada uzun vadeli olarak işletmeler için rekabet gücünü artırıcı stratejiler üretilmeye çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**KÜRESEL REKABET GÜCÜ EKSİKLİĞİNE BAĞLI OLARAK
YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER VE İŞLETMELERE YÖNELİK
REKABET STRATEJİLERİ**

3.1. REKABET GÜCÜ EKSİKLİĞİ VE EKONOMİK KRİZLER

3.1.1. 5 NİSAN 1994 EKONOMİK KARARLARI

1990'lı yılların başlarında endüstrileşmiş ülkelerde gözlenen durgunluk Türkiye'nin ihracatını olumsuz yönde etkileyerek Türkiye ekonomisinde de bir durgunluğun oluşmasına tesir etmiştir.¹ Ancak Türkiye'de 1988 sonrasında ihracat artışının duraklamasında dış faktörlerin etkisi, duraklamanın sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. 1980'li yıllarda kurumsal düzenlemeler, teşvikler ve iç talebin daraltılması yolu ile yeni kapasite oluşturulmadan sanayi sektöründeki atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi ile ihracat artışı sağlanma yoluna gidilmiştir. 1980 yılların sonlarına doğru ihracata sağlanan parasal etkenlerin ortadan kalkmaya başlaması ve esas olarak kapasite kullanımında sınıra varılması rekabet gücü olmayan ihracatı duraklatmaya başlatmıştır.²

Türkiye'de 1988 stagflasyonu kapitalist ekonominin stok ve sabit sermaye yenilenmesi, toplam talep, toplam arz gibi çok çeşitli faktörlerden dolayı ortaya çıkan

¹ PARASIZ, *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar*, s.357

² ÇAPRAZ Neşe, *Ekonomik Bunalımların Dünyada ve Türkiye'de Yansımaları*, Der Yay., İstanbul, 2001, s.179

devresel bir dalgalanmadır. 1989 yılından itibaren adım adım ilerleyen rekabete dayalı üretim krizi parasal yöntemlerle ertelenmeye çalışılmıştır.³ Ancak özellikle 1989'dan sonra artan kamu kesimi açıkları; reel ekonomik yapının oluşturulamaması ve kurumsal nedenlerden kaynaklanıyordu. Bu bağlamda devlet gelirlerini artıracak reel ekonomik esasların oluşturulması gerekirdi.⁴ Zira 24 Ocak kararlarının, 1988-1993'te etkilerini belirgin bir şekilde yitirdiği ve ekonominin gittikçe istikrarsızlaşan yaygın bir bunalıma yöneldiği de kamu açıklarının ve enflasyonun önlenemez bir hal almasıyla ortadır.⁵

3.1.1.1. 5 Nisan 1994 Ekonomik Kararlarının Nedenleri

5 Nisan 1994 öncesi ekonomideki genel manzara; reel ekonomik sistemin yıllardır istikrarlı, sağlam temellere oturtulamaması ve üretimde işletmelerin rekabet güçlerinin dünya standartlarına çıkarılmayışı, kamu açıklarında artış ve kamu kesimi borçlanma gereğinin artışı (Grafik3.1), fiyat istikrarsızlığı, borç yükünün artması, dış ticaret açıklarında olağan üstü yükselme, büyümede istikrarsızlık şeklindeydi.⁶ Kamu kesimi giderleri normal gelirlerle karşılanamayınca yabancı sermayeye yönelme yönünde tercih kullanılmış,⁷ iç borçlanma senetlerine devalüasyon oranının çok üzerinde faiz verilerek büyük miktarlarda dış kaynak girişi sağlanmıştır.⁸ Ayrıca kısa vadeli sermaye ithalini kolaylaştırarak dış kaynak sağlamak amacıyla çıkarılan 32 Sayılı Kararname ile TL konvertibl hale getirilmiştir.⁹

1990 yılı başında konvertibiliteye geçiş sonrasında ekonomide yaşanan dengesizliklerin giderilmesi için reel sektörün geliştirilmesine yönelik kararlar almak yerine, sermaye hareketleri nedeniyle artan döviz rezervlerine güvenilmiştir.¹⁰ 24 Ocak Kararlarına göre cari işlem açıklarının ihracat artışı ile karşılanması öngörüldürken, bu öngörü yerini kısa vadeli sermaye hareketlerine bırakmıştır. Böylece henüz güçlü işletmelere dayalı bir reel ekonomi oluşturulmadan finansal ekonomi oluşturulmuştur.

³ ÇAPRAZ, a.g.e., s.179

⁴ ŞAHİN, a.g.e., s.208

⁵ ALPAGO, a.g.e., s.120

⁶ A.g.e., s.120

⁷ ŞAHİN, a.g.e., s.209

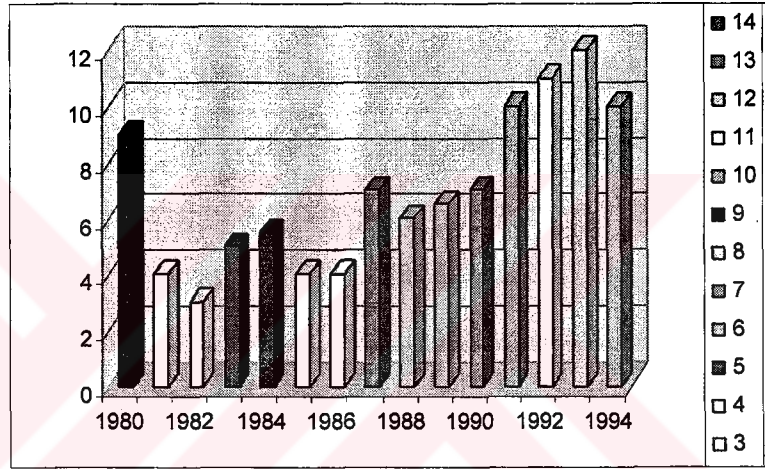
⁸ TOPRAK, a.g.e., s.151

⁹ ÇAPRAZ, a.g.e., s.177

¹⁰ KÖSE Salih, 24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi, T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No: 2508. Ankara, 2000, s.88

Kamu finansman dengesi kurulmadan 32 Sayılı karar ile uygulamaya konulan mali liberalleşme beraberinde bir çok sıkıntıyı da getirmiştir.¹¹ İç faiz oranlarındaki hızlı yükseliş yurt dışından kısa süreli sıcak paranın ülkeye akmasına neden olmuştur.¹² Bu olayla birlikte TL değer kazanmaya başlamış ve TL'deki bu eğilim 1994 yılının ilk üç ayına kadar devam etmiş ve bu sürede yaklaşık %20 oranında değer kazandığı görülmüştür.¹³ Bununla birlikte 1994 öncesi dönemde büyük bir hızla yükselmiş olan reel işgücü maliyeti ve reel ücretlerde,

Grafik 3.1: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği Artışı 1980-1994 (%)

Kaynak: KARABULUT Gökhan, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yay., İstanbul, 2002, s.124'ten uyarlanmıştır.

1994 yılında üretimin azalması ve enflasyonun rekor artışı ile gerilemiştir. Reel ücretlerdeki düşüş, şüphesiz tek başına ortaya çıkmamış; üretim ve verimlilik düşüşleriyle birlikte görülmüştür.¹⁴ İşgücü maliyetlerindeki reel artışlar, doğrudan ve dolaylı ihracat teşviklerindeki azalma ile birleşerek Türk ekonomisinin hızla rekabet gücü kaybetmesine neden olmuştur.¹⁵ Bunun doğal sonucu olarak ihracat kısılrken ithalat hızla artmaya başlamıştır. Dış ticaret, görünmeyen işlemler ve karşılıksız transferleri içeren cari işlemler, 1993 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük açığını vermiş ve açık bir önceki yılın eş dönemine göre yaklaşık 8.5 kat artarak 505 milyon

¹¹ KÖSE, a.g.e., s.88

¹² KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, s.409

¹³ ÖZER Mustafa, *Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar*, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., No:02, Eskişehir, 1999, 89

¹⁴ PARASIZ, *Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze...*, s.326

¹⁵ TOKGÖZ Erdiç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yay., 6.Baskı, Ankara, 2001, ss.241-242

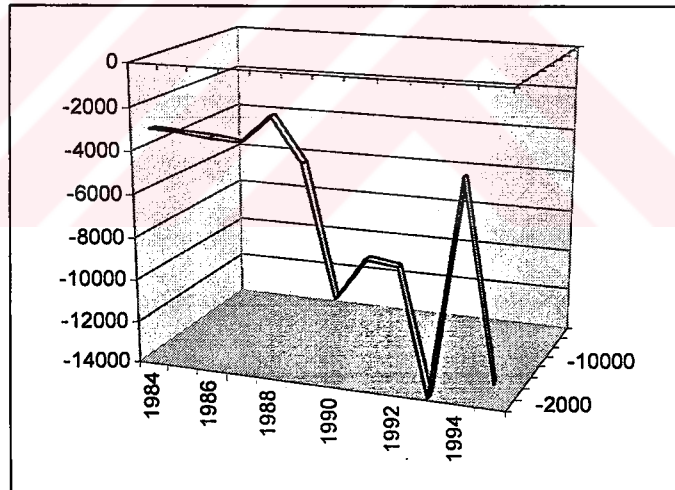
dolardan 4.721 dolara yükselmiştir. 1993 yılında özellikle dış ticaret açığının öngörülenin çok üstünde artması (Grafik 3.2), görünmeyen işlemlerde fazlalığa ve Türkiye’de karşılıksız transferlere karşın, cari işlemler açığının tehlikeli boyutta büyümesine neden olmuştur.¹⁶(Tablo 3.1)

Tablo 3.1: 1990-1993 Türkiye’nin Makroekonomik Performansı

	1990	1991	1992	1993
GSMH Reel Artış Hızı	9.4	0.4.	6.4	7.6
Enflasyon Oranı (Tefe)(%)	52.7	55.1	62.1	58.3
Cari İşlemler Dengesi(Milyon \$)	-2.6	258.0	-943.0	-6.4
Toplam Yatırımlar/GSMH(%)	26.1	22.2	22.4	26.9
Cari İşlemler Dengesi (%)	-2.4	0.2	-0.8	-5.0
Konsolide Bütçe Açığı/GSMH(%)	-3.0	-5.2	-4.3	-6.9
KKFG/GSMH (%)	7.4	10.2	10.6	12.1

Kaynak: ALPAGO, a.g.e., s.121

Grafik 3.2: Dış Ticaret Açığı 1984-1995 (Milyon\$)

Kaynak: KARABULUT Gökhan, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yay., İstanbul, 2002, s.127’den naklen, TCMB

Seçimler ve Körfez savaşı gibi iç ve dış siyasal gelişmeler de 1989 sonrasında kamu harcamalarının artışında etkili olmuştur. Ayrıca önemli ölçüde artan kamu finansman talebinin özellikle cari harcamaları karşılama yönelik oluşu kamu finansman

¹⁶ AKGÜÇ Öztin-ÖZÖTÜN Erdoğan, *1994 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi*, İSO Yay., No:1994-2, İstanbul, 1994,29

talebinin süreklilik göstermesine yol açmıştır. Yine dönem boyunca kamu fon gereksinimi büyük ölçüde dış borçlanma ile karşılanmaya başlanmasıyla, yurt içi dengesizlikleri dövizle borçlanarak düzeltmeye çalışan kamu, kısır bir döngüye girerek kamu açıklarının temel nedeninin faiz yükü haline gelmesini sağlamıştır.¹⁷

Yabancı sermaye girişinin 32 sayılı karar ile artmasına rağmen ekonomik ortamın istikrarsızlığı TL'ye olan güveni azaltmış ve TL'den yabancı paralara kaçış süreci yaşanmıştır. Bankalardaki döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduat ve toplam pasif içindeki payı artmıştır. Kamu kağıtlarının yüksek reel faiz getirisi bankaların açık pozisyon riskini de göze alarak (Tablo 3.2) TL olarak kamuya borç vermesine yol açmıştır. Böylece kamu finansman açığını kapatmak için yurt içi tasarrufların dış kaynaklarda yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Ekonomi giderek yüksek faiz-sıcak para-değerlenmiş döviz kuru-borçlanma kısır döngüsüne girmiştir. 1993 yılında kısa vadeli dış borç miktarının toplam dış borç miktarındaki payı %27.5'e kadar yükselmiştir.¹⁸

Tablo 3.2: Türk Bankacılık Sektöründe Açık Pozisyonlar (1988-1993)

YILLAR	AÇIK POZİSYONLAR (Milyar \$)
1988	-0.250
1989	-0.720
1990	2.020
1991	1.140
1992	3.190
1993	4.970

Kaynak: KARABULUT Gökhan, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yay., İstanbul, 2002, s.126

Türk Lirası'na olan talebin düşük olduğu ve cari işlemler açığı, bütçe açığı gibi göstergelerin alt üst olduğu bir dönemde likiditenin hızla artması sonucu son bir kötü haberin de (Bir bağımsız derecelendirme kuruluşu tarafından Türkiye'nin derecelendirme notunun düşürülmesi) piyasalarda duyulması¹⁹ ve böylece başlayan döviz kurundaki tırmanma, Ocak 1994'te yapılan yaklaşık %14'lük bir devalüasyondan

¹⁷ ÇAPRAZ, a.g.e., s.181

¹⁸ KÖSE, a.g.e., s.89

¹⁹ KARABULUT Gökhan, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri*, Der Yay., İstanbul, 2002, s.128

sonra yine devam etmiştir. Açık pozisyonla çalışan kurumlar, borçlarını ödemek, rizikosu artan dış sermaye bir an önce kaçmak, diğer yandan yerli kişi ve kurumlar para ikamesi için döviz piyasasına hücum etmişlerdir.²⁰ Ocak, Şubat ve Martta gerçekleşen spekülasyon ataklarının ardından, geceli faizler %1000'i geçmiş, mevduat sigorta kapsamının %100'e çıkarılması ve bileşik 406 gibi bir orandan iç piyasadan borçlanılması sonucu sona erdirilmiştir.²¹

Öte yandan faiz oranlarındaki yükselme devam ederken, borsa bileşik endeksleri 1993 yılı sonunda 30 bin düzeyinden 13 bin düzeyine gerilemiştir. Mali piyasalar tam bir kaosa sürüklenirken, açık pozisyonlar nedeniyle üç küçük banka ve borsa bankeri olan bir adet kuruluş sistem dışı kalmışlardır. Böylece kriz bir yandan üretim, istihdam ve yatırım gibi reel göstergeler üzerinde daraltıcı etkiler yaparken, diğer yandan da enflasyonist baskıları artırmıştır.²²

Sonuçta, kriz kendini bir para krizi şeklinde gösterse de sorun genel kanının aksine her şeyden önce rekabete dayalı bir üretim krizini ortaya koyuş biçimi göstermiştir. Bu sadece bir para krizi değildir. Para alanında ilk defa şiddetli bir şekilde patlak veren ancak temelinde 1980'li yılların sonlarına kadar uzanan işletme bazlı ve rekabete dayalı üretim sorunlarının oluşturduğu bir krizdir.²³ Zira, ekonomide, dünya ile rekabet edebilecek güçlü işletmelerden oluşan bir reel ekonomik sistemin kurulamamasından kaynaklanan sorunların tıkanma noktasına geldiği, özellikle kamu açıklarından kaynaklanan ekonominin iç dengesizlikleri dış dengede de hızla bir bozulmaya neden olmuş, ithalat hızla artmış, ihracat yavaşlamış ve dış ticaret açığı önemli bir boyuta ulaşmıştır. Hızla bozulan iç ve dış dengeler 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır.²⁴ Türkiye'de 1993 yılı sonlarında giderek ağırlaşan ekonomik bunalıma ciddi önlemler getirilmesi genel yerel seçimler nedeniyle ertelenerek seçim sonrası 5 Nisan 1994'te istikrar önlemleri açıklanmıştır.

²⁰ KAZGAN Gülten, *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1995, s.228

²¹ KARABULUT, a.g.e., s.128

²² ÇAPRAZ, a.g.e., s.183

²³ TOPRAK, a.g.e., s.168

²⁴ TOKGÖZ, a.g.e., s.242

3.1.1.2. 5 Nisan 1994 Kararlarının Niteliği ve Amaçları

Türkiye’de 5 Nisan 1994 İstikrar Önlemlerinin alındığı ekonomik ortamın en belirgin niteliği; mal, para ve döviz piyasalarının serbest bir şekilde işlemesi olarak tanımlanabilir.²⁵ 5 Nisan Kararları, kısa vadeli hedefler için şok tedavi öngören ortodoks özellikli, uzun vadeli hedefler için aşamalı çözümler gerektiren heterodoks politikalar içeren karma tedbirlerden oluşmaktadır.²⁶ Program, özellikle nominal para miktarının kontrolünün ve kamu harcamalarındaki kısıntıları içermesiyle ortodoks, parasal ve mali kısıtlamalara gidilirken maaşlarda fazlaca bir artışa yer vermemesiyle de heterodoks bir istikrar programı niteliği taşımaktadır.²⁷

5 Nisan Ekonomik Önlemler Uygulama Planının amacı, 24 Ocak Kararlarının tipik özelliklerini taşımaktadır.²⁸ Kararlar, belli bir ölçüde de olsa IMF ile yapılacak anlaşmalar (stand-by) çerçevesinde düzenlenmiş.²⁹ Türkiye IMF programına benzer bir programı kendiliğinden uygulamaya koymuştur.³⁰

Bu çerçevede uygulamaya konulan 5 Nisan İstikrar Programının amacı; enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lirasına istikrar kazandırmak, ihracatın artışı hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeterek sürdürülebilir bir temele oturtmak olarak ifade edilmiştir.³¹ Ayrıca kararların belirli konulara ait diğer amaçları kararların ilgili paragrafında şöyle açıklanmaktadır.³²

- Bu Programla bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması amaçlanırken, diğer taraftan istikrarı sürekli kılacak yapısal reformlar da gerçekleştirilecektir.
- Gelirlerin, ekonominin rekabet gücünü dikkate alan ve verimli istihdamı destekleyen bir yapıda gelişmesi, istikrarın bir diğer temel unsurudur.
- İstikrarın kalıcı olması, sürdürülebilir bir büyüme ortamına girilmesi, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması ve bu çerçevede

²⁵ PARASIZ İlker, *Kriz Ekonomisi*, Ezgi Yay., Bursa, 1995, s.141-142

²⁶ PARASIZ, *Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze...*, s.378

²⁷ PARASIZ, *Kriz Ekonomisi*, s.188

²⁸ ALPAGO, a.g.e., s.123

²⁹ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.485-486

³⁰ PARASIZ, *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar*, s.376

³¹ KÖSE, a.g.e., s.99

³² KARLUK, *Türkiye Ekonomisi*, s.414-415

yeniden örgütlenmesini gerektirmektedir. Burada temel ilke; sübvansiyon dağıtılan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetilen bir devlet yapısına geçmek olmalıdır.

- Bu Program çerçevesinde kısa vadede toplumun her kesiminin gücü oranındaki fedakarlık göstermesi gerekmektedir. Bu fedakarlığın gösterilmesi ve toplumun bütün kesimlerince desteklenmesi Programın başarısı için temel şart olarak belirlenmektedir.

24 Ocak kararlarının uzun vadeli hedefleri, 5 Nisan İstikrar Önlemlerinin içeriğinde yer almaktadır. Bunun nedeni de 1986'da temel hükümet politikaları haline getirilen KİT'lerin özelleştirme politikasının bir sonucu olarak KİT'lerde üretkenliğin, verimliliğin ve karlılığın artırılması amacı ile yapılan çalışmaların terkedilmiş olmasından kaynaklanan yapısal sorunların ağır faturalara sebep olmasıdır.³³ Ayrıca 5 Nisan Kararlarının yer aldığı kitapçığın "Sonuç" bölümünde " Uygulanan bu Programla, istikrarlı bir ortamda üretim gücünü uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek şekilde geliştirmesi hedeflenmektedir."³⁴ İfadesi kullanılmaktadır. Aslında, bu ifadeler Türkiye Ekonomisinin, dışa açılma sürecinde en hayati ve birinci öncelikli sorunu olan küresel rekabet gücünün, 24 Ocak Kararlarından 14 yıl gibi bir zaman geçmesine rağmen henüz gerçekleştirilemediğinin itirafı niteliğindedir. Küreselleşen dünyanın ekonomik yapısı değişmediği ve küresel rekabet gücü unsurları makro ekonomik ve işletme bazlı olarak kazanılamadığı sürece Türkiye'de kronikleşen krizler önlenemeyecek ve aşılamayacaktır.

3.1.1.3. 5 Nisan 1994 Kararları ve Alınan Önlemler

"Ekonomik Önlemler Uygulama Planı" kitapçığında yer alan önlemler iki bölümde toplanmıştır. İstikrar programı ve yapısal önlemler. İstikrar programının kapsadığı önlemler şöyle sıralanmaktadır:³⁵

- Kamu gelirlerini artıran kamu giderlerini kısyan ve kamu borçlanma gereğini aşağıya çeken önlemler,

³³ ÇAPRAZ, a.g.e., s.186

³⁴ TOKGÖZ, a.g.e., s.244

³⁵ TOKGÖZ, a.g.e., s.243

- KİT'lerin zararlarını aşağıya çeken önlemler,
- Özel sektör ve işçi kesimine yönelik bir fiyat ve ücret disiplini getiren önlemler,
- Döviz piyasalarında güven ve denge sağlayacak önlemler,
- Para piyasalarında istikrarı sağlayacak yönde Merkez Bankasının denetim gücünü artıracak önlemler,
- Sermaye Piyasasına güven ve derinlik kazandıracak önlemler,
- İhracatı ve döviz kazandırıcı faaliyetleri özendiren önlemler

Yapısal düzenlemelerin özünü KİT'lerin özelleştirilmesi konusu oluşturmaktadır.³⁶ Ayrıca kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyon, yerel yönetimlere ilişkin idari ve mali düzenlemelere ile sosyal güvenlik kuruluşları reformu, vergi reformu ve tarımsal destekleme politikaları ile ilgili önlemler alınacaktır. Bu bağlamda 5 Nisan Kararları çerçevesinde 5 Nisan ve aha sonrasında uygulamaya konulan başlıca önlemler, ana başlıklar altında şu şekilde özetlenmektedir:³⁷

- TL'sı %39 oranında dış değer kaybına uğramıştır.
- 5 Nisan'da TL'nı cazip hale getirebilmek için Hazine Bonosu, Tahvil ve Repo gelirlerinden alınan %5 vergi kaldırılmıştır.
- Bankaların topladıkları para üzerinden devlete vermek zorunda oldukları munzam karşılıklar sıfırlanmıştır.
- VDMK ve döviz hesaplarına %22 disponibilitate zorunluluğu getirilmiştir.
- Bankaların faiz oranlarındaki değişikliği iki gün önceden Merkez Bankasına bildirme zorunluluğu kaldırılmıştır.
- Bir defalık ek vergiler (ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi ve ek taşıt vergisi) getirilerek 70 trilyon liralık gelir hedeflenmiş ve vergi iadesi sistemi yıllığa dönüştürülmüştür.
- Döviz kurları serbest bırakılmış, Merkez Bankasının kur belirleme sistemi değiştirilmiştir. Kurlar 10 bankanın verilerine göre belirlenmeye başlanmıştır.

³⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.486

³⁷ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s.415-416

- TL cinsinden tasarruf mevduatı ve Döviz Tevdiat Hesaplarının sigorta kapsamı 50 milyondan 150 milyon liraya çıkarılmış, daha sonra mevduata sınırsız güvence getirilmiştir.
- 10 yıl aradan sonra ilk defa IMF ile stand-by anlaşması yapılmıştır. IMF Direktörü Michael Candessus Mayıs ayında Türkiye'ye 713 milyon dolar kredi verebileceklerini açıklamıştır.
- Hazine, Haziran ayında, %50 net faizli (yıllık %406 faizli) 10 trilyon liralık 3 ay vadeli bono satışa çıkarmış, bonoların iki saatte tükenmesi üzerine Hazine dört defa bono satmıştır.
- KİT ve TEKEL ürünleri çok büyük oranlarda pahalılaştırılmıştır. Bu çerçevede şeker %50-62, Tekel ürünlerine %70-100, çaya %64.2-72.7, THY'na %47-53.3, akaryakıtta %45.9-90 zam yapılmıştır.
- Akaryakıtta ilişkin kesintiler, %10'dan %25'e yükseltilmiştir.
- Kamu kuruluşlarının paralarını, Merkez Bankasında yada Ziraat Bankası dışında tutulması kararlaştırılmıştır.
- Hükümet, Akaryakıt Tüketim Vergisini 300 puana kadar artırma yetkisini almıştır.
- Maktu harçlar %100 oranında, nispi harçlar ise %20 oranında arttırılmıştır.
- Hazine'nin Merkez Bankası'ndan alacağı avansa sınır getirilmiştir.
- Temmuz ayında 31.12.1993 tarihi itibarıyla 50 milyon TL ve üstü vergi borcu bulunan ve borcunu 1.7.1994 tarihine kadar ödemeyenler, 15 Temmuz'da teşhir edilmeye başlanmıştır.
- 1995 yılının ilk günlerinde bankaların karşılık oranları arttırılmış, böylece Hazine'ye 30 trilyon TL'lık ek kaynak sağlanması hedeflenmiştir.

3.1.1.4. 5 Nisan1994 Kararlarının Makro Ekonomiye ve İşletmelere Etkileri

Hükümetin 5 Nisanda bir önlemler paketi hazırlamasına rağmen uygulamaya koyduğu önlemlerin daha sınırlı kaldığı gözlenmektedir.³⁸ 5 Nisan Kararlarının nispeten sıkı bir şekilde uygulandığı 1994 yılı içerisinde dış ticaret açıkları bir önceki yıla göre %73.4 oranında azalarak 5.2 milyar dolara inmiş, 1994 yılında ihracat bir önceki yıla göre %18 artarak 18.1 milyar dolar, ithalat ise %21 azalarak 23.3 milyar dolar olarak

³⁸ TOPRAK, a.g.e., s.165

gerçekleşmiştir. İşsizlik oranlarında da 1999 yılına kadar azalma trendi sağlanabilmiştir.³⁹

5 Nisan kararlarını, amaçlanan hedeflere ulaşmasındaki kısmi başarısına rağmen, ekonomide istikrarı sağlayamadığı ve yapısal değişikliği gerçekleştiremediği için başarılı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Döviz kurunun tek çapa olarak belirlenmesi, nitelik gücünü kazanamamış ekonominin rekabet gücünü azaltmış, ödemeler dengesi kötüleşmiş ve sonuçta istikrar politikası başarısızlığa uğramıştır.⁴⁰

5 Nisan İstikrar programı, gerek yapısal reformlara gerektiği şekilde yer verilmemesi, gerekse KİT ürünleri fiyatlarını dondurma gibi sorunu daha da artırıcı uygulamalar gidilmesi nedeniyle piyasalar tarafından güvenle karşılanmamıştır.⁴¹ Bu bağlamda, 5 Nisan 1994 İstikrar Programı⁴² hedeflerine ulaşma performansı bakımından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

- 5 Nisan istikrar programı GSMH'da %6'lara varan bir düşme pahasına piyasalardaki "yangını" durdurabilmiştir.
- Program yapısal hedefleri gerçekleştirmede başarılı olamamıştır.
- Program uygulamasını takip eden yıllarda yıllık enflasyon oranı %70-%80'lerde seyretmiştir.
- Kamu kesimi gelir-gider dengesizliği, vergi yasalarındaki düzenlemeye karşılık giderek derinleşmiştir.
- Kamu harcamalarında hizmetleri aksatmayacak biçimde tasarruflara gidilmesi sağlanamamıştır.
- Konsolide bütçe gelirlerinin %40'tan fazlası(1996-1999) kamu borçları faizlerinin ödenmesi için tahsis edilmiştir.
- Özelleştirmede tatmin edici bir mesafe alınamamıştır.
- Sosyal Güvenlik Yasası programdan 5.5 yıl sonra, Ağustos 1999'da çıkartılabilmektedir.

³⁹ ALPAGO, a.g.e., ss.125-126

⁴⁰ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, ss.417-418

⁴¹ KARABULUT, a.g.e., s.129

⁴² ŞAHİN, a.g.e., ss.226-227

- Yerel yönetimlere mali özerklik ve etkinlik kazandırılması, Tarımsal Destekleme Politikasının yeniden düzenlenmesi, dış ticaret bilançosu açıklarının küçültülmesi gibi sorunlar devamlılığını korumuştur.
- Hazırlanan program bütünüyle uygulanamamıştır
- Kriz gündemden düşürülemedi, IMF'ye bağımlı ekonomi devam etmiştir

1994 yılı sonunda IMF tarafından konulan konsolide bütçe açığı hedefi %50'lik bir farkla gerçekleştirilememiştir. (Tablo 3.3) Ayrıca, program çerçevesinde 3'er aylık hedefler gerçekleştirilmesine rağmen 6 ve 9'ar aylık hedefler gerçekleştirilemeyince IMF stand-by çerçevesinde taahhüt ettiği kredinin bir bölümünü ödememiştir.⁴³

Tablo 3.3: IMF Performans Kriterleri ve Gerçekleşmeler (1994)

	30 Haz 94		30 Eyl 94		31 Arl 94	
	H	G	H	G	H	G
Konsolide Bütçe Açığı	73.5	61.1	96.3	99.2	109.6	152.2
TEFE (a)	47.6	43.7	3.7	9.0	9.7	21.6
TÜFE (b)	41.1	35.6	4.8	10.9	11.0	23.9
Dolar Kuru (Aylık ort. TL/\$)	35000	31725	35700	33895	38000	37407
MB Rezervleri	-350	812	300	2906	1000	3066
MB Net İç Varlıkları	305.5	271.2	294.5	259.9	293.0	271.9
Emisyon Hacmi	76.9	91.7	81.4	118.1	90.0	120.2
Rezerv Para	139.4	148.1	147.8	184.1	162.2	185.7
MI	150.0	147.3	159.7	205.5	187.3	239.0

Kaynak: KARABULUT, a.g.e., s.129'dan naklen, BAHÇECİ, A., "Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Denetimi", DPT, Uzmanlık Tezi, Temmuz, 1997, s.177

5 Nisan Kararları'nın enflasyonu, döviz kurunu ve kamu açıklarına yönelik şok uygulamaları kararların ertesinde, işletmeler üzerinde olumsuz tesirlerde bulunmuştur. 5 Nisan Kararlarının işletmeler üzerindeki ilk etkileri şöyle sıralanmaktadır:⁴⁴

- Kamu yatırım harcamalarının kısılmaya başlaması en fazla özel sektörü etkilemiştir. Bunun sonucunda da önceki yıllara göre milli gelir gerilemiştir.
- Özel sektör yatırımları da yavaşlama eğilimine girmiştir. Özel sektör yatırım harcamalarının yavaşlamasının ekonomi üzerindeki etkisi stagflasyonu ağırlaştırıcı olmasındır.

⁴³ KARABULUT, a.g.e.,s.129

⁴⁴ PARASIZ, Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze..., ss.388-415

- İstikrar önlemlerinin alındığı dönemde oluşan yeni durum karşısında bankaların ve dayanıklı tüketim malları satan firmaların tüketici kredilerinde büyük bir düşüş gözlenmiştir.
- KİT ve TEKEL ürünlerine yapılan aşırı zamlar nedeniyle enflasyon rekor seviyelere yükselmiştir. Enflasyonun yükselmesi paraya olan talebi artırdığından ve döviz kurunun istikrarını sağlamak amacıyla faiz oranları yükselmiştir. Faiz oranlarının yükselmesi, çarpan aracılığı ile ekonomide üretim ve istihdamın düşmesine neden olmuştur.
- 1994 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren 1995 yılı ikinci üç aylık dönemine kadar gerek GSMH'nın büyüme oranı gerekse ekonominin bütün sektörlerinin büyüme oranı depresyonu andıran eksi değerler almışlardır.
- İmalat sanayi üretim endeksi 1994 Şubat ayından itibaren hızla gerilemeye başlamış ve bu gerileme Temmuz 1994'te %-17.4'le doruğa çıkmıştır. En olumsuz etkilenen sektör ise otomotiv sektörü olmuştur.(Tablo 3.4)
- Kararlara bağlı olarak ortaya çıkan iç talep yetersizliği imalat sanayi kapasite kullanım oranlarının düşmesine neden olmuştur. (Tablo 3.5)

Tablo 3.4:İmalat Sanayi Üretim Endeksi
(Bir Önceki Yıla Göre % Değişim)

	1992	1993	1994
Ocak	21.5	6.7	8.1
Şubat	4.6	5.5	-3.0
Mart	-2.1	-0.5	-0.5
Nisan	7.5	15.9	-11.5
Mayıs	-2.2	5.0	-18.1
Haziran	11.1	9.3	-12.6
Temmuz	5.0	11.2	-17.4
Toplam	5.8	7.5	-8.2

Kaynak: PARASIZ İlker, Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yay, Bursa, 1998, s.407

Tablo 3.5: İmalat Sanayi Kapasite Kullanımı (%)

	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos
Kamu	85.8	72.2	82.2	74.4	78.3	78.4	84.6	82
Özel	81.4	79.5	71.2	69.6	63.7	63.5	61.3	69
Toplam	83.1	76.5	75.5	71.4	69.5	70.0	71.0	74

Kaynak: PARASIZ, Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze..., s.410

3.1.2. GÜNEYDOĞU ASYA KRİZİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

1970'li yıllardan bu yana, dünya genelinde Asya ülkelerinin oldukça yüksek bir ekonomik gelişme performansı gösterdikleri gözlenmektedir. Literatürde "Asya Mucizesi" olarak adlandırılan bu durum; dışa dönük büyüme, makro ekonomik istikrar, eğitimin artan önemi ve teknolojik gelişme gibi faktörlerle açıklanmakta ve devletin ekonomiye yönlendirici, düzenleyici ve denetleyici yöndeki müdahaleleri ile finansal gelişme ve ekonomik kalkınmanın hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesinde öncü bir rol üstlenmesini ifade etmektedir.⁴⁵

Asya ülkeleri, bu dönemde ithal ikamesine dayalı sanayileşme sürecini kısa sürede tamamlamış ve elde ettikleri yüksek oranlı tasarrufları imalat sanayinin yatırımlarında kullanarak, küresel normlu üretim ve işletmecilik faaliyetlerine destek sağlamışlardır. Küresel normlu sanayi üretimi ve ihracatı ekonomik kalkınmanın temel motoru olmuştur. Ayrıca makro ekonomik istikrarın sağlanmasına büyük önem verilmiş ve bu amaçla enflasyonist politikalarından kaçınılarak reel faiz oranlarının ve reel döviz kurunun aşırı ölçüde dalgalanması önlenmiş ve kamu kesimi dengesiyle cari işlemler dengesinin çok fazla bozulmamasına özen gösterilmiştir.⁴⁶

Tüm bu olumlu gelişmelerin istikrarlı bir şekilde devamlılığını sağlayan olgu da, başlangıçta eğitime önem verilerek eğitim kalitesinin dünya standartlarına çıkarılmış olmasıdır. Beşeri sermaye yapılan yatırımların artırılmasıyla, nitelikli işgücünün ve verimliliğin artması sağlanmıştır. Bununla birlikte ithal edilen teknoloji çok kısa sürede içselleştirilerek etkinlik ve verimlilikte dünya standartlarının üzerine çıkmıştır. Asya mucizesinin gerçekleştirilmesinde devletin, kalkınmanın finansmanında öncü rol üstlenmesi, bu amaca yönelik olarak yönlendirici, düzenleyici ve denetleyici rolünü de unutmamak gerekir. Tablo 3.6'da yer alan veriler de Asya mucizesini açıklar niteliktedir

1990'lı yıllarda ekonomik anlamda ve özellikle finansal küreselleşmenin hız kazanması spekülasyon sermayenin, güçlü ve istikrarlı yapılarından dolayı riskin az olduğu Güneydoğu Asya ülkelerine yönelmesine neden olmuştur. 1990 yılların ikinci

⁴⁵ ESER Kadir-BELET Halise N., "Yeni Bir Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinden Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılabilecek Dersler", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y: 15, S:173, Ağustos 2000, s.72

⁴⁶ ESER, a.g.e., s.72

yarısında bazı sorunlar yaşıyan Asya ülkelerinin henüz bu sorunlarını aşmadan çok hızla hareket eden spekülâtif sermaye akımlarına maruz kalmaları Güneydoğu Asya Krizinin ve olumsuz etkilerinin doğmasına temel teşkil etmiştir.

Tablo 3.6: Asya Mucizesine İlişkin Bazı Göstergeler

Ülkeler	1960-90 GSMH Büyüme Har/ Hızı (%)	1970-85 TFV Artış Hızı (%)	1965-80 Enflasyon Oranı(%)	1950-90 İhracat Artış Hızı(%)	1989 Eğitim GSMH
G. Kore	8.9	1.4	18.4	28.0	3.6
Singapur	8.5	0.1	5.1	11.6	3.4
Hong-Kong	9.5	2.5	8.1	15.0	2.8

Kaynak: ESER Kadir-BELET Halise N., “Yeni Bir Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinden Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılabilecek Dersler”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y: 15, S:173, Ağustos 2000, s.72

3.1.2.1. Güneydoğu Asya Krizinin Temel Nedenleri

1990-96 arasında Asya ülkelerinin tümünde geleneksel içsel ve dışsal makroekonomik koşullarda krize yönelik bir yapının oluşmadığı görülmekteydi.⁴⁷ Hatta bu ülkelerin enflasyon oranları ve kamu açıklarının düşük olması, IMF tarafından neo liberal politikaların başarıları konusunda dünyaya örnek olarak gösterilmektedir⁴⁸

Uluslararası koşullara bakıldığında da ABD ve Japonya’da faiz oranları düşük, Japonya hariç gelişmekte olan ülkelerde büyüme yüksekti. Dünya mal piyasaları istikrarlı iken, dünya ticaret hacmi de büyüme eğilimindeydi. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde 1996 yılında Tayland’da dolara bağlanan “baht”la ilgili olarak, ihracattaki düşme, cari açıklarda artma, şişen gayrimenkul fiyatlarındaki düşmeye bağlı olarak, bazı finans şirketlerinin zor duruma düşmesiyle de devalüasyon beklentisi artı.⁴⁹

Merkez Bankası’nın kuru tutma girişimi için piyasaya yaptığı yoğun müdahaleler ve şirketleri desteklemek için likidite vermesi, sermayenin kaçmasına ve uluslar arası rezerv kayıplarına yol açtı. 1997 Temmuzunda sabit kur kaldırılıp baht

⁴⁷ YAY-YILMAZ, a.g.e., s.35

⁴⁸ ÇELEBİ Işın, “Güneydoğu Asya Krizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:144, Mart 1998, s.9

⁴⁹ YAY-YILMAZ, a.g.e., s.35

devalüe edildi.⁵⁰ Baht'ın devalüe edilmesiyle birlikte Güneydoğu Asya bölgesinde finansal bir panik yaşandı. Bu panik kısa sürede birçok Güneydoğu Asya ülkesine de sıçradı. Endonezya, Malezya, Filipinler bu gelişmelere karşılık dolara sabitlenen yerel paralarını dalgalanmaya bıraktılar.

Krizin ortay çıkış şekli ve Asya ülkelerinin yetersiz finansal yapısı da göz önüne alındığında krizin finansal nitelikli bir kriz olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu görüş krizi açıklamada tek başına yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, Asya ülkelerinin krize girişini, bu ülkelerde 1980'li yıllarda uygulanan ithal ikamesi/ ihracatı teşvik temeline dayanan dış ticaret politikaları ve sonrasında 1990'lı yıllarda finansal liberalizasyona bağlı olarak uygulanan ihracata yönelik sermaye ithaline dayalı modeller çerçevesinde incelemek krizin temel nedenlerine ulaşmada daha yararlı olacaktır.

Asya ülkelerinde güçlü devlet yatırım ve müdahalesine dayalı ithal ikameci/ ihracatı teşvik temelinde gelişen dış ticaret politikası, 1980'li yıllarda yüksek büyüme hızları ve yüksek ihracat performansı sağlamasına karşın zaman içinde birikimli bir biçimde ülke içi kaynakların dağıtımını etkin olarak sağlayamamış ve dolayısıyla ülke içi kaynakları dışa yönelterek krizin temel dinamiğini oluşturmuştur. Asya mucizesini krize sürükleyen dinamikler şu şekilde sıralanmaktadır:⁵¹

- 1980'li yıllarda uygulanan ithal ikameci/ ihracatı teşvik sistemine dayalı politika ülkelerin ihracat ve ithalat artışına neden olmasına ve ticaret dengesindeki iyileşmelere karşın bu ülkelerin mevcut üretim ve dış ticaret yapılarında çok fazla bir değişim yaşanmamıştır.
- Mal örüntülerinde çeşitlenme oluşturulmamış, dış ticaret ağırlıklı olarak metal üretimi temelinde sürdürülmüştür.
- Ticaret, daha çok kendi aralarında ve ABD ve Japonya arasında sıkışan bir yapıya sahiptir.
- 1980'li yıllarda ihracatın birim başına getirisi düşük tutarak ve daha çok miktarı artırarak ihracat yapmışlardır. Birim başına getiri oranları düşük ihracat bu ülkelerin yaptıkları ticaretten zenginleşmelerinden çok yoksullaşmalarına neden olmuştur.

⁵⁰ YAY-YILMAZ, a.g.e., s.35

⁵¹ BAKIRTAŞ Tahsin ve Diğerleri, "Asya Krizine Farklı Bir Yaklaşım: Mevcut İktisat Paradigmasının Çöküşü", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:160, Temmuz 1999, s.27-40

- 1990'lı yıllarda küresel finansal hareketlerin ülke içine çekilmesi için uygulanan düşük ücret, deflasyonist politikalar ve aşırı değerlenmiş kur politikaları ihracat ürünlerinin birim başına getirisini artırarak ihracatın düşmesine neden olmuştur.

Asya ülkelerinin, dış ticaret dengelerinin bozulmasında diğer önemli etken, 1994 krizinden sonra avantajlı konuma gelen Meksika ve 1990'lı yıllardan sonra hızla gelişen Çin'in ihracat rekabetidir. Çin Güneydoğu Asya ülkeleri ile benzer sektörlerde ihracat yoğunlaşmasına giderek aynı pazarları hedef almaktadır. Benzer bir rekabet de Latin Amerika'dan gelmiştir. 1994 Meksika krizi bölge ülkelerin paralarının değer kaybetmesi nedeniyle dünya pazarında öne çıkan bu ülkeler Asya ülkelerinin ihracatını olumsuz yönde etkilemişlerdir.⁵²

Ayrıca G7 denilen ülkelerdeki sıkı para politikalarından kaynaklanan talep azalması da bu ülkelerin ihracat performanslarını olumsuz etkilemiştir. Örneğin Tayland'ta ihracat artış hızı 1995'te %23'ten 1996'da %3.5'e Malezya'da %25'lerden %5'lere gerilemiş ve doğrudan yabancı sermaye Çin'e kaymıştır.⁵³ Tüm bu olumsuz gelişmeler Güneydoğu Asya ülkelerinde 1990'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlayan cari işlem açığı sorunu ortaya çıkarmaya başlamıştır. Bu ülkelerin eski ekonomik düzeylerini yakalayabilmeleri de daha fazla yabancı sermaye ihtiyacına neden olmuştur

1990'lı yıllarda, IMF politikalarına dayanılarak Asya ülkeleri sermaye ithaline dayalı ihracat politikasına bağlı olarak sermaye hareketlerini serbestleştirmişler ve yabancı sermaye yatırımlarının getirisini artıran yüksek faiz ve sabit kur politikaları uygulamışlardır. Böylece bu ülkelere akan sermayenin niteliği önemli ölçüde değişmiştir.⁵⁴ 1990 sonrası yaşanan hızlı büyüme, uluslararası sermaye açısından bölgeyi karlı bir yatırım alanı olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.⁵⁵

Döviz kurlarının aşırı değerli tutulması ile giderek kısa vadeli sıcak para girişine bağımlı hale gelen ülkelerde cari işlem açıkları dış ticarete yaşanan olumsuzluklara da

⁵² KARABULUT, a.g.e., s.121

⁵³ EMİL Ferhat, "Güneydoğu Asya Krizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:144, Mart 1998, s.19

⁵⁴ DEMİR, a.g.e., 135

⁵⁵ YELDAN Erinç, "Doğu Asya Krizinin Etkileri Üzerine Bir Makroekonomik Genel Denge Modelinin Sonuçları", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:146, Mayıs 1998, s.10

bağlı olarak daha da artmaya başlamış,(Tablo 3.7) bu da özel sektörün dış borç stoklarını genişletmiştir.⁵⁶ Zira, bu ülkelere son zamanlarda akan fon akımları ağırlıklı olarak özel sektör kaynaklıdır. Bu sermaye akımlarının dinamiğine bakıldığında fonların büyük ölçüde portföy yatırımı, dış borçlanma ve bankacılık sektörü aracılığı ile geldiği görülmektedir (Tablo 3.8). Ayrıca krize giren ülkelerin cari işlem açıkları GSMH'nın %5'ni oluştururken, bu ülkelere giren sermaye akımlarının GSMH'nın %6-7'lik kısmını oluşturarak fazla rezerv oluşturması dikkat çekicidir⁵⁷.

Tablo 3.7: Güneydoğu Asya Ülkelerinde Cari İşlem Açıkları (1995-96)

Ülkeler	1995	1996
Endonezya	-3.2	-3.4
G. Kore	-1.8	-4.8
Malezya	-8.4	-5.0
Singapur	-4.4	-4.7
Tayland	-7.9	-7.9

Kaynak: KARABULUT, a.g.e., s.121'den naklen, NIXON F.-WALTERS B. "The Asian Crisis: Causes and Consequences", The Manchester School, Vol. 67 No:5 1999, s.501

Tablo 3.8: Uluslararası Bankaların Asya Ülkelerine Açtığı Borçların Yapısı

	Toplam Bankalar					Kamu	Özel Sektör	Kısa Vadeli
	1995 Sonu							
Endonezya	44.5	8.9	6.7	28.8	27.6			
Malezya	16.8	4.4	2.1	10.1	7.9			
Filipinler	8.3	2.2	2.7	3.4	4.1			
Tayland	62.8	25.8	2.3	34.7	43.6			
Kore	77.5	50.0	6.2	21.4	54.3			
TOPLAM	209.9	91.3	20.0	98.4	137.5			
	1996 Sonu							
Endonezya	55.5	11.7	6.9	36.8	34.2			
Malezya	22.2	6.5	2.0	13.7	11.2			
Filipinler	13.3	5.2	2.7	5.3	7.7			
Tayland	70.2	25.9	2.3	41.9	45.7			
Kore	100.0	65.9	5.7	28.3	67.5			
TOPLAM	261.2	115.2	19.6	126.0	166.3			

Kaynak: YELDAN Erinc, "Doğu Asya Krizinin Etkileri Üzerine Bir Makroekonomik Genel Denge Modelinin Sonuçları", İşletme ve Finans Dergisi, Y:13, S:146, Mayıs 1998, s.10

⁵⁶ ESER-BELET, a.g.m., s.74

⁵⁷ EMİL, a.g.e., s.20

Bu gelişmeler çerçevesinde Asya ülkelerine akan sermayenin 1990'da 25 milyar dolar iken, 1996'da 142 milyar dolara fırladığı görülmektedir.⁵⁸ Ancak böyle bir durumda özel sektör, kısa vadeli sermayeyi reel üretim ve döviz kazandıran faaliyetler yerine genellikle, gayri menkul ve benzeri spekülasyon alanlarında yatırıma yöneltmiştir.⁵⁹ Krizin patlak verdiği bütün ülkelerde aşırı ve yapay olarak yükseltilmiş gayrimenkul fiyatları, spekülasyon talebin tırmandırdığı hisse senedi değerleri görülmektedir. Devlet garantisi altındaki denetimsiz banka ve diğer mali kurumlar kısa vadeli dış borçlanmayla spekülasyon talebin yatırımlarına cazip bir getiri sağlayacağı düşüncesiyle bu tür gayrimenkul projeleri finanse etmişlerdir. Projelerin sayısındaki hızlı artış arzı kısıtlı olan arsa fiyatlarını aşırı yükselterek proje maliyetlerinin artmasına neden olmuştur.⁶⁰ 1993-96 yılları arasında ticari banka bilançoları incelendiğinde dış aktif artışları %7 iken, dış yükümlülüğün %12 civarında olduğu görülmektedir.⁶¹

Projelere yönelik olarak beklenen talep gelmeyince sarsılan ilk yatırımcıları devlet kurtarmıştır. Ancak diğerleri için devletin desteği kalmayınca gayrimenkul değerleri ve borsalar ani düşüşe geçerek borçların geri ödenmesinde güçlüklerle, banka kayıplarına ve iflaslara neden olmuştur.⁶² Bazı ülkelerin kısa vadeli borçlarının, sermayenin spekülasyon alanlarında değerlendirilmesine bağlı olarak geri ödenememe riskinin ortaya çıkması sermaye akımlarının yönünü dışarıya yönlendirerek sermaye kaçışını başlatmıştır.⁶³ Bu durum ülke parasının değer kaybetmesine ve operasyonlarını dış borçla finanse eden sanayi, bankaları ve borsayı krize sürüklemiştir.⁶⁴

Görüldüğü üzere Güneydoğu Asya ülkelerinde patlak veren krizin odak noktasında kısa vadeli yabancı sermayenin reel üretimde değerlendirememesi yatmaktadır. Ancak sorunun gerçek noktasını sermayenin reel üretim alanında değerlendirilemeyişinin nedenleri oluşturmaktadır.

⁵⁸ ERKAN Hüseyin, "Güneydoğu Asya Krizi ve Krizin Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S: 144, Mart 1998, s.27

⁵⁹ YELDAN, a.g.m., s.10

⁶⁰ KOZLU Cem, *Türkiye Mucizesi İçin... Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, T. İ.B. Kültür Yay., No:335, 5.Baskı, Ankara, 1999, s.391

⁶¹ EMİL, a.g.e., s.21

⁶² KOZLU, a.g.e., s.392

⁶³ ESER-BELET, a.g.m., s.74

⁶⁴ KOZLU, a.g.e., s.392

Sermayenin reel üretimde değerlendirilemeyişinin temel nedeni ihracat alanında yaşanan olumsuzluklarda yatmaktadır. İhraç ürünlerinde mal ve pazar çeşitlemesinin kısıtlı kalması, pazar talebinin daralması ve bu alanlara giren rakipler karşısında değerli döviz kuru dezavantajına bağlı olarak gerilemeler yaşanmıştır. Bu durum cari işlem açıklarının artışına neden olmuştur. Aslında, döviz kurunun bu ülkelerce dolara bağlanması ihracatla ilgili sorunlar ortaya çıkınca dezavantajlı konuma gelmiştir. Çünkü, bu ülkeler sermaye ithaline yönelik ihracatı teşvik politikalarında ithalatı ucuza gerçekleştirip, Sahip olunan üretim teknolojileri ve güçlü beşeri sermayeleriyle küresel normlu kaliteyi yakalayarak rekabet gücü oluşturmaya çalışmışlar ve ihracatı olumsuz etkileyen dünya genelinde yaşanan gelişmelere kadar da başarılı olmuşlardır.

Ayrıca, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için uygulanan yüksek faiz sermayenin daha değerli spekülâtif alanlara kaymasına neden olmuştur. Bunda ithal edilen sermayenin fiziki üretim kapasitesinin ve cari işlem açıkları oranının çok üzerinde seyretmesi de ekili olmuştur. Tüm bu olumsuz gelişmelere bölge ülkelerdeki finansal yapının yetersiz, denetimsiz ve devlet garantisi altında olması ve ekonomide bir takım yapısal değişikliklerin gerçekleştirilememesi krizin finansal alanda ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede Asya krizinin finansal bir kriz oluşu kadar reel bir kriz olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelere giren yabancı kaynakların üretim dışı alanlara yönelik olarak faaliyet göstermesi ve bu ülkelerde son dönemlerde azalan verimlilik ve üretim artışlarının önceki dönemlere göre yavaşlaması hatta durması sonu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yapının aşırı değerlenmiş döviz kuru ve son dönemlerde artan ihraç edilen malların birim başına getirisi ile birleşince reel ekonominin kötüleşme süreci başlamış ve bu süreç finansal boyutlu bir kriz olarak yansımıştır.⁶⁵

3.1.2.2. Güneydoğu Asya Krizinin Türkiye'ye Etkileri

Asya krizi Türkiye'de dış ticaret ve mali sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. Dış ticarete yönelik olumsuzluk iki şekilde yansımıştır. Özellikle kriz sonrasında Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan yüksek oranlı devalüasyonlar Türkiye'nin AB ve

⁶⁵ BAKIRTAŞ ve Diğerleri, a.g.m., s.29

özellikle de ABD'ye olan ihracatında başta tekstil olmak üzere önemli daralmalara neden olmuştur. Tekstil sektöründeki bir çok işletme ucuz ve kaliteli ürünlerle gerek iç ve gerekse dış pazarlarda rekabet edemediğinden kapanmış yada kapanma aşamasına gelmiştir. Demir çelik sektörünün ihracatı ise bölgedeki ithalatın genelde azalması nedeniyle önemli azalmalar gözlenmiştir.⁶⁶ Dört kriz ülkesine yönelik demir çelik ihracatının toplam demir çelik ihracatındaki payı 1994'te %65.9, 1995'te %56.0 ve 1996'da %42.3'tür. Asya ülkelerine yapılan toplam ihracat içinde demir çelik sektörünün payı ise aynı yıllarda sırasıyla %74.5, %58.3, %53.8 olarak gerçekleşmiştir. Bunda, bölge ülkelerinde gerileyen inşaat faaliyetleri ve alt yapı projelerinin büyük etkisi görülmektedir.⁶⁷

Ayrıca, kriz Türkiye'nin üçüncü ülke pazarlarına yönelik ihracatını da olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye'nin OECD ülkelerinde yüksek pazar payına sahip olduğu yaş sebze ve meyve, dokuma, tekstil, hazır giyim sektörlerinde Güneydoğu Asya ülkelerinin de büyük pazar payları bulunmaktadır. Türkiye'nin OECD ülkelerine yönelik ihracatının %52.2'sini oluşturan dokuma hammaddeleri, tekstil, ve hazır giyim sektörlerindeki payı %6.7 iken, paralarını önemli ölçüde devalüe eden Güneydoğu Asya ülkelerinin payı ise %17.5 olmuştur.⁶⁸ Bu gelişmeler çerçevesinde, IMF'nin 1998 tarihli Türkiye, ekonomik memorandumuna göre, Türkiye'de ihracat 12 aylık artış oranına göre, 1996'da %12.1 iken 1997 yılında %9.7'ye ve 1998 yılında da %7.6'ya gerilemiştir.⁶⁹

İhracat yapısında karşılaşılan bu azalan trend aslında, Türkiye'nin Güneydoğu Asya krizinden önemli derecede etkilendiğini göstermektedir. Türkiye'nin cari işlem açıklarında istikrarın yakalanamamasına karşılık, krizin ihracat oranlarında azaltıcı etkiler yapması o dönemde Türkiye'nin uluslar arası piyasalardan, krizin yayılan etkilerine bağlı olarak borç bulmada zorlanması ile birleşmesi, borçlanma maliyetlerini artırıcı bir etki oluşturmuştur.

⁶⁶ ÖZER, a.g.e., s.137

⁶⁷ GEREK Sevgi, *Finansal Küreselleşme ve Türkiye*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., No:1095, Eskişehir, 1999, s.88

⁶⁸ GEREK, a.g.e., ss.88-89

⁶⁹ ÖZER, a.g.e., s.138

3.1.2.3. Güneydoğu Asya Krizinden Çıkarılacak Dersler

Üretim, hatta küreselleşen dünyada küresel rekabet gücüne dayanan normlarda yapılan üretim, gelişmekte olan ülkelerin makro ekonomik dengeleri sağlama ve kalkınma yolunda tek dayanak noktalarını oluşturmaktadır. Sermayenin uluslararası alanda küresel bir yapıya bürünmesiyle, sermaye ithaline dayalı ihracatı teşvik politikalarının tek çıkış yolu da küresel normlarda üretilen bu ürünlerin mutlaka aksamadan ihraç edilmelerine bağlıdır. Bu bağlamda ihracatta ortaya çıkan zaaflar bu politikanın yarardan çok zarar getirmesine neden olmaktadır.

Üretimin ve hedef pazarlarının çeşitlendirilememesi, üretim süreçlerinde ve ürünlerde ortaya çıkan değişimlerin, yeniliklerin içselleştirilememesi, verimliliğin azalması ve hatalı döviz kuru uygulamaları ihracatın azalmasına ve cari işlem açıklarının sorunlaşmasına neden olmaktadır. Bu olumsuz gelişmelerin aşırı üretime neden olması ithal edilen sermayenin reel üretim alanlarının dışında, spekülâtif amaçlarla kullanılmasına, sorunların daha da artarak bir kriz atmosferinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Reel sektör ve finansal sektör, önceliğin reel sektörde olmasına rağmen birbirini tamamlayıcı ve destekleyici özelliğe sahiptir. Güçlü bir reel ekonomik yapı, yine kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kazanılmasını hazırlayan güçlü bir finansal sektöre ihtiyaç duymaktadır.

Geleneksel olarak ödünç alınan fonların reel üretimde değerlendirilmesi söz konusudur. Çünkü para ancak reel üretim sürecinde değerlendirildiğinde kendini artırabilir. Reel üretimi kesintiye uğratan sorunlar üretken yatırımların karlılığını düşürürken, sermaye akışı sağlamak üzere uygulanan politikalar borçlanmayı cazip hale getirmektedir. Hızlı sermaye akışının ülkenin makro ekonomik ve parasal koşulları üzerindeki etkileri de sermayenin reel üretimde değerlendirilmesini güçleştiren etkiler yaratmaktadır. Gelişmekte olan ülke finans piyasalarının serbestleştirilmesinin ve uluslararasılaştırılmasının sağladığı olanakların da kullanılmasıyla, finansal ve spekülâtif yatırımlar, üretken yatırımlara göre giderek daha avantajlı hale gelmektedir. Bu arada, borç olarak verilen fonların,[...] ülkeler arasında hızla yer değiştiren [kısa vadeli yapısı] uzun vadeli üretken yatırımlarda kullanılmaya olanaklarını kısıtlayıcı etkiler taşımaktadır.⁷⁰

⁷⁰ DEMİR, a.g.e., ss.207-208

Ayrıca, devlet garantisine alınan ve gereğince denetlenemeyen bankacılık sektörü de, uluslararası finansal sistemin bir alt birimi gibi çalışarak sermayenin daha fazla getirisine inanılan spekülâtif alanlara kaydırılmasında her türlü riski üzerine almaktadır. Sermaye ithaline dayalı ihracatı teşvik politikalarında görülen dikkat çekici konulardan biri de döviz kurudur. Sermaye ithaline dayalı ihracatı teşvik politikalarında sabit kur üzerinde devalüasyon baskısı oluşturan en önemli etkenin üretim ve ihracat yoluyla sermayenin değerlenememesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.1.3. RUSYA KRİZİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

3.1.3.1. Rusya Krizinin Temel Nedenleri

31 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla, Rusya bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı. Rusya'da oluşturulan yeni yönetim çok kısa sürede piyasa ekonomisine geçme konusunda kararlıydılar. Bu yapısal değişim düşüncesine uygun olarak bir "şok" programı hazırlandı. Şok programının, Rusya ekonomisinin etkin, teknolojik olarak ileri, tüketici egemenliğine dayalı kapitalist bir piyasa ekonomisine dönüştürmesi bekleniyordu.⁷¹

Şok bir programla piyasa ekonomisine girme çalışmaları, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Programın ilk etkisi üretimde büyük bir çöküş, yüksek bir enflasyon, toplumun büyük bir çoğunluğunun yaşam standardında gerileme, kamu hizmetlerinde azalma, suç ve yolsuzluklardaki artış olmuştur. Uzun dönemde ise Rusya ekonomisi sanayisizleşen ve giderek hammadde ihracatçısı olan bir gelişmekte olan ülke konumuna gelme riskiyle karşı karşıya kalmıştır.⁷²

Rusya, hedeflenen piyasa başarısızlıkları nedeniyle IMF desteği ve programı altında bulunmaktaydı. Bu bağlamda Rusya'ya yönelen yatırımlar IMF desteği sayesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak Rusya, vergi istemini reforma tabi tuttuğu için kamu harcamalarını disipline etmeyi ve diğer yapısal reformları sağlayamadığı için Yatırımcılar ciddi kayıplara uğramıştır. Buna bağlı olarak IMF desteğini çekince de Rusya krize girmiştir.⁷³

⁷¹ ESEN Oğuz, "Rusya Krizi: Geçmişe Kısa Bir Bakış", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:150, Eylül 1998, s.67

⁷² ESEN, *Rusya Krizi...*, ss.69-70

⁷³ GEREK, a.g.e., ss.84-85

Sermaye hareketliliğinin serbestliği ve IMF desteği ile ülkeye akan sermaye akımları 1997'de dışarıya kaçmaya başladı. Bunun başlıca nedeni, Güneydoğu Asya krizi ve petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda ihracatın azalması ve ödemeler dengesi üzerinde baskı oluşturmaya idi. Dışsal şok Rusya'nın ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilerken bütçeyi borçlanma ile finanse eden hükümetin Ruble'nin istikrarını koruma çabası, kamu kağıtlarının değerinin çok düşmesine neden oldu. Yabancı yatırımcılar IMF'nin desteğini çekmesiyle de, hem kamu kağıtlarını hem de Ruble satışlarını artırdılar. Bu olumsuz gelişmeler sonucunda, 1998'de Rusya, hem devalüasyona gitti hem de bankaların borçlarını tek taraflı olarak ödeyemeyeceğini ilan etti.⁷⁴

3.1.3.2. Rusya Krizinin Türkiye Üzerine Etkileri

Güneydoğu Asya krizinin etkileri henüz geçmemişken, Rusya'da yaşanan krizin etkileri nedeniyle Türkiye'den sermaye çıkışı gözlenmiştir. Bunun sonucunda Hazine ihale faizleri genel düzeyi ve dolayısıyla faizler genel düzeyi önemli ölçüde yükselme eğilimine girmiştir. Daralan ekonomide azalan fonların da büyük bir bölümünün kamu tarafından kullanılması özel sektöre akan fonlarda ve dolayısıyla özel sektör yatırımlarında dışlama etkisi oluşturmuştur.⁷⁵

Asya krizinin üzerine, Rusya'da yaşanan ekonomik ve siyasi kriz, Türkiye'deki borsaları bir borsa krizi oluşturacak ölçüde etkilemiştir... Ayrıca kriz bu ülkeye olan ihracatı da olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya Federasyonu'na yapılan ihracat, 1992 yılında 442 milyon dolarlık değerden %365 oranında bir artışla 1997 yılında 2.1 milyar dolara ulaşmış,[...] ancak 1998 yılı ilk yarısında ihracatın bir önceki yılın aynı dönemine göre %15 azalmıştır... Yıllık 2 milyar dolar civarında kayıtlı ihracat ve yaklaşık 5 milyar dolar civarında bavul ticareti ve 1.5 milyar dolara yaklaşan turizm ve müteşebbis gelirleriyle Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan sağladığı döviz gelirleri 8-10 milyar dolar seviyelerine ulaşmaktadır.⁷⁶

Ayrıca Rusya ile 6 milyar dolar seviyelerinde olan bavul ticaretinin de olumsuz etkilenmesiyle, Federasyon'la önemli düzeylerde gerçekleştirilen ticaret bağlantılarına dayanan döviz gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır.

⁷⁴ YAY-YILMAZ, a.g.e., ss.40-41

⁷⁵ PARASIZ, Enflasyon..., ss.424-425

⁷⁶ GEREK, a.g.e., ss.91-92

3.1.4. KASIM 2000-ŞUBAT 2001 KRİZLERİ

1994'te uygulanan istikrar programının başarısız olmasının ardından⁷⁷ ve 1997 Güneydoğu Asya ile Rusya krizlerinin Türkiye ekonomisi üzerine olumsuz etkileri tam olarak ortaya çıkmadan önce ekonomik dengeleri yeniden kurmak ve 23 yıldan beri yaşanan kronik enflasyonu kalıcı bir şekilde düşürmek için 1998 yılında 3 yıllık bir program uygulamaya konulmuştur. Enflasyonun öncelikli temeli olarak görülen bütçe açıklarının finansman yönteminin hem ekonomik değişkenlere uyarlanması, hem de enflasyonist beklentileri artırması kanalı ile enflasyonu beslemesi, bu programı temelde bütçe açıklarının enflasyonist olmayan yollarla finansmanı olanaklarının öngörüldüğü bir program şekline dönüştürmüştür.⁷⁸ Programı hazırlayanlardan Devlet Bakanı Işın Çelebi'nin, 1998 yılı programının içeriğine yönelik olarak "Türkiye'nin üretim gücünü ve rekabet gücünün artırmak zorundayız. 1998 programı bu içeriktedir" şeklindeki ifadeleri, Türkiye'nin küreselleşme sürecinde yapılması gereken en önemli atılım olan rekabete dayalı üretim gücünün, makro ekonomik ve işletme bazlı olarak 1994 krizinden sonra ve 2000'li yıllara girerken dahi gerçekleştirilemediğini ifade etmektedir.⁷⁹ Ancak, programın ilk dönemleri itibariyle olumlu gelişmelerin izlenmesi umut verici ilerlemeler olarak değerlendirilmiş ve bu süreci daha da iyileştirmek amacıyla IMF ile enflasyon hedeflerinin 1999 yılına ilişkin öngörüsünü de içeren bir Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır.

3.1.4.1. Aralık 1999 İstikrar Programı ve Yaşanan İki Kriz

Türkiye ekonomisi 1999 yılına GSMH'ında %6.1 oranında gerileme yaşayarak girmiş, bu gerileme sonucu ulusal gelir de 1997 düzeyine gerilemiştir. Ayrıca kamu açığı %14 ile en yüksek düzeyine çıkmıştır⁸⁰ Cari işlemler dengesi tehlike sınırından uzak bir yapıda sadece 1.4 milyar dolar açık vermiş, enflasyon ise TÜFE'ye göre %68.8 ve TEFE'ye göre ise %62.9 olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, hükümeti IMF ile Stand-by düzenlemesi imzalamaya yönelten ana etken, ağır iç borç gereksiniminin yol

⁷⁷ KARABULUT, a.g.e., s.130

⁷⁸ PARASIZ, *Enflasyon...*, s.423

⁷⁹ ÇELEBİ Işın, "Güneydoğu Asya Krizi ve Krizin Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:144, Mart 1998, s.10

⁸⁰ EKZEN Nazif ve diğerleri, "Kasım-Şubat Ekonomik Krizlerin Hasar Tespiti", 2001, <http://www.chp.org.tr/bykp/Ekonomi-Hasar-Tespiti.htm/26.09.2002>

açtığı yüksek faizler, dış borç sağlamada karşılaşılan zorlukların artması ve yüksek faizlerin boğduğu ekonomi gibi olgular olmuştur.⁸¹ Zira, Hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %106'ya ulaşmış, yaklaşık 23 yıldır iki haneli yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'nin bu yapısı artık sürdürülemez bir noktaya doğru hızla ilerlemeye yönelmiştir. Bu olumsuz yapıyı aşmaya yönelik olarak IMF stand-by'ı desteğinde hazırlanan programın üç önemli ayağı şöyle sıralanmaktadır:⁸²

- Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması,
- Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur (crawling) uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi,
- Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması

Üç yıl sürdürülmesi konusunda görüş birliğine varılan bu anlaşmanın temel amaçları ise şu şekilde sıralanmaktadır:⁸³

- Enflasyonla mücadelede ciddi önlemlerin alınması, bu çerçevede tüketici enflasyonunun; yapısal reformlarla desteklenen, birbirleriyle tutarlı, güçlü, itibarlı ve süreklilik arzeden mali, gelir, para ve kur politikalarının eş güdümlü uygulanması ile 2000 yılı sonunda %25 2001 yılı sonunda %12 ve 2002 yılında %7'ye indirmek,
- Ekonominin büyüme potansiyelini artırmak,
- Reel faiz oranlarını makul düzeylere düşürmek,
- Ekonomideki kaynakların daha etkin ve adil dağılımını sağlamak,
- Kamu açıklarının azaltılması,
- Özelleştirmeye hız verilmesi,
- Sosyal güvenlik reformunu gerçekleştirmek,
- Kamu mali yönetiminde şeffaflığın sağlanması,
- Vergi politikası ve idaresinde reform,
- Bankacılık sisteminin güçlendirilmesi ve bu alanda düzenlemelere gidilmesi.

Programın bütçe dayanağında vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi ve Hazine'nin iç borçlanma yükünün ve dolayısıyla faizlerin

⁸¹ ONGUN Tuba M., "İstikrar Arayışından Krize: Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C:3, S:2, Güz 2001, ss.2-3

⁸² EĞİLMEZ Mahfi, "Kasım 2000 Krizi Üzerine", [http:// www.mahfiegilmez.nom.tr/kose6.htm/01.10.2002](http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose6.htm/01.10.2002)

⁸³ ALPAGO, a.g.e., s.127

düşürülmesi temel yaklaşım olarak belirlenmişti. Bu yaklaşımı desteklemek amacıyla dış borçlanma artırılarak ve iç borçlanmanın yerine ikame edilecek ve ortaya çıkacak finansman boşluğu artan vergi gelirlerinin yanı sıra dış borçlanma artışı ile doldurulacaktı. Vergi gelirlerinde sağlanacak artış ve dış borçlanmanın, iç borçlanmanın yerine ikame edilmesi sonucunda Hazine'nin iç borçlanma talebi azalacağı için, piyasanın diğer aktörlerine yönelecek fon miktarı artacak ve yurt dışından döviz girişi karşılında oluşturulacak para da piyasaya ek likidite olarak sunulmuş ve böylece piyasada bir likidite sıkışması önlenmiş olacaktı.⁸⁴

Dışa açık bir piyasa ekonomisinde faizler, döviz kurları ve sermaye hareketlerinin önem kazanması noktasında, IMF ile birlikte başlanan ekonomik programda sermaye hareketlerinin serbestliği altında, faizler serbest bırakılmış ve buna karşılık döviz kuruna çıpa atarak döviz kurunu denetleme esas alınmıştı. 2001 yılı Temmuzundan itibaren, Merkez Bankası, genişleyen band yönetimi içinde yavaş yavaş döviz kurunu serbest bırakırken faizi denetim altına alacaktı.⁸⁵ Ancak Türkiye'ye gelen sermayenin fiziksel yatırımdan ziyade portfolyo şeklinde gerçekleşmesi ve dövizin belli miktarlarda tutulup faizlerin serbest bırakılması her an yabancı sermayenin kaçmasına neden olacak riskin üstlenilmesine neden oluşturmaktadır. Dolayısıyla piyasada likidite azalmasına yol açmak ve faizlerin fırlamasına ve uygulanan döviz politikası nedeniyle piyasaya TL likidite süremeyerek faizlerin yüksek seyretmesine seyirci kalınması riski de doğmaktadır.⁸⁶

Ayrıca dışa açık ekonomilerde döviz kuru sabitlemesine dayalı istikrar programları, ilk aşamada faizlerin hızla düşmesi ve döviz kurunun değerlenmesi sonucunda yurtiçi talep ağırlıklı bir büyümeye yol açarken, aynı zamanda ithalat artarken ekonominin dış açığı genişlemektedir. İkinci aşamada ise, iç talep daralması ekonomide durgunluk belirtileri ortaya çıkmaktadır. 2000 yılında, Türkiye ekonomisinde gözlenen gelişmelerde bu genel çerçevede oluşmuştur.⁸⁷ Programın

⁸⁴ EĞİLMEZ Mahfi, "Kasım 2000 Krizi Üzerine 1", 2001, <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose6.htm/01.10.2002>

⁸⁵ EĞİLMEZ Mahfi, "Hatayı Nerede Yaptık?", 2001 http://www.radikal.com.tr/2001/02/26/yazarlar/mahegi.shtml/hatayı_nerede_yaptık/01.20.2002

⁸⁶ ÖZGÜ Erkan, "Kasım-Şubat Krizi ve Yeni Program", 2001, <http://www.metu.edu.tr/home/wwwstrat/gruplar/yazarlar/kose/erkanozguc3.htm/01.10.2002>

⁸⁷ CELASUN, a.g.m., s.176

açıklanmasının oluşturduğu olumlu etkiler sonucunda 1999 yılında ortalama %106'ya ulaşmış olan Hazine iç borçlanma yıllık bileşik faiz oranı Ocak 2000'de %37'ye; İnterbank Piyasa'sı gecelik faiz oranı ortalaması ise Aralık 1999'da ulaşmış olduğu %66.6'dan %34.1'e düşmüştür.⁸⁸ Büyüme hedefleri de GSYİH'da 3. dönem sonunda sabit fiyatlarla 6.1 olurken, GSMH'da ise 5.4 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar hedeflenen büyüme oranlarına yaklaşık değerlerin gerçekleştiğini göstermektedir.⁸⁹ (Tablo 3.9)

Ancak, 1999 yılının son aylarında kamu zamlarının gerçekleşmesi, bu zamların özel sektör fiyatları üzerindeki etkisini 2000 yılının ilk çeyreğinde göstermesi ve tarım üretimin düşüklüğünden dolayı yaşanan fiyat artışları, programın enflasyon hedefinden uzaklaşmasına neden olmuştur.⁹⁰ Enflasyon hedefine paralel olarak belirlenen kur sepetine karşı TL'nin reel bazda değer kazanmasıyla döviz kredilerinin elverişli hale gelmesi bankacılık kesiminin açık pozisyonlarının artmasına ve şirketlerin dövizle borçlanmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla ekonomi genelinde açık pozisyon riski ortaya çıkmıştır.⁹¹ Kısa vadeli dış borç /MB rezervleri oranı bir krizin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Diğer ülkelerde yaşanan deneyimlerden bu oranın asgari sınırının %60 olması gerekirken Bu oran %112 seviyelerine çıkmış, bu süreçte Türk bankacılık kesiminin toplam kısa vadeli borç stoku 11.140 milyar dolardan 16.9 milyar dolara yükselmiştir. Ancak bu borç artışı cari işlem açıklarında kullanılmış MB rezervleri artırılmamıştır.⁹²

Tablo 3.9: 2000 Yılı Program Hedefleri ve Gerçekleşmeler

	Program Gerçekleşme	
GSMH (%)	5.5	6.1
TEFE (Yıl Sonu %)	20	33
İHRACAT (Milyon \$)	28250	2774
İTHALAT (Milyon \$)	46000	54502
DIŞ TİCARET AÇIĞI (Milyon \$)	17750	22377
CARİ İŞLEMLER AÇIĞI (Milyon \$)	2845	9818

Kaynak: ÇELEBİ İşin, "Güvensizlik Ortamı-Bekleyişler Kriz ve Çözüm", *Doğu Batı Dergisi*, Y:4, S:17, Kasım Aralık Ocak 2001-2002, s.249

⁸⁸ EĞİLMEZ Mahfi, "Kasım 2000 Krizi Üzerine 1", 2001, <http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose6.htm/01.10.2002>

⁸⁹ ALPAGO, a.g.e., s.128

⁹⁰ <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

⁹¹ ALSANCAKLI Ayhan, "Kasım ve Şubat Krizleri, Yeni Ekonomik Program ve Geleceğe Dönük Beklentiler", 2001, <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi4/0403htm/01.10.2002>

⁹² <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/KrizinYapısalDayanaklari.htm/01.10.2002>

Diğer taraftan TL'nin değer kazanmasıyla 2000 yılı boyunca mal ve hizmet ithalatı dolar bazında %38.5 artarak 39.7 milyar dolardan, 54.0 milyar dolara ulaşmıştır. İhracat gelirlerindeki artış ise sadece %7 düzeyinde kalmış ve ihracat gelirleri ancak 1998 düzeyini yakalayabilmiştir. Böylece dış ticaret açığı hızla büyümüş ve cari işlemler açığını 9.8 milyar dolara kadar yükseltmiştir.⁹³ Oysa program hedefi olarak cari işlem açıkları 2.8 milyar dolar olarak düşünülmüştü.(Tablo 3.9)

Enflasyon hedeflerinin yakalanamaması sonucu TL'nin beklenenin üzerinde değer kazanması, iç talepte görülen hızlı canlanma ve ithal mallara yönelik tüketimin artmasına neden olurken, uluslararası pazarlarda ham petrol ve doğal gaz gibi enerji fiyatlarındaki olumsuz artışın da etkisiyle cari açıkların tahmin edilenin çok üzerinde gerçekleşmesi programın kur politikası ayağının artık sürdürülemeyeceği beklentisinin artmasına neden olmuştur. Programda likidite oluşturma, dış kaynak girişine dayandırıldığı için dış piyasalardan likidite girişinin azalması likidite sorununun yaşanma riskini artırdığından yabancı yatırımcılar bir devalüasyon riskine bağlı olarak kaynaklarını yurt dışına çıkarmışlardır. BDDK'nın açık pozisyonları olan bankalara uyarılarda bulunması iç piyasadan da döviz talebine neden olarak Kasım 2000'de bir likidite krizine neden olmuştur.

Kasım krizinin etkisiyle iç borç maliyetleri, 2000 yılı ortalama iç borç faiz hadlerinin bir misli üzerine çıkarak, programın başlangıcındaki 1999 yılı borçlanma maliyetlerini de aşmıştır. Kısaca, Şubat 2001 Krizine girilirken bir yıl önce ciddi ölçüde cari açık sorunu olmayan bir ekonomide, cari açık GSMH'nın %5'ini aşacak ölçüde büyümüş ve aynı zamanda iç borçlanma maliyetleri, program hedefleri tam tersi yönde ve yeniden hızla büyümeye başlamıştır.⁹⁴ 19 Şubat 2001 tarihinde devlet üst yönetiminde "kriz var" açıklamaları, mali piyasaları ve yatırımcıları bir panik sürecine sürüklemiştir. Döviz rezervlerindeki erime ve sermaye çıkışları, yüksek faizlerle durdurulamamış, kamu bankalarının büyük hacimli likidite gereksinimleri

⁹³ YELDAN Erinç, "Türkiye Ekonomisi'nde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine", *Doğu Batı Dergisi*, Y:4, S:17, Kasım Aralık Ocak 2001-2002, s.193

⁹⁴ EKZEN Nazif ve diğerleri, "Kasım-Şubat Ekonomik Krizlerin Hasar Tespiti", 2001, <http://www.chp.org.tr/bykp/Ekonomi-Hasar-Tespiti.htm/26.09.2002>

karşılanamayınca, faizler astronomik rakamlara ulaşmış,⁹⁵ ulusal paranın değeri dalgalanmaya bırakılmak zorunda kalınmıştır.

3.1.4.2. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizlerinin Temel Nedenleri

3.1.4.2.1. Reel Ekonomi ve Bankacılık Sorunları

Aslında Türkiye ekonomisi temel dengelerini, devletin ekonomik yaşamdaki misyonunun IMF politikalarıyla değiştirilmesi sürecinde, 1980'li yılların sonunda rekabete dayalı üretim yatırımlarının eksikliğine bağlı olarak reel ekonominin tıkanması ve artan kamu açıklarının finansmanına yönelik 1990'lı yıllarda makro ekonomik dengeler sağlanmadan, finansal küreselleşmeye tam entegrasyon sürecinde yitirmeye başlamıştır. Bu kırılma noktalarından sonra ekonomide büyüme ve daralma aralıklarının sıklaşması yaşanan krizlerin ön belirtileri olarak görülmektedir.

Devlet, özellikle 1990 sonrasında ulusal ekonominin yönlendirilmesi işlevini tamamen yitirmiş ve güçlü bir reform stratejisi ile reel kaynaklar oluşturarak makro ekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine ekonominin birikim önceliklerini doğrudan doğruya kısa vadeli dış sermaye girişlerinin özendirilmesine dayandırarak, kısa süreli ve yapay büyüme kazanımları üzerine kurmayı tercih etmiştir. Bu tercih, ulusal ekonomiyi küresel normlarda rekabet edebilecek işletmelerden oluşturmak yerine tamamen konjonktürel ve dışsal olgulara bağımlı hale getirmiş ve ekonominin kısa çevrimli, mini büyüme-kriz-istikrar sarmalına sokulmasına neden olmuştur.⁹⁶

Bu süreç, Türkiye'de rekabet gücünden yoksun reel ekonominin durmasına, yapay büyümeye dayalı istikrarsızlıklara, reel kaynakların oluşturulamamasına dayalı olarak sürdürülemez bir borç dinamiğine neden olmuştur. Reel ekonomik yapının durması ve kaynakların üretim dışı ve yanlış alanlarda kullanılmasına bağlı olarak kamu açıklarının artması, devlet tarafından bankacılık sistemine, kamu açıklarını finanse etme misyonunu yüklemiştir.

⁹⁵ CELASUN, a.g.m., s.176

⁹⁶ YELDAN, a.g.m., s.188

Tablo 3.10: Krizler Öncesi Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Büyüme Hızları %				TEFE %	%
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH	Enflasyon	İşsizlik
1995	2.0	12.1	6.3	8.0	64.9	6.9
1996	4.4	7.1	7.6	7.1	84.9	6.0
1997	-2.8	9.5	7.0	6.0	91.0	6.7
1998	8.4	2.0	2.4	3.9	54.3	6.8
1999	-5.0	-5.0	-4.5	-6.1	62.9	7.6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, s.4

Tablo 3.10’da görüldüğü üzere, belirtilen temeller üzerinde hareket eden ekonominin 1994 krizinden sonra da reel ekonomik göstergeler açısından 1999 öncesinde daralma sürecine girdiğini göstermektedir. Tarım sektörüne ait büyüme hızları istikrarsız bir yapı sergilerken, özellikle ekonominin motoru konumunda bulunan sanayi sektörünün ve hizmetler sektörünün hızla daralma ve küçülme trendine girdiği görülmektedir. Ayrıca, Tablo 3.11’de yer alan 1996-1999 yılları itibariyle özel kesim imalat sanayii işletmelerinin sabit sermaye yatırımlarındaki değişim oranlarının 1996’da %12.1’den 1999 yılında %-17.5’e gerilemesi kriz öncesi 4 yılı kapsayan dönemde reel ekonominin bir daralma sürecine girdiğini ve tamamen durduğunu ispatlamaktadır.

Tablo 3.11: Yıllar İtibariyle Özel Kesim İmalat Sanayii Sabit Sermaye

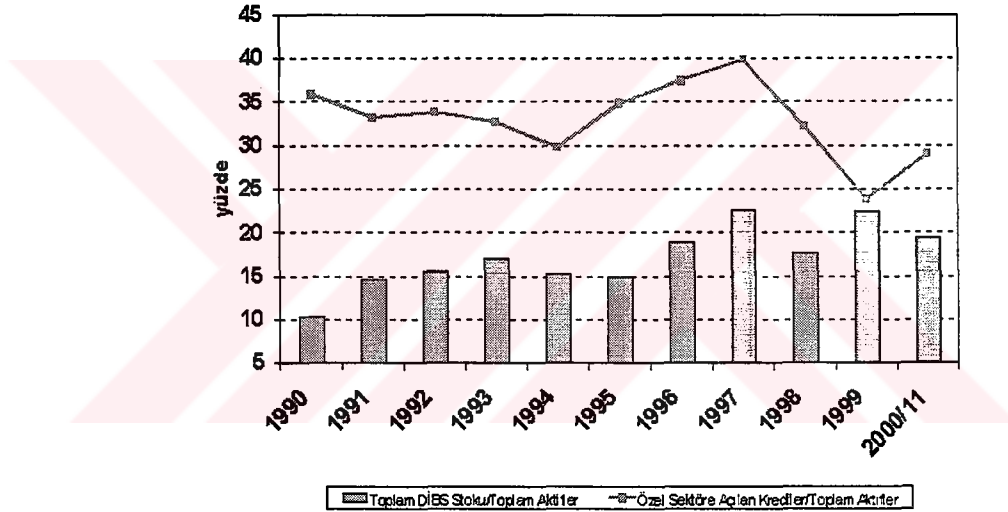
Yatırımlarındaki Değişme	
Yıllar	Değişim %
1996	12.1
1997	0.9
1998	-4.5
1999	-17.5

Kaynak: YILMAZ Şiir, “Liberal İktisat Öğretisi, Kriz ve Türkiye Üzerine Bazı Gözlemler”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, C:3, S:3, Kış 2001, s.37

Reel ekonomik daralmanın temelinde IMF politikalarının etkinliği de önemli bir yer işgal etmektedir. Zira, Türkiye’de 1990’lı yılların ortalarından 2000’li yıllara kadar 2 IMF programı uygulanmış, bunların ilki başarılı olamamıştır. Ayrıca, ikinci stand-by’ın rekabetten ve üretimden ziyade kemer sıkmaya yönelik olması, sonuçta dört yıldır rekabet edemeyen, üretemeyen ve büyümeyen bir ekonominin oluşmasında en büyük

etmeni oluşturmuştur.⁹⁷ Reel ekonomik yapının 1995-1999 döneminde IMF Politikalarının yanında, Güneydoğu Asya ve Rusya Krizleri gibi dışsal şokların da etkisiyle daralma sürecine girmesi ve artan kamu açıklarıyla yükselen faizler bankacılık sektörü ile reel sektörün bağının kopmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerle, 1997’de özel sektör işletmelerine açılan kredilerin toplam aktifler içindeki payı %40’lardan 1999’da %24’lere gerilemiştir.(Grafik 4.3) Bu dönemde dış borçların, kontrolden çıkan kamu açıklarını kapatmaya yetmemesi bankalar aracılığı ile iç borç stokunun artmasına, faizlerin yükselmesine ve kaynakların verimli yatırım alanlarına kaymamasından kaynaklanan enflasyonun kontrolden çıkmasına neden olmuştur.

Grafik 3.3: Menkul Değerler Cüzdanı ve Özel Sektöre Açılan Krediler
(Toplam Aktifler İçerisindeki Pay %)

Kaynak: http://www.aslanpolat.gen.tr/Guncel/guclu_1.htm/08.10.2002

Finansal serbestleşme sürecinde, faiz oranlarının serbest bırakılması, faiz oranlarının reel olarak pozitif düzeye erişmesinin yolunun açılması, sektöre yeni banka girişlerinin kolaylaştırılması, sektörün uluslararası piyasalara açılması, uluslararası piyasalardan kaynak ediminin serbest bırakılması, sektörde yer alan bankaların yabancı para cinsinden işlem yapabilmesinin serbest bırakılması gibi kararların altında yatan nedenlerin başında, hızla artan kamu açıklarının finanse edilmesi kaygısı vardır. Dolayısıyla bankalar faiz oranı ve kur riskine ciddi bir biçimde açık bankacılık

⁹⁷ NEFTÇİ Salih, "Sanayi Üretim Endeksi ve Seçimin Olası Sonuçları", *Vatan Gazetesi*, 19 Eylül Perşembe 2002, s.8

yapmışlardır.⁹⁸ Ayrıca devlet bu anlamda bankalara kendisini fonladıkları sürece onları garanti altına alma sözü vermiştir.

Reel ekonomide 2000'li yıllara girerken, son 4-5 yıl içinde ciddi daralmalar ve durgunluk yaşanırken ve kaynak kullanımında verimsizlik devam ederken, bu dönem itibariyle ekonomide, öncelikle iç borçlanmanın enflasyonu artırmasını önlemek amacıyla, program dahilinde döviz çıpasına bağlı olarak kısa vadeli yabancı sermaye ile ikame edilmeye çalışılması da dış borcun GSMH'ya oranında meydana gelen önlenemez artışlara neden olmuştur. (Tablo 3.12)

Tablo 3.12: Dış ve İç borçların GSMH İle Karşılaştırılması

Yıllar	Toplam Dış Borç Milyar \$	Toplam Dış Borcun GSMH'ya Oranı %	Toplam İç Borç Stoğu (Trilyon)	Toplam İç Borcun GSMH'ya Oranı %
1995	73.3	43	1400	17.3
2000	117.8	59	36400	29
2001*	111.9	77	117000**	63

(*) 2001 İlk Yarısı

(**) Kasım 2001 Rakamıdır

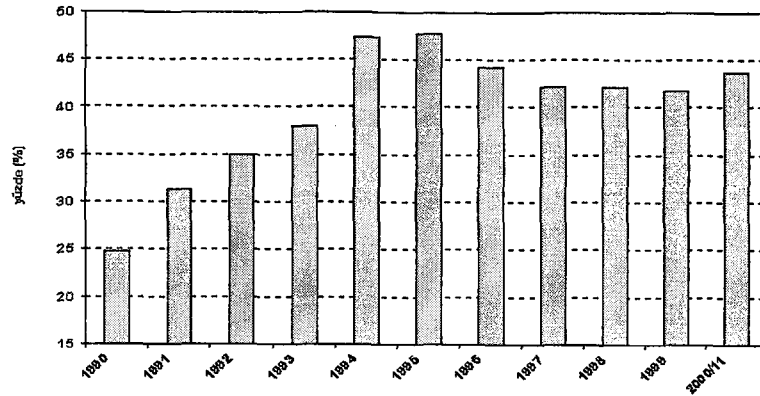
Kaynak: KANTUR Ali, "Küreselleşme ve Türkiye'de Kriz", *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002, ss.299-300

GSMH artış hızının yavaşlaması dış borcun GSMH'ya oranının %80 seviyelerine çıkarmıştır.⁹⁹ Yüksek ve değişken enflasyon ile süratle artan borç stokları neticesinde TL'ye olan güvenin zayıflaması dolarizasyon oranlarını da artırmıştır. Döviz tevdiat hesaplarının repo da dahil olmak üzere toplam mevduatlar içindeki payı 1990 yılında %25'lerden, 1999 yılında %42'lere yükselmiştir. (Grafik 3.4)

⁹⁸ ÇOLAK Faruk Ö., "Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir Eleştiri", *Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, C:3, S:3, Kış 2001, s.18

⁹⁹ KANTUR Ali, "Küreselleşme ve Türkiye'de Kriz", *Doğu Batı Dergisi*, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002, ss.299-300

Grafik 3.4: Döviz Tevdiat Hesapları/(Toplam Mevduat+Repo)

Kaynak: <http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

Toplam mevduatın yarısına yakın bir kısmının döviz tevdiat hesaplarına yönelmesinin yanısıra, bankaların yurtdışından borçlanmalarındaki artış döviz yükümlülüklerini önemli ölçüde yükseltmiştir. Diğer yandan bankalar başta kamu kağıtları olmak üzere getirisi yüksek TL cinsinden araçlara yönelmişlerdir. Bu durum bankacılık sisteminin yabancı para açık pozisyonunu yükseltmiş (Tablo 3.13) ve bankalar kur riskine karşı önemli ölçüde kırılgan hale gelmişlerdir.¹⁰⁰ Görüldüğü üzere program, dayandığı sistemin teorik altyapısının taşıdığı sorunların yanında sermaye yeterliliği oldukça zayıf, ciddi faiz ve kur riski taşıyan bir bankacılık sisteminin varolduğu bir ekonomide gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁰¹

Tablo 3.13:Bankacılık Sektörü Döviz Pozisyonu (Milyar ABD \$)

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Tic. Bankaları	-	-	-	-	-	-	-0.7	-3.1	-2.6	-5.1	-8.4
Kamusal Serm.	-0.1	-0.3	1.0	0.1	0.8	0.9	0.1	-0.3	0.1	0.2	-0.2
Özel Serm.	-	-0.4	0.9	0.9	2.1	3.7	-0.8	-2.5	-2.5	-4.5	-7.5
Yabancı Serm.	-0.1	-0.1	0.1	0.1	0.2	0.4	0	-0.3	-0.2	-0.8	-0.7
Kal. Ve Yat. Bank.	-	-	-	-	-	-	-0.1	0	0	0.2	0.1
Bankacılık Sektörü	-0.3	-0.1	2.0	1.1	3.2	5.0	-0.8	-3.1	-2.5	-4.9	-8.3

Kaynak: GÜNDOĞDU Fatma, "Türk Bankacılığında Açık Pozisyon (1988 Sonrası Dönem)", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:15, S:170, Mayıs 2000, s.51

Bu bağlamda, 1999 yılında enflasyonu düşürmeye yönelik olarak uygulamaya konan program, verimsiz ve dışa bağımlılığını kıramamış bir ekonomik yapısı olan ve

¹⁰⁰ http://www.aslanpolat.gen.tr/Guncel/guclu_1.htm/08.10.2002

¹⁰¹ ÇOLAK, a.g.m., s.20

bunun sonucunda da yarım yüzyıldır kronik enflasyon yaşayan Türkiye için, enflasyonu düşürmenin yanı sıra ekonomide verimi, üretkenliği ve rekabeti artırıcı kriterler ve aynı zamanda sosyal önlemlerin uygulanması gerekirken program yanlış kurgulanmıştır.¹⁰² Zira döviz çıpası ile enflasyon beklentileri kırılmak istenmesine rağmen enflasyonun beklenen düzeyine indirilememesi ve TL'nin değer kazanması cari açıkların büyümesine ve bir devalüasyon beklentisine yol açmıştır.

Yaşanan krizlerden önce TL'nin aşırı değerlenmesiyle ilgili olarak sık sık Mark ve Yen'le ilgili örnekler verilmiştir. Ancak aradaki en önemli farklılık, Mark ve Yen'in sürekli olarak değerlenmesine karşılık, ilgili ülke ekonomilerindeki işletmelerin verimlilik ve küresel rekabet güçlerinin artırılmış olmasıdır. Yani Almanya ve Japonya güçlü Mark ve Yen politikaları izlerken, makro ekonomik ve işletme bazlı olarak küresel rekabet güçlerini de artırmışlardır.¹⁰³ Fakat buna benzer bir rekabet gücü Türkiye ekonomisinde ve işletmelerinde gözlenememiş ve cari açıklar program hedefinin çok üzerinde gerçekleşmiştir.

IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fisher'e göre de cari açığın yaklaşmakta olan bir krizin temel göstergesi olduğu, Fisher'in "Gerçekleşen ve beklenen cari açık büyük ise ülke devalüasyona davetiye çıkartıyor demektir." İfadelerinde somutlaşmaktadır.¹⁰⁴

3.1.4.2.2. Siyasi İstikrarın Sağlanamaması

Aslında, 1999 seçimlerinin hemen arkasından kurulan ve oldukça farklı politik/ekonomik görüşleri içinde barındıran üçlü koalisyon Hükümeti, böyle zor ve riskli bir programı devreye sokma konusunda başlangıçta samimi bir irade göstermiştir. Ancak yapısal reformların yasal ve uygulamaya dönük takvimi işlerken önceleri su yüzüne çıkmayan alttan alta hissedilen itiraz ve engellemelerin daha sonra programın işleyişini zafiyete uğrattığı görülmüştür.¹⁰⁵ Politik bir süreç içerisinde, ekonominin yıllardır ağırlaşan sorunlarına yönelik olarak ciddi reformların ve yapısal dönüşümlerin koalisyon hükümetlerince gerçekleştirilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Böyle bir süreçte,

¹⁰² ALPAGO, a.g.e., s.129

¹⁰³ <http://www.tisk.org.isverderg/Nis2001/krizverk.htm/01.10.2002>

¹⁰⁴ ENÇ Ercan, "Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz", *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, C:3, S:3, Kış 2001, s.31

¹⁰⁵ YAY-YILMAZ, a.g.e., ss.54-55

radikal kararları alıp yürürlüğe kayabilecek güçlü bir siyasi iradenin eksikliği hissedilmiştir. Ayrıca uygulanan programlar açıkça halkla paylaşılmamış ve halkın desteği alınamamıştır. Programın hükümet içinde bir sahibinin ortaya çıkmaması da programın inandırıcılığını zayıflatan en önemli eksiklik olmuştur. Biriken tüm ekonomik ve siyasi sorunların üzerine Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yaşanan suni tartışma, krizin resmi olarak açıklanmasına kadar varmıştır

Görüldüğü üzere, Kasım 2000 ve devamında gerçekleşen Şubat 2001 Krizleri, iç tasarruflarını ve vergi gelirlerini istikrarlı bir biçimde artırmayı başaramayan, giderek kayıt dışına kayan, büyümenin finansmanında kısa vadeli dış borçlanmaya artan bir hızla yönelen, tutarlı bir gelişme ve sanayileşme stratejisinden yoksun, siyasi istikrarı yakalayamamış, eğitim ve teknolojiye yatırımı ihmal etmekte ısrar eden bir ekonominin krizidir. Bu ekonomiyi karakterize eden olgular, kronik enflasyon, büyüyen kamu açıkları, artan dolarizasyon, yaklaşık 20 yıldır değişmeyen ve emek yoğun malların ihracatına dayanan bir yapı, israfçı ve rant dağıtıcı bir kamu sektörü ve uzun vadeli bir perspektif ve verimlilik anlayışına sahip olmayan, rekabet gücü olmayan işletmeler ile açıklanabilir.¹⁰⁶

3.1.4.3. Krizlerin Makro Ekonomiye ve İşletmelere Etkileri

Tablo 3.14'te de görüldüğü gibi temel ekonomik göstergeler 2000 yılında 2001 yılına göre olumlu denebilecek bir seyir izlemiştir. Ancak 2001 yılı itibariyle saptanan gelişmeler yaşanan krizlerin ciddiyetini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe yaşanan negatif büyüme hızları krizlerin, reel sektörü alt üst ettiğini göstermektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak GSMH %-11.8 küçülme ile cumhuriyet tarihinin en büyük küçülmesini gerçekleştirmiştir. Enflasyon oranı %32.7'den %69.6'ya çıkarken işsizlik oranı da %6.3'ten %8.7'ye tırmanmıştır.

Tablo 3.14: Krizler Sonrasında Makro Ekonomik Dengeler

Yıllar	Büyüme Hızları (%)			TEFE (%)	İşsizlik (%)
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH Enflasyon	
2000	4.1	5.6	-4.7	6.1	32.7
2001	-4.9	-8.5	-6.1	-11.8	69.6

Kaynak: ALPAGO, a.g.e., s.130

¹⁰⁶ ONGUN, a.g.m., s.12

Sağlanan kredilerin cari işlem açıklarında kullanılması, MB rezervlerinin artırılmaması ve bankaların açık pozisyonları nedeniyle meydana gelen riskli ortamın kısa vadeli sermaye çıkışı ve döviz talebine bağlı olarak yaşanan likidite krizi bir çok bankanın bilançolarını alt üst etmiştir.

Bankaların bu riskli yapısı ortamında yaşanan kriz sonucunda Türkbank, İnterbank, Bank Ekspres, Egebank, Yurtbank, Sümerbank, Yaşarbank, Esbank, Ulusal Bank, Bank Kapital, Etibank, Demirbank, İktisat Bankası, Sitebank, Tarişbank, Bayındırbank ve Kentbank Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir.¹⁰⁷

Krizlerden sonra hükümet resmi bir hasar tespitinde bulunmamıştır. Ancak genel anlamda 2000 Kasım'ında ve 2001 Şubat'ında yaşanan krizler sonucunda ekonomik hasarın bilançosu şu maddeler altında toplanmaktadır:¹⁰⁸

- 2001 yılında 2000 yılına göre yaklaşık 29.8 milyar \$ tutarında yani GSMH'nin %14.9 'u düzeyinde bir reel gelir kaybına uğranılmıştır.
- Üç yıllık program (2000-2002) başlangıçta, 3.6 milyar dolarlık bir IMF kredisi ile desteklenmekteydi. Kasım ve Şubat krizlerinden sonra sağlanması zorunlu hale gelen IMF ve Dünya Bankası kredilerinin toplamı, 26 milyar dolara çıkmıştır. Dolayısıyla krizler, 22.4 milyar dolarlık ek dış borç yükü getirmişlerdir. GSMH'daki 29.8 milyar dolarlık kayba, 22.4 milyar dolarlık zorunlu ek dış borçlanma eklendiğinde ise hasarın boyutu 52.2 milyar dolara çıkmaktadır.
- Krizler, iç borç stokunu ve iç borç faizlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Kriz öncesinde 2000 yılı sonu itibariyle yıllık ortalama faiz oranı %38.1, vade de ortalama 411 gün olarak gerçekleşmişti. Kasım krizinden sonra 2001 ocak ayında yapılan iç borçlanmada faiz oranı %65 ve vade 155 gün olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra yaşanan Şubat krizi ile faiz oranı %120'ler seviyesini aşarken vade 30-60 güne inmiştir. Sadece iç borç faizlerinden gelen ek yük, 20.1 katrilyon lira düzeyindedir. İç borç stokundaki artış ise, Kamu Bankaları hariç, 15 Katrilyon lira olarak gerçekleşmiş, böylece iç borç yükünden gelen ek yük, 37 katrilyon lira olmaktadır.

¹⁰⁷ ÇOLAK, a.g.m., s.18

¹⁰⁸ <http://www.chp.org.tr/bykp/Ekonomi-Hasar-Tespiti.htm/26.09.2002>

- Türkiye’de istihdam edilenlerin sayısı 2000 yılı 4. 3 aylık dönem itibariyle 20.182.000 kişidir. 2001 yılının 1. 3 aylık döneminde bu sayı 19.222.000 kişiye düşmüştür. İstihdamda 960.000 azalma olmuştur. Ayrıca, lise ve daha yukarı eğitilmiş 15-24 yaş grubuna dahil olanların arasındaki işsizlik oranı aynı dönemlerde %22.7’den, %23.7’ye yükselmiştir.
- Yönetici pozisyonunda çalışanlarda krizden etkilenmişlerdir. Bu grupta olupta iş arayanların sayısı %40 oranında artmıştır. İşten çıkarmalar en çok bankacılık, Telekom, bilişim teknolojisi ve medya sektöründe yoğunlaşmıştır. Medyada işsiz kalanların sayısı 4000 kişiye ulaşmıştır. Finans sektöründe 8000 kişi işini kaybetmiştir.
- İmalat sanayiinde işsiz kalanların %71’i özel sektöre ait işyerlerinde çalışmaktadır. Alt sektörler itibariyle en yoğun işten çıkarmalar tekstil ve giyim eşyası ile otomotiv alanlarında yaşanmıştır.
- Krizi izleyen Aralık ayında imalat sanayiinde üretimdeki daralma %4.3’tür. bu trend daha sonra da devam etmiştir. Nisan ayı itibariyle 2001 yılının ilk 4 aylık döneminde, geçen yılın aynı dönemine göre toplam sanayi üretimi %4.2 gerilerken, imalat sanayii üretimindeki daralma %4.6 olmuştur. Otomotiv, makine-teçhizat, metal eşya ve tekstil alanları üretim düşüşlerinin en yüksek yaşandığı alanlar olmuştur.
- İmalat sanayiinde kapasite kullanım oranları da, üretim düşüşlerine paralel bir seyir izlemektedir. Kasım krizinin hemen öncesinde, ekin 2000’de %76.3 olan özel sektör imalat sanayii kapasite kullanım oranı, Nisan 2001 itibariyle %63.8’e gerilemiştir. Yaşanan krizlerden bu yana kamu ve özel sektör imalat sanayiindeki toplam kapasite kullanım oranları %79.5’ten %68’e gerileyerek %14.5 oranında bir düşüş kaydetmiştir.

3.1.4.4. GEGP Sonrasında Gelişmeler ve Eleştiriler

Kasım 2000’de başlayan ve Şubat 2001’de büyüyen devam eden kriz, uygulanmakta olan Enflasyonu düşürme ve İstikrar sağlama Program’ın sonunu getirmiştir. Cumhuriyet tarihinin en ağır ve hasarı çok büyük olan krize çözüm üretemeyen hükümet çareyi ABD ve yine IMF kredisi aramakta buldu. Böylelikle, Dünya Bankası başkan yardımcılarında Kemal Derviş ekonomi yönetiminin başına

getirildi. Derviş'in ilk icraatı dış kaynak arayışına gitmek olurken, IMF'den şartlı kredi sözü aldı. Bu bağlamda, dış kaynağın sağlanacağı IMF'nin şartları doğrultusunda ülkenin ekonomik ve siyasi seyrinde köklü reformlara gidilme süreci başlatılmış oldu.

Devlet Bakanı Kemal Derviş, Nisan 2001'de GEGP'nı Türkiye'yi ekonomik bunalımdan çıkaracak yeni bir program olma iddiası ile kamuoyuna sundu. GEGP'nı hazırlayanlar sürdürülemez iç ve dış borç dinamiğine son verilmesi ve siyaset/ekonomi ilişkilerinin piyasa ekonomisi gereklerine uygun biçimde yeniden oluşturulması ile bunalımın aşılacağı görüşündeydiler. GEGP'nı hazırlayanlar, bu beklentilerini; büyüme hızı, enflasyon, kamu kesimi finansman gereği ve faiz dışı fazla, iç ve dış borç yükleri ile faiz hadleri ve döviz kurlarının seyrine ilişkin bir dizi sayısal hedef veya öngörü ile somutlaştırdılar.¹⁰⁹ Ekonomik krizin kendini öncelikle mali sektörde hissettirmesi, GEGP ve programdaki çözüm sürecinin de mali sektör üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur.¹¹⁰ Bu çerçevede program dahilinde düzeltilmeye çalışılan en önemli konular:¹¹¹

- Kamu bankaları görev zararları ve TMSF bankalarının rehabilitasyonu,
- Bankacılık sektörünün kötü yapısından kaynaklanan açık pozisyon, sermaye yetersizliği, hortumlama gibi sorunlar,
- GSMH'nin %25'ine ulaşan bütçe açıkları ve büyük ölçüde bundan kaynaklanan yüksek enflasyon. Bununla ilgili olarak devletin yeniden organizasyonu ve küçültülmesi,
- Devamlı yükselen iç ve dış borç stokunun sürdürülebilirliğinin sağlanması gibi ana başlıklardan oluşmuştur.

Hedeflerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda program, üç aşamalı bir temel strateji çerçevesinde odaklanmıştır. Birinci aşamada, bankacılık sektörüne ilişkin tedbirlere hız verilerek mali piyasalarda belirsizlik azaltılacak ve böylelikle kriz ortamından çıkılacaktır. İkinci aşamada, özellikle faiz ve döviz kurunun belirli bir istikrar kazanması sağlanacak, böylece ekonomik birimlere orta vadeli bir perspektif kazandırılacaktır. Üçüncü aşamada ise, makro ekonomik dengeler tesis edilerek

¹⁰⁹“ Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu Bildirisi”, *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:16, S:189, Aralık 2001, s.35

¹¹⁰ [http:// www.elegans.com.tr/57/haber018.htm/01.10.2002](http://www.elegans.com.tr/57/haber018.htm/01.10.2002)

¹¹¹ KEYDER Nur, “Program ve 2001 Yılında Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler”, *İşletme Finans Dergisi*, Y:16, S:189, Aralık 2001, s.25

ekonomide yılın ikinci ayından itibaren istikrarlı bir büyüme sağlanmaya çalışılacaktır.¹¹² Aslında kısa vadeli amaçlara yönelmiş olan programın hedefleri ve gerçekleşme seviyeleri Tablo 3.15'te görülmektedir.

Tablo 3.15:2001 Yılı Program- Revize Hedefler ve Gerçekleşmeler

	2001 Yılı Programı Ekim	Aralık 2000	Mart 2001	Mayıs 2001	Ekim 2001 gerçekleşme	2002 Yılı Programı
GSMH (%)	4.5	6	4	-3.5	-8.5	4
TEFE (%)	10	33	35	57	80	31
İhracat (Milyar S)	31000	-	-	-	30500	32000
İthalat (Milyar S)	54500	-	-	-	41000	45500
Dış Tic. Açığı	23500	-	-	-	-5540	8420
Cari İşl. Açığı	6600	-	-	-	2896	116
Konsolide Bütçe						
Gelir (Trilyon)	43127	-	-	-	49060	71118
Harcama (Trilyon)	48360	-	-	-	79000	98071
Bütçe Açığı	-5233	-	-	-	-29940	-26953

Kaynak: ÇELEBİ, a.g.m., s.250

Programın hedeflenen doğrultuda yürütülmesine yönelik icraatların ise 2001 yılı sonu itibariyle gerçekleştirilemediği ise açıkça ortadadır. (Tablo 3.14-3.15) program sadece, başta vergi artırımları yoluyla sağlanan faiz dışı fazla hedeflerini yakalayabilmiştir. Ancak, bu uygulamalar krizlerden ağır hasarlar olarak çıkan reel sektör üzerinde yeni baskılar oluşturmuştur. Doğal olarak bu gelişmelerde reel sektörün mali sektöre göre ikinci plana itilmiş olmasının, kurtuluşun sadece mali sektörde görülmesinin büyük etkileri görülmektedir.

Program esas olarak kamu kesiminin olumsuz borç dinamiğinin kırılmasını ve bu amaca uygun olarak para ve mali piyasaların yeniden yapılandırılarak, bankacılık kesimine işlerlik kazandırılmasını amaçlamaktadır. Öte yandan programda kalkınma sorununa yönelik hiçbir çözüm önerisi getirilmemektedir. Hiçbir sanayileşme hedefi olmayan program Türkiye'de 1980'li yıllardan bu yana sürmekte olan ucuz-marjinalleşmiş emeğe ve taşeronlaşmaya dayalı ihracat yapısını dönüştürecek, ulusal sanayi işletmelerinin rekabet gücünü geliştirecek bir strateji sunmak bir yana bu yönde bir vizyona dahi sahip olamamıştır.¹¹³ Zira, Tablo 3.15'te görüldüğü gibi, 2001 yılındaki küçülmenin boyutu görülebilmiştir. Reel gelirdeki gerilemenin ve hızlı daralmanın

¹¹² ALPAGO, a.g.e., s.133

¹¹³ <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm/01.10.2002>

boyutu hesaplanamamıştır. Küçülmenin belli bir stratejisi ve hedefi olması gerekirken üretim gücü ve girişimci gücü önemli derecede azalmıştır. Bu şartlar altında enflasyon oranının %80'lerden % 30'lara indirilmesi mümkün görülmemektedir. Şubat 2001 sonrasında ortaya çıkan problemin yapısı ve nedenleri yeterince anlaşılammıştır. İhracatı geliştirmek, işletmelerde verimlilik ve rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar unutulmuştur.¹¹⁴ Bunun da ötesinde özelleştirmeler yoluyla stratejik sektörlerin terk edilmesi, yer üstü ve yer altı kaynaklarının giderek yabancı sermayenin güdümüne bırakılması hedeflenmektedir.¹¹⁵ GEGP bu kriterlerden değerlendirildiğinde programın öncelikle parasal sermayenin krizden çıkış programı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçek anlamda güçlü bir ekonomi, dünya ekonomisinden gelebilecek talep dalgalanmalarına, teknolojik değişimlerin etkilerine veya tabii kaynak tedarikindeki olası şoklara dayanma gücü olan bir ekonomidir. Oysa GEGP bu gerçeği görmezden gelmektedir. Şoklara dayanma gücünü sağlayan ekonominin giderek artan oranda yatırımlarını kendi tasarrufları ile karşılayabilmesi ve üretim yapısının kendi içinde bütünleşmesidir.¹¹⁶ Ancak program reel sektörü gereksiz yere ihmal etmiştir. Reel sektör ancak bankalar düzeltildikten sonra ele alınmalıdır yaklaşımları doğru değildir.¹¹⁷ Çünkü, bankalar büyük karlar ederken de reel sektör potansiyel bir kriz içindeydi.¹¹⁸ Çözüm için doğru olan yaklaşım ise güçlü işletmelerin oluşturacağı bir reel sektör olmazsa güçlü finans sistemi olmayacaktır veya her iki sektörde eşanlı rehabilite edilmelidir yaklaşımı olmalıdır.¹¹⁹

IMF'nin desteğinde hazırlanan program, para politikası ağırlıklı mekanik bir modeldir. Bu model yapısal sorunları ve yeniden yapılanma ihtiyacı olan ülkeler için yetersizdir. Ya da IMF'nin yaklaşımında yapısal değişim sadece özelleştirme ile sınırlıdır. Oysa Türkiye gibi ülkelerin değişim ve yapılanma ihtiyaçları çok kapsamlı politikaları gerektirmektedir. Toplumda top yekun bir sistemleşme ve kurumlaşmayı

¹¹⁴ ÇELEBİ Işın, "Güvensizlik Ortamı-Bekleyişler Kriz ve Çözüm", *Doğu Batı Dergisi*, Y:4. S:17, Kasım Aralık Ocak 2001-2002, s.251

¹¹⁵ <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm/01.10.2002>

¹¹⁶ <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm/01.10.2002>

¹¹⁷ <http://www.chp.org.tr/haberler/agustos2001/cnbc.htm/01.10.2002>

¹¹⁸ <http://www.tekstilisveren.org.tr/dergi/kasim/1.html/01.10.2002>

¹¹⁹ GALİKO Jak, "Reel Sektör Olmazsa Finans da Olmaz", 2001, http://www.itkib.org.tr/hedef/200108_agustos/gundem2.htm/01.10.2002

gerektirir. Ekonomik ve politik sistemlerin etkinleşmesini sağlayacak reformlar gerektirir. Bu reformların mantığı, para politikası mantığından çok farklıdır.¹²⁰ Bu bağlamda, bir ülkenin değişim ölçüsü milli gelirdir. Değişkenliğin niceliği ve niteliği milli gelirdeki artışa ve dağılıma göre belirlenir. Yapısal değişim ve dönüşüm programı yatırımı, rekabete dayalı üretimi ve insanı hedef alır, tarımda ve sanayide, işletmeleri ve üretimin yapısını değiştirmeyi iyileştirmeyi hedef alır. Bu kriterler çerçevesinde IMF tarafından hazırlanan GEGP ise sadece bir borç ödeme planı niteliğinde karşımıza çıkmaktadır.¹²¹ Bu yapısı ile programın temel taşı, şüphesiz, birikmiş kamu borçlarının döndürülebilirliğini sağlayan ve Türkiye'yi IMF'nin en büyük borçlusu yapan bir mali destektir.¹²² Gerçekte, Türkiye ekonomisi, küresel normlarda rekabet edebilen güçlü işletmelerin oluşturduğu bir reel sektör olmadan borç yükünden kurtulamayacaktır.¹²³ Bu tür Programlar Türkiye'de kendi içinde bütünleşen bir ekonomi değil IMF 'nin Küreselleşme sürecinde üstlendiği misyon doğrultusunda, gelişmiş ülke ekonomilerine marjinalleşerek ve taşeronlaştırılarak eklenilen ve dış şoklara karşı korunaksız ve savunmasız olan bir ekonomi oluşturma programlarıdır.¹²⁴ Türkiye'nin ihtiyacı yatırıma, üretime, ihracata, istihdama yönelik programlardır.¹²⁵ Özetle ekonominin içinde bulunduğu buhranlardan çıkışın tek adresi, küresel normlarda rekabet edebilecek işletmelerle sağlanacak bir üretim gücü ve aynı normlarda üretimi destekleyen bir finansal sistemin oluşturulabileceği programın hazırlanmasıdır. Öncelik yatırıma, üretime ve rekabet gücüne verilmeli finansal sistemde bu yapı üzerine bina edilmelidir.

3.1.4.5. Türkiye Ekonomisinde Küresel Rekabet Gücü ve Makro Ekonomik Krizler Arasındaki İlişki

Türkiye'de ihracatın parasal desteklerle artırılmaya çalışılması işletmelerde yapay ve geçici bir rekabet gücü oluşturmuştur. Uzun dönemli bir rekabet gücü ise iç ve dış fiyat farkının yapısal nedenlerinin ortadan kaldırılabilesine bağlıdır. Türkiye 1990'ların ortalarına dek işletme bazlı yapısal bir rekabet gücü kazanmak için gerekli

¹²⁰ http://www.mmo.org.tr/izmir/bulten/2001_03/p13.htm/01.10.2002

¹²¹ URAS Güngör, "Programsız Çukurdan Çıkamayız", *Milliyet Gazetesi*, 09 Eylül 2002 Çarşamba, s.3

¹²² SÖNMEZ Atilla, "Türkiye'de Enflasyonun Siyasal Ekonomisi", *İşletme Finans Dergisi*, Y:17, S:199, Ekim 2002, s.17

¹²³ http://www.chp.org.tr/haberler/haziran2001/Sincan_SanayiBölgesi-24-Haziran-2001.htm/01.10.2002

¹²⁴ <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/iktisatg.htm/01.10.2002>

¹²⁵ <http://www.toprakisveren.org.tr/Yayin/m.htm/01.10.2002>

politikaları uygulamaya koyamamış ve kısa dönemli sonuç veren parasal teşviklerde ısrarlı davranmıştır. Özellikle, 1987 yılından sonra imzalanan uluslararası anlaşmalar bu tür parasal desteklere başvurulmasını önemli ölçüde engellemiştir.¹²⁶ Bu gelişmeler, küreselleşme sürecinde Türkiye’de, temelde dış ticaret açıklarına bağlı cari açıkların ve yaşanan krizlerin kronikleşmesinde önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir.(Tablo 3.16)

Türkiye Ekonomisi’nin en önemli sorunu olarak karşımıza çıkan iç borçların karşılanmasında içeride yeterli kaynağın bulunamaması, çözümünü dış kaynaklarla çözmeye itmiştir. Bu yol da ancak, düşük kur ve yüksek faiz ile mümkün olmaktadır.¹²⁷ Fakat düşük kur ithalatı ucuzlatırken, sadece fiyata bağlı rekabet üstünlüğü sağlayan ihracat işletmelerini ve dolayısıyla ürünlerinin dış pazarlarda dezavantajlı konuma gelmesine neden olmuştur. İthalatın tüketim malları ağırlıklı olarak artmaya başlaması rekabet gücünden yoksun olan üretim ve ihracatı olumsuz etkilemiştir. Küresel rekabet düşüncesinin aksine, siyasal popülizm, ısraf ve reel ekonomiyi desteklemeyen verimsiz kaynak kullanımına dayalı kamu açıklarının ve faizlerin sürekli artışı, yatırım ve üretimi durma noktasına getirirken, finansal sektör reel sektörden koparak devleti finanse eder bir yapıya bürünmüştür. Bu yapı, üretim ve rekabetten ziyade işletmelerin finansal faaliyetlerinin ağırlık kazanmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede finansal sektörün derinlik kazanmadan ağırlığının artmaya başlaması finansal yapıyı yüksek riskli bir yapıya sürüklemiştir. (Açık Pozisyonların Artışı) makro ekonominin temel taşı olan işletmelerin iç ve dış pazarlarda rekabet edememesinden kaynaklanan ve dış ticaret açıklarına bağlı cari işlemler dengesindeki açık (5 Nisan kararları öncesinde, 1993 yılında -6.4 ve Kasım 2000- Şubat 2001 Krizleri öncesinde, 2000 yılında -9.7 gibi rekor açıklar) büyüyünce devalüasyon riski yabancı sermayenin hızla kaçmasına, döviz talebinin hızla artmasına ve krizin kaçınılmaz olmasına neden olmuştur.

¹²⁶ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.364

¹²⁷ ENÇ Ercan, “Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C:3, S:2, Güz 2001, s.31

Tablo 3.16: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İhracat (FOB)	14.7	15.3	18.1	21.6	23.2	26.3	27.0	26.6	27.3
İthalat (CIF)	22.9	29.4	23.3	35.7	43.6	48.6	45.9	40.7	54.0
Dış Tic. Dengesi	-8.2	-14	-5.1	-14.1	-20.4	-22.3	-18.9	-14.1	-26.7
Cari İşl. Dengesi	-1.0	-6.4	2.6	-2.3	-2.4	-2.6	2.0	-1.4	-9.7

Kaynak: ENÇ Ercan, "Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C:3, S:2, Güz 2001, s.32-33

Diğer önemli bir sorun olan enflasyonun salt parasal bir olgu olarak değerlendirilmesi ve kur çıpasının uygulanması sorunu uzun vadeli çözmeye etkili olamamıştır. Enflasyonun sürekli artış eğiliminde olması TL'nin değerlenmesine neden olurken fiyat rekabetini olumsuz etkileyerek devalüasyon beklentilerini artırmış ve çırpaya dayalı enflasyon programlarının son bulmasına neden olmuştur. Enflasyon, parasal bir olgu olmanın yanında, yatırımın, üretimin ve teknolojiye dayalı verimlilik artışlarıyla, rekabet gücüyle de yakından ilgilidir. Öyle ki gelişmiş ülkeler elektronik ve mikro chip gibi bilgi ve teknoloji yoğun ürünlerinde enerji ve hammadde ihtiyaçlarını ve dolayısıyla maliyetlerini %2 seviyelerine kadar indirmişlerdir. Bu anlayış, düşük maliyet, yüksek katma değer ve yenilik boyutlu rekabet üstünlüğü sağlarken dış ticaret ve cari işlem dengesinin sağlanmasında önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Türkiye Ekonomisi Sorunlarını çözmeye bu anlayışlardan uzak bir görüntü sergilemektedir. Özetle, sorun; kaynakların küresel normlardan uzak, rasyonel olmayan bir şekilde verimsizce kullanılması, başta kamunun ve buna bağlı olarak da işletmelerin küresel rekabet normlarını yakalayamamasıdır. Sorun, potansiyel anlamda rekabet gücünü sağlayamamış bir reel sektör krizinin olduğudur.

Küresel rekabet gücünün kazanılmasında rekabeti sağlayacak makro ekonomik kararların yanında, ekonominin temel taşlarını oluşturan işletmelerinde buna uyum göstermeleri, küresel rekabet gücünü sağlayacak işletme faaliyetlerini dünya standartlarında göstermeleri gerekmektedir. Türkiye'de kronikleşen makro ekonomik krizlerin aşılmasında; üretim, yatırım, istihdam ve rekabet gücü boyutlarının yakalanmasını netice verecek parametrelerin, makro ekonomik politikalarla sağlanması, diğer ifade ile reel ekonomik yapının küresel normlara sığması için gerekli ortamın hazırlanması tek başına yeterli olmayacaktır. Küresel rekabet gücünün sağlanması ve ekonomik krizlerin aşılması için; küresel rekabet gücünü netice verecek makro

kararlarıyla birlikte işletmelerin, bu düşünce ekseninde küresel normlarda işletmecilik yapmaları kaçınılmazdır. Bu bağlamda, izleyen kısımda işletmelerin, yönetim, üretim, pazarlama, muhasebe ve finansman alanlarında bir bütün olarak; üretim gücü, düşük maliyet, kalite esneklik, hız ve yenilik boyutlarında, rekabet gücünü sağlamak için nasıl stratejiler geliştirmeleri gerektiği konusunda çözüm önerileri üretilmeye çalışılacaktır.

3.2 EKONOMİK KRİZLERİ AŞMADA İŞLETMELERDE REKABET GÜCÜNÜ ARTIRICI STRATEJİLER

3.2.1. REKABET YÖNLÜ YÖNETİM VE ORGANİZASYON

Küreselleşme süreciyle birlikte, mikro bazlı değişim ve makro anlamda dönüşümlerin yaşanması, başta işletmeler olmak üzere bu değişim ve dönüşümlere adaptasyon sorununu gündeme getirmektedir. Rekabet boyutlarının değişmesi, çeşitlenmesi ve şiddetlenmesi işletmelerin devamlılıklarını tehdit eder bir yapıya bürünmektedir. İşletmelerin küresel rekabet boyutlarını kavramaları ve bu rekabet boyutlarını netice verecek parametreleri en kısa sürede uygulama sürecine geçirmeleri gerekmektedir. Zira, geçmişin işletmecilik ve rekabet anlayışı bugün geçerliliğini yitirmek üzeredir. Küresel normlarda rekabet edebilmek ve kalıcı olabilmek için başta yönetim felsefesi ve organizasyon yapıları, bugünü ve geleceği kavrayacak şekilde yeniden tasarlanmalıdır.

Artık, yetkisini organizasyonun hiyerarşik yapısından alan, güçlü bir vizyona sahip olamayan, katılımcı yönetime inanmayan ve statik düşünen yönetici devri kapanmıştır. Geleceği düşünmeyen ve bu yönde stratejiler oluşturmayan, hızlı değişimlere ve artan iş temposuna, bilişim teknolojileri ve iyi bir zaman yönetimi ile ayak uyduramayan, çalışanlarını eğitmeyen ve rekabet yönlü motive edemeyen işletmeler rekabet yarışında oldukça gerilerde kalmaktadırlar. Ayrıca, değişen, çeşitlenen ve şiddetlenen rekabet şartlarına adapte olamayan hantal organizasyon yapıları bu sürecin daha da kötüleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, bu bölümde işletmelerde yönetim felsefesi ve organizasyon yapısı anlamında küresel normlarda bugünün ve geleceğin rekabetini yakalayabilmek için çözüm önerileri üretilmeye çalışılacaktır.

3.2.1.1. Geleceği Bugünden Kavramak İçin Vizyon Yönetimi

“Geleceği veya görünmeyi kavrama sanatı”dır şeklinde tanımlanan vizyon¹²⁸, ekonomik yarış çağı olarak nitelendirilen küreselleşme sürecinde, rekabet yönelimli olarak en önemli itici gücü oluşturmaktadır.¹²⁹ Değişmeyen tek şeyin değişim olacağı ilkesinden hareketle, geleceğin değişimleri, değişimlerin de belirsizlikleri ve adaptasyon sorunlarını beraberinde getireceği açıktır. Bu yönüyle, işletmelerin geleceğe bakmaları, geleceği bu günden tasarlamaya ve kavramaya çalışmaları anlamındaki vizyon, rekabetçi üstünlük sağlamada vizyoner işletmelere bir rehber olacaktır.

Vizyon, iki bileşenden oluşmaktadır bunlar; çekirdek ideoloji ve tasarlanan gerçek. Çekirdek ideoloji bir örgütün kalıcı yapısını tanımlar, ürün yada piyasa ömrünü, teknolojik buluşları, yönetim eğilimlerini ve bireysel liderleri aşan tutarlı bir kimliktir. Çekirdek ideoloji iki kısımdan oluşur: Temel değerler ve temel amaç. Temel değerler yapıcı ve kalıcı inançlardan oluşur. Şirket, bir kuruma yani kendi içinde bir topluma dönüştükçe bir değer ve inançlar kümesi gereklilik halini alır. Temel amaç ise şirketin varlık nedenini yani misyonunu ifade eder. Vizyonu oluşturan ikinci bileşen tasarlanan gelecek de iki bölümden oluşur; 10-30 yıllık cesur bir hedef ve buna yönelik ulaşılabilecek olan durumun etkili bir tarifini kapsayan canlı tariftir.¹³⁰ Özetle, iyi bir vizyon, öz ilke ve değerlerden kopmadan gelişmeyi ve sürekli olarak geleceğe bakmayı içermektedir. Misyonunu tanımlayamamış ve misyonu etrafında temel değer ve inanç yapısını oluşturamamış işletmelerin vizyonları hayalcilikten öteye geçemeyecektir.

Çekirdek ideoloji, diğer ifadesiyle işletmenin kalıcı ve temel yapısını oluşturulduktan sonra geleceğe bakma ve geleceği yönetme adımlarından önce geleceğin yaratılması gerekmektedir. Geleceğin yeniden oluşturulması adına yapılması gerekenler şu şekilde sıralanmaktadır:¹³¹

¹²⁸ QUIGLEY Joseph V., **Vizyon: Oluşturulması, Geliştirilmesi ve Korunması**, (Çev: Berat Çelik), Epsilon Yay., İstanbul, 1998, s.259

¹²⁹ SOLLMANN Ullrich-HEINZE Rodarich, **Vizyon Yönetimi, Önceden Düşünölmüş Başarı**, Evrim Yay., İstanbul, 1995, s.12

¹³⁰ GÖRMÜŞ Alparslan Ş., “Küresel Yöneticiler Karşısında İşletme Yöneticileri İçin Bir Öneri: Vizyon Yönetimi”, **Standart Dergisi**, Y:41, S:487, Temmuz 2002, 88-89

¹³¹ KENDİRLİ Selçuk-ÇAĞIRAN Hülya, “İşletmelerde Yeni Bir Yaklaşım: Vizyon Yönetimi ve Kahramanmaraş İşletmelerinde Bir Uygulama Örneği”, **Standart Dergisi**, Y:37, S:439, Temmuz 1998, s.85

- Uzun bir geçmişi olan sektörde iş yapmanın kuralları köklü bir şekilde değiştirilmelidir.
- Sektörler arasındaki sınırlar yeniden çizilmelidir.
- Bütünüyle yeni sektörler yaratılmalıdır. Yeni sektörler yaratma yada eski sektörleri yeniden oluşturma yeteneği geleceğe en önde ulaşmanın ve cephede kalabilmenin temel bir ön koşuludur.

Tablo 3.17: Vizyoner ve Karşılaştırma Şirketleri

Vizyoner şirketler	Karşılaştırma Şirketleri
Sony	Norton
IBM	Wells Fargo
General Electric	Ames
Ford	Phifizer
Walt Disney	Columbia
Motorola	Melville
Hewlet-Packart	Colgate

Kaynak: COLLİNS James C.-PORRAS Jerry L., **Kalıcı Olmak, Geleceğin Güçlü Kurumlarını Yaratmak**, (Çev: Zuhâl Çivi) Sistem Yay., İstanbul, 1999, s.5-6

Bu yönüyle vizyon oluşturma, bir yenilenme ve yenilenmenin kontrolü anlamını da taşımaktadır. Belirli bir vizyonu olan ve geleceğe bakabilen işletmeler gelecekte değişebilecek parametreleri bugünden kestirebilmekte yada belirleyebilmekte, kontrol edebilmekte ve herkesten önce sahip olabilmektedirler. Bu farklılığı ile vizyoner işletmeler rakiplerinden ziyade kendileriyle yarışarak rekabet üstünlüğü sağlamak ve lider konuma yükselmektedirler. Rekabetin şiddetlendiği küreselleşme sürecinde de kalıcı olabilmek için de rekabet etmek değil rekabet üstünlüğü sağlamak gerekmektedir. Bu durum Tablo 3.17'de de yer alan vizyoner şirketler ile karşılaştırma şirketlerinin karşılaştırılmasıyla açıkça ortaya çıkmaktadır.

Lider konuma yükselen bu vizyoner şirketlerin tümü yaşamlarının bazı noktalarında hatalar yapmışlar, gerilemeler ve başarısızlıklarla yüz yüze gelmişlerdir. Ancak, vizyoner şirketler eninde sonunda kayda değer bir toparlanma ve kriz dönemlerinden kurtulma yeteneği sergilemişlerdir. Çünkü vizyoner şirketler, uzun vadeli finansal getiriler üretmekten öte bir fonksiyona sahip olup toplumun dokusuna

nüfuz etmektedirler.¹³² Sonuç olarak vizyoner şirketler uzun vadeli düşünüp, uzun vadeli performans elde ederler. Bu da onlara rekabet üstünlüğüne dayalı kalıcı olma yapısı kazandırmaktadır.

Bir işletmenin bakış açısını gelecek yönelimli kurması, kendini gelecekle ilgili olarak belirli bir yerde konumlandırması ortak bir motivasyonun ve itici bir gücün oluşmasını sağlayacaktır. Ortak bir misyon, vizyon ve motivasyon sinerji etkisi oluşturarak daha güçlü bir yapı oluşturacak ve işletme rakiplerinden daha avantajlı konumlara ilerleyecektir. Ancak, bu yapının uzun soluklu devam ettirilebilmesi vizyonun süreç içerisinde aktarımını ve gerektiğinde yenilenmesini gerektirmektedir. Ayrıca, vizyonlar vizyoner yöneticilere yada bu atmosfer içinde yetişmiş yöneticilere ihtiyaç duyacaktır. Diğer önemli bir husus, belirlenen vizyonla ilgili ulaşılmak istenen yerlere varabilmenin en önemli aracı rekabet yönlü stratejilerin planlanması ve uygulanmasıdır. Görüldüğü üzere bu yönüyle de vizyonlar rekabeti doğasında bulundurarak rekabet yönelimli motivasyon sağlamaktadırlar.

3.2.1.2. Vizyona Ulaşmada Rekabetçi Stratejiler Geliştirme

Strateji, karar verme kuralları ve yol gösterici unsurları ifade ederken,¹³³ stratejik planlama, işletmenin kesinlikle hangi işkolunda yada ekonominin hangi sektöründe yer alması konusunda açık seçik karar verme sürecidir. Ayrıca, tamamlayıcı olarak uzun dönemde takip edilecek amaçların saptanması ve amaçlara ulaşmak için hangi alanlara hangi kaynaklardan yatırım yapılacağına karar verilmesidir.¹³⁴ Stratejik yönetim ise, stratejilerin planlanması için gerekli araştırma, inceleme, değerlendirme ve seçim çabalarını; planlanan bu stratejilerin uygulanabilmesi için işletme içi her tedbirin alınarak yürürlüğe konulmasını; daha sonrada yapılan çalışmaların kontrol edilerek değerlendirilmesiyle ilgili faaliyetleri kapsar.¹³⁵

İşletmelerin oluşturacağı stratejiler ve stratejik yönetim, vizyona ulaştıracak yolu ve adımları kapsamalıdır. Geleceğe yönelik oluşturulan vizyona ulaşmak isteyen

¹³² COLLİNS James C.-PORRAS Jerry L., Kalıcı Olmak, Geleceğin Güçlü Kurumlarını Yaratmak, (Çev: Zuhâl Çivi) Sistem Yay., İstanbul, 1999, s.7

¹³³ SEVAL Selim, Uzun Dönemli Stratejik Planlama, Has Holding A.Ş Yay., İstanbul, 1980,s.13

¹³⁴ AY Ünal, "İşletmelerde Stratejik Planlama ve İnsan Kaynakları Geliştirme Faaliyetleri", Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Yay., No:1, Adana, 1992, s.14

¹³⁵ DİNÇER Ömer, Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Yay., 5.Baskı, İstanbul, 1998, s.35

işletmeler bu hedeflerine ancak rekabet ederek ve rekabet üstünlüğü sağlayarak ulaşacaklardır. Bu bağlamda rekabetçi stratejilerin planlanması ve uygulanması ön plana çıkmaktadır.

Michael Porter'a göre, gerek ulusal ve gerekse uluslar arası bazda işletmelerin bulunduğu sanayi dalında yüksek başarıya ulaşabilmesi için, başlıca üç kapsamlı rekabet stratejisi uygulaması gerekmektedir. Bu stratejiler; maliyete dayalı liderlik stratejileri, farklılaştırma stratejileri ve odaklanma stratejileridir.

Maliyete Dayalı Liderlik Stratejileri: Bu grupta bir işletmenin maliyetlerini, rakiplerine göre en düşük düzeyde gerçekleştirerek, mal veya hizmetlerini üretmesine ve dağıtmasına yönelik stratejiler yer almaktadır. Bu stratejilerin uygulanabilmesi,¹³⁶

- Ürünlerin standart olmasına,
- İşletmelerin ekonomiklik ölçeğine ve öğrenme eğrisinin düşmesine
- Pazarın yüksek fiyat esnekliğinin bulunmasına bağlıdır.

Farklılaştırma Stratejileri: Kaliteye dayalı geliştirme çabaları içerisinde, işletmelerin ürünlerini ayrıcalıklı kılacak stratejileri ifade eder. Bu stratejiye göre daha iyiden ziyade daha farklı düşüncesi hakimdir. Böylelikle, üretilen mal ve hizmetlere yönelik sürekli yenilik anlayışı rakiplerin önüne geçmeyi sağlarken, oluşturulan farklı ürünler marka oluşturulmasına ve marka bağımlılığına katkı sağlayacaktır.

Odaklaşma Stratejileri: İşletme bu stratejide pazarın belirli bir bölümünü seçer ve diğer bölümleri ihmal ederek, seçtiği bölümde yoğunlaşır. Böylece işletme, daha geniş bir pazara hitap eden rakiplerine göre, hedef aldığı pazar bölümüne nüfuz etmeye ve pazarına daha iyi hakim olarak daha iyi hizmet götürmeye çalışır.¹³⁷ Tablo 3.18'de de bu stratejilerin uygulanmasıyla ilgili yöntemler ifade edilmektedir.

¹³⁶ İNAL Emin M., "Michael Porter'e Göre Global İşletmelerde Rekabet", *Standart Dergisi*, Y:34, S:407, Kasım 1995, s.95

¹³⁷ İNAL, a.g.e., s.94

Tablo 3.18: Rekabet Stratejilerinin Uygulanması

GENEL STRATEJİ	GENEL OLARAK GEREKLİ OLAN BECERİ VE KAYNAKLAR	GENEL ORGANİZASYONEL GEREKLİLİKLER
Toplam Maliyet Liderliği	- Sürekli Sermaye yatırımı ve sermayeye erişim - İşlem mühendisliği becerileri - İşgücünün yoğun olarak gözlenmesi - Üretim kolaylığı için tasarlanmış ürünler - Düşük maliyetli dağıtım sistemi	- Sıkı maliyet kontrolü - Sık, ayrıntılı kontrol raporları - Yapılandırılmış organizasyon ve sorumluluklar - Kesin sayısal hedeflere ulaşılmasına bağlı teşvikler
Farklılaştırma	- Güçlü pazarlama becerileri - Ürün mühendisliği ve yaratıcı yetenek - Güçlü temel araştırma yetenekleri - Kalite veya teknolojik liderlikte kazanılmış kurumsal ün - Sektörde uzun bir geçmiş veya diğer işlerden elde edilmiş benzersiz beceriler kombinasyonu - Kanallarla güçlü iş birliği	- Ar-Ge, ürün geliştirme ve pazarlama fonksiyonları arasında güçlü koordinasyon - Sayısal ölçüler yerine, öznel ölçüler ve teşvikler - Üstün nitelikli işçileri, bilim adamlarını veya yaratıcı kişileri çekecek rahat ve hoş bir ortam
Odaklanma	- Yukarıdaki politikaların, belirli bir stratejik hedefe yöneltilmiş kombinasyonu	- Yukarıdaki politikaların, belirli bir stratejik hedefe yöneltilmiş kombinasyonu

Kaynak: PORTER Michael E., *Rekabet Stratejisi, Sektör ve Rakip Analiz Teknikleri*, (Çev:Gülen Ulubilgen) Sistem Yay., İstanbul, 2000, s.51

Ayrıca, maliyet liderliği, farklılaştırma ve odaklaşma stratejilerinin uygulanması rekabet yarışının kazanılması için yeterli olmayıp farklı açılımların oluşturulması, stratejilerin yeniden yaratılması gerekmektedir. Stratejilerin yeniden yaratılması için üç temel husus göz önüne alınmalıdır.¹³⁸

- *Kesinlikle günlük çarkın dışına çıkmamalıdır. Yeniden yapılanma süreçlerinin yeniden düzenlenmesi ve yalın yönetim gibi çabalar verimliliği artıracaktır. Ayrıca yeni stratejilerin oluşturulabilmesi için daha iyi olmak yetmez, mutlaka farklı olmak gerekir.*
- *Sadece örgütsel dönüşüme değil, sektörel dönüşüme önem verilmelidir. Lider olabilmek için, bir şirket, içinde bulunduğu sektörün dönüşmesi sürecine hakim olmalıdır.*

¹³⁸ DİNÇER, a.g.e., ss.120-121

- *Yarın için yapılacak rekabette pazar payı değil fırsat payı göz önüne alınmalıdır.* Gelecekte ortaya çıkabilecek fırsatlardan elde edilecek pay, rekabet yarışının kilit kavramıdır. Oluşturulan vizyonla bağlantılı olarak geleceğin kazanılabilmesi için ise; geleceği aramak, harekete geçmek ve geleceğe herkesten önce ulaşmak şeklinde üç aşamalı rekabetçi strateji geliştirilmelidir. Geleceği aramak; alternatif bir sektör yapısını yada yeni bir fırsat alanını algılayabilmek, diğer ifadesiyle, mamül liderliği değil fikir liderliği demektir. Harekete geçmek ise, gelecekteki bir sektör yapısını aktif şekilde kendi yararına biçimlendirmeyi ifade ederken, geleceğe en önde ulaşmakta, rakiplerden önce davranmayı ve araya mesafe koyma anlamına gelmektedir.

Görüldüğü üzere, oluşturulan vizyona bağlı olarak geleceğe bakma, gelecekte meydana gelebilecek değişimleri kavramaya yardımcı olurken, vizyona ulaşmak için oluşturulan rekabetçi stratejiler ise bu değişimlerin kontrol edilmesine ve hatta belirlenmesini içererek, rekabet üstünlüğünün, liderliğin kazanılmasını ve sürdürülmesini sağlamaktadır. Ancak, vizyon ve rekabetçi stratejilerin tüm bu kazanımlarından önce ve en önemlisi vizyoner ve stratejist olan lider ve yaratıcı liderlere ihtiyaç duyulmaktadır.

3.2.1.3. Katılımcı, Yenilikçi, Yaratıcı ve Lider Yöneticilik

Günümüz iş yaşantısının sürekli genişlemesi ve artan karmaşıklığı yöneticilerin endüstriyel gelişmenin ilk dönemlerine oranla daha yüksek düzeyde bir yöneticilik yeteneğinin gereğini ortaya koymaktadır.¹³⁹ Küreselleşme süreciyle birlikte rekabet boyutlarının hızla artması, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, çalışanların ihtiyaç ve beklentilerinde meydana gelen değişimler, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş gibi unsurlar başta işletmeleri, yönetim anlayışını ve bu değişimlere uyum gösterecek yönetici anlayışını değiştirmiştir. Statik düşünen, katılıma önem vermeyen, hızlı kararlar alamayan, statükoculuğa bağlı olarak yeniliğe kapalı ve yetkisini hiyerarşik yapıdan alıp formal otoriteyi temsil eden yöneticilik anlayışı çağın işletmecilik ve rekabet standartlarını yakalamada çok gerilerde kalmaktadır. Günümüz

¹³⁹ ÖZBAY Aslan, "Yöneticilik ve Fonksiyonları", *Ekonomi Başak Dergisi*, Y:22, S:100, Temmuz-Ağustos 1998, s.111

şartlarında, bugünü ve geleceği kavrama ve yakalama adına vizyoner, vizyona ulaştırmada rekabetçi stratejiler üretebilen ve hızlı kararlar alabilen, katılımcı yönetime önem veren, sürekli yenilik peşinde olan ve yaratıcı, inandırıcı, gücünü kendinden ve kendine güveninden alan lider yöneticiler ön plana çıkmaktadır.

Lider yönetici öncelikle bir vizyon sahibidir. Lider vizyonunu ortaya koyar ve benimsetir. Vizyon benimsetildikten ve vizyona götürücü stratejik plan ortaya konulduktan sonra lider, görevleri insanların kabiliyetlerine göre yeniden tasarlar. Liderin bundan sonra atacağı adım, bütün bu bilgi, vizyon, strateji ve yeteneği eyleme dönüştürmektir. Önce beklentiler karşılanır, takımlar oluşturulur, yetki devri yapılır; yani lider takımlarıyla kesintisiz müzakere ve iş yapma sürecine girer...Bu çerçevede lider yöneticiyi formal yöneticiden ayıran özellikleri şöyle sıralayabiliriz.¹⁴⁰

- Yönetici idare der, lider yenilik yapar.
- Yönetici kopyadır, lider orijinaldir.
- Yönetici muhafaza eder, lider geliştirir.
- Yönetici sistem ve yapı üzerinde yoğunlaşır, lider insanlar üzerinde.
- Yönetici kontrole güvenir, lider güven ilham eder.
- Yönetici kısa görüşlüdür, liderin uzun bir perspektifi vardır.
- Yöneticinin gözü mütemadiyen kar/zarar çizgisindedir, liderin gözü ufukları tarar.
- Yönetici nasıl? ve ne zaman? diye sorar, lider ise ne? ve niçin?
- Yönetici taklit eder, lider meydana getirir.
- Yönetici statükoyu kabullenir, lider ona meydan okur.
- Yönetici klasik iyi askerdir, lider başına buyruk komutan.
- Yönetici işi doğru yapar, lider doğru işi yapar.

3.2.1.4. Etkenlik, Verimlilik, Kalite ve Yeniliği Sağlamada Performans Yönetimi

Performans, iş başarımı, herhangi bir işte gösterilen başarı derecesi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile performans, bir işi yapan bireyin, grubun yada örgütün o işle amaçlanan hedefe yönelik olarak hangi seviyeye ulaşabildiğinin nicel

¹⁴⁰ ÖZEL Mustafa, *Yöneticilik Dersleri*, İz Yay., İstanbul, 1996, ss.22-61

veya nitel olarak anlatımıdır. Bir örgütün yada bir hizmet biriminin planlanmış amaçlı bir hedefi ne oranda yakalayabildiği mutlak veya nispi olarak ölçülebilir.¹⁴¹ Bu açıdan performans değerlemesi, işgörenin görevindeki başarısını, gelişme yeteneğini, tutum ve davranışlarını ve örgüte sağladığı katkıları değerleyen süreci ifade eder. Örgüt stratejisi kapsamında ele alınan performans değerlemesi, stratejik bir perspektif kazanır. Performans değerlemesiyle örgüt, işgörenin stratejik plana bağlılığını ve uyumunu ölçme olanağı kazanır.¹⁴² Performans yönetimi anlayışı da, örgüt çalışanlarının performans bileşenlerini geliştirmeyi ve insan kaynağından en etkin şekilde faydalanmayı içerdiği için, örgütteki stratejilerin gerçekleştirilebilmesinde kilit noktayı teşkil etmektedir. Kısaca; stratejik birimler tarafından belirlenen amaçlara ulaşabilmek için örgütün iyi bir performans yönetimine ihtiyacı vardır.¹⁴³ Performans, etkenlik, verimlilik, kalite ve yenilik gibi rekabet parametrelerini içerdiği için rekabetçi stratejilere ve dolayısıyla vizyona ulaşmada önemli katkılar sağlamaktadır.

İşletmelerde performans anlayışının gelişim sürecinde gelinen en son nokta “yeni rekabet” ve “geleceğin örgütü” olarak adlandırılan yeni bir yönetim anlayışıdır. Bu anlayışla egemen olan görüş işletmenin rekabet yeteneğini artırmak ve geleceğe uyumunu sağlamak amacıyla uygun ürün ve teknolojiyi seçmek, örgüt yapısını buna göre şekillendirmek, insan gücünü bu amaçlara uygun olarak seçmek ve yetiştirmektir.¹⁴⁴ Bu bağlamda, etken bir performans yönetiminin dayandığı temel öğeler şu şekilde sıralanabilir:¹⁴⁵

- Örgütün beklenen, istenen, planlanan stratejik amaçları doğrultusunda, bireyden beklenen performansın (işde başarı) tanımlanması,
- Performansın önceden belirlenen yöntemlerle ölçümü, yada değerlendirilmesi,
- Performansa ilişkin toplanan bilgilerin başta performansı hakkında bilgi toplanan elemanın kendisi olmak üzere ilgili kişi ve birimlere ulaşmasını

¹⁴¹ KURTOĞLU Nedim, “Kamu Sektöründe Performans Yönetimi”, **Avrupa Kalite Yönetimi Konferansı, 2. Kamu Kalite Sempozyumu**, Kalder Yay., Mayıs 2001, s.45

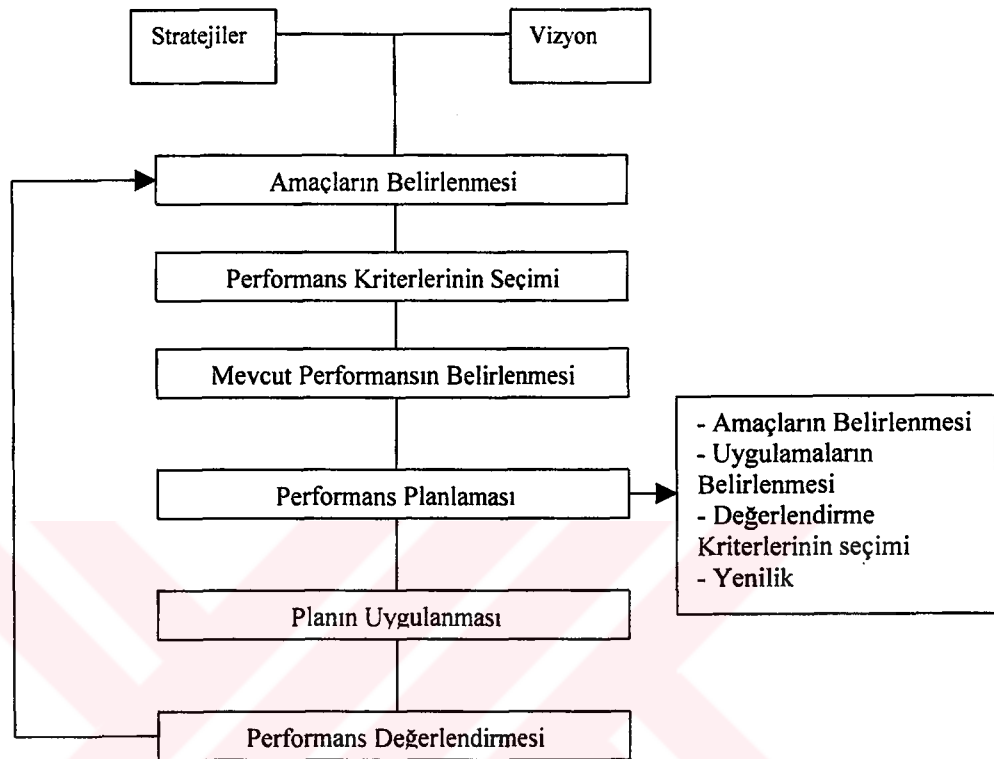
¹⁴² DURNA Ufuk, “İşletmelerde Performans Değerlemesine Stratejik Bir Yaklaşım”, **Standart Dergisi**, Y:40, S:482, Şubat 2002, s.85

¹⁴³ KOCABAŞ İbrahim-TURHAN Muhammed, “Objektif Bir Değerlendirme ve Doğru Hareket İçin Performans Yönetimi”, **Standart Dergisi**, Y:41, S:490, Ekim 2002, s.53

¹⁴⁴ AKAL Zuhul, **İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi**, MPM Yay., No:473, Ankara, 2000, s.7

¹⁴⁵ DİCLE Ülkü, “Kamu Sektöründe Performans Yönetimi”, **Avrupa Kalite Konferansı, 2.Kamu Kalite Sempozyumu**, Kalder Yay., Mayıs 2001, s.34

sağlamak (Feedback). Bu, toplanan bilgilerin kullanımını sağlayacak ve amaca ulaşmayı gerçekleştirecektir.

Şekil 3.1: Performans Yönetim Süreci

Kaynak: KOCABAŞ İbrahim-TURHAN Muhammed, "Objektif Bir Değerlendirme ve Doğru Hareket İçin Performans Yönetimi", *Standart Dergisi*, Y:41, S:490, Ekim 2002, s.57

Örgütlerin uzun vadeli vizyonları ve stratejileri, amaçlarını şekillendirir. Daha sonra bu amaçlara ne derecede ulaşıldığını ölçmede kullanılacak performans kriterleri açıkça tanımlanır. Tanımlanan bu kriterlere göre mevcut performans düzeyi değerlendirilir ve eksiklikler ortaya çıkarılır. Eksiklerin giderilmesi için yeni performans geliştirme planları devreye sokulur, uygulanan bu yeni planlar tekrar devreye sokularak örgütle ilgili nihai değerlendirmeler yapılır. Bu değerlendirmeler tekrar sisteme geri bildirimle iletilir. Performans yönetim süreci bu döngü sayesinde amaçlara ulaşmada etkinlik ve verimliliği yakalayacak buda kalite seviyesinin yükselmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca eksikleri gidermek amacıyla yeni performans planları örgütün etkinlik ve verimliliğinin sürekli artmasını sağlayacaktır.

Çalışanın ve örgütün amaçlarının neler olduğu ve performans yönetim süreci çerçevesinde bunların nasıl uyumlaştırılacağı tanımlandıktan sonraki adım çalışanların

bireysel performanslarını oluşturan ve geliştiren unsurlar üzerinde durulmasıdır. Bu unsurlar şöyle sıralanmaktadır:¹⁴⁶

- ODAKLANMA, Çalışan ne yapacağını bilmelidir. Bir yönetici, talimatlarla yönlendirirse ve beklentilerini açıklığa kavuşturursa çalışanlar neye katkıda bulunacağını bilirler.
- YETKİNLİK, Çalışan bunu yapabilecek becerilere sahip olmalıdır. Bir yönetici gerekli kaynakları ve desteği sağlarsa, çalışanlar katkıda bulunabilme yetkinliği kazanırlar.
- ADANMA, Çalışan katkıda bulunmaya istekli olmalıdır. Bir yönetici, takdirlerini belirtirse çalışanlar katkıda bulunmaya daha istekli olurlar.

3.2.1.5. Rekabette Bilginin Önemi ve Yönetim Bilişim Teknolojileri

Verilerin, sonucu etkileme yeteneğine kavuşmuş şeklidir ifadesiyle tanımlanan bilgi; artık büyük bir hızla üretimin tek faktörü haline gelmekte, üretimin klasik faktörlerini önemsiz kılmakta ve bilgi toplumunun yegane stratejik kaynağını oluşturmaktadır.¹⁴⁷ Üretim için gerekli olan hammadde, sermaye, işgücü artık ikinci plana kaymıştır. Verimli bir üretim için gerekli en önemli etken bilgidir. Bilgi toplumunda, maddi üretim ve sermaye değil, bilgi üretimi esas olacaktır.¹⁴⁸ Bu gelişmeler çerçevesinde, başarının esas dinamiği, çağımızda bilginin elde edilmesi ve zamanla yarışarak hızlı bir şekilde uygulanması olmaktadır.¹⁴⁹

Bugün, bilgiye dayalı olarak faaliyet göstermeyen gelişmiş örgüt bulunmamaktadır. Çünkü bilgiyi kullanmayan örgütler verimliliklerini ve rekabet üstünlüklerini artıramazlar. Öncelikli olarak örgütler bilgiye ulaşabilmeli, özümsemeli, kullanmalı ve yönlendirebilmelidirler.¹⁵⁰ Ekonomilerde sürekli rekabet üstünlüğünün tek güvenilir kaynağı bilgidir. Piyasalar değiştiğinde, teknolojiler çoğaldığında, rakipler fazlaştığında ve ürünlerin tüketim hızı arttığında ayakta kalmayı başarabilen firmalar; istikrarlı bir biçimde yeni bilgi yaratan, bu bilgiyi kuruluşun her yerine geniş ölçüde

¹⁴⁶ BARUTÇUGİL İsmet, *Performans Yönetimi*, Kariyer Yay., İstanbul, 2002, s.31-37

¹⁴⁷ TUTAR Hasan, "Küreselleşme Sürecinde Bilginin Anlamı ve Kalitesi" *Standart Dergisi*, Y:37, S:436, Nisan 1998, s.71

¹⁴⁸ ERKAN Hüsnü, *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Türkiye İş Bankası Yay., İzmir, 1998, s.160

¹⁴⁹ ERDEM Aytekin, "Başarının Dinamiği: Bilgi", *Standart Dergisi*, Y:39, S:467, Kasım 2000, s.63

¹⁵⁰ DAVENPORT T.H., *Process Innovation: Reengineering Work Through Information Technology*, Harvard B.School Press, Boston, 1993, p.7

yayan ve bilgiyi, gerek yeni teknolojilerde ve gerekse yeni ürünlerinde kullanan firmalardır.¹⁵¹ Bununla birlikte şiddetini sürekli artıran rekabet karşısında yönettikleri işletmelerine rekabetçi üstünlükler kazandıracak yöneticiler için, doğru kararlar alabilmek, ihtiyaç duyulan birçok bilginin zamanında ve istenilen şekilde hazır olmasına bağlıdır.¹⁵² Bu ise ancak yönetim bilişim teknolojileri ve sistemleriyle sağlanabilir.

Ham verilerin işlenerek anlamlı hale dönüştürülmüş şekline bilgi; sonuçların ise derlenip işlenmesi ve ilgili kişilerin kararlarına ve planlarına ışık tutabilecek şekle sokulması, hızlı, kolay ve her türlü forma dönüştürülmesi mümkün bir erişim sağlayacak şekilde iletilip paylaşılması bilişim olgusunu ifade etmektedir.¹⁵³ Yönetim bilişim sistemlerinin temel işlevi; örgütün amaçlarına en etkin bir biçimde ulaşmasını sağlayacak, insan, makine, hammadde, malzeme ile sermaye unsurları arasındaki karşılıklı ilişkileri en uygun biçimde düzenleyecek olan karar organlarına doğru zamanlı ve anlamlı bilgi sağlamaktır.¹⁵⁴ Bilişim teknolojileri sayesinde örgütler, rekabet stratejileri olarak belirledikleri; maliyet liderliği, farklılaşma ve odaklaşma stratejilerine daha kolay ulaşabildikleri gibi ayrıca, yüksek performans, müşteri iletişimi ve hız üstünlüğüne dayalı rekabet üstünlüklerine kavuşurlar.

Bilişim teknolojilerinin örgütlere sağladığı faydalar şu şekilde sıralanabilir:¹⁵⁵

- Yeni ürün üretme ve pazarlama işlevinin daha hızlı uygulanmasına yardımcı olur.
- Daha hızlı ve doğru karar verilmesini sağlar.
- İş süreçlerinin yeniden tasarlanmasını kolaylaştırır.
- Yeni yönetim yaklaşımlarına uyumu kolaylaştırır.
- Sistemin başarısını ölçmeye yarayan performans ölçütleri ile ilgili bilgilere hızlı ulaşım sağlar.
- Müşteri memnuniyetini artırır.

¹⁵¹ NOVAKA Koujiro, *Bilgiyi Yaratan Şirket*, Mess Yay., İstanbul, 1999, s.30

¹⁵² TEKİN Mahmut-ÇELİK Adnan, "İşletme Yöneticileri ve Bilgi İşlem Sistemleri", *Standart Dergisi*, Y:34, S:402, Haziran 1995, s.92

¹⁵³ KURT Mustafa, *Bilişim Teknolojilerinin Küresel İşletmelerde Rekabet Odaklı Kullanımı*. D.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2001, s.18

¹⁵⁴ YOZGAT Uğur, *Yönetim Bilişim Sistemleri*, Beta Yay., İstanbul, 1998, ss.155-156

¹⁵⁵ ULUKÖY Metin, *Bilişim Teknolojilerinin İşletme Rekabetinin Sürdürülebilirliğine Katkıları LBS Örneği*, D.P.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2002. s.53

- Maliyeti azaltır.
- Karlılığı artırır.
- Yeni ürünlerin daha hızlı/kaliteli geliştirilmesini sağlar.
- Yeni pazarların yaratılmasında yardımcı olur.
- İş süreçlerine yeni bakış açısı ve öncelik getirir.
- İş dünyasındaki değişimlerin saptanmasına ve hemen cevap verilmesine yardımcı olur.
- Etkin performans ölçümü ve analizi ortamı yaratır.
- Teknoloji alt yapısı sunar.
- Sorgulayıcı, irdeleyici iletişim ortamı yaratır.
- Sinerjiyi, eşgüdümü ve fikir paylaşımını artırır.

3.2.1.6. Etkili Zaman Yönetimiyle Verimlilik Kalite ve Hız Üstünlüğü

İşletmelerin üretim girdileri olarak sermaye, hammadde, makine-araç gereç, enerji, ve müteşebbislikten söz edilir. Ancak hız üstünlüğü ile rekabetin yaşandığı 1990'lı yıllarda ve; hizmet üstünlüğü ile rekabetin yaşanacağı 2000'li yıllarda bu üretim girdilerine eklenmesi gereken en önemli ve kritik faktör zamandır.¹⁵⁶ Verimliliği artırma, maliyetleri düşürme ve kaliteyi yükseltmeyi hedefleyen zaman yönetiminde zaman bilgi kadar önemli bir unsurdur. Başarılı bir zaman yönetimi, işletmelerin rekabet gücünü artırmakta ve çalışma koşulları ile çalışanların motivasyonlarını etkileyerek¹⁵⁷ kişisel performansı artırıcı bir rol oynamaktadır.¹⁵⁸

Uluslararası rekabette zaman yönetiminin önemi giderek artmaktadır. Çünkü herhangi bir mal veya hizmeti diğer ülke yada işletmeden önce dış pazarlara ulaştırabilen, hızlı teknolojik değişimleri takip edip, bunları işletmelerde uygulayabilen kuruluşlar başarılı olacak, diğerleri ise rekabette yenik düşecek ve ortadan

¹⁵⁶ ARDAHAN Fatih, "Toplam Kalite Düşüncesi İle Zaman Yönetimi", *Standart Dergisi*, Y:37, S:437, Mayıs 1998, s.56

¹⁵⁷ BAYDUR Refik, "Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Güvence Sistemleri ve Zaman Yönetimi Uygulamalarıyla Verimlilik, Maliyet, ve Fiyat İstikrarı Arasındaki İlişki", *Standart Dergisi*, Y:35, Özel Sayı, Ekim 1996, s.9

¹⁵⁸ ÖZDAMAR Serpil, "Zaman Yönetimi", *Standart Dergisi*, Y:35, Özel Sayı, Ekim 1996, s.41

kalkacaklardır.¹⁵⁹ Zaman yönetiminin bu üstünlükleri çerçevesinde yöneticilerin iyi bir zaman yönetimi için yapmaları gerekenler şöyle sıralanabilir:¹⁶⁰

- Yönetici, kendisi için en uygun zaman kullanma biçimini belirlemelidir.
- Yönetici güne başlamadan evvel yapacağı tüm işleri öncelik sırasına göre listelemelidir.
- Mümkün olduğu kadar kısa süreli (Aylık, haftalık, günlük, saatlik) hedefler belirlenmelidir.
- Yönetici, göreviyle ilgili işleri yaparken planlamaya önem vermelidir.
- Yönetici, işlere, başarısına katkı oranında zaman ayırmalıdır.
- Yönetici, uzun ve anlaşılması zor olan talimat yada emirleri astlarına verirken, yazılı yada sözlü araçları birlikte kullanmaya özen göstermelidir.
- Yönetici, işletmedeki olanaklar ölçüsünde iş etüdü, iş analizi, iş değerlemesi, performans değerlemesi vb. çağdaş yönetim tekniklerinden yararlanmalıdır.
- Yönetici, çözmek durumunda olduğu sorunlarla ilgili kararları hızla almalı ve uygulamalıdır.
- Yönetici, kitle iletişim araçlarını en etkin ve verimli şekilde kullanmalıdır.

3.2.1.7. Tehditleri Fırsatlara Çevirmede Kriz Yönetimi

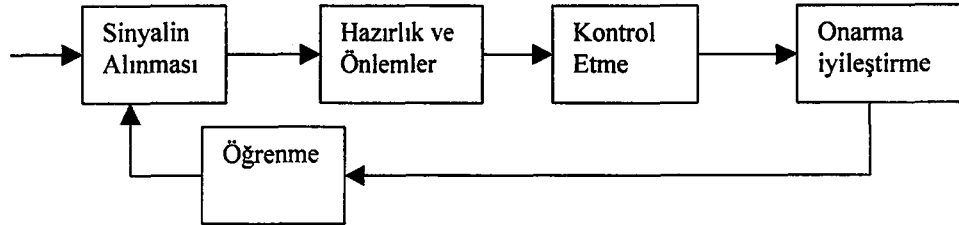
Kriz genel anlamda düzgün olmayan, reform gerektiren istikrarsız bir durumdur. Bir örgütün rutin sistemini bozan ve aniden ortaya çıkan herhangi bir acil durum olarak tanımlanabilir. Sadece devam eden faaliyetleri değil, aynı zamanda işletmenin yaşamını tehdit eder, üretim kapasitesini kullanılmaz duruma getirir ve rekabeti sarsar.¹⁶¹ Krizin aniden ortaya çıkması ve beklenmedik bir durum olması krizin, krize yönelik bir yönetim anlayışı ile aşılabileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Eğer krizler, belirli sinyallerle gelmeseydi ve bu sinyallere yönelik rasyonel önlemler alınamıyorsa olsaydı. Makro anlamda yaşanan krizlerde tüm işletmelerin zarar görmesi gerekirdi. Ancak krizler bazı işletmeler için tehdit unsuru olurken kriz yönetimine hazırlıklı işletmeler için birer fırsat ortamı oluşturmaktadır.

¹⁵⁹ ÖZGEN Hüseyin-DOĞAN Selen, "Zaman Yönetiminde Yeni Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları", *Standart Dergisi*, Y:36, S:425, s.138

¹⁶⁰ ÖZGEN Hüseyin, "İşletmelerde Zaman Yönetimi", *Standart Dergisi*, Y:37, S:442, Ekim 1998, ss.57-58

¹⁶¹ VERGİEL Melek, *Kriz Döneminde İşletme Yönetimi*, Ekin Yay., Bursa, 1996, s.3

Kriz yönetimi genel olarak, içinden çıkılamayacak derecede büyük ve çeşitlilik arz eden potansiyel krizleri fark etmek ve önlem almaktır şeklinde tanımlanabilir.¹⁶² Potansiyel krizleri fark etme ve önlemede bilgi en önemli kaynağı olacaktır.¹⁶³

Şekil 3.2: Kriz Yönetiminin Beş Safhası

Kaynak: MITROFF Ian-PEARSON Christine, **Crisis Management**, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1993, p.21

Şekil 3.2'de de görüldüğü üzere, kriz yönetimi beş önemli safhadan oluşmaktadır. Oluşturulan erken uyarı sistemleriyle ilk önce kriz sinyallerine ait bilgiler toplanır. Toplanan bilgiler doğrultusunda krizin çeşidi ve şiddeti ölçülmeye çalışılarak krizi önlemeye yada karşılamaya yönelik hazırlıklar yapılır. İyi hazırlanıldığına inanılan kriz anı geldiğinde ise kriz ve etkileri kontrol edilmeye çalışılır. Kriz dönemi atlatıldıktan sonra da kriz hasar tespiti yapılarak onarma, iyileştirme safhasına geçilir. Kriz yönetiminin son safhasında ise krize ait tüm tecrübeler sistemin parçası haline getirilerek krizlerle ilgili önemli bir girdi halini alır.

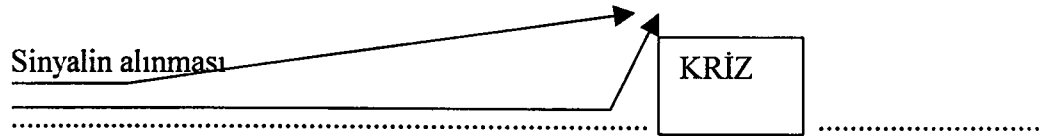
Kriz yönetimini kısaca; kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası yönetim olarak ifade edebiliriz. Bu safhalar içerisinde daha az maliyetli daha kolay ve en önemli safha kriz öncesi yönetim safhasıdır. Zira kriz dönemlerinde tehditlerin fırsatlara çevrilebilmesi ve rakiplere göre rekabet üstünlüğünün kazanılacağı safha bu safhadır yada bu safhaya verilen önemde yatmaktadır. Krizle ilgili tüm sinyallerin alınacağı bu safhada yapılması gereken en önemli erken uyarı sistemlerinin sürekli olarak devrede tutulmasıdır. Erken uyarı sistemi olarak işletmede şu hususlara dikkat edilmelidir:

- Dünyadaki tüm gelişmeler yakından ve dikkatle izlenmelidir.
- Ülkedeki, başta makro ekonomi ve siyasi gelişmeler yakından ve dikkatle izlenmelidir

¹⁶² MITROFF Ian-PEARSON Christine, **Crisis Management**, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1993, p.15

¹⁶³ COOMBS Timothy W., **Ongoing Crisis Communication**, Sage Publications, London, 1999, p59

- Başta rakipler ve tedarikçiler olmak üzere tüm sektör yakından ve dikkatle izlenmelidir.
- İşletme içindeki tüm gelişmeler yakından takip edilmeli ve bu amaçla çok iyi bir raporlama sistemi kurulmalıdır.

Şekil 3.3: Kriz Öncesi Yönetimin Önemi

Şekil 3.3'te, kriz öncesi yönetimi ve kriz anı yönetimini ifade eden iki ok yer almaktadır. Okların yatay eksenle yaptıkları açı derecesini zorlanma derecesi olarak kabul edersek, kriz öncesinde erken uyarı sistemleriyle alınan sinyalleri değerlendirerek önlem alan işletmelerin rakiplerine oranla daha az zorlanacakları hatta rakiplerine oranla rekabet üstünlüğü sağlayacakları ve gerek kriz döneminde ve gerekse kriz dönemi sonrasında çıkacak fırsatlara daha kolay ulaşacakları kolaylıkla ifade edilebilir.

3.2.1.8. Rekabet Yönlü Organizasyonlar Oluşturma

3.2.1.8.1. Yeni Gelişmelere Adaptasyonda Değişim Mühendisliği

Küreselleşme süreciyle birlikte, işletme ve sektörel bazlı değişimlerle birlikte makro ekonomik dönüşümlerin yaşanması; sosyolojik eğilimleri, ekonomik koşulları, işgücü yapılarını ve rekabet boyutlarını derinden etkilemektedir. Hız faktörünün süratle öne çıkması ve belirsizlik ortamlarının artması, yaşanan krizlerin artmaya başlaması işletmeleri bu değişim, dönüşüm ve belirsizlik ortamlarına uyumda, yeni baştan yapılanmaya zorlamaktadır.

21. yüzyıl, çok yönlü ve eşzamanlı iletişimin gelişmesi, zaman ve mekan farklılıklarının ortadan kalkışı, rasyonel olmayan unsurların göz önüne alınması, etik kavramının önem kazanması, herşeyin küreselleşmesi ve bilginin temel değer haline gelmesi ile değişimin süratlendiği ve nitelik değiştirdiği yeni bir çağ olma yolundadır.¹⁶⁴ Böyle bir çağda işletmelerin başarılı olabilmeleri, hızlı, esnek ve devamlı gelişim içinde

¹⁶⁴ DÜREN Zeynep, 2000'li Yıllarda Yönetim, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s.223

olmalarını sağlayacak organizasyon yapılarıyla mümkündür.¹⁶⁵ Bu bağlamda işletmelerin organizasyon yapılarını çağın yeni standartlarına göre yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. Bunun için işletmelerin süreç yenileme, diğer ifadesiyle değişim mühendisliğinden yararlanmaları gerekmektedir.

Değişim mühendisliği, maliyet, kalite, hizmet ve hız gibi çağımızın en önemli performans ölçüleri bağlamında¹⁶⁶ işletmelerin performanslarında çarpıcı gelişmeler yapmak amacıyla iş süreçlerinin temelden düşünülmesi ve radikal bir biçimde yeniden tasarlanması anlamına gelmektedir.¹⁶⁷ Değişim mühendisliği kavramı, organizasyonlarda sürekli ve küçük iyileştirmelerden ziyade köklü değişim ve çözümlere dayanmaktadır.

Değişim mühendisliği öz olarak, daha hızlı, daha etkili ve daha verimli bir yapının kurulmasını amaçlamaktadır. Farklı bir bakış açısıyla değişim mühendisliği, müşteri nezdinde işletmenin ürettiği mal ve hizmetlerin saygınlığını artırmak, kalite, maliyet ve zaman konularında köklü değişimler sağlayabilmek için işletmenin organizasyon yapısı, kullanılan tüm süreçler ve bunları destekleyen bilgi akış sistemlerinin hep birlikte yeniden yapılanmasıdır. Bu süreçteki ortak özellikler şöyle sıralanmaktadır:¹⁶⁸

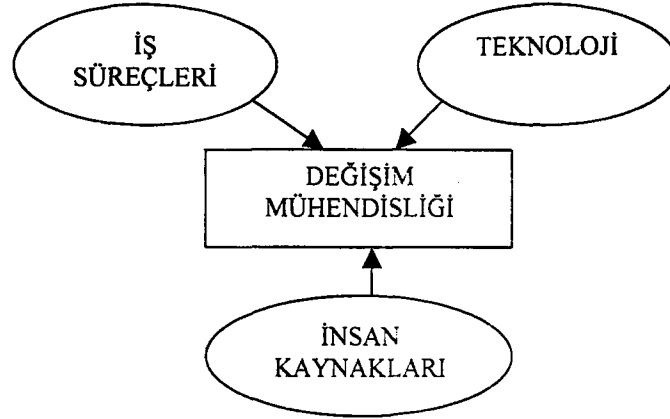
- Pek çok iş tek bir iş halinde birleştirilir,
- Kararları elemanlar verir,
- Sürecin içindeki adımlar doğal bir sıra içinde gerçekleştirilir,
- Süreçlerin pek çok versiyonu çıkartılır,
- İş, en mantıklı yerde gerçekleştirilir,
- Kontrol ve denetimler azaltılır,
- Mutabakat en aza indirilir,
- Tek temas noktasını bir vaka yöneticisi oluşturur,
- Merkeziyetçi/merkezkaç işlemler yaygınlaştırılır.

¹⁶⁵ BLANCHARD Ken-WAGHORN Terry, *Geleceği Yönetmek*, (Çev: Mehmet Özcan), Yönetim Geliştirme Merkezi Yay., İstanbul, 1997, s.1

¹⁶⁶ HAMMER Michael-CHAMPY James, *Değişim Mühendisliği, İş İdaresinde Devrim İçin Bir Manifesto*, (Çev:Sinem Gül) Sabah Yay., İstanbul, 1994, s.29

¹⁶⁷ FETTAHLIOĞLU Ömer-TANRIVERDİ Seçil, "İşletmelerin Bugünü ve Geleceği", *Standart Dergisi*, Y:39, S:461, Mayıs 2000, s.63

¹⁶⁸ ÖZGEN-DOĞAN, a.g.m., s.140

Şekil 3.4: Değişim Mühendisliğinde Üç Önemli Faktör

Kaynak: FETTAHLIOĞLU Ömer-TANRIVERDİ Seçil, “İşletmelerin Bugünü ve Geleceği”, *Standart Dergisi*, Y:39, S:461, Mayıs 2000, s.66

Değişim mühendisliğinde, işletme performansını, üretkenliği, kaliteyi ve çeşitli maliyetleri azaltmak için organizasyonda köklü değişimler gerçekleştirmek için üç önemli unsur bulunmaktadır (Şekil 3.4), bunlar; iş süreçleri, teknoloji ve insan kaynaklarıdır. İlk önce 20. yüzyılın kitle üretimine dayalı esnek olmayan, bugün ise zaman ve para kaybına neden olan katı iş süreçlerinin daha kısa ve esnek düzenlenmesi gerekmektedir. Yenilenen iş süreçleri, uygun esnek üretim sistemleri ve teknolojileriyle desteklenmelidir. Bu değişime çalışanların tepki vermemesi ve uyum sağlaması için çalışanların durumu da daha katılımcı, dolayısıyla takım çalışması şeklinde yeniden düzenlenmelidir.

3.2.1.8.2. Katılıma Yönelik Takım Çalışmasının Önemi ve Yalın Organizasyon

İşletmelerin iş süreçlerinde performans yükseltmede ve süreç optimizasyonunu sağlamada, çalışanların yeni fikirler geliştirme yeteneğinden daha fazla yararlanmaları gerekmektedir. Öneri sistemlerinin işletilmesi, var olan orta kademenin takımlar halinde örgütlenmeye yönltilmesi veya organizasyonda herkes tarafından paylaşılabilen enformasyon alt yapısının oluşturulması maliyetleri düşürürken katma değer artışını destekleyecektir.¹⁶⁹

¹⁶⁹ YILMAZ Hüseyin, “İşletme Yönetiminde Takım Yaklaşımı ve Avantajları”, *Standart Dergisi*, Y:38, S:456, Aralık 1996, s.55

Bir taraftan bilgi teknolojisinin optimal yönetimine ilişkin sorunlar diğer taraftan yüksek rekabet basıncı, işletmelerin yüksek performanslı insan kaynağına olan gereksinimini sürekli hale getirmektedir. Bireyselleşen, çeşitlenen ve sürekli değişen müşteri taleplerine otorite ve hiyerarşi merkezli çok katmanlı organizasyon yapısının ürünleriyle tatminkar cevaplar vermesi mümkün olmamaktadır.¹⁷⁰ Dolayısıyla işletmelerin organizasyon boyutuyla ayakta kalabilmeleri için, katılıma dayalı takım odaklı bir yönetim ve yalın organizasyon anlayışı ile yeniden tanımlanmaları ve düzenlenmeleri gerekmektedir.

Yalın organizasyon, değer oluşturmaya olumlu bir katkı sağlayacak şekilde fonksiyonların, departmanların, süreçlerin yeniden tanımlanması ve düzenlenmesidir. Bu kavram, takım çalışması düşüncesine uygun olarak tüketicilerin istediği kalite ve standartlara daha çabuk cevap verebilmek için organizasyon yapısının daha basitleştirilmesini ifade etmektedir.¹⁷¹ Yalın organizasyonlarda, katma değer oluşturamayan ve çağın standartlarına uymayan iş ve mevkiiler elimine edilir, ayrıca takım modeline uygun olarak iş görenler ve yöneticiler birbirlerine daha da yakınlaştırılır.

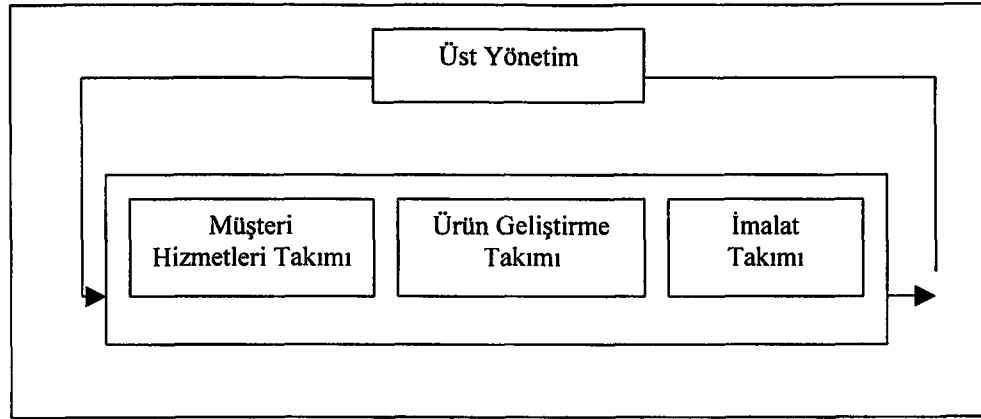
İşletmelerin takım çalışması ve yalın organizasyonları desteklemelerine ilişkin nedenleri şöyle sıralamak mümkündür:¹⁷²

- Üretim artışlarının sağlanması,
- Çalışanların morallerinin yükselmesi,
- Yüksek ürün kalitesinin oluşturulması,
- Esnek organizasyon yapısının meydana getirilmesi,
- Etkili fikirler üretme ve yüksek performansı elde etme,
- İş tatmininin sağlanması, motivasyon artışının sağlanması

¹⁷⁰ YILMAZ Hüseyin, "İşletmelerde Takım Çalışması Yoluyla Motivasyon", *Standart Dergisi*, Y:38, S:448, Nisan 1999, s.28

¹⁷¹ TUTAR Hasan, "Kademe Azaltma ve Yalın Organizasyon Modelleri", *Standart Dergisi*, Y:38, S:456, Aralık 1996, s.61

¹⁷² YILMAZ, *İşletmelerde Takım...*, s.29

Şekil 3.5: Takım Yaklaşımıyla Oluşan Yalın Organizasyon

Kaynak: YILMAZ Hüseyin, “İşletme Yönetiminde Takım Yaklaşımı ve Avantajları”, *Standart Dergisi*, Y:38, S:456, Aralık 1996, s.58

İşletmelerde, çok katmanlı ve katı organizasyon yapısından maliyetleri yüksek ve katma değer üretmeyen süreçlerin elimine edilmesiyle sağlanan yalınlıkla birlikte üretim ve müşteri yönlü süreçlere odaklanma, yönetici ve çalışanları birbirine yaklaştıran takım çalışması işletmelere daha esnek bir yapı, dış değişimlere adaptasyon ve hız üstünlüğü sağlayacaktır. Takım çalışması ve yalın organizasyon haberleşmede etkinlik ve hızı getirirken, Takım modeli içerisindeki, personel güçlendirme (Empowerment) anlayışıyla sağlanan yetki devri ve karar verme inisiyatifinin tanınması yeni fikirlerin üretilmesine ve uygulanmasına katkı sağlayarak rekabetçi üstünlüğün oluşmasına katkı yapacaktır.

3.2.1.8.3. Şebeke Organizasyonlar ve Stratejik İş Birlikleri

Şebeke veya network adı altında ele alınan organizasyon yapısı yakından incelendiğinde, bunun bir bakıma dikey ayrışımın sonucu, bir bakıma da dış kaynaklardan yararlanma (outsourcing) uygulamalarının bir sonucu olduğu görülebilir. İşletmeler arası stratejik iş birlikleri, joint-venture şeklindeki organizasyonlarda bir bakıma şebeke organizasyon uygulamalarıdır. Bu tür yapının temel özelliği bir mal veya hizmeti üretmek için yapılması gereken iş, faaliyet ve kaynakların tek bir işletmenin bünyesinde toplamak yerine “yan sanayi” adı verilen farklı işletmelere dağıtılmış

olmasıdır.¹⁷³ Şebeke organizasyonlardaki genel yaklaşım, işletmeleri kendi uzman oldukları alanlara döndürmektir. Aynı amaca yönelik iş faaliyet ve kaynaklar tek bir işletme bünyesinden ziyade bütünü oluşturan, fakat farklı uzmanlık alanları olan farklı işletmelerce gerçekleştirilir, böylelikle daha yatay bir organizasyon yapısı elde edilir. Üretim, satın alma, pazarlama ve ar-ge gibi faaliyetlerin ayrı ayrı işletmeler tarafından üstlenilmesiyle bu alt işletmelere uzmanlıkları gereği daha fazla yetki ve sorumluluk verilerek karar verme esneklikleri artırılır ve hızlı karar alma sağlanır.

Küreselleşme süreciyle birlikte rekabetin artması, bazı işletmelerin değişen ve şiddetlenen rekabet şartlarına tek başlarına karşılık vermeleri mümkün olmamaktadır. Şebeke organizasyon mantığı çerçevesinde bu işletmelerin, bir bütünü oluşturacak şekilde gerek aynı, gerekse farklı sektörlerdeki diğer işletmelerle dayanışma içerisinde stratejik iş birlikleri yapmaları gerekmektedir. Birbirini tamamlar nitelikte işlerin faaliyetlerin ve kaynakların şebeke organizasyonuna dayalı yatay bir biçimde birleştirilmeleri sinerji etkisiyle rekabet gücünü artıracak ve bu işletmelerin yaşam süreleri daha da uzayacaktır.

3.2.1.8.4. Sürekli Gelişme ve Öğrenen Organizasyonlar

Öğrenen organizasyon kavramı, bir işletmenin sürekli olarak yaşadığı olaylardan sonuç çıkarması, bunları değişen çevre koşullarına uymakta kullanması, personelini geliştirici bir sistem yaratılması ve böylece değişen, gelişen, kendini yenileyen, rekabet gücü yüksek, dinamik bir organizasyon olmasını ifade eder.¹⁷⁴ Ancak öğrenen organizasyon anlayışı, sadece organizasyonların hızla değişen çalkantılı ortamlarda rekabet edebilmesini değil, aynı zamanda bunun daha da ötesine giderek gelecekteki eğilimleri tahmin etmeye çalışan bir değişim stratejisi izlemektedir.¹⁷⁵ Bu anlayışla öğrenen organizasyonlar kendi geleceğini yaratma kapasitesiyle tüketici beklentilerini önceden görerek talep yaratırlar.¹⁷⁶ Öğrenen bir organizasyon:¹⁷⁷

¹⁷³ KOÇEL Tamer, İşletme Yöneticiliği, Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranış, Beta Yay., 5. Baskı İstanbul, 1995, s.261

¹⁷⁴ KOÇEL, a.g.e., s.277

¹⁷⁵ AKGEMCİ Tahir- ÖZGENER Şevki, "Öğrenen Organizasyon Anlayışı İle Toplam Kalite Anlayışı Eşdeğer mi?", Standart Dergisi, Y:37, S:442, Ekim 1998, s.52

¹⁷⁶ VERGİEL, a.g.e., s.36

¹⁷⁷ LOVE Jan, Öğrenen Organizasyon, TMI Yay., İstanbul, 1998, s.23

- İnsanların gerçekten başarmak istedikleri sonuçlara ulaşmak için sürekli olarak kapasitelerini geliştirdiği,
- Yeni ve geliştirici düşünce yöntemlerinin teşvik edildiği,
- Ortak hedeflerin serbest bırakıldığı,
- İnsanların sürekli birlikte öğrenme yöntemlerini öğrendiği bir organizasyondur.

Kısaca öğrenen organizasyon, geleceği yaratmak için durmaksızın kendini geliştiren bir organizasyondur. Bu özelliği ile öğrenen organizasyonlar vizyon oluşturma ve vizyona ulaştırıcı rekabetçi stratejilerin gerçekleştirilmesinde daha başarılıdırlar. Bu tip organizasyonların bakışı genelde gelecek endeksli olduğundan kriz yönetiminde de diğer organizasyonlara oranla daha avantajlıdırlar. Mevcut ve geleceğe yönelik değişimleri sürekli öğrenme metoduyla kavrayıp içselleştiren işletmelerde maliyetler azalacak, kalite ve müşteri memnuniyeti ve dolayısıyla pazar paylarının artması gibi olumlu gelişmeler sağlanacaktır.

3.2.1.9. Rekabette Sürekli Gelişme Avantajı ve TKY Anlayışı

Küreselleşen dünyada, pazar yapısı sürekli değişmektedir. Aynı pazarda aynı işi yapan pek çok şirket vardır. Kalite, fiyat ve hizmette iyi olanlar, diğerlerini geri planda bırakmakta, rekabet gücünü ellerinde tutmaktadırlar. Ekonomik küreselleşme ve teknolojik ilerlemelerle değişimin yapısı da değişmiş, hızı artmıştır. Bu çerçevede, müşterinin istediği en uygun ürünleri tasarlamak, hammadeden müşteriye kadar uzanan üretim, pazarlama, satış ve satış sonrası hizmetlerden oluşan tüm faaliyetler zincirinin her halkasına kalite ve mükemmelliği aramak esastır.¹⁷⁸ Değişim ve rekabetle ilgili bu unsurlar kısaca, Toplam Kalite Yönetimi anlayışının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Toplam Kalite Yönetimi, kaliteye odaklanan, bütün üyelerinin katılımına dayanan, müşteri memnuniyeti vasıtasıyla uzun vadede başarıyı ve organizasyonun tüm üyelerine ve topluma fayda sağlamayı amaçlayan bir organizasyonun yönetim yaklaşımıdır.¹⁷⁹ Toplam Kalite Yönetimi'nin başarı ile uygulanabilmesinin temelinde; kişileri motive etme, yönlendirme, bilgi ve beceri düzeylerini yükseltici eğitimler

¹⁷⁸ ÖZDİL Nilgün, "Toplam Kalite Yönetimi ve Sürekli İyileştirme", *Standart Dergisi*, Y:39, S:461, Mayıs 2000, s.39

¹⁷⁹ MIYAUCHI Ichiro, *Quality Management In Japan*, MESS Yay., No:304, İstanbul, 1999, s.12

verme, rotasyon, iş zenginleştirme gibi insan faktörünü odağına alan ve geliştiren sistemler yatmaktadır.¹⁸⁰ Toplam Kalite Yönetimi anlayışında kalite kavramı doğru şekilde geliştirildiğinden hataları önler, düzeltici faaliyetlere gerek bırakmaz, net üretimi artırır, gecikmeleri ortadan kaldırır, aşırı stokları önler. TKY anlayışı maliyetleri azalttığı gibi hız avantajı da getirir. Bu durum işletmelere üstün bir rekabet gücü ve rakipleri karşısında ayakta durmasını sağlar.

Toplam kalite, bir işletmede gerçekleştirilen bütün işlemlerde, müşterinin isteklerini karşılayabilmek için gerekli olan yönetim, insan, yapılan iş, ürün ve hizmet kalitelerinin, bir sistem yaklaşımı içerisinde, bütün çalışanların katılımı, hedef ve fikir birlikleri sağlanarak ele alınması ve geliştirilmesidir.¹⁸¹ Bu çerçevede, TK organizasyonunun temel aşamalarını şu şekilde sıralamak gerekir:¹⁸²

- *Müşteri Amacı:* Organizasyon müşteri beklentilerini etkin olarak karşılama temelinde kurulur.
- *Liderlik:* Tepe yönetimi kalite anlayışını destekler ve liderlik yapar.
- *Tam Katılım:* Herkesin kaliteye katılımı sağlanır. Bu amaçla tepe yönetiminden başlayarak bütün örgütsel basamaklar eğitilir.
- *Ödül Sistemin:* Kalite yönünde etkin öneriler ödüllendirilir.
- *Zamanın Etkin Kullanımı:* Ürün veya hizmetin daha iyisini yapma olanağı yoksa, üretimine ayrılan zaman kısılır.
- *Önleme:* Önceden kalite yaratarak, hataların önlenmesi amaçlanır.
- *Uzun Vadeli Bakış:* Kalite düşüncesi gelecek dönem için 12-36 ay süresine yayılmıştır. Bu amaçla sürekli dış çevrenin izlenmesi gerekir.

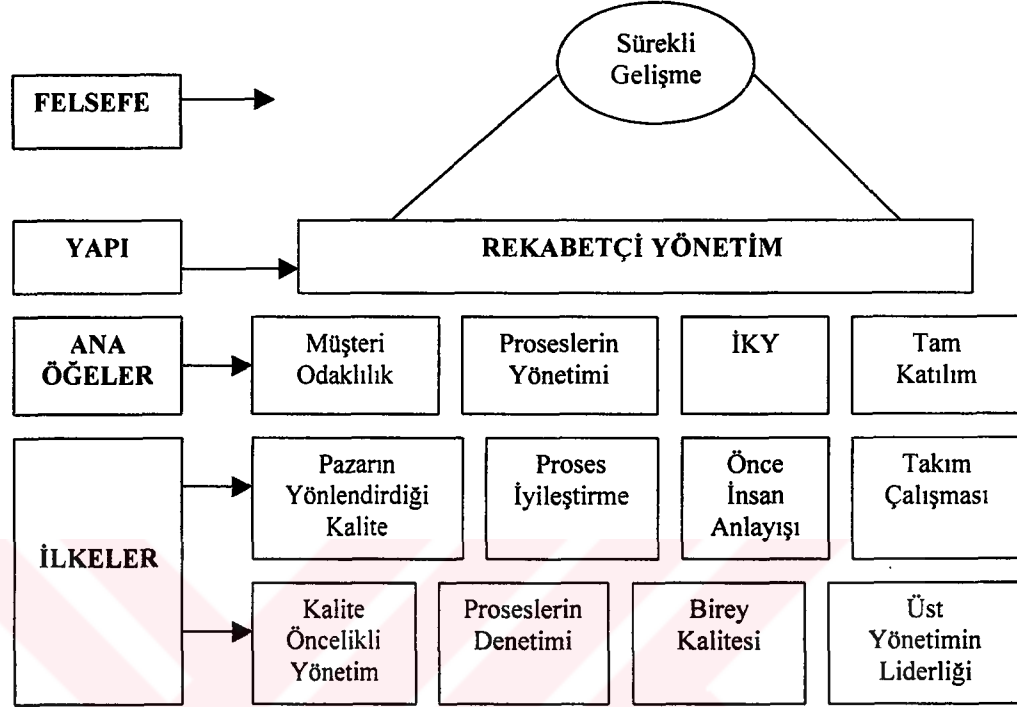
TKY'nin ana öğeleri incelendiğinde karşımıza; müşteri odaklılık, toplam katılım ve sürekli iyileştirme yaklaşımları çıkmaktadır. Bu ana öğeler içerisinde de sürekli iyileştirme TKY'nin en temel felsefesini oluşturmaktadır. Sürekli iyileştirmenin temelinde proste yapılan sürekli, küçük iyileştirmeler yatar. Proses ile ilgili tüm işlemler ve akışlar yazılı olarak belirlenir ve standartlar oluşturulur. Belirlenen

¹⁸⁰ ŞİMŞEK Muhittin, "Toplam Kalite Yönetimi ve Şirket Kültürü", *Standart Dergisi*, Y:39, S:461, Mayıs 2000, s.35

¹⁸¹ ŞİMŞEK Muhittin, *Kalite Yönetimi*, Alfa Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1998, s.78

¹⁸² VERGİEL, a.g.e., ss.35-36

standartların ardından, bunların iyileştirilmesi için çalışmalar başlar ve iyileştirme sonuçları yeni standartları oluşturur.¹⁸³ (Şekil 3.6)

Şekil 3.6: Toplam Kalite Yönetiminin Felsefesi ve İlkeleri

Kaynak: ÖZDİL Nilgün, "Toplam Kalite Yönetimi ve Sürekli İyileştirme", *Standart Dergisi*, Y:39, S:461, Mayıs 2000, s.40

TKY uygulayan işletmeler, üretilen mal ve hizmetleri, işletme süreçlerini ve odak noktaya alarak öncelik verdikleri işgöreni sürekli iyileştirir ve geliştirirler. Sürekli iyileştirmeyi sağlamada temel yaklaşım ise; Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al (Pukö Döngüsü) yaklaşımıdır. Döngü ile gelinen en son nokta sürekli iyileştirme açısından standartlaştırılır, daha iyi bir standarda ulaşmak için döngü tekrar edilir. Açıkça görüleceği üzere, daha mükemmeli arama anlamı taşıyan sürekli iyileştirme, geliştirme felsefesi günün değişen ve gelişen rekabet boyutlarını yakalamada tek çıkar yoldur.

Sürekli iyileştirme ve gelişme felsefesiyle TKY, rekabetçi bir yapılanmayı; ileriye dönük tüm kararlarda ve değerlendirmelerde, rekabet gücü unsurlarının temel alınmasını ve uygulamanın bu çerçevede ele alınmasını öngörür. TKY rekabet gücünü artırmada yüksek hız sağlayan bir sistemdir. Bunu gerçekleştirirken, "kalite-maliyet-

¹⁸³ ÖZDİL, a.g.m., s.41

verimlilik-kar” ilişkisine, geleneksel anlayıştan çok daha farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Bu yeni bakış açısına göre, kalite için yapılan çalışmalar, savurganlığı önlemekte, verimliliği artırmakta ve maliyetleri düşürmektedir. Yüksek kaliteli ürünlerin daha düşük fiyattan pazara sürülmesi pazar payını artırmakta ve kar amacına ulaşılmasını sağlamaktadır.¹⁸⁴

3.2.2. ÜRETİMDE KALİTE, YENİLİK, ESNEKLİK VE VERİMLİLİK

3.2.2.1. Nitelikli İşgücü ve Kalite Rekabeti

Modern anlamda, dünya pazarında müşteri bulabilecek, özellikleri ve rekabet gücü olan mal veya hizmet düzeyi,¹⁸⁵ diğer ifadesiyle, üretilen mal ve hizmetlerin tüketicilerin arzu ve isteklerine uygunluk derecesi olarak tanımlanan kalite, küresel normlarda rekabetin en önemli boyutlarından biridir. Bu yönüyle kalite, işletmelerin başarısında stratejik bir öneme sahiptir. Ancak kalite, ulaşılması ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması en zor olan kavramlardan biridir. Bu bağlamda, küresel rekabette, belirli bir kalite seviyesinin yakalanması ve bu seviyenin yükselen bir trend içinde korunması ancak, başta nitelikli yönetici ve çalışanlarla sağlanabilecektir.

Bir işletmede, kalite seviyesinin küresel normlara yükseltilebilmesi, öncelikli olarak çalışanların kalite seviyelerinin yükseltilmesine bağlıdır. İşletmelerin oluşturdukları kalite politikalarında; üretime konu olan girdi kalitesi, iş süreçleri ve teknoloji seviyesinden önce nitelikli işgücü seviyesinin hizmet içi eğitim programlarıyla yükseltilmesi gerekmektedir. Çalışanlar neyi?, niçin?, ve nasıl? yapmalar gerektiği konusunda eğitilmelidirler. Bunun içinse öncelikli olarak işletme üretimde, teknolojiye önce insana değer veren bir anlayışa sahip olmalıdır. Önce insana ve insanın eğitime, onun beyin gücüne, dolayısıyla kaliteye önem veren işletmelerde kalite kültürünün oluşması da bu süreç içerisinde gerçekleşecektir.

Kalitenin, verimlilikle de yakından ilişkili olduğu düşüncesinden hareketle, eğitilen ve kalite seviyesi yükseltelen işgücü sayesinde teknolojik kullanım yetkinliği artarak, zaman maliyeti, bakım onarım maliyetleri ve ürün hata oranları azalacak

¹⁸⁴ ŞİMŞEK Muhittin, “Toplam Kalite Yönetiminin Amacı ve Felsefesi”, *Standart Dergisi*, Y:39, S:468, Aralık 2000, s.21

¹⁸⁵ SERİM İler, “Kalite veya Nitelik”, *Standart Dergisi*, Y:40, S:476, Ağustos 2001, s90

verimlilik ve kalite seviyesi yükselecektir. Beyin gücüne yatırım yapılan çalışan, gerek sorunların çözümünde ve gerekse de yeni tasarımların, projelerin üretilmesinde ve dolayısıyla rekabetçi üstünlüğün sağlanmasında en önemli faktörü oluşturmaktadır.

3.2.2.2. Üretimde Standardizasyonun Önemi ve ISO Kalite Standartları

Günümüzde, uluslararası pazarlardaki rekabet şartları, yüksek kalite ve standartlarda üretim gerçekleştirebilme yetenek ve imkanlarına sahip işletmeler tarafından belirlenmektedir. Bu çerçevede rekabet etmek isteyen işletmeler de, faaliyetlerini yürütmek, verimliliği artırmak, materyal kayıplarını en aza indirmek, üretim ve yatırım maliyetlerini düşürmek, bakım onarım yedek parça harcamalarını azaltmak, müşteri ihtiyaçlarını tatmin edici bir şekilde karşılamak için; hammadde, yarı ve nihai mamül, yardımcı malzeme, makine araç gereç ve üretim faaliyetlerinde standartlaşmaya gitmek zorundadırlar.¹⁸⁶ Standardizasyon aslında, toplumların kalite ve ekonomikliği arama çalışmalarının sonucu olarak,¹⁸⁷ insanların hatalarını önlemek, düzeltmek ve bir daha tekrarlamamak amacı ile buldukları sistemler ve ilkeler bütünüdür.¹⁸⁸

Uluslararası standardizasyon kuruluşu (ISO)'nun yaptığı tanıma göre standardizasyon “belirli bir faaliyetten ekonomik fayda sağlamak üzere bütün ilgili tarafların katkı ve işbirliği ile belirli kurallar koyma ve bu kuralları uygulama işlemidir.” Diğer bir ifade ile standardizasyon, bir ürün veya hizmetin uyması gereken belirli şartları belirlemekten, bu şartların yerine getirilip getirilmediğinin kontrol edilmesine ve belgelendirilmesine kadar pek çok faaliyeti kapsamaktadır.¹⁸⁹ Tüm dünyada geçerliliği olan standartlar ISO tarafından belirlenmekte, Türkiye’de ise bu standartlar TSE tarafından Türkçe’ye çevrilerek yayınlanmaktadır.

Uluslararası standartlar örgütü tarafından hazırlanan ISO 9000 serisi, kalite güvencesini işletme bazında sağlamayı hedeflemektedir. Ancak işletmenin ürettiği

¹⁸⁶ MİRAS Fuat, “Uluslararası Rekabet ve Standardizasyon”, *Standart Dergisi*, Y:38, Özel Sayı, Haziran 1999, ss.104-105

¹⁸⁷ “Standardizasyon Nedir?”, *Standart Dergisi*, Y:35, S:418, Ekim 1996, s.144

¹⁸⁸ ÖZGEN Özlen, “Tüketicinin Korunması ve Kalite Standartları”, *Standart Dergisi*, Y:33, S:386, Mart 1994, s.10

¹⁸⁹ “Dış Ticarete Standardizasyon Çalışmaları Önem Kazanıyor”, *Standart Dergisi*, Y:38, Özel Sayı, Haziran 1999, s.106

ürünlerin standartlara uygun olması yetmemekte, üretim sürecinin öncesinden başlayıp pazarlama sürecinin sonrasına kadar uzanan bir zincir içerisinde işletmenin belirli standartlara uyum göstermesi gerekmektedir.¹⁹⁰ ISO tarafından belirlenen bu standartlar bir çok ülkede ulusal standartlar olarak kullanılmakta, uluslararası pazarlarda ürün uygunluğunun değerlendirilmesinde kalite sistemlerinin gereklilikleri olarak temel alınmaktadır. Zira, ISO 9000 standartları işletme ile müşteri arasında sorunları gidermeye yönelik olarak işlev gösteren bir kalite sistemidir.¹⁹¹ İşletmeler kalite geliştirmenin günümüz şartlarında her yerde arandığını ve rekabet güçlerini korumak isteyenlerin özellikle uluslararası piyasalarda terazinin fiyat kefesinden çok kalite kefesine önem vermeleri gerektiğini idrak etmektedirler.¹⁹² ISO 9000 standartları kısaca, ürün kalitesinin geliştirilmesinde ve kalite problemleriyle ilgili maliyetlerin azaltılmasında, dolayısıyla uluslararası anlamda rekabet etmede etkin bir araçtır. Bu standartlar oldukça fazla zaman, para, kaynak, çaba ve taahhüt gerektirmekle birlikte sayısız yarar sağlamaktadır. Bu yararlar şöyle sıralanabilir:¹⁹³

- ISO 9000 sertifikasının gereklerini yerine getirmek ürün kalitesinin en iyi şekilde sağlanmasına yardımcı olmakta, mevcut yetersiz işlemlerin geliştirilmesini sağlamaktadır
- ISO 9000, kalite kayıtlarının düzgün ve düzenli bir şekilde tutulmasını gerektirdiğinden işletmenin gerçekçi tedbirleri almasını ve ürün kalite güvenliliğinin garanti edilmesini sağlamaktadır.
- Kaliteyi etkileyen bütün proses kontrol ekipmanlarının kalibre edilmesi nedeniyle ürünün uygunluğu artmaktadır.
- ISO 9000, problemlerin gerçek nedenlerini derinlemesine incelemekte ve bunların hasır altı edilmesini önlemektedir.
- Yapılan iç ve dış kontroller kalite sisteminin bütün çalışanlar tarafından izlenmesini temin etmektedir. Buda işletme yöneticilerine güvenlik ve kalitenin korunduğuna dair güven vermektedir.

¹⁹⁰ ÖZGEN, a.g.m., s.11

¹⁹¹ KARAĞAÇLI Mustafa, "Ürün Kalite Belgeleri ve Meslek Standartlarında Durum ve Yönelimler", *Standart Dergisi*, Y:36, S:428, Ağustos 1998, s.85

¹⁹² Mc. HUGH James, "ISO 9000 Öncesi ve Toplam Kalite Yönetimine Doğru", *Standart Dergisi*, Y:35, S:411, Mart 1996, s.22

¹⁹³ DEMİRCİ Mehmet-DAĞLIOĞLU Orhan, "ISO 9000'e Global Bakış", *Standart Dergisi*, Y:34, S:399, Nisan 1995, s.103

- Kaliteyi belirleyen ve etkileyen bütün sorumluluklar gereğince açıklandığından işletmede birimler arası iletişim ve karşılıklı anlaşmanın gelişmesine yardım etmektedir. Ayrıca ISO 9000 sertifikasının alınması gibi bir hedef ekip çalışmasını gerektirmekte ve işletmenin moral motivasyonunu artırmaktadır

Türk işletmelerinin, özellikle Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği'ne girilmesiyle ISO 9000 normlarına uymasının önemi daha da artmaktadır. Nitekim bu birliklere girildikten sonra karşılıklı ticarete, AB üretim normları uygulanacaktır. ISO 9000 ve CE işaretini taşımayan ürünler, serbest dolaşım dışında tutulacaktır.¹⁹⁴ Bu bağlamda, üretimde öncelikli olarak yapılması gereken; kaliteyi artırırken kalite maliyetlerini azaltan ve kaliteyi güvence altına alan ISO kalite güvence sistemlerinin kurulmasıdır.

3.2.2.3. AR-GE Faaliyetleriyle Yeni (Farklı) Rekabeti

Küreselleşme süreci, birçok alanda mevcut yapıyı değişime zorladığı gibi, tüketim kavramını ve dolayısıyla da tüketim alışkanlıklarını değiştirmektedir. Küreselleşme süreci, tüketicileri ve tüketicilerin arzu ve ihtiyaçlarını homojenleştirmekle birlikte, tüketime konu olan mal ve hizmetlerin tüketim hızlarını da artırmaktadır. Hızlı tüketim alışkanlığı, diğer ifadesiyle mal ve hizmetlerin demode olma sürelerinin daralması üretimde daha yeni, daha farklı olma rekabetini gündeme getirmiştir.

Klasik anlamda, müşteri odaklılık yaklaşımının özünü oluşturan tüketicilerin değişen ve gelişen arzu ve ihtiyaçlarına uyum gösterme anlayışı artık, bir adım öteye geçerek, *keşfedilmemiş ihtiyaçları* tatmin etmeye yönelik en yeni ve en farklı mal ve hizmetlerin üretilmesine odaklanmaya başlamıştır. Ayrıca, kitle iletişim araçları sayesinde tüm dünyada daha da bilinçlenen, bireysel ve sosyal haklarını sonuna kadar zorlayan, çevre duyarlılığı artan tüketiciler üreticileri, üretilen ürünlerin şekli, kullanım özellikleri ve ambalajlama gibi konularda yeni ve farklı olmaya zorlamaktadır.

Küreselleşen dünyada tüketicilerin bu değişen yapılarına uyum göstermek, başta yeni teknoloji ve yeni ürün üretebilmede ar-ge faaliyetlerinin önemini bir kat daha artırmaktadır. Çünkü, yeni teknoloji ve ürün üretebilme ancak desteklenmiş ar-ge

¹⁹⁴ ELMACI Orhan ve diğerleri, *Toplam Kalite Yönetimi*, Kütahya, 2000, s.170

faaliyetleriyle gerçekleştirilebilecektir. Çok hızlı değişen bu yapıya uyum gösterilmesi, teknoloji ithali ve ürün taklit ederek mümkün olmayacaktır. Her ne kadar Türkiye’de ar-ge masrafları gider olarak gösterilemiyor ve ar-ge faaliyetleri birer maliyet olarak algılanıyorsa da ar-ge faaliyetlerinin yeniliği yakalamada ve rekabet etmede tek çıkar yol olduğu unutulmamalıdır.

3.2.2.4. Esnek Üretim Sistemleriyle Esneklik ve Hız Üstünlüğü

İleri teknoloji, üretimde rekabetin en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Kitle üretimine olanak sağlaması, standartlaştırma, kalite istikrarı, yenilik ve verimliliği sağlamada otomasyon teknolojileri, bilgisayar yardımıyla tasarım ve üretim (CAD/CAM) teknolojileri ve mamülün dizaynında, makineleri kontrol etmede, üretim fonksiyonlarını denetleme ve bütünleştirmede bilgisayarlı entegre üretim sistemleri (CIM), ayrıca, robotik teknolojilerinin kullanılması üretimde, işletmelere rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Ancak, tüm bu ileri teknolojik imkanları kullanmanın yanında çok hızlı değişen ve gelişen tüketici arzu ve ihtiyaçlarına aynı hızla cevap verebilme rekabeti esnek üretim sistemleriyle mümkün olmaktadır.

Esnek üretim sistemleri, aynı mamülün çok değişik çeşitlerini kolayca yapılacak değişikliklerde üretme imkanı veren elektronik kontrole dayalı sistemlerdir. Sistem, yine bilgisayara ve onunla bağlantılı robotlara dayanmaktadır.¹⁹⁵ Bir EÜS’de malzeme taşıma ve işleme genellikle robotikler ve bilgisayar yardımcı işlem planlama ile gerçekleştirilmekte ve bunun için de teknolojik bilgi kullanılmaktadır. EÜS ürün ve işlem tasarımındaki değişikliklere çok çabuk tepki gösterebilmektedir. Mantıklı ürün programlama ve üretim hattının dengelenmesinde bilgisayarlardan yararlanılan EÜS hem optimal malzeme hareketlerinin hem de tezgahların optimal düzeyde yüklemelerini gerçekleştirebilmektedir.¹⁹⁶

EÜS’leri, bilgisayar destekli tasarım (BDT), bilgisayar destekli üretim planlama ve kontrolü (BDÜPK) ve bilgisayar destekli üretim (BDÜ)’den oluşan bilgisayarla bütünleştirilmiş üretim (BBÜ) kavramlarının fiziki olarak uygulanması şeklindedir.

¹⁹⁵ MUCUK İsmet, *Modern İşletmecilik*, Türkmen Kitabevi, 13.Baskı, İstanbul, 2001, s.227

¹⁹⁶ AYTEMİZ Nihat, “Esnek Üretim Sistemlerinde Üretim Hattının Dengelenmesinde İşlem Sıralama Problemlerinin Kaynakların Verimli Kullanımı Açısından İncelenmesi”, *Standart Dergisi*, Y:38, S:454, Ekim 1999, s.55

EÜS’de üretilecek parçaların işletim sistemi içerisindeki hareketlerinin otomatik malzeme taşıma (OMT) işlemleri ise üstün yeteneğe sahip ve sayısal kontrollü (NC) tezgahlar tarafından otomatik olarak gerçekleştirilebilmektedir. Gelişmiş bir EÜS’de OMT sistemi ve NC tezgahları bir ana bilgisayar tarafından merkezi olarak aynı anda kontrol edilmektedir. Çok hızlı değişen talebe o oranda cevap verebilme esnekliğine sahip EÜS’leriyle ilgili esneklik özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:¹⁹⁷

- Tezgah esnekliği,
- İşlem esnekliği,
- Parça yönlendirme esnekliği,
- Ürünlerde esneklik,
- Gelişme esnekliği,
- Üretim hacminde esneklik,
- Ürün işleme yöntemlerinde esneklik,
- Üretimdeki esneklik,
- Üretim gruplarında esneklik,
- Üretim hücrelerinde esneklik.

3.2.2.5. (JIT) Tam Zamanında Üretimin Avantajları

İşletmelerin gerek küreselleşme, gerekse artan rekabet koşullarında avantaj sağlamak için gösterdikleri gelişmelerden biri de sıfır stokla üretim sistemi olarak tanımlanan tam zamanında üretim sistemidir.¹⁹⁸ Stoksuz üretim veya sıfır envanter gibi bilinen JIT sistemi, bütün ekonomi bakımından verimi artıran, maliyetleri düşüren, piyasaya yeni ve kaliteli ürün getiren yeni bir teknolojik sistemdir. Diğer ifadesiyle, geleneksel üretim biçimi ve anlayışı yerine, modern sanayi üretim biçimine uygun yeni bir ekonomik ideolojidir.¹⁹⁹ Tam zamanında üretim yönteminin işletmelerde uygulanmasıyla; üretimi tamamlanmış ürünlerin tam zamanında bitirilerek teslim edilmesi, gerekli hammadde ve yardımcı malzemenin tam zamanında alınıp üretime konulması, üretilecek ürünlerin de istenen kalite ve zamanda üretilmesi, satın alınacak malzemenin de zamanında alınmasını amaçlamaktadır. Bu yöntem ile, işletmelerde

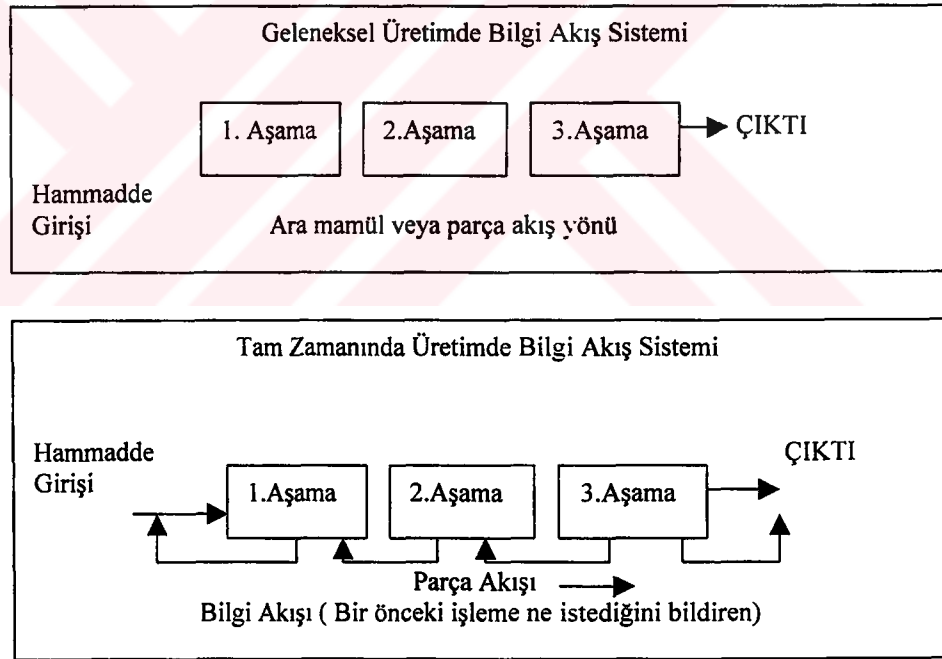
¹⁹⁷ AYTEMİZ, a.g.m., s.56

¹⁹⁸ TANIŞ Naci, “Maliyet Muhasebesi Açısından Sıfır Stokla Üretim Sistemi”, *Verimlilik Dergisi*, 1992/3, s.99

¹⁹⁹ ÖZGÜVEN Ali, *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s.118

sürekli ilerleme ve düzelme sağlanırken aynı zamanda atık ve savurganlıklar da minimize edilmektedir.²⁰⁰

Bu sistemde, her şeyi yapabilecek büyük bir üretim tesisi yerine, uzmanlaşmış küçük fabrikaların kurulması öngörülmektedir. Tam zamanında üretim sistemi işletmelerin yan sanayi programlarını değiştirmiş ve pazarlama faaliyetlerinin bir elemanı olan dağıtım ve tedarikte, ana sanayi- yan sanayi bütünleşmesine ve tam zamanında satın alma işlemlerine öncelik vermiştir. Tam zamanında üretim sistemlerinin kurulmasıyla, talep dalgalanmalarına anında ve talebe göre cevap verebilmek mümkündür. Çünkü talepteki dalgalanmalar yakın olarak izlenmekte ve gerekli değişiklikler yakından takip edilmekte, düzeltilme, geliştirme ile ilgili değişiklikler esnek üretim metotları ve küçük ölçekli (yan sanayi) işlemlerinin sahip olduğu daha kısa zamanda uyum faydaları ile kısa sürede yapılabilmektedir.²⁰¹

Şekil 3.7: Geleneksel ve Tam Zamanında Üretim Sistemi Karşılaştırması

Kaynak: TAVMERGEN Pınar, "Tam Zamanında Üretim Sistemi ve Küçük Ölçekli İşletmelerde Uygulamalar", Standart Dergisi, Y:37, S:438, Haziran 1998, s.94

²⁰⁰ AYDENİZ Nihat, "Tam Zamanında Üretim Yönteminin Amaçladığı Bir Üretim Sistemi: Hücreli Üretim Uygulamaları ve Üretim Yöntemi Teknikleri Üzerine Etkileri", Standart Dergisi, Y:38, S:448, Nisan, 1999, ss.60-61

²⁰¹ TAVMERGEN Pınar, "Tam Zamanında Üretim Sistemi ve Küçük Ölçekli İşletmelerde Uygulamalar", Standart Dergisi, Y:37, S:438, Haziran 1998, s.94

Şekil 3.7'den de anlaşılacağı gibi, bilgi iletişimi açısından da tam zamanında üretim sistemi geleneksel üretim sisteminden ayrılmaktadır. Tam zamanında üretim sisteminde parçalar, geleneksel sistem ile aynı yönde hareket etmekte, ancak bu parçaların işlenmesi ile ilgili bilgi bir sonraki aşama tarafından verilmektedir. Böylelikle, hammadde, parça, ürün ve iş yığılmaları önlenmiş olmakta, verim, hız ve esneklik artmaktadır.

Tam zamanında üretimin geleneksel üretime kıyasla sağladığı faydalar arasında; stoğa az yatırım, kalite gelişmesi, azalan bekleme zamanı, daha çok esneklik, basitleştirilmiş üretim kontrolü, esnek otomasyon, üretim kolaylaşması, sürekliliğin sağlanması, daha hızlı stok devri, işlem sayılarının azalması gibi etmenler sayılmaktadır. Ayrıca; müşteri şikayetlerinin azalması, zamanında teslim sürecinin gelişmesi, çıktı miktarının artması, müşteri ve arz grubu ile yapılan anlaşmalarda sürenin uzamaması ve aradaki ilişkilerin gelişmesi, gelişen müşteri arz grubu iletişimi, arz grubunun teslimatın sıklaşması ve aradaki güven duygusunun artması, ekipmanın ve işçinin verimliliğinin artması gelmektedir.²⁰²

3.2.2.6. Toplam Kalite Kontrolü ve Kalite Kontrol Çemberleri

Toplam kalite kontrolü, “tüketici veya kullanıcının istek ve ihtiyaçlarını en ekonomik düzeyde karşılamak amacıyla, işletme içindeki çeşitli ünitelerin, kalitenin yaratılması yaşıtılması ve geliştirilmesi yolundaki çabaların birleştirilip koordine eden etkili ve dinamik bir sistemdir.”²⁰³ Kalite sadece üretilen ürünün kalitesi ile sınırlı olmayıp, iş kalitesi, hizmet kalitesi, sistem kalitesi, tüm çalışanların kalitesi ve firmanın kalitesi ile doğrudan ilişkilidir ve tüm bu kalite unsurların uzun vadede kaliteyi yakalamak için kontrol edilmesi gerekmektedir.

Dar anlamda, ürüne yönelik kalite kontrol anlayışında, girdilerin muayene ve çeşitli testlerden geçirilmesi yada çıktılarda belirlenen standartlara uymayanların ayıklanması, işletmede kalite kültürünün oluşturulmasına, kalite devamlılığının sağlanmasına ve geliştirilmesine yetmemektedir. Toplam kalite kontrolüne göre ise, üretime konu olan girdilerden başlayarak üretim sürecinin çeşitli kritik aşamalarında ve

²⁰² TAVMERGEN, a.g.m., s.95

²⁰³ MUCUK, a.g.e., s.252

sonucunda kalite kontrolünün sağlanması amaçlanmaktadır. Bunun için işletmedeki tüm yöneticilerin, tüm bölümlerin ve çalışanların kalite kontrolüne katılmaları gerekmektedir. Bu da ancak gönüllülük esasına dayalı kalite kontrol çemberleri sayesinde gerçekleştirilebilir.

Kalite kontrol çemberleri, tüketici gereksinmelerinden yola çıkarak, ürünün daha amaca uygun, daha beklentilere cevap verebilecek, daha kaliteli olabilmesi için yapılacak üretim teknikleri, tasarım değişiklikleri ve geliştirme işlemlerinin tümünden oluşmaktadır.²⁰⁴ Kalite kontrol çemberleri, “kalite kontrol etkinliklerini gönüllü olarak aynı iş yerinde yürüten küçük grup” olarak tanımlanabilir. Bu küçük grup, sürekli olarak işletme çapında kalite kontrolün bir parçası olarak bütün üyelerin katılımıyla kendini geliştirme ve karşılıklı gelişme, atölye içinde denetim ilerleme ve kalite kontrol işlerini yürütür.²⁰⁵ Böylelikle, girdi, üretim süreci, çıktı, satış ve satış sonrasına yönelik tüm kritik birimlerde toplam kalite kontrolü sağlanarak işletmede kalite kültürü, kalite devamlılığı ve geliştirilmesi sağlanmış olacaktır.

3.2.3. REKABETÇİ PAZARLAMA TEKNİKLERİ

3.2.3.1. Pazarlama Karmasında 5.P Olarak Kurum İmajı

Küreselleşmenin sonucu olarak teknolojinin kolaylıkla dünyanın her yerine transfer edilmesiyle birlikte, ürünler ve hizmetler kolaylıkla taklit edilebilir hale gelmiştir. Ancak iyi tanımlanmış, yönetilmiş bir kurum imajının taklit edilmesine imkan yoktur. Bu nedenle pazarlamada farklılaşmanın önemli olduğu bir çağda kurum imajı, önemli bir farklılaşma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰⁶ Günümüzün şiddetli rekabet ortamında, benzer özelliklerde üretilen mal ve hizmetler arasından tercih yapmada zorlanan tüketiciler için kurum imajı, mal ve hizmetlerdeki katma değerden daha farklı olarak sosyal bir değer sunulması anlamını taşımaktadır.

Ayrıca, pazarlamada ikili ilişkilere dayalı diyalog mükemmelliğinin önem kazanmasıyla birlikte; uygun ürün, uygun yer, uygun fiyat ve bunların hedef kitlelere

²⁰⁴ TEK Ömer B., *Pazarlama İlkeleri*, Beta Yay., 8.Baskı, İstanbul, 1999, s.363

²⁰⁵ ISHAKAWA Kaoru, *Toplam Kalite Kontrol*, (Çev: Semih Ordaş-Nedret Yayla), Kalder Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1997, s.18

²⁰⁶ GÜZELCİK, a.g.e., s.160

etkili bir şekilde duyurulması artık pazarlama başarısı için yeterli olmamaktadır. Ürünün, kurumun veya markanın hedef kitle tarafından algılanış biçimi, diğer ifadesiyle imajı da, günümüz pazarlama anlayışında büyük bir öneme sahip olmuştur.²⁰⁷ Küreselleşme süreciyle birlikte tüketicilerin bilinçlenmeleri, çevreci hareketlerin artmaya başlaması tüketicileri kitlesel olarak daha sosyal düşünmeye itmiştir. Bu bağlamda tüketiciler, arzu ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak üretilen mal ve hizmetlerin uygun kalite ve fiyat özelliklerinden önce bu mal ve hizmetleri üreten işletmelerin sosyal değerlere ne kadar saygılı olduklarını bilmek istemektedirler.

Örneğin bir işletme, ürettiği ürünlerde uygun kalite ve fiyatı sağlamış, uygun yer ve zamanda, iyi bir tanıtımla ürünlerini tüketiciye ulaştırmış olsa da bu işletme eğer, tüketiciler tarafından çalışanlarına kötü davranan, çevre kirliliği konusunda hassas davranmayan, müşteri memnuniyetinden önce karını düşünen bir işletme olarak algılanıyorsa yapacağı tüm pazarlama faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bu yönüyle işletmelerin her şeyden önce tüketicilerin nazarında güçlü bir kurum imajına ihtiyaçları vardır. İşletmeler bu konuda halkla ilişkilerden destek alıp, ürettiği ürünlerden önce kendini pazarlamayı başarma yoluna gitmelidirler. Ayrıca işletmeler ürün tanıtımlarında; gerek ürünlerinin ve gerekse ambalajlarının çevre kirliliğine zarar vermediğini, tüketiciler tarafından satın alınan her üründe çeşitli yardım kuruluşlarına yardım edildiğini belirten sloganlar yada bu kurumlara ait logoları bu kurumlarla anlaşma yoluyla kullanmalıdırlar.

3.2.3.2. İlişki Pazarlamasıyla Müşterileri Elde Tutma

Bugün rekabetin yüksek olduğu ve hızla değişen pazarlara birçok ürün girmekte ve zaman içerisinde de yok olup gitmektedir. Küçük ve büyük işletmeler için uzun dönemde ölçülebilir en önemli gerçek avantaj sadık müşteri ilişkileridir. Bu gerçekten hareketle işletmeler, ilişki pazarlaması felsefesini iyi bir şekilde benimseyerek, müşteri ve pazar gereksinmelerine uygun stratejileri ortaya koymaları gerekmektedir.²⁰⁸ İlişki pazarlaması, müşteri odaklı pazarlamanın bir üst seviyesini oluşturmaktadır. Müşteri odaklılıkta; müşteri gereksinmelerine, beklentilerine ve mevcut pazara en uygun

²⁰⁷ GÜZELCİK, a.g.e., s.162

²⁰⁸ İNAL Emin-DEMİRER Ömür, "İlişki Pazarlamasına Genel Bir Bakış", *Pazarlama Dünyası*, Y:15, S:2001-06, Kasım-Aralık 2001, s.29

ürünlerin üretilmesi, etkin reklam mesajlarıyla müşterinin alıma ikna edilmesi ve nihayetinde satışla son bulan bir anlayış hakimdir. İlişki pazarlamasında ise, gerçek ilişkinin satış sonrasında kurularak müşteri ile sürekliliğin sağlanması esastır.

İlişki pazarlaması, yeni müşteriler bulmaktan çok, mevcut müşterileri elde tutma ve onlarla ilişkileri geliştirmeye odaklanan stratejik bir eğilimdir.²⁰⁹ Farklı bir bakış açısıyla ilişki pazarlama, işletmelerin uzun dönem karlılık hedeflerine ulaşmak için, müşterilerle kurdukları ilişkileri nasıl yönettikleri ve geliştirdikleri ile ilgili kavramlardır.²¹⁰ İlişki pazarlamasını temel ilkeleri; müşteriye güven tesis etmek, müşterilerin beklentilerini ve fırsatları keşfetmek, müşterilerin yararlanabileceği çözümler sunabilmek ve satışları takip ederek uzun vadeli ilişkileri sürdürmektir.²¹¹

Müşteriler, ilişki pazarlaması yoluyla kendilerine yakınlaşan işletmelerle olan alışverişlerini artırmakta ve daha uzun süre işletmelerle olan ilişkilerini sürdürmektedirler. Ayrıca yeni müşteri kazanmanın maliyetine göre mevcut müşterilerle olan ilişkilerin geliştirilmesinin maliyeti daha düşüktür. Mevcut müşterilerin alımlarını artırmak, yeni müşteriler kazanarak satışları artırmaktan daha kolaydır. Bilimsel olmayan ancak yaygın bir kurala göre yeni bir müşteri elde etmek, mevcut bir müşteriye satış yapmaya göre altı kat daha maliyetlidir. İşletmenin tatmin olmamış eski bir müşterisini kazanmasının ise iki kat daha maliyetli olduğu ileri sürülmektedir.²¹²

Tablo 3.19: Müşteriyi Elde Tutmanın Kâra Etkisi

Sektör	Müşteriyi Elde Tutma Oranındaki %5'lik Artışın Karda Yaratacağı Artış % Artış
Postayla Alışveriş	20
Otomobil Hizmet Zinciri	30
Yazılım	35
Sigorta	50
Kredi Kartı	125

Kaynak: ÖZTÜRK Ayşe Ö., *Hizmet Pazarlaması*, Anadolu Üniversitesi Yay., No:1028, Eskişehir, 1995, s.178

²⁰⁹ ÖZTÜRK Ayşe Ö., *Hizmet Pazarlaması*, Anadolu Üniversitesi Yay., No:1028, Eskişehir, 1995, s.178

²¹⁰ ERSOY Nezihe, "Finansal Hizmetlerde Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) Kavramı", *Pazarlama Dünyası*, Y:16, S:2002-03, Mayıs-Haziran 2002, s.5

²¹¹ ŞAHİN Ayşe-DEMİR Hulusi, "Endüstriyel Malların Pazarlanmasında İlişki Pazarlamasının Önemi", *Pazarlama Dünyası*, Y:15, S:2001-3, Mayıs-Haziran 2001, s.18

²¹² ÖZTÜRK, a.g.e., s.181

İlişki pazarlaması yoluyla müşterilerin elde tutulması, müşteriler hakkında daha fazla bilgi edinilmesini öngörür. Veri tabanı uygulamalarıyla müşterilerin adreslerini ve alışveriş alışkanlıklarını sürekli izleyerek, onların spesifik gereksinmelerine göre güncel ürün/hizmet bilgileri, katalog gönderme, yaş günü kutlama ilişki pazarlaması içerisinde değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında “pazarlama”, “işletmenin müşteri üretim bölümü olup”, ilişki pazarlaması da bunun anahtarını oluşturur.²¹³

Artık çok iyi anlaşılmıştır ki, devamlı bir müşteri, iyi ve sağlam bir gelirdir. Müşterileri çok olan bir işletme, geliri çok olan bir mal gibidir. Amerikalı iktisat bilginlerinin yaptığı hesaplar, ilişki pazarlamasıyla ilgili olarak anlatılmak istenenlerin birer gerçek olduğunu ispatlamıştır. Müşteri işletmeye gelmediği takdirde, satıcı müşteriye gitmeli ve onunla iyi ilişkiler kurulmalıdır. Eğer yeni müşteri kazanmak isteniyorsa ilk önce her müşterinin ne kadar masrafla işletmeye gelebileceğini ve ne kıymette olduğu hesaplanmalı ve müşteri uzun vadeli olarak iyi muhafaza edilmelidir. Zira her kaçan müşteri kaçan fırsatlarla doludur.²¹⁴

3.2.3.3. Keşfedilmemiş İhtiyaçların Keşfedilmesi

Pazarlama anlayışının gelişim aşamaları incelendiğinde günümüze kadar; üretim aşaması, satış aşaması ve modern pazarlama anlayışı olmak üzere üç temel sürecin pazarlama faaliyetlerini şekillendirdiği görülür. Üretim aşamasında “ne üretirsem onu satarım”, satış aşamasında “ne üretirsem onu satarım, yeter ki satmasını bileyim” gibi müşteri odaklılıktan uzak ve inisiyatifin üreticinin elinde olduğu yaklaşımlardan, tüketicinin inisiyatif sahibi olarak üreticilerin gözünde, üretimi ve üretilen ürünleri yönlendirmesiyle “kral” olduğu modern pazarlama anlayışına kadar gelinmiştir. Modern pazarlama anlayışında pazarlama faaliyetlerini gereksinmeleri ve beklentileriyle tüketici belirlemektedir.

Ancak, küreselleşme süreciyle birlikte tüketici gereksinim ve beklentilerinin homojenleşmesi ve ürün standardizasyonlarına bağlı olarak, aynı pazarlarda aynı işi yapan işletmelerin benzer ürünlerinin çoğalması rekabeti daha da şiddetlendirmiştir.

²¹³ TEK, a.g.e., s.51

²¹⁴ CASSON Herbert N., *Satış ve Pazarlama Sanatı*, (Çev: Kadem Çalış), Hayat Yay., İstanbul, 1998, s.46

Günümüzde, artık rekabet üstünlüğü; daha iyiye değil, daha yeniye, daha farklıya sahip olmaktan geçmektedir. Bu bağlamda, henüz keşfedilmemiş ihtiyaçlara yönelik mal ve hizmetlerin keşfedilerek tasarlanması, üretilmesi ve pazarlama faaliyetleriyle pazara sunulması uzun vadeli rekabet üstünlüğünün en önemli aracıdır. Bunun için işletmeler müşteri odaklılık ve ilişki pazarlaması anlayışı çerçevesinde müşterilerinin bugün ve gelecekteki beklentilerini kavramaya çalışmalı ayrıca pazar araştırmalarından elde edecekleri verilerle bu düşünceyi desteklemelidirler. Yeni ve farklı üstünlüğünün sağlanmasında en etkin yol olan ar-ge faaliyetleri üretim ve pazarlama departmanlarının eşgüdümünde kullanılmalı ayrıca katılıma yönelik beyin fırtınalarıyla da daha yeni ve daha farklı fikirler işletmelerde değerlendirmeye alınmalıdır. Yeni ürünler, belirli bir süre ürün liderliğini sağlayacaklarından yüksek fiyat yöntemiyle pazarın kaymağını alma stratejisi, katlanılan maliyetlerin çıkartılmasını ve yüksek oranlarda kara geçilmesini sağlayacaktır. Ancak belirli bir süre sonra yeni ürün taklit edilerek yeni ve farklı üstünlüğünü kaybetmeye başlayacak ve sıradanlaşacaktır. Bu aşamadan sonra ürünün hala farklı kalmasını sağlamak için güçlü bir marka imajının oluşturulması gerekecektir.

3.2.3.4. Güçlü Marka İmajı Yaratmak

Marka, bir veya bir grup üretici ve/veya satıcının mal ve hizmetlerini belirlemeye, tanıtmaya ve rakiplerinden ayırıp farklılaştırmaya yarayan isim, terim, sözcük, simge, tasarım, işaret, şekil, renk veya bunların çeşitli biçimleridir.²¹⁵ İletişim açısından ürün, marka ve ambalaj, öğrenme ve algılama süreci içinde tüketiciye uyarıcı ipuçları olma görevini üstlenirler. Ürün işlevsel bir yarar sunarken, marka ürünün işlevsel amacının ötesinde o ürünün değerini artıran bir isim, sembol, tasarım yada işarettir. Ürün üretilmekte, marka ise yaratılmaktadır. Ürün zamanla değişebilmekteyken marka kalıcıdır. Marka temel olarak bir ürünü temsil etmesine karşılık bir isimden daha fazla anlama sahiptir.²¹⁶

²¹⁵ TEK, a.g.e., s.352

²¹⁶ USLU Aypar T.-BAYRAKTAR Azra, "İnternet'te Marka Yaratımı", *Pazarlama Dünyası*, Y:14, S:2000-04, Temmuz Ağustos 2000, s.8

Güçlü bir marka imajı yoğun rekabet ortamında işletmelere somut ve çok büyük avantajlar sağlamaktadır.²¹⁷

- Güçlü bir marka, fiyat avantajı elde edilmesini sağlayarak kâr marjının yükselmesine yardımcı olur, yüksek kâr işletmeleri daha fazla ar-ge faaliyetine iter. Böylelikle, işletmede yeni ürün geliştirme süreci hızlanır.
- Güçlü markalar sayesinde, üründen kaynaklanan hatalara karşı tüketiciler daha fazla tolerans gösterirler.
- Güçlü markaya sahip işletmelerin pazar payları daha istikrarlı olur. Rakiplerin tutundurma ve fiyat politikalarından daha az etkilenirler ve bu işletmeler, toptancı ve perakendecilere karşı daha güçlü olurlar.

İşletmede marka yaratma görevi, farklı fonksiyonel birimler tarafından üstlenilmelidir. (reklam, satış, pazar araştırmaları vs.) Markalandırma konusunda dikkat edilmesi gereken konulardan biri de farklı kanallar kullanılsa da verilen mesajların birbirleri ile uyum içinde olmaları gerektiğidir. Süreklilik arz eden mesajlar daha başarılı olmaktadır. Markalandırmada amaç, firmayı diğer müşterilere anlatacak avukat müşteriler yaratmaktır. Firmanın temsilcileri ile ilişki içine giren müşterilerde oluşan imaj, bir reklam kampanyası ile eş değerdedir. Satış personelinin sadece broşürlerde yazanları bilmeleri yetmemektedir. Önemli olan müşteriler için oluşan değer artırılmasıdır.²¹⁸

Bir marka yaratmak işletme stratejilerinin arasında yer almaktadır. Ancak pahalı reklam kampanyaları bir markayı yaratmak için yardımcı olurken her zaman buna ihtiyaç duyulmayabilmektedir. Mesajın iletilmesinde bir çok farklı yollar kullanılabilir: web siteleri, broşürler, fuarlar, 800'li numaralara cevap veren müşteri hizmetleri. Müşteri ile karşı karşıya gelinen her şansın marka ile ilgili mesaj vermek üzere kullanılması gerekmektedir. Müşterilere problemlerini çözmede gösterilen yardımlar hem markanın imajını hem de karın büyümesini sağlamaktadır.²¹⁹

²¹⁷ KORKMAZ Sezer, "Marka Oluşturma Sürecinde Hipermarket (Dağıtıcı) Markaları ve Bu Markaların Tanınırlık Düzeylerini İçeren Bir Araştırma", *Pazarlama Dünyası*, Y:14, S:2000-05, Eylül-Ekim 2000, s.29

²¹⁸ USLU-BAYRAKTAR, a.g.e., s.9

²¹⁹ USLU-BAYRAKTAR, a.g.e., s.9

3.2.3.5. İnternet Yoluyla Düşük Maliyetli, Hızlı, Etkin Reklamcılık ve Müşteri Hizmetleri (Sanal Pazarlama)

İnternet yoluyla kablosuz, sanal pazarlama olarak da tanımlanan E- Ticaret;²²⁰ malların dijital süreçler yoluyla piyasaya sunum şeklidir. Bu fiziki ürün satıcılarının online sipariş, pazar araştırmaları ve ödeme biçimleri gibi dijital süreçlerden etkilenmelerini ifade etmektedir. Bu bağlamda E-Ticaret, ürün bilgisi ile ilgili araştırmalar, ürün siparişi, mal ve hizmetlerin ödenmesi, müşteri hizmetleri, elektronik posta, işletme dokümanlarının online olarak yayınlanması, işletme finans ve personel sisteminin yönetimi, sipariş bilgileri yollama süreçleri ve müşterilere ve arz edicilere rapor gönderme gibi konuları kapsamakta ve yararları da şu şekilde sıralanmaktadır.²²¹

- Düşük reklam maliyeti,
- Düşük teslimat maliyeti,
- Düşük tasarım ve üretim maliyeti,
- Pazarlama stratejilerinde gelişme,
- İş piyasasında daha fazla imkan sağlanması,
- KOBİ'lerin, büyük ölçekli firmalarla aynı oranda piyasalara giriş hakkı elde etmesi,
- Yeni piyasalara girişin sağlanması,
- Ürün ve servis seçimine müşterinin dahil olması.

Küreselleşme süreciyle birlikte iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı ilerleme özellikle internet teknolojisi, ulusal ve uluslararası pazarlarda sesini duyurabilmek, rekabette avantaj sağlayabilmek için başta küçük ve orta ölçekli işletmeler olmak üzere birçok işletmeye sayısız imkan ve fırsatlar sunmaktadır.²²² İnternet'e Web sayfaları yerleştirilerek ürün veya hizmetin daha düşük maliyetle, daha hızlı, daha etkin bir şekilde reklamının yapılmasına, daha geniş kitlelere ulaşılarak

²²⁰ DENİZ Recep B., "Günümüzde İnternet Yoluyla Mobil Ticaretin (M- Ticaretin) Artan Önemi", **Pazarlama Dünyası**, Y:16, S:01, Ocak- Şubat 2002, s.38

²²¹ BİÇKES Mehmet, "Elektronik Ticaret", **Pazarlama Dünyası**, Y:14, S:02, Mart-nisan 2000, s.39

²²² GÜLMEZ Mustafa, "İnternet Yoluyla Uluslar arası Pazarlamada Karşılaşılan Temel Problemler ve Çözüm Önerileri", **Pazarlama Dünyası**, Y:16, S:03, Mayıs-haziran 2002, s. 56

tanınmasına katkıda bulunmak mümkündür.²²³ Bu çerçevede, internet reklamcılığının bazı avantajları şöyle sıralanmaktadır:²²⁴

- İnternet zaman ve mekan sınırlarını ortadan kaldırdığından dolayı, internet üzerinden tanıtım ve satış yapmakta olan bir işletme yılın 365 günü, günün 24 saati tüm internet kullanıcılarına hizmet sunabilmektedir,
- Web sayfalarında yazı, grafik, fotoğraf, hareketli görüntü ve sesin bir arada kullanımı mümkündür,
- Karşılıklı iletişim ve etkileşim söz konusudur. Bu sebepten dolayı işletmeler müşterilerin tüketim alışkanlıklarına ait bilgileri derleyebilirler,
- Yeşil reklamcılık olarak ifade edilen, Web sayfalarındaki reklamlar hem maliyet olarak ucuzdurlar, hem de kağıt kullanımı söz konusu olmadığından çevre koruma faaliyetlerine katkı sağlanmaktadır,
- Ulusal sınırlar en az maliyetle aşılarak küresel hizmet sunulmaktadır,
- Siparişten ödemeye kadar olan tüm işlemler elektronik ortamda gerçekleştirildiğinden dolayı olağan bir satışın gerçekleşmesinde karşılaşılan maliyetlerin çoğu ortadan kalkmakta ve satış maliyetleri aşağılara doğru çekilmektedir,
- İnternet reklamcılığında müşteriden gelen teklif ve eleştiriler anında incelenerek gerekli önlem ve değişiklikler hızlı bir şekilde yapılabilir,
- İnternet üzerinde yer alan reklamlar istenildiği anda içerik ve görüntü olarak değiştirilmektedir.

Ayrıca internet yoluyla işletmeler, rekabetçi pazarlamanın en önemli anahtarlarından biri olan müşteri ilişkileri ve müşteri memnuniyeti konularıyla ilgili olarak, işletme ve müşteri arasında iletişimi ve haberleşmeyi kolaylaştıran teknolojik bir araca sahip olmaktadır. İnternet servisleri, ürüne ait Web sayfalarında, müşterilere satın alma öncesi ve sonrasında yöneltilen sorularla müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını belirlemede, üründen aldıkları tatmini ölçmede, ürünle ilgili problemlerin tespit edilip giderilmesinde bir geri bildirim aracı olarak kullanılabilirler. Böylece en hızlı ve

²²³ TAVMERGEN İge P., "İnternet ve Turizm Pazarlaması Faaliyetleri", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:14, S:160, Temmuz 1999, s.46

²²⁴ BİÇKES Mehmet, "Reklam-İnternet Reklamcılığı ve İnternet'in Konuya Getirdiği Yeni Boyut", *Pazarlama Dünyası*, Y:15, S:01, Ocak-Şubat 2001, s.59

güvenilir biçimde, müşterilerin ürün konusundaki fikirleri alınmış olur. Müşterilerde böyle bir konuda kendi fikirlerine ihtiyaç duyulmasından memnun olurlar.²²⁵ Dolayısıyla internet, ürünlerin tanıtımı ve müşteri hizmetleri gibi konularda; düşük maliyet, hız, ve daha geniş kitlelere ulaşma ve uzun süreli ilişkiler kurmada daha yüksek etkinlik sağladığından rekabetçi üstünlüğün en önemli araçlarından biridir.

3.2.4. REKABETTE YENİ MUHASEBE VE FİNANS UYGULAMALARI

3.2.4.1. Hedef Maliyetleme Yöntemi İle Maliyet ve Fiyat Rekabeti

Hedef maliyetleme; pazar payını ve karlılığı artırmak, verimliliği yükseltmek ve müşteri ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir maliyet yönetim tekniğidir.²²⁶ Ayrıca, "Hedef Fiyata Göre Maliyetleme" olarak da adlandırılmaktadır.²²⁷ Hedef maliyetleme, yeni bir ürünün planlama araştırmasını ve gelişim sürecinde maliyetlerinin düşürülmesi için ortaya atılan tüm fikirlerin gözden geçirilmesi yoluyla hız, kalite, güvenilirlik gibi müşteri ihtiyaçlarını karşılamayı sağlarken, bu ürünün yaşam eğrisi maliyetlerini de düşürmeyi amaçlayan bir faaliyet olarak görülmektedir. Hedef maliyetleme; mamülün tüm yaşamı boyunca ve özellikle tasarım aşamasında maliyetlerin düşürülmesi olanaklarını araştıran stratejik bir yönetim aracıdır. Hedef maliyetlemede bir ürünün satış fiyatı dış faktörlere göre belirlendiğinden dolayı bazı araştırmacılar bu yaklaşımı, rakiplere karşı rekabet gücünü korumanın kaynağı şeklinde ifade etmiş ve bu yaklaşımın temel amaçlarını şu şekilde sıralamışlardır:²²⁸

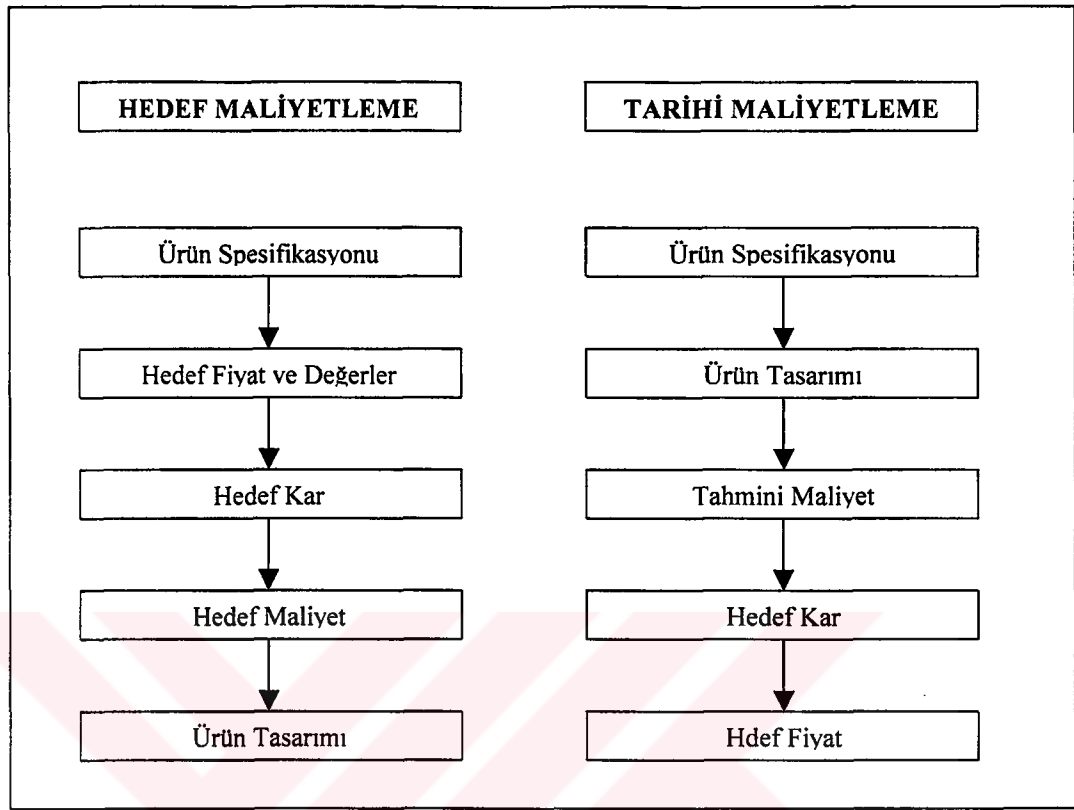
- İşletmenin tümünün, özellikle maliyet yönetiminin pazara uyumlandırılması,
- Pazar uyumlu araştırma geliştirme faaliyetleri için stratejik bağlantı sağlanması,
- Ürünün ilk tasarım aşamasında maliyet yönetiminin desteklenmesi,
- Maliyet hedeflerinin sürekli gözden geçirilmesiyle sağlanan dinamik maliyetleme,
- İşletmenin soyut hedefleri yerine pazar ihtiyaçlarının ön plana çıkarılmasının sağladığı motivasyon.

²²⁵ GÜLMEZ Mustafa, "İnternet'te Mükemmel Müşteri Hizmeti Nasıl Sağlanır?", *Pazarlama Dünyası*, Y:16, S:04, Temmuz-ğustos 2002, s.21

²²⁶ BİLGİNOĞLU Tahir, "Hedef Maliyetleme: Yeni Bir Yönetim Aracı", *Yönetim Dergisi*, Y:6, S:21, Haziran 1995, s.13

²²⁷ BURSAL Nasuhi-ERCAN Yücel, *Maliyet Muhasebesi İlkeler ve Uygulama*, Der Yay., 5.Baskı, İstanbul, 1994, s.491

²²⁸ ŞİMŞEK Zeki-AYRIÇAY Yücel, "Hedef Maliyetleme: Dinamik Bir Maliyet Yönetimi Yaklaşımı", *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:143, Şubat 1998, s.70-72

Şekil: 3.8:Tarihi Maliyetleme ve Hedef Maliyetleme Açısından Maliyet ve Fiyat Belirleme Aşamaları

Kaynak: ŞİMŞEK Zeki-AYRIÇAY Yücel, "Hedef Maliyetleme: Dinamik Bir Maliyet Yönetimi Yaklaşımı". *İşletme ve Finans Dergisi*, Y:13, S:143, Şubat 1998, s.74

Şekilde de görüldüğü gibi, yeni bir ürün geliştirilirken geleneksel yaklaşımda, önce ürünün tasarımı yapılmakta ve bu tasarımın hayata geçirilmesi için zorunlu olarak yapılması gereken maliyetler tahmini olarak hesaplanmaktadır. Birim başına zorunlu olarak yapılan bu maliyet üzerine belirli bir kar marjı eklenerek yeni ürünün fiyatına ulaşılmaktadır. Ancak bu yöntem, müşterinin ürün fiyatı konusundaki beklentilerini göz ardı etmekte, ürünün maliyeti ve dolayısıyla fiyatı, müşterinin ödemek için istekli olmayacağı rakamlara yükselmektedir. Oysa hedef maliyetleme de, öncelikle potansiyel müşterilerin ürün için ödemeye istekli olacakları fiyat düzeyi belirlenir. Belirlenen bu düzeyden hedeflenen kar oranı düşülerek hedef maliyet düzeyine ulaşılır. Ulaşılan bu düzeyde ürünün üretilip üretilmeyeceği kararına varılıp, ürün tasarlanmaya başlanır yada yeni ürün üretme projesi iptal edilir. Eğer hedef maliyet düzeyinde ürün üretilme kararı alınırsa üretimle ilgili olarak tüm stratejiler bu maliyet düzeyini yakalamak yönünde düzenlenir. böylelikle etkin bir maliyet kontrolü ve yönetimi sağlanmış olur.

Dolayısıyla işletme, pazarda maliyet liderliğine ve dolayısıyla fiyat liderliğine ulaşarak rakiplerine karşı rekabetçi bir üstünlük elde etmiş olur.

3.2.4.2. Rekabetin Sağlanmasında Yeni Finansal Teknikler

3.2.4.2.1. Leasing'in (Finansal Kiralama)

Leasing, bir kiralama şirketinin kiracı konumundaki bir işletmenin ihtiyaçlarına uygun bir menkul veya gayrimenkul değeri satın alıp, bunu belirli bir süre için bu işletmenin kullanımına tahsis etmesidir. Diğer bir ifade ile, finansal kiralama, yatırım mallarının (makine, tesis, araç-gereç, bina v.b) kullanma hakkının bir kira bedeli karşılığında, belirli bir süre için elde edilmesidir.²²⁹ Leasing'in işletmeye sağlayacağı avantajlar şu şekilde sıralanmaktadır:²³⁰

- Leasing ile kiralanan mala ödenen kiralar gider olarak yazıldığı için vergi avantajı sağlanır,
- Leasing ile kiralanan mal, işletme için bilanço dışı bir işlemdir. Bu nedenle şirketin bilançosunda aktifte sabit kıymet pasifte borç görünmez. Böylece işletmenin borç/öz kaynak dengesi bozulmamış olur. Aktif karlılığı artan işletmenin kredibilitesi yükselir, kredi alma olanakları artar.
- Leasing ile malın bedelinin yanı sıra, nakliyesi ve montajı da leasing firması tarafından karşılanabilir. Bu firma için %100 finansman olanağıdır.
- Kira ödemeleri kiracının durumuna göre saptanır. İstendiğinde ödemeler belirli dönemlerde yoğunlaştırılmaktadır.
- Yatırım için fon ayrılmasına gerek olmadığı için işletmenin öz kaynakları tükenmez. İşletme kendi öz kaynaklarını değişik alternatiflerde kullanabilir.
- Leasing ile sahip olunmuş mallara iflasta el konulmadığı için işletme üretimine devam ederek borçlarını ödeyebilir.

3.2.4.2.2. Factoring

Factoring, büyük miktarlarda kredili satış yapan işletmelerin bu satışlardan doğan alacak haklarını "factor" veya "factoring şirketi" denilen finans kuruluşlarınca satın alınması işlemidir. Kısaca, factoring, fon yaratmak amacıyla ticari alacakların

²²⁹ MUCUK, a.g.e., s.342

²³⁰ UZUNOĞLU Sadi, Yeni Finansman Teknikleri, EAM Yay., İstanbul, 1996, s.14

satılmasıdır. Genellikle bir banka veya ona bağlı uzmanlaşmış kuruluş olan “factor” yada, “factorin şirketi”, müşterisi olan bir işletmenin mal ve hizmet satışından doğan alacaklarını satın almakta ve belirli bir komisyon kestikten sonra fatura bedelini ödemektedir.²³¹ Factoring’ın özellikle kriz dönemlerinde işletmeye sağlayacağı yararlar şu şekilde sıralanmaktadır:²³²

- İşletmeler, batak borç riskini factor’a devrederek yurt içi ve yurt dışı pazarlarını genişletebilir.
- Satış sonrası factor’un verdiği ön ödeme ile işletme hammaddeyi peşin alarak önemli indirimler sağlar ve böylece üretim maliyetlerini düşürür. Daha fazla kar elde etme olanağı sağlar.
- Nakit girdisi olduğundan alıcılara vade tanınabilir. Böylece satıcının rekabet gücü artar.
- Açılış, teyit ve aval komisyonu, posta, teleks ve vergi masrafı yüzünden akreditif açmak, ithalatçı için yüklü bir maliyet anlamına gelir. Oysa factoring’ın ithalatçıya hiçbir maliyeti yoktur.
- Satıcının gereksinimi ve talebi üzerine ön ödeme verildiğinden, işletme gereksiz zamanlarda banka kredisi kullanmaz ve faiz giderlerini düşürebilir. Nakit akış planını daha gerçekçi hazırlar.
- Aksayan, ödenmeyen alacaklar hem üretimi engeller, hem de idari takip ve avukat masrafları nedeniyle ek mali yük getirir. Tahsilatın takibi de işletmeye zaman kaybettirir. Oysa karşısında factoring şirketini gören borçlu, söz konusu borcun ödenmesine öncelik vermek zorunda kalacaktır.
- Factoring hizmeti alan firmalar, bu sayede bünyelerinde tahsilat ve istihbarat departmanı kurmanın maliyetinden kurtulur.
- Factoring şirketi, müşteriler hakkında ayrıntılı istihbarat yaparak borçlu adına bir limit tahsis eder. Böylece yüksek riskli firmalar tanınarak, müşterilerin limitleri öğrenilebilir.
- Gerçekçi nakit akış plan sayesinde mevsimsel olarak artan satışların getirdiği finansman gereksinimini kolayca karşılar. Kredi kurumlarına yaptığı düzenli ödemeler işletmenin kredi değerliliğini artırır.

²³¹ MUCUK, a.g.e., s.339

²³² UZUNOĞLU, a.g.e., ss.22-23

3.2.4.2.3. Forfaiting

Temelde bir ihracat finansman usulü olan forfaiting, faktoring'e benzeyen, ancak altı ay ve daha uzun vadeli senetli alacakların ödenmesinde kullanılan bir finansman tekniğidir. Daha çok itibarlı işletmelerin yararlandığı forfaiting, ihracat işlemlerinden doğan altı ay veya daha uzun vadeli olup, bir banka tarafından garanti edilmiş bir alacağın rücu edilmeme (geri dönmeme) koşulu ile satışlarıdır. Diğer bir ifade ile, bu teknik, bir ihracatçının yapmış olduğu vadeli satıştan doğan ve kambiyo senedi (bono, poliçe), garanti mektubu veya alacağın devrine izin veren başka bir borç aracı ile belgelenmiş alacakların, ihracatçının kendisine veya anılan belgelerin lehdarına rücu etme şartı olmaksızın, bir finans kuruluşu tarafından satın alınması (iskonto edilmesi) işlemidir.²³³ Forfaiting işleminin ihracatçı işletmeye sağladığı üstünlükler şu şekilde sıralanmaktadır.²³⁴

- Sabit faizli finansman sağladığı için faiz riski yoktur.
- Geriye dönülemez biçimde finansman sağlanmış olur.
- Malları gönderdikten veya hizmeti gerçekleştirdikten sonra parasını nakit olarak alır.
- Alacaklarının takibi ve tahsilinden kurtulur.
- Faiz değişiklikleri, kur riski, politik riskler ve garantörden kaynaklanacak sorunları forfaiter'a devretmiş olur.
- Faizin sabit olması ihracatçının malı satmadan önce bu konuda önlem almasını sağlar ve finansman maliyetini malın bedeline ekleme olanağı verir.

3.2.4.2.4. Yeni Teknoloji ve Ürün Geliştirmede Risk Sermayesi

Risk sermayesi, esas olarak dinamik, yaratıcı ancak finansal gücü yeterli olmayan girişimcilerin yatırım fikirlerini gerçekleştirmelerine imkan tanıyan bir yatırım finansman biçimidir. Risk sermayesi, işletmede bir pay elde etmek üzere, feshedilemez haklara sahip olarak yapılan öz kaynak veya öz kaynak benzeri bir yatırımdır. Risk sermayesi yatırımının getirisi, sonuçta sermaye kazancıdır. Ancak yatırım yalnız başlangıç yatırımı olarak algılanmamalıdır. Geliştirme ve izleme yatırımları modelin ayrılmaz bir parçasıdır. Risk sermayesi yatırımlarında yönetimin ele geçirilmesi amacı

²³³ MUCUK, a.g.e., s.341

²³⁴ UZUNOĞLU, a.g.e., s.30

taşınmaz ancak, mevcut yönetime destek sağlanması yatırımın korunması açısından çok önemlidir. Risk sermayesi yatırımları, hisse senetlerinin borsaya kotasyon aşamasına kadar likit değildir. Risk sermayesi yatırımlarında bir vadeye bağlı itfa uygulaması yoktur, yatırımlar genellikle 10 yıla kadar uzayabilen vadelere yayılmıştır.²³⁵ Risk sermayesinin diğer bir özelliği ise, yeni fikir, ürün, üretim şekli veya hizmetlerin gelişmesi ve kar eder duruma gelmeleri için sadece sermaye değil, aynı zamanda yönetsel destek de sağlamasıdır.²³⁶ Bu bağlamda risk sermayesi şirketleri sağladıkları finansman desteğinin yanı sıra yatırım yaptıkları işletmelere, aşağıdaki konularda hizmetler sunmaktadırlar.²³⁷

- İşletme stratejisinin belirlenmesi,
- Şirketin mali yapısının, periyodik olarak planlanması,
- Ortaya çıkabilecek muhtemel sorunların başlangıçta negatif eğilimler (trends) yoluyla tespit edilmesi,
- Bütçe sisteminin geliştirilmesi,
- Pazar problemlerinin çözümü,
- Maliyet kontrolünün sürekli izlenmesi,
- Nakit akımlarının yönetim ve kontrolü,
- Nakit ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla finans kuruluşları ile işbirliğinin yapılması,
- İşletme problemlerinin çözümü için danışman firmaların bulunması,
- Pazarlama, yönetim, finans ve üretim dallarında kalifiye personelin bulunmasına yardım edilmesi v.s.

Finansal yapısı çok güçlü olmamakla birlikte yeni teknoloji, yeni fikir, yeni ürün geliştirmede ve dolayısıyla yeni atılımlar yaparak rekabetçi üstünlükler kazanmak isteyen işletmelerin bu projelerine yönelik krediler, genellikle işletmelerin geçmiş dönemlerine ilişkin bilanço ve gelir tablosu verileri esas alınarak yapılmaktadır. Böyle bir kredilendirme anlayışı belli bir döneme kadar başarı elde edememiş işletmeleri cezalandırmakta ve onlara yeni atılım fırsatları tanımamaktadır. Oysa kredi geçmişe

²³⁵ TUNCEL Kürşat, Risk Sermayesi Finansman Modeli, SPK Yay., No:37, Ankara, 1996, s.3

²³⁶ UZUNOĞLU, a.g.e., s.45

²³⁷ ZAIMOĞLU Tülay, Risk Sermayesi ve Türkiye'de Uygulama Olanakları, SPK Yay., No:19, Ankara, 1995, s.6

göre değil geleceğe, gelecekte yapılacak projenin başarı durumuna göre verilmelidir. İşte risk sermayesi, yeni atılımlar yaparak rekabet gücü elde etmek isteyen işletmelere gerek finansal ve gerekse yönetsel anlamda destek sağlayarak hayatta kalmalarına ve rekabet güçlerini artırmalarına olanak sağlamaktadır.

SONUÇ

Ekonomik anlamda küreselleşme; ülke ekonomileri arasındaki ekonomik duvarların ortadan kalkmasına, ekonomik ilişkilerin birçok boyutta artmasına ve dolayısıyla dünyanın tek bir pazar olarak algılanmasına neden olmaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte böyle bir yapının ortaya çıkması, aynı pazarda aynı amacı taşıyan ve aynı işi yapan ekonomileri ve işletmeleri şiddetli bir rekabetin içine itmiştir. Ekonomik küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı bu yapı işletme bazlı değişimleri zorunlu kılarken makro bazlı dönüşümlerin zeminini hazırlamıştır. Şiddetlenen rekabet ortamında bu değişim ve dönüşümleri içselleştiremeyen ekonomiler küresel ekonomik sisteme entegrasyonun nimetlerinden yararlanmak yerine sistemin mağduru olma konumuna düşmüşlerdir. Bu bağlamda bu sistemin nimetlerinden üst düzeyde istifade eden ülke ekonomileri ve işletmeler incelendiğinde, bu ekonomilerin ve işletmelerin mevcut dünya standartlarında tüm yapısal sorunlarını aşmış, ülke ekonomilerinin makro ekonomik dengelerini sağlamış, yatırım, üretim, kar ve rekabette kendi ulusal sınırlarını zorlayan ve aşan bir yapıda oldukları ortaya çıkmaktadır.

Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye Ekonomisi'nin küresel sisteme entegrasyon süreci incelendiğinde, kronikleşen makro ekonomik krizlerin temelinde bu yapının eksikliği ortaya çıkmaktadır. Diğer ifadesi ile Türkiye Ekonomisi, küresel ekonomik sisteme mevcut yapısal sorunlarını aşmadan, ekonomik yapısını ve ekonominin temel taşı olan işletmelerini dünya standartlarına hazır hale getirmeden entegre olmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, 24 Ocak 1980 kararlarıyla sisteme entegre olmaya çalışan Türkiye Ekonomisi, bu süreç içerisinde de, küresel ekonomik sistemin bu rekabetçi yapısına uygun olarak rekabet boyutlarını sağlayacak uzun vadeli karar ve uygulamalardan uzak kalmıştır. Türkiye Ekonomisi'nin 1980 Öncesi dönemi, Türkiye'nin nasıl bir ekonomik alt yapıyla sisteme entegre olmaya çalıştığı ve ne tür çelişkilerle karşılaştığı konusunda bize net bir görüntü vermektedir. 1980 öncesi ekonomik dönem incelendiğinde; Türkiye'nin tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçebilmek için büyük atılımlar yaptığı ve kısmen bunda başarı sağlandığı ortadadır. Ancak, sanayi alanında kalkınmak için uygulanan ithal ikamesine dayalı politikalar yerli sanayi işletmelerini korumaya almış ve devlet eliyle yerli sanayici finanse edilmiştir. Bu koruma ve destekleme yerli sanayi işletmelerini dünya standartlarındaki ar-ge, teknoloji,

verimlilik ve kalite gibi rekabet unsurlarından uzakta tutmuş, koruma ve destekleme altındaki sanayi işletmeleri de küresel rekabet unsurlarını yakalamada hiçbir gayret içerisinde olmamışlardır. Yine bu dönemde, yer altı ve yer üstü kaynaklarını değerlendirmede yapılan yatırımlar yetersiz kalmış, özellikle enerji ve insan kaynaklarına yapılan yatırımlar dünya standartlarının çok gerisinde kalmıştır. Sanayi ve kalkınma alanında sermaye yetersizliği yaşayan ekonomi aynı zamanda enerjiden hammaddeye, teknolojiye nitelikli insana kadar tüm alanlarda dışarıya bağımlılığını kıramamıştır. Dolayısıyla dışarıdan gelecek olumsuzlukların kontrol edilmesi de olanaksızlaşmıştır. 1970'li yıllarda üst üste yaşanan iki petrol krizi ve ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin ikinci adımı olan yüksek teknolojiye dayalı üretimin tıkanma noktasında karşılaşılan döviz darboğazı krizi kaçınılmaz kılmıştır. O dönemde, gelişmiş ülkelerde de olumsuz etkilerini gösteren petrol krizleri, enflasyon ve işsizliğe neden olarak bu ülkeleri sıkı para politikasına itmiştir. Türkiye gerekli krediyi sağlayabilmek için IMF'nin neo-liberal politikalarını onaylayıp hem krizi aşmayı hedeflemiş, hem de böyle bir ekonomik alt yapıyla küresel ekonomik sisteme entegre olmayı kabul etmiştir.

1980 öncesi dönemde, üretimde ve rekabet gücünde dünya standartlarının çok gerisinde olan ülke ekonomisi 24 Ocak kararlarıyla, ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde dünya pazarlarına açılmıştır. Rekabet gücünden yoksun işletmelerin ürünlerini ihraç etmede, fiyat rekabetini kullanarak rekor devalüasyonlarla ihracat patlamaları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu yöntem özellikle, 1980-1987 dönemlerinde istikrarsız da olsa ekonominin rekor büyümeler gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu dönemde sanayi üretimi yapısal olarak desteklenmemiş, 1980 öncesi dönemden kalan atıl kapasite kullanım oranları değerlendirilerek üretim nicelik olarak artırılmaya çalışılmıştır. Küresel rekabet gücü için en gerekli olan enerji, eğitim, bilim, ar-ge ve teknolojik yatırımlar ihmal edilmiştir. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde kapasite kullanım oranlarının sonuna gelinmesine ve üretim kesiminin yeni yatırımlarla desteklenmesinin kaçınılmaz olmasına rağmen reel ekonomik yapı yine ihmal edilmiştir. Bu gelişmeler ekseninde, işletmelerin, üretimin ve ihracatın salt parasal olarak desteklenmesi, reel ekonomide genişleyici ve güçlendirici yapısal yatırımların olmayışı ekonomiyi 80'li yılların sonunda stagflasyona sürüklemiştir.

Devletin, makro ekonomik karar ve uygulamalarda küresel rekabet düşüncesinden uzak oluşu ve buna bağlı olarak işletmelerin rekabete dayalı üretiminin alt yapısını oluşturamaması; siyasi kaygılarla popülizmin ve israfın artmasına, KİT'lerin sürekli zarar etmesine , görev zararlarının artarak büyümesine kaynakların rekabete dayalı üretim alanlarının dışında verimsizce kullanılmasına neden olmuş, reel gelirler üretilmemiş ve bütçe açıkları kontrolden çıkmıştır. Enerji maliyetlerinin sürekli artması, teknolojinin sürekli ithal edilme zorunluluğu, nitelikli işgücünün yetiştirilememesi ve ar-ge faaliyetlerine gerekli kaynakların aktarılamaması gibi olumsuzluklar reel ekonomik yapıyı dünya standartlarında üretim yapma ve rekabet etmekten uzaklaştırdığı gibi, yapısal sorunlardan kaynaklanan enflasyonun da kronikleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, kamu kesimi borçlanma gereğinin artmaya başlaması ve kronik enflasyon birleşince reel faizler rekor seviyelere yükselmiş ekonomi artık, yatırım, üretim, istihdam ve rekabet boyutlarını sağlayacak parametrelerden süratle uzaklaşmaya başlamıştır. 1989 yılına gelindiğinde iç borcu artan kamu ekonomisi, küresel finansal sisteme entegre olarak dış borç bulma yolunu tercih etmiştir. Bu dönem Türkiye'de makro ekonomik krizlerin kronikleşmesinde en önemli kırılma noktasını teşkil etmektedir. Zira reel ekonomiyi oluşturan işletmeleri yapısal anlamda, dünya standartlarında üretecek ve rekabet edebilecek seviyede desteklemeyen, salt parasal teşviklerle destekleyen anlayış, bu dönemde finansal liberizasyona dayalı olarak yapılan anlaşmalarla iflas etmiştir. Sıcak paranın çekilmesinde kullanılan düşük kur yüksek faiz, sadece parasal anlamda rekabet edebilen işletmelerin sonunu hazırlamıştır. Dezavantajlı konuma gelen ihraç mallarına karşılık ucuzlayan ithal mallarıyla rekabet edemeyen üretim kesimi tamamen durmuştur. Üretim kesimi yabancı firma temsilciliklerine dönerken ithalat ağırlıklı olarak tüketim malları yönünde artmıştır.

Yüksek ve kronik enflasyon döviz talebi ve döviz tevdiat hesaplarının artmasına ve reel sektörün durmasına karşılık, bütçe açıklarına bağlı faiz oranlarının yükselmesi bankaların düşük faizli yabancı sermaye ile devleti finanse etmesine neden olmuştur. Bankacılık sektörünün reel sektör işletmelerinden tamamen koparak devleti finanse etmeye başlaması açık pozisyonların tehlike sınırını zorlamasına kadar sürmüştür. Bu gelişmeler ekseninde, işletmelerin rekabet eksikliği ve üretimsizlikten kaynaklanan dış ticaret açıklarının hızla artmaya başlaması ve temelde buna bağlı cari işlem açıklarının

katlanılamaz düzeylere ulaşması, tek çıkar yol olarak görülen devalüasyon riskini artırarak yabancı sermayenin hızla kaçmasına, döviz talebinin artmasına, açık pozisyonları nedeniyle bankaların batmasına ve dolayısıyla makro ekonomik anlamda finansal krizlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Türkiye'nin en önemli sorunu olan enflasyon, salt parasal bir olgu olarak algılanmış ve bu konuda uygulanan çözüm önerileri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye'de enflasyonun en önemli nedeni, üretimde dışa bağımlılığın kırılmaması ve yapısal sorunlardan kaynaklanmakta, maliyet yönlü olarak gelişmektedir. Enerji kaynakları ve teknolojiye dışarıya bağımlılık, nitelikli işgücünün yetiştirilememesi ve ar-ge faaliyetlerine gereken önemin verilememesiyle sağlanamayan verimlilik, maliyetlerin sürekli olarak yükselme trendinde olmasına neden olmuştur. Giderek kronikleşen enflasyonu kontrol altına almak amacıyla 1999 yılında, döviz çıpası uygulaması: enflasyonun en temel nedeninin yüksek faizlere bağlı iç borçlanma olduğu düşüncesiyle, borçlanmada yabancı kaynaklara yönelme eğilimini taşımaktaydı. Ancak, bu dönemde yapısal enflasyonla birlikte dışsal olumsuzlukların yaşanması enflasyonun artmasına, TL'nin değer kazanmasına, sadece fiyat rekabeti olan ihraç ürünlerinin durması ve ithalatın artmaya başlamasına neden olmuştur.

Küresel rekabet düşüncesi çerçevesinde makro ekonomik yönelimli olarak gerekli yatırımlar gerçekleştirilememiş ve işletmeler rekabet yönlü olarak ihmal edilmişlerdir. Kaynakların üretim ve rekabet dışında kullanımı kamu açıklarını artırmış, bu süreç içerisinde rekabet gücü olmayan üretiminde durmasıyla birlikte finansal sistem reel sistemden tamamen kopmuş ve istikrarsız bir yapıya bürünmüştür. Sonuç olarak, görünürde finansal anlamda krizler yaşansa da esas olarak sorun, küresel rekabet düşüncesi ve uygulamalarının olmayışıdır. İşletmeler küresel normlarda üretememekte ve rekabet edememektedir. Ekonomik krizleri aşmanın tek anahtarı ise, üreten ve daha da önemlisi ürettiği ile rekabet edebilen işletmelerden oluşan bir reel ekonomik yapının rekabet gücünü artırıcı makro ekonomik karar ve uygulamalarla oluşturulmasıdır.

ÖNERİLER

Küresel rekabet gücü, küreselleşme süreci içerisinde çeşitlenen ve şiddetlenen rekabet boyutlarını netice verecek parametrelerin sağlanmasında reel ekonominin

desteklenmesi ve özellikle işletmelerin önünün açılmasıyla sağlanacaktır. Ancak küresel rekabet gücünü sağlayacak makro ekonomik kararların uygulanmasıyla birlikte işletmelerin de rekabet güçlerini artırma ve küresel standartlara çıkarma yönünde çaba ve uyum göstermeleri gerekmektedir.

Bilindiği üzere, küreselleşme süreci ile birlikte küresel rekabet II. Dünya savaşıdan 1970'li yıllara kadar kitlesel üretim gücü, 1970'li yıllarda maliyet üstünlüğü, 1980'li yıllarda kalite, 1990'lı yıllarda esneklik, hız ve yenilik, 2000'li yıllarda destekleyici hizmetler şeklinde şiddetini artırarak devam etmektedir. Şiddetlenerek artan bu küresel rekabet boyutlarını netice verecek parametreler, enerji, bilim ve eğitim yatırımları, yeniyi, farklıyı ve kaliteyi artırmada ar-ge harcamaları verimlilik, esneklik ve hızı yakalamada teknolojik faaliyetlerin ve KOBİ'lerin gerekli desteği almasında yatmaktadır.

Öncelikle eğitim yatırımlarının artırılması ve özellikle, misyonu bilim ve teknoloji üretmek olan üniversitelere dünya standartlarında kaynak aktarılması gerekmektedir. Devlet, üniversite ve reel sektör işbirliğinde teknopark projeleri süratle hayata geçirilmeli, teknik bilgi ve bilimsel projeler üretilerek bilgi ve teknoloji bağımlılığı dışarıya karşı kırılmaya çalışılmalıdır. Ayrıca enerji alanlarına yapılacak rasyonel yatırımlarla enerji maliyetleri minimize edilmeli ve yine teknolojide olduğu gibi enerji kaynaklarında da dışarıya bağımlılık minimize edilmelidir.

Kamunun reel ekonomik yanını temsil eden KİT'ler ve finansal yönünün temsil eden bankalar rasyonel kıstaslar çerçevesinde özelleştirilmeli, devlet özel sektör işletmeleriyle rekabet eden, özel sektör işletmeleri önünde engel olan bir yapıdan yasama ve yürütme organlarıyla birlikte özel sektörün üretme ve rekabet etme alanlarını çizen ve kontrol eden regülatör devlet anlayışına geçilmelidir. Nitelikli işgücü, bilim, teknoloji ve enerji yatırımlarıyla yapısal enflasyon kontrol altına alınmış ve kamu kesimi borçlanma gereği minimize edildiği için reel faizler aşağıya çekilmiş olacaktır. Bu durum rant alanlarının daralmasına yatırım üretim ve istihdam alanlarının genişlemesine neden olacaktır.

Üretim kesiminin kredi bulmasında işletmelerin geçmiş yıl verilerini dikkate alan klasik kredilendirme anlayışından yeni fikir, yeni ürün ve teknoloji atılımı

gerçekleştirmelerini sağlamak, rekabet gücünün önünü açmak için risk sermayesi kavramının geliştirilmesi gerekmektedir. Yine finansal destek anlamında işçi SSK primlerinin ve vergi oranlarının düşürülmesi yatırım ve üretimin önünü açacaktır.

İşletmelerde yapılacak olan ar-ge harcamalarının gider olarak gösterilmesine imkan tanınmalıdır. Ayrıca işletmelerin rant alanlarına girmelerini engellemek amacıyla ana faaliyet konusuyla ilgili gelirleri ile, bunların dışında kalan ana faaliyet dışı gelirleri arasında yasal bir oran belirlenmeli bunun takip ve kontrolü yapılmalıdır.

Türkiye Ekonomisi, doğal kaynaklarını satarak yoksullaşma ve rekabet edemeyen tamamlayıcı sınayi ürünler ihraç etme yerine, üretim ve rekabet gücünün önünün açarak nihai uç ürün üreterek zenginleşme yolunu tercih etmelidir.

Üretim ve küresel rekabet parametrelerinin yakalanması, alınacak bu makro ekonomik kararların yanında işletmelerinde bu yapıya ayak uydurmalarıyla sağlanacaktır. Öncelikle işletmelerin bu değişim ve dönüşüm ortamında yönetim-organizasyon, üretim, pazarlama, muhasebe ve finansman anlayışlarını yeniden düzenlemeleri gerekmektedir. Öncelikle işletmelerin küresel bir vizyonu ve bu vizyona ulaştırıcı rekabetçi stratejileri olmalıdır. Vizyon ve stratejilerin başarı şansı da yenilikçi, yaratıcı, katılımcı, vizyoner ve stratejist lider yöneticilerle sağlanacaktır. İşletmeler, bilginin hızla arttığı ve stratejik bir önem arz ettiği bilgi çağında karar alırken yönetim bilişim teknolojilerinden yararlanmayı ihmal etmemelidirler. Küreselleşme süreciyle birlikte ekonomik krizlerin artması, tehditleri fırsatlara çevirmede kriz yönetimini çok önemli bir hale getirmiştir. Kriz öncesi yönetim anlayışı işletmeleri hem krizlerden korurken tehditleri fırsatlara çevirmelerine olanak tanıyacaktı. İşletmeler değişim mühendisliği yaklaşımıyla organizasyonlarını radikal değişimlerle küresel normlara uygun bir hale getirmeli, etkinlik, hız ve verimliliği artırmada yalın organizasyon modellerine geçmeli, problemlerin minimize edilmesinde, yeni fikirlerin ortaya çıkmasında insanı baz alan takım çalışmasına önem vermelidirler. Organizasyonlar değişen ve gelişen şartlara adaptasyonda sürekli öğrenmeye açık olmalıdırlar. Ayrıca işletmeler, şiddetlenen rekabet ortamında stratejik işbirlikleriyle güç birleştirmesi ve sinerji etkisinden yararlanarak rekabet güçlerini artırmalıdırlar. İşletmeler küresel

rekabette yönetim ve organizasyon anlayışı olarak özetle sürekli yenilenmeyi ve gelişmeyi felsefe edinen TKY anlayışını benimsemelidirler.

Üretimde kalite seviyesi ancak işgücünün kalite seviyesine bağlıdır. Bu bağlamda işletmeler nitelikli işgücü seviyelerini artırmada sürekli eğitim programlarına gereken önemi vermeli, insan odaklı bir üretim felsefesi geliştirmelidirler. Üretimde süreç kalitesini belgeleyen ISO sistemi ve standardizasyon sağlanmalıdır. Yeni, farklı üstünlüğünün sağlanması için ar-ge faaliyetlerine dünya standartlarında kaynak aktarılmalı ve önem verilmelidir. Teknolojik yapı çok hızlı değişen talep yapısına uygun olarak küçük birimlerde ve esnek olarak kurulmalı ve geliştirilmelidir. Tam zamanında üretim metoduyla stok maliyetleri minimize edilmeli ve gereksiz prosesler elimine edilmelidir. Sorun çözücü bakım onarım yerine önleyici periyodik bakım onarım anlayışı sağlanmalı, çeşitli birimlerde oluşturulan kalite kontrol çemberleri ile toplam kalite sağlanmalıdır.

Küreselleşen dünyada tüketici bilinçlenmiş ve ön plana çıkmıştır. Tüketicinin ön plana çıkarak inisiyatif sahibi olması sosyal değerlerin de önem kazanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, üretim kalitesinden ve ürün imajından önce güçlü bir kurum imajı oluşturulmalı halkla ilişkiler ve reklam çalışmalarıyla bu imaj sağlanmaya çalışılmalıdır. Daha fazla maliyetlere katlanıp yeni müşteri kazanmaktansa daha düşük maliyetlerle mevcut müşteriyi elde tutmak için ilişki pazarlamasına önem verilmelidir. Sürekli yeniyi, farklıyı arayan tüketicilerin memnuniyeti ve işletmeye bağlılığı, keşfedilmemiş ihtiyaçlarını karşılayacak ürünlerin üretilmesini ve sonrasında güçlü marka imajının yaratılmasında yatmaktadır. Ayrıca işletmeler geniş kitlelere düşük maliyetlerle ulaşabilmek, güçlü, etkin reklamlarla marka ve kurum imajı oluşturabilmek ve güçlü müşteri hizmetleri sunabilmek için internet olanaklarından azami ölçüde yararlanmalıdırlar.

Maliyet kontrolünde ve dolayısıyla fiyat liderliğinde müşteri yönlü düşünüp fiyatı müşterinin ödemeye istekli olduğu seviyede tutup hedef maliyetleme yaklaşımıyla ürünlerini üretmeye çalışmalıdır. İşletmeler yeni fikir, ürün ve teknoloji atılımları gerçekleştirerek rekabet üstünlüğü elde edebilmek için risk sermayesi kaynaklarına ulaşmalıdırlar.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ADALI Coşkun, **Günümüz Kapitalizmi ve Devleti Üzerine**, Sarmal Yay., İstanbul, 1997

ADDA Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, (Çev: Sevgi İnceci), İletişim Yay., İstanbul, 2002

AKAL Zuhul, **İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi**, MPM Yay., No:473, Ankara, 2000

AKAT Ömer, **Uluslar arası Pazarlama**, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1997

AKDEMİR Ali, **Global Normlu İşletme Yönetimi**, Kütahya, 1996

AKDIŞ Muhammet, **Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye**, Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay., No:103, Denizli, 2000

AKGÜÇ Öztin-ÖZÖTÜN Erdoğan, **1994 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi**, İSO Yay., No:1994-2, İstanbul, 1994

AKTAN Coşkun, **KİT Yeniden Yapılanma ve Özelleştirme Stratejisi (Türkiye İçin Bir Model ve Stratejik Planlama Önerisi)**, TİSK Yay., No:139, Ankara, 1995

ALBERTİNİ Jean M., **Ekonomik Sistemler**, (Çev: Cafer Unay), Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1995

ALPAGO Hasan, **IMF Türkiye İlişkileri**, Ötüken Yay., İstanbul, 2002

ALTAN Mehmet-AYDIN Mehmet, **Siyasi Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme**, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002

APAK Sudi, **Uluslar arası Bankacılık-Finansal Sistemler**, Bilim Teknik Yay., II.Baskı, İstanbul, 1993

APPLEYARD Dennis-FIELD Alfred, **International Economics**, Richard Irwin, Inc, Chicago, 1995

ASLAN Hanifi M., **Enflasyonist Finansman Politikası**, Ak-Bil Yay., Bursa, 1997

AŞIKOĞLU Rıza, **Globalleşme Sürecinde Uluslar arası Finansal Yönelimler**, Dumlupınar Üniversitesi Yay., No:2, Kütahya, 1985

BAKER Dean ve diğeri, **Globalization and Progressive Economic Policy**, Cambridge University Press, Cambridge, 1998

BARUTÇUGİL İsmet, **Performans Yönetimi**, Kariyer Yay., İstanbul, 2002

BAŞOĞLU Ufuk-ÖLMEZOĞULLARI Nalan, **Dünya Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1999

BAŞOL Koray, **Türkiye Ekonomisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., No:2, İzmir, 1983

BAYDUR Refik ve diğeri, **Kronik Enflasyon Ekonomiye Ve İstihdama Etkileri Semineri**, TİSK Yay., İstanbul, 1997

BERKSOY Taner-SALTOĞLU Burak, **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Hareketleri**, İTO Yay., No:1998-58, İstanbul, 1998

BLANCHARD Ken-WAGHORN Terry, **Geleceği Yönetmek**, (Çev: Mehmet Özcan), Yönetim Geliştirme Merkezi Yay., İstanbul, 1997

BRAUDEL Fernand, **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm**, (Çev: Mustafa Özel), Ağaç Yay., İstanbul, 1991

BURSAL Nasuhi-ERCAN Yücel, **Maliyet Muhasebesi İlkeler ve Uygulama**, Der Yay., 5.Baskı, İstanbul, 1994

CASSON Herbert N., **Satış ve Pazarlama Sanatı**, (Çev: Kadem Çalış), Hayat Yay., İstanbul, 1998

CHOSSDOVSKY Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi, IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İç Yüzü**, (Çev:Neşenur Domaniç), Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1998

COLLİNS James C.-PORRAS Jerry L., **Kalıcı Olmak, Geleceğin Güçlü Kurumlarını Yaratmak**, (Çev: Zuhale Çivi) Sistem Yay., İstanbul, 1999

COOMBS Timothy W., **Ongoing Crisis Communication**, Sage Publications, London, 1999

COOPER Charles, **Are Innovation Studies On Industrialized Economies Relevant To Technology Policy In Developing Countries?**, Uni/Intech Working Paper, No:3, Maastricht, 1991

ÇAPRAZ Neşe, **Ekonomik Bunalımların Dünyada ve Türkiye'de Yansımaları**, Der Yay., İstanbul, 2001

ÇETİNKAYA Özhan, **Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Özelleştirme**, Ekin Kitabevi Yay., Bursa, 1998

DAVENPORT T.H., **Process Innovation: Reengineering Work Through Information Tecnology**, Harward B.School Press, Boston, 1993

DE BONO Edward, **Rekabet Üstü**, (Çev: Oya Özel), Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1996

DEMİR Gülten, **Asya Krizi ve IMF**, Der Yay., İstanbul, 1999

DEMİRER Temel-DURAN Metin, **Neo-Liberal Saldırı Kriz ve İnsanlık**, Ütopya Yay., Ankara, 1999

DİNÇER Ömer, **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Yay., 5.Baskı, İstanbul, 1998

DİRİMTEKİN Halil, **Türkiye Ekonomisi**, Bilim Teknik Yay., İstanbul, 1989

DOĞAN Yalçın, **IMF Kıskaçında Türkiye**, Tekin Yay., Ankara, 1987

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1993) **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, No: 2374, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1994) **İşgücü Piyasası, İstihdam ve İşsizlik Alt Komisyon Raporu**, No:2371, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1995) **Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)** No:2374-ÖİK:439, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1997) **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998**, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000) **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyon Raporu**, No:2514-ÖİK:532, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2000) **Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, No:2512-ÖİK:529, Ankara

DPT (Devlet Planlama teşkilatı) (2001) **Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, No:2595-ÖİK607, Ankara

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2001) **İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, No:2548-ÖİK:564, Ankara

DPT (Devlet Planlanma Teşkilatı) (1994) **Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, No:2357-ÖİK:425, Ankara

DRUCKER Peter F., **Gelecek İçin Yönetim-1990'lar ve Sonrası**, (Çev: Fikret Üçcan), T. İş Bankası Yay., Ankara,2000

_____, **Kapitalist Ötesi Toplum**, (Çev: Birtane Karanakçı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993

DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı) (1999) Avrupa Birliği ve Türkiye, Ankara

DULUPÇU Murat A., **Küresel Rekabet Gücü**, Nobel Yay., Ankara, 2001

DUNNING John H., **The Globalization Of Business**, Routledge, London-New York, 1992

DURA Cihan-ATİK Hayriye, **Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yay., İstanbul, 2002

DÜREN Zeynep, **2000'li Yıllarda Yönetim**. Alfa Yay., İstanbul, 2000

EDOSOMWAN Aimie J., **Productivity and Quality Improvement**, British Library, Berlin-Heidelberg-New York-Tokyo, 1988

EĞİLMEZ Mahfi, **Uluslar arası Para fonu (IMF), Dünya Bankası Grubu ve Türkiye**, Finans Dünyası Yay., No:2, İstanbul, 1996

EKİN Nusret, **Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam**, İTO Yay., No:1997-43, İstanbul, 1997

EKİN Nusret, **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İTO Yay., No:1999-47, İstanbul, 1999

EKŞİNAT Rana, **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, Anadolu Ü. Yay., No:10, Eskişehir, 1995

ELMACI Orhan ve diğerleri, **Toplam Kalite Yönetimi**, Kütahya, 2000

ERBAY Yusuf, **Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri**, MİGY Yay., Ankara, 1996

ERKAN Hüsnü, **Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme**, Türkiye İş Bankası Yay., İzmir, 1998

_____, **Ekonomi Sosyolojisi**, Barış Yay., İzmir, 2000

ERTÜRK Emin, **İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri**, Alfa-Aktüel Yay., II.Baskı, İstanbul, 1998

_____, **Uluslar arası İktisat**, Alfa Yay., İstanbul, 2001

ESER Uğur, **Türkiye'de Sanayileşme**, İmge Yay., Ankara, 1993

FAGERBERG Jan, **Technology, Growth and Competitiveness**, Great Britain by Bookcraf Ltd., Massachusetts, 2002

GEREK Sevgi, **Finansal Küreselleşme ve Türkiye**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yay., No:1095, Eskişehir, 1999

GROSSMAN Gene-HELPMAN Elhanan, **Innovation and Growth In The Global Economy**, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1997

GÜRLER Sema, **Devlet İç Borç Yönetimi OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması**, T.C. Başbakanlık DPT Uzmanlık Tezleri, No:2488, Ankara, 1998

GÜZELCİK Ebru, **Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı**, Sistem Yay., İstanbul, 1999

HAMMER Michael-CHAMPY James, **Değişim Mühendisliği, İş İdaresinde Devrim İçin Bir Manifesto**, (Çev:Sinem Gül) Sabah Yay., İstanbul, 1994

HANNAN Mack, **Yarının Rekabeti**, (Çev:Ziya Kütevin), İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul, 1996

HATİBOĞLU Zeyyat, **Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi**, Sedok Yay., İstanbul, 1995

HEAP John, **Productivity Manegement: A Fresh Approach**, Cassel Educational Limited, London, 1992

HIRST Paul-THOMPSON Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, (Çev: Erdem Elif Yücel), Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1998

HİÇ Süreyya, **Türkiye Ekonomisi 2**, Menteş Kitabevi Yay., İstanbul, 1990

_____ , **Türkiye Ekonomisi**, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1994

ISHAKAWA Kaoru, **Toplam Kalite Kontrol**, (Çev: Semih Ordaş-Nedret Yayla), Kalder Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1997

İLTER Niyazi, **Türkiye'de 1980Sonrası Para arzı ve Enflasyon**, DPT Yay., No:2343-KGM:572, Ankara, 1994

İNAN Kamran, **Hayır Diyebilen Türkiye**, Timaş Yay., 3.Baskı, İstanbul, 1996

_____ , **Olaylar ve Düşünceler**, Timaş Yay., İstanbul, 1999

KAFAOĞLU Arslan B., **Kit Gerçeği ve Özelleştirme**, Alan Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1995

_____ , **Kit Gerçeği ve Özelleştirme**, Alan Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1995

KARABULUT Gökhan, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri**, Der Yay., İstanbul, 2002

KARLUK Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yay., İstanbul, 1994

_____, **Küreselleşen Dünyada Uluslar arası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar**, Anadolu Üniversitesi Yay., II.Baskı, Eskişehir, 1995

_____, **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yay., 6.Baskı, İstanbul, 1999

_____, **Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Esbank Yay., İstanbul, 1994

_____, **Uluslar arası Ekonomi**, Beta Yay., 4.Baskı, Eskişehir, 1995

_____, **Uluslar arası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, Turhan Kitabevi Yay., 4.Baskı, Ankara, 1998

KAYA Yasemin T., **Sermaye Hareketleri Ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi Türkiye Örneği**, DPT Yay., No:2487, Ankara, 1999

KAZGAN Gülten, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, Altın Kitaplar, İstanbul, 1997

_____, **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1999

_____, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1995

KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000

KIRIM Arman, **Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim**, Sistem Yay., İstanbul, 1998

KOÇEL Tamer, **İşletme Yöneticiliği, Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranış**, Beta Yay., 5. Baskı İstanbul, 1995

KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi Yay., 28.Baskı, İstanbul, 2001

KOZLU Cem, **Türkiye Mucizesi İçin... Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri**, T. İ.B. Kültür Yay., No:335, 5.Baskı, Ankara, 1999

_____, **Uluslararası Pazarlama (İlkeler ve Uygulamalar)**, T.İş Bankası Kültür Yay. No:138, 7.Baskı, İstanbul, 2000

KÖHNEN Gerhard, **Dünya Ekonomi Tarihi**, (Çev: Tunay Akoğlu), Varlık Yay., İstanbul, 1965

KÖSE Salih, **24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi**, T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No: 2508, Ankara, 2000

KURT Mustafa, **Bilişim Teknolojilerinin Küresel İşletmelerde Rekabet Odaklı Kullanımı**, D.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2001

LOVE Jan, **Öğrenen Organizasyon**, TMI Yay., İstanbul, 1998

MITROFF Ian-PEARSON Christine, **Crisis Management**, Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1993

MIYAUCHI Ichiro, **Quality Management In Japan**, MESS Yay., No:304, İstanbul, 1999

MUCUK İsmet, **Modern İşletmecilik**, Türkmen Kitabevi, 13.Baskı, İstanbul, 2001

NOVAKA Ikoujiro, **Bilgiyi Yaratan Şirket**, Mess Yay., İstanbul, 1999

OYAN Oğuz, **Türkiye Ekonomisi, Nereden Nereye?**, İmaj Yay., Ankara, 1998

ÖZEL Mustafa, **Amerikan Yüzyılıının Sonu**, İz Yay., İstanbul, 1994

_____, **Değişim ve Kriz**, İz Yay., İstanbul, 1995

_____, **Yöneticilik Dersleri**, İz Yay., İstanbul, 1996

ÖZER Mustafa, **Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar**, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., No:02, Eskişehir, 1999

ÖZGÜVEN Ali, **İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması**, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1998

ÖZTÜRK Ayşe Ö., **Hizmet Pazarlaması**, Anadolu Üniversitesi Yay., No:1028, Eskişehir, 1995

PARASIZ İlker, **Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar**, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 2001

_____, **Türkiye ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1998

PARASIZ İlker-YILDIRIM Kemal, **Uluslar arası Finansman, Teori ve Uygulama, Dışa Açık Ekonomiye Giriş**, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 1991

POHJOLA Matti, **Information Technology, Productivity, and Economic Growth**, Oxford University Press, New York, 2002

- PORTER Michael E., **Rekabet Stratejisi, Sektör ve Rakip Analiz Teknikleri**, (Çev:Gülen Ulubilgen) Sistem Yay., İstanbul, 2000
- PRENDERGAST Renee-STEWART Frances, **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**, (Çev: İdil Eser), Yapı Kredi Yay., No:2, İstanbul, 1995
- QUİGLE Y Joseph V., **Vizyon: Oluşturulması, Geliştirilmesi ve Korunması**, (Çev: Berat Çelik), Epsilon Yay., İstanbul, 1998
- RAMSARAN Ramesh F., **An Introduction To International Money And Finance**, St. Martin's Press, Inc, New York, 1998
- SAĞLAM Dündar, **Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları**, Sanem Yay., Ankara, 1983
- SALVATORE, Dominick, **Uluslar arası İktisat, Teori ve Problemler**, (Çev:Tamer İşgüden) Bilim Teknik Yay., İstanbul, 1986
- SAVAŞ Vural F., **İktisadın Tarihi**, Avcıol Yay., İstanbul, 1998
- SEVAL Selim, **Uzun Dönemli Stratejik Planlama**, Has Holding A.Ş Yay., İstanbul, 1980
- SEVGİ Cezmi, **Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı**, Beta Yay., İstanbul, 1994
- SEYİDOĞLU Halil, **Uluslar arası Finans**, Güzem Yay., II.Baskı, İstanbul, 1997
- _____, **Uluslar arası İktisat Teori ve Politika Uygulama**, Güzem Yay., 14.Baskı, İstanbul, 2001
- SOLLMANN Ulrich-HEİNZE Rodarich, **Vizyon Yönetimi, Önceden Düşünülmüş Başarı**, Evrim Yay., İstanbul, 1995
- SÖNMEZ Sinan, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1998
- STEWART Tomas A., **Intellectual Capital, The New Wealth Of Organizations**, Currency Doubleday, New York, 1997
- ŞAHİN Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Ezgi Kitabevi Yay., 6.Baskı, Bursa, 2000
- ŞENGÜL Selami, **Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Sistemi ve Vergi idaresinin İç Yüzü)**, İmaj Yay., Ankara, 1997
- ŞENSES Fikret, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, İletişim Yay., İstanbul, 1996

ŞİMŞEK Muhittin, **Kalite Yönetimi**, Alfa Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1998

TEK Ömer B., **Pazarlama İlkeleri**, Beta Yay., 8.Baskı, İstanbul, 1999

TOGAN Sübidey, **1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi, No:1, Ankara, 1993

TOKGÖZ Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, İmaj Yay., 6.Baskı, Ankara, 2001

TOPRAK Metin, **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turan Kitabevi Yay., Ankara, 1996

TUNCEL Kürşat, **Risk Sermayesi Finansman Modeli**, SPK Yay., No:37, Ankara, 1996

TURAL Aziz, **Devlet Borçları**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yay., No: 1992/325, Ankara, 1992

ULUKÖY Metin, **Bilişim Teknolojilerinin İşletme Rekabetinin Sürdürülebilirliğine Katkıları LBS Örneği**, D.P.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2002

UZUNOĞLU Sadi, **Yeni Finansman Teknikleri**, EAM Yay., İstanbul, 1996

VALDEZ, Stephen, **An Introduction To Global Financial Markets**, Mac Millan, Press, London, 1997

VERGİEL Melek, **Kriz Döneminde İşletme Yönetimi**, Ekin Yay., Bursa, 1996

WALLERSTEİN Immanuel, **Jeopolitik ve Jeokültür**, (Çev: Mustafa Özel), İz Yay., İstanbul, 1998

WATERS Malcolm, **Globalization**, Rautledge Press, London and New York, 1995

WELFENS Paul J., **Globalization Of The Economy, Unemployment and Innovation**, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, 1999

YAŞA Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yay., İstanbul, 1980

YAY Turan-YILMAZ Ensar, **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**, İTO Yay., No:2001-47, İstanbul, 2001

YOZGAT Uğur, **Yönetim Bilişim Sistemleri**, Beta Yay., İstanbul, 1998

ZAİMOĞLU Tülay, **Risk Sermayesi ve Türkiye'de Uygulama Olanakları**, SPK Yay., No:19, Ankara, 1995

ZILLIOĞLU Osman N., **Konjonktür ve Dünya Ekonomisi**, T.C Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yay., No:257, Eskişehir, 1991

MAKALELER

“Dış Ticarete Standardizasyon Çalışmaları Önem Kazanıyor”, **Standart Dergisi**, Y:38, Özel Sayı, Haziran 1999

“Standardizasyon Nedir?”, **Standart Dergisi**, Y:35, S:418, Ekim 1996

ACAR Mustafa, “Ekonomik, Siyasal, ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Y:7, S:25-26, Kış-Bahar 2002

AKGEMCİ Tahir- ÖZGENER Şevki, “Öğrenen Organizasyon Anlayışı İle Toplam Kalite Anlayışı Eşdeğer mi?”, **Standart Dergisi**, Y:37, S:442, Ekim 1998

AKKAYA Şahin-ALTINTAŞ Halil, “Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Devlet Borçları”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:159, Haziran 1999

AKYAZI Haydar-TOPAL Kadir, “Enflasyonla Mücadelede Arjantin Mucizesi ve Türkiye’de Enflasyon Duyarsızlığı”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:12, S:135, Haziran 1997

ALP Ali, “Finansal Piyasaların Uluslararası Düzeyde Entegrasyonu ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:162, Eylül, 1999

_____, “Uluslararası Finansal Sistemin Yeni Mimarisi” **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:157, Nisan, 1999

ALPAR Cem, “Türkiye’nin Dış Ticareti”, **Başak Dergisi**, Y:20, S:91, Ocak-Şubat 1991

ANSAL Hacer-SOYAK Alkan, “Özelleştirmede Yabancı Ortağın Teknoloji Geliştirme Faaliyetleri Üzerine Etkisi”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:142, Ocak 1998

ARDAHAN Fatih, “Toplam Kalite Düşüncesi İle Zaman Yönetimi”, **Standart Dergisi**, Y:37, S:437, Mayıs 1998

ARIOĞLU Ergin-GİRGİN Canan, “Ar-Ge Göstergeleri Üzerinde Uluslar arası Karşılaştırmalı İstatistiksel Bir İnceleme”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:188, Kasım 2001

AY Ünal, “İşletmelerde Stratejik Planlama ve İnsan Kaynakları Geliştirme Faaliyetleri”, **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Yay.**, No:1, Adana, 1992

AYDENİZ Nihat, “Tam Zamanında Üretim Yönteminin Amaçladığı Bir Üretim Sistemi: Hücreli Üretim Uygulamaları ve Üretim Yöntemi Teknikleri Üzerine Etkileri”, **Standart Dergisi**, Y:38, S:448, Nisan, 1999

AYTEMİZ Nihat, “Esnek Üretim Sistemlerinde Üretim Hattının Dengelenmesinde İşlem Sıralama Problemlerinin Kaynakların Verimli Kullanımı Açısından İncelenmesi”, **Standart Dergisi**, Y:38, S:454, Ekim 1999

Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu Bildirisi, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:189, Aralık 2001

BAKIRTAŞ Tahsin ve Diğerleri, “Asya Krizine Farklı Bir Yaklaşım: Mevcut İktisat Paradigmasının Çöküşü”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:160, Temmuz 1999

BAL Harun ve Diğerleri, “Bilim Ve Teknoloji Politikaları, Rekabet Gücü Ve KOBİ’ler:Doğu Akdeniz Bölgesinde Faaliyet Gösteren KOBİ’ler Kapsamında Bir Araştırma”, **Dış Ticaret Dergisi**, S:20, 2001

BARRY Norman, “Kapitalizm”, **Piyasa Dergisi**, Y:1, S: Kış-2002

BAYDUR Refik, “Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Güvence Sistemleri ve Zaman Yönetimi Uygulamalarıyla Verimlilik, Maliyet, ve Fiyat İstikrarı Arasındaki İlişki”, **Standart Dergisi**, Y:35, Özel Sayı, Ekim 1996

BİÇKES Mehmet, “Elektronik Ticaret”, **Pazarlama Dünyası**, Y:14, S:02, Mart-Nisan 2000

_____, “Reklam-İnternet Reklamcılığı ve İnternet’in Konuya Getirdiği Yeni Boyut”, **Pazarlama Dünyası**, Y:15, S:01, Ocak-Şubat 2001

BİLDİRİCİ Melike ve Diğerleri, “Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:142, Ocak 1998

BİLGE Ali, “Güneydoğu Asya Krizi Ve Krizin Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:144, Mart 1998

BİLGİNOĞLU Tahir, “Hedef Maliyetleme: Yeni Bir Yönetim Aracı”, **Yönetim Dergisi**, Y:6, S:21, Haziran 1995

BİNAY Şükrü-KUNTER Kürşat, “Türkiye’de Mali Liberalleşmede Merkez Bankası’nın Rolü”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:154, Ocak 1999

BULUŞ Abdülkadir, “Mali Devletten İktisadi Devlete Geçebildik Mi?” **Zaman Gazetesi**, 14 Ağustos , Çarşamba, 2002

CELASUN Merih, "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği,2001", **Doğu Batı Dergisi**, Y:4, S:17, Kasım Aralık Ocak, 2001

_____, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:179, Şubat 2001

ÇELEBİ Işın, ""Güvensizlik Ortamı-Bekleyişler Kriz ve Çözüm", **Doğu Batı Dergisi**, Y:4, S:17, Kasım Aralık Ocak 2001-2002

_____, "Güneydoğu Asya Krizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:144, Mart 1998

CELİK Hakan, "1991-1996'da Ödemeler Dengesi İle Türkiye'ye Bakış", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y: 13, S:142, Ocak 1998

ÇİVİ Emin-ÇAVUŞGİL Tamer, "Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye, Analiz ve Öneriler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:6, S:182, Mayıs 2001

ÇİVİ Emin-ÇAVUŞGİL Tamer, "Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye, Analiz ve Öneriler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:182, Mayıs 2001

ÇOLAK Faruk Ö., "Finansal Kriz ve Bankacılık Sektöründe Yeniden Yapılandırma Programı Üzerine Bir Eleştiri", **Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi**, C:3, S:3, Kış 2001

DEMİR Halis, "21. Yüzyıla Doğru Dönüşümler:Emek Geleneğinden Bilgi Hakimiyetine, Mamul Üretiminden Hizmet Üretimine", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:15, Ekim 1999

DEMİR Lütfi A., "Türkiye'de ve Dünyada Özelleştirme", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:15, S:169, Nisan2000

DEMİRCİ Mehmet-DAĞLIOĞLU Orhan, "ISO 9000'e Global Bakış", **Standart Dergisi**, Y:34, S:399, Nisan 1995

DENİZ Recep B., "Günümüzde İnternet Yoluyla Mobil Ticaretin (M- Ticaretin) Artan Önemi", **Pazarlama Dünyası**, Y:16, S:01, Ocak- Şubat 2002

DENİZ Saadet, "Dış Borç Sorunu ve Borç Stratejisinde Son Gelişmeler", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Y: 1, S:5, Ocak 1990

DİCLE Ülkü, "Kamu Sektöründe Performans Yönetimi", **Avrupa Kalite Konferansı, 2.Kamu Kalite Sempozyumu**, Kalder Yay., Mayıs 2001

DÖNEK Ekrem, "Türkiye İç borçlanma Araçlarının Yapısal Analizi", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:15, S:172, Temmuz 2000

DÖNEK Ekrem, "Türkiye'de Bankacılık Sektörü Ve İç Borçlanma Politikası", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:165, Aralık 1999

DURNA Ufuk, "İşletmelerde Performans Değerlemesine Stratejik Bir Yaklaşım", **Standart Dergisi**, Y:40, S:482, Şubat 2002

DURUSOY Serap, "Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:5,S:18, Temmuz, 2000

_____, "Küresel Kapitalizm Ulus Devletlerin Sonu mu?", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:17, S:196, Temmuz,2002

EDWARDS Sebastian, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Liberalizasyonun Sıralanması" (Çev: Harun Bal), **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:12, S:133, Nisan, 1997

EMEK Uğur, "Özelleştirme Uygulamalarında; Kamu Hizmeti İmtiyazı Devrinden Doğal Tekellerin Belirlenmesine", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:15, S:169, Nisan 2000

EMİL Ferhat, "Güneydoğu Asya Krizi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:144, Mart 1998

ENÇ Ercan, "Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C:3, S:3, Kış 2001

ERARI Ferhat, "Küreselleşme Sürecinde Kobi'lerin Verimlilik Düzeyi Ve Rekabet Gücü", **Verimlilik Dergisi**, MPM Yay., Ankara, 2002

ERBAŞ Hayriye, "Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002

ERDEM AYTEKİN, "Başarının Dinamiği: Bilgi", **Standart Dergisi**, Y:39, S:467, Kasım 2000

ERDİNÇ Zeynep, "Küreselleşmenin İstihdama Etkileri", **D.P.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, S:3, Kasım 1999

ERDOĞAN Engin, "Küreselleşme Sürecinde Uluslar arası Ticaretin Finansmanı ve Türkiye Uygulaması", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:153, Aralık 1998

ERKAN Hüseyin, "Güneydoğu Asya Krizi ve Krizin Türkiye Ekonomisi Üzerine Muhtemel Etkileri Paneli", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S: 144, Mart 1998

ERKIZAN Hatice N., "Küreselleşmenin Tarihsel ve Düşünsel Temelleri üzerine", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Nisan 2002

ERSOY Nezihe, "Finansal Hizmetlerde Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) Kavramı", **Pazarlama Dünyası**, Y:16, S:2002-03, Mayıs-Haziran 2002

ESEN Oğuz, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan Finansal Serbestleşme Programlarına Eleştirel Bir Yaklaşım” **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:145, Nisan, 1998

_____, “Rusya Krizi: Geçmiş Kısa Bir Bakış”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:150, Eylül 1998

ESER Kadir-BELET Halise N., “Yeni Bir Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinden Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılabilecek Dersler”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y: 15, S:173, Ağustos 2000

FETTAHLIOĞLU Ömer-TANRIVERDİ Seçil, “İşletmelerin Bugünü ve Geleceği”, **Standart Dergisi**, Y:39, S:461, Mayıs 2000

GÖKÇE Deniz, “ABD Japonya Olur mu?”, **Akşam Gazetesi**, 16 Eylül 2002

GÖKKENT Gıyas, “Enflasyon Geliri Serabı”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:186, Eylül 2001

GÖRMÜŞ Alparslan Ş., “Küresel Yöneticiler Karşısında İşletme Yöneticileri İçin Bir Öneri: Vizyon Yönetimi”, **Standart Dergisi**, Y:41, S:487, Temmuz 2002

GÜLEŞ Hakan K., “Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojileri Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C:3, S:1, Bahar 2001

GÜLMEZ Mustafa, “İnternet Yoluyla Uluslar arası Pazarlamada Karşılaşılan Temel Problemler ve Çözüm Önerileri”, **Pazarlama Dünyası**, Y:16, S:03, Mayıs-haziran 2002

_____, “İnternet’te Mükemmel Müşteri Hizmeti Nasıl Sağlanır?”, **Pazarlama Dünyası**, Y:16, S:04, Temmuz-ağustos 2002

GÜNDOĞDU Fatma, “Türk Bankacılığında Açık Pozisyon (1988 Sonrası Dönem)”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:15, S:170, Mayıs 2000

ILDIRAR Mustafa, “Türkiye’de AR-GE Sisteminin Girdi-Çıktı İlişkisi ve Kurumsal Açından Bir Analiz”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:160, Temmuz 1999

İNAĞ Nihal, “Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesi ve Kontrolü”, **TSE Standart Dergisi**, Aralık, 1995

İNAL Emin M., “Michael Porter’e Göre Global İşletmelerde Rekabet”, **Standart Dergisi**, Y:34, S:407, Kasım 1995

İNAL Emin-DEMİRER Ömür, “İlişki Pazarlamasına Genel Bir Bakış”, **Pazarlama Dünyası**, Y:15, S:2001-06, Kasım-Aralık 2001

İNSEL Aysu, “Türkiye Ekonomisinde Göstergeler Arası İlişkiler ve Enflasyon Analizi”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:182, Mayıs 2001

KANDİLLER Rıza, “İktisadi Faaliyetlerde Bilginin Değeri ve Önemi”, **Dış Ticaret Dergisi**, T:5, S:17, Nisan 2000

KANTUR Ali, “Küreselleşme ve Türkiye’de Kriz”, **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002

KAR Muhsin-KARA M.Akif, “Finansal Entegrasyon ve Sermaye Akışkanlığı: Türkiye Örneği”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:180, Mart, 2001

KARAAĞAÇLI Mustafa, “Ürün Kalite Belgeleri ve Meslek Standartlarında Durum ve Yönelimler”, **Standart Dergisi**, Y:36, S:428, Ağustos 1998

KARACAN Ali İ., “Türk Bankacılık Sisteminin Temel Sorunları Ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:17, S:192, Mart 2002

KARACASULU Nilüfer, “Türkiye’deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler”, **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:15, Ekim 1999

KENDİRLİ Selçuk-ÇAĞIRAN Hülya, “İşletmelerde Yeni Bir Yaklaşım: Vizyon Yönetimi ve Kahramanmaraş İşletmelerinde Bir Uygulama Örneği”, **Standart Dergisi**, Y:37, S:439, Temmuz 1998

KEYDER Nur, “Program ve 2001 Yılında Türkiye’de Ekonomik Gelişmeler”, **İşletme Finans Dergisi**, Y:16, S:189, Aralık 2001

KEYMAN Fuat E., “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”, **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002

KILINÇ Ramazan, “Küreselliği İnşa Etmek: Egemenliğin Dönüşümü Olarak Küreselleşme”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Y:7, S:25-26, Kış-Bahar 2002

KOCABAŞ İbrahim-TURHAN Muhammed, “Objektif Bir Değerlendirme ve Doğru Hareket İçin Performans Yönetimi”, **Standart Dergisi**, Y:41, S:490, Ekim 2002

KORKMAZ Sezer, “Marka Oluşturma Sürecinde Hipermarket (Dağıtıcı) Markaları ve Bu Markaların Tanınmışlık Düzeylerini İçeren Bir Araştırma”, **Pazarlama Dünyası**, Y:14, S:2000-05, Eylül-Ekim 2000

KÖMEÇOĞLU Uğur, “Küreselleşme, Modernleşme, Modernlik”, **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan, 2002

KURNAZ Hikmet, “Türk Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılanması Gereği Üzerine”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:155, Şubat 1999

KURTOĞLU Nedim, “Kamu Sektöründe Performans Yönetimi”, **Avrupa Kalite Yönetimi Konferansı, 2. Kamu Kalite Sempozyumu**, Kalder Yay., Mayıs 2001

KÜÇÜKKALE Yakup, “Kayıtdışı Ekonomi ve Para İkamesi”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:163, Ekim 1999

Mc. HUGH James, “ISO 9000 Öncesi ve Toplam Kalite Yönetimine Doğru”, **Standart Dergisi**, Y:35, S:411, Mart 1996

MİRAS Fuat, “Uluslararası Rekabet ve Standardizasyon”, **Standart Dergisi**, Y:38, Özel Sayı, Haziran 1999

NEFTÇİ Salih, “Sanayi Üretim Endeksi ve Seçimin Olası Sonuçları”, **Vatan Gazetesi**, 19 Eylül 2002

ODYAKMAZ Necmi, “Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma”, **Dış Ticaret Dergisi**, Y:5, S:18, Temmuz 2000

OKTİK Nurgün, “Globalleşme ve Yüksek Öğrenim”, **Doğu Batı Dergisi**, Y:5,S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002

ONGUN Tuba M., “İstikrar Arayışından Krize: Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C:3, S:2, Güz 2001

ORTAÇ Rifat, “Kamu Harcamalarının Etkinlik ve Verimliliğinin Ölçülmesinde Karşılaşılan Sorunlar”, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:182, Mayıs 2001

ÖZ Ersan, “Globalleşme Nedir ?”, **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:22, Temmuz 2001

ÖZBAY Aslan, “Yöneticilik ve Fonksiyonları”, **Ekonomi Başak Dergisi**, Y:22, S:100, Temmuz-Ağustos 1998

ÖZDAMAR Serpil, “Zaman Yönetimi”, **Standart Dergisi**, Y:35, Özel Sayı, Ekim 1996

ÖZDEMİR Durmuş, “Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve Çokuluslu Şirketler”, **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002

ÖZDİL Nilgün, “Toplam Kalite Yönetimi ve Sürekli İyileştirme”, **Standart Dergisi**, Y:39, S:461, Mayıs 2000

ÖZGEN Hüseyin, “İşletmelerde Zaman Yönetimi”, **Standart Dergisi**, Y:37, S:442, Ekim 1998

ÖZGEN Hüseyin-DOĞAN Selen, “Zaman Yönetiminde Yeni Yönetim ve Organizasyon Yaklaşımları”, **Standart Dergisi**, Y:36, S:425

ÖZGEN Özlen, "Tüketicinin Korunması ve Kalite Standartları", **Standart Dergisi**, Y:33, S:386, Mart 1994

ÖZKIVRAK Özlem, "Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet ve Türkiye", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001

ÖZYILDIZ Hakan, "Görev Zararları;Uygulaması, Sorunları ve Çözüm Önerileri", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:143, Şubat 1998

PARASIZ İLKER ve Diğerleri, "Ekonomik Krizden Çıkış Arayışları", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S:13, Ocak 2002

SERİM İlter, "Kalite veya Nitelik", **Standart Dergisi**, Y:40, S:476, Ağustos 2001

SOMEL Cem, "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S: 18, Şubat Mart Nisan 2002

_____, "Türkiye'nin Az Gelişmişliği Üzerine", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:17, S:193, Nisan 2002

SOYAK Alkan-BAHÇEKAPI Cengiz, "İktisadi Krizler-IMF Politikaları İlişkisi ve Finance and Development Dergisi'ndeki Yansımaları", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:144, Mart 1998

SÖNMEZ Atilla, "Türkiye'de Enflasyonun Siyasal Ekonomisi", **İşletme Finans Dergisi**, Y:17, S: 199, Ekim 2002

ŞAHİN Ayşe-DEMİR Hulusi, "Endüstriyel Malların Pazarlanmasında İlişki Pazarlamasının Önemi", **Pazarlama Dünyası**, Y:15, S:2001-3, Mayıs-Haziran 2001

ŞİMŞEK Muhittin, "Toplam Kalite Yönetimi ve Şirket Kültürü", **Standart Dergisi**, Y:39, S:461, Mayıs 2000

_____, "Toplam Kalite Yönetiminin Amacı ve Felsefesi", **Standart Dergisi**, Y:39, S:468, Aralık 2000

ŞİMŞEK Zeki-AYRIÇAY Yücel, "Hedef Maliyetleme: Dinamik Bir Maliyet Yönetimi Yaklaşımı", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:143, Şubat 1998

TAKIŞ Taşkın, "Fantastik Bir Festival: Küreselleşme", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan 2002

TANIŞ Naci, "Maliyet Muhasebesi Açısından Sıfır Stokla Üretim Sistemi", **Verimlilik Dergisi**, 1992/3

TAVMERGEN İge P., "İnternet ve Turizm Pazarlaması Faaliyetleri", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:160, Temmuz 1999

_____, "Tam Zamanında Üretim Sistemi ve Küçük Ölçekli İşletmelerde Uygulamalar", **Standart Dergisi**, Y:37, S:438, Haziran 1998

TEKİN Mahmut-ÇELİK Adnan, "İşletme Yöneticileri ve Bilgi İşlem Sistemleri", **Standart Dergisi**, Y:34, S:402, Haziran 1995

TELATAR Erdinç-TÜRKMEN Şadiye, "Devlet Satın Alımları Ve Devlet Yatırımlarının Toplam Özel Tüketim Harcamaları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:186

TERZİ Harun, "Kalkınma Sürecinde Kamu Harcamaları:Türkiye Üzerine Bir İnceleme" **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:162, Eylül 1999

TÖZÜM Haluk, "Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi?", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5,S:18, Şubat Mart Nisan 2002

TUTAR Hasan, "Kademe Azaltma ve Yalın Organizasyon Modelleri", **Standart Dergisi**, Y:38, S:456, Aralık 1996

_____, "Küreselleşme Sürecinde Bilginin Anlamı ve Kalitesi" **Standart Dergisi**, Y:37, S:436, Nisan 1998

_____, "Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Küresel Düş Kırıklıklarımız", **Ekonomi Başak Dergisi**, Y:23, S:104, Mart Nisan 1999

_____, "Globalizmin İdeolojik Hegemonya Aracı Olarak Global Demokrasi", **Ekonomi Başak Dergisi**, Y:24, S:109, Ocak Şubat 2000

ULUTÜRK Zeliha G., "Türkiye'de kamu Kesiminin Büyüklüğü" **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:145, Nisan 1998

Unctad; Ekonomik Kutuplaşmayı ve Artan Gelir Eşitsizliğini Durduracak Politikalar Raporu, **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:12, S:138, Eylül 1997

URAS Güngör, "Programsız Çukurdan Çıkamayız", **Milliyet Gazetesi**, 09 Eylül 2002

URGANCI Tülay, "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Işığında Dış Ticari İlişkilerin Kolaylaştırılması", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:13, Nisan 1999

USLU Aypar T.-BAYRAKTAR Azra, "İnternet'te Marka Yaratımı", **Pazarlama Dünyası**, Y:14, S:2000-04, Temmuz Ağustos 2000

UYAR Süleyman, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001

UYGUR Ercan, "Enflasyon, Para ve Mali Baskı: İktisat Politikasında Geri Kalmışlık", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:189

YAYLA Atilla, "Hangi İktisat", **Piyasa Dergisi**, Y:1, S: Kış-2002

YELDAN Erinç, "Doğu Asya Krizinin Etkileri Üzerine Bir Makroekonomik Genel Denge Modelinin Sonuçları", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:146, Mayıs 1998

_____, "Türkiye Ekonomisi'nde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine", **Doğu Batı Dergisi**, Y:4, S:17, Kasım Aralık Ocak 2001-2002

YETİM Nalan, "Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:18, Şubat Mart Nisan, 2002

YILMAZ Hüseyin, "İşletme Yönetiminde Takım Yaklaşımı ve Avantajları", **Standart Dergisi**, Y:38, S:456, Aralık 1996

_____, "İşletmelerde Takım Çalışması Yoluyla Motivasyon", **Standart Dergisi**, Y:38, S:448, Nisan 1999

YILMAZ Şiir, "Liberal İktisat Öğretisi, Kriz ve Türkiye Üzerine Bazı Gözlemler", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C:3, S:3, Kış 2001

İNTERNET KAYNAKLARI

AKAT Asaf S., "Makro İktisat Ders Notları", 2002, <http://www.bilgi.edu.tr>

ALSANCAKLI Ayhan, "Kasım ve Şubat Krizleri, Yeni Ekonomik Program ve Geleceğe Dönük Beklentiler", 2001, <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi4/0403htm/01.10.2002>

EĞİLMEZ Mahfi, "Hatayı Nerede Yaptık ?", 2001 http://www.radikal.com.tr/2001/02/26/yazarlar/mahegi.shtml/hatayi_nerede_yaptik/01.20.2002

_____, "Kasım 2000 Krizi Üzerine 1", 2001, http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_6.htm/01.10.2002

EKZEN Nazif ve diğerleri, "Kasım-Şubat Ekonomik Krizlerin Hasar Tespiti", 2001, <http://www.chp.org.tr/bykp/Ekonomi-Hasar-Tespiti.htm/26.09.2002>

GALİKO Jak, "Reel Sektör Olmazsa Finans da Olmaz", 2001, http://www.itkib.org.tr/hedef/200108_agustos/gundem2.htm/01.10.2002

<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/KrizinYapısalDayanaklari.htm/01.10.2002>

<http://www.chp.org.tr/haberler/agustos2001/cnbc.htm/01.10.2002>

<http://www.elegans.com.tr/57/haber018.htm/01.10.2002>

[http:// www.tekstilisveren.org.tr/dergi/kasim/1.html/01.10.2002](http://www.tekstilisveren.org.tr/dergi/kasim/1.html/01.10.2002)

[http:// www.tisk.org.isverderg/Nis2001/krizverk.htm/01.10.2002](http://www.tisk.org.isverderg/Nis2001/krizverk.htm/01.10.2002)

http://www.aslanpolat.gen.tr/Guncel/guclu_1.htm/08.10.2002

<http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/program01.html/04.09.2002>

<http://www.tcmb.gov.tr>

ÖZGÜ Erkan, “Kasım-Şubat Krizi ve Yeni Program”, 2001, <http://www.metu.edu.tr/home/wwwstrat/gruplar/yazarlar/kose/erkanozguc3.htm/01.10.2002>

[http:// www.toprakisveren.org.tr/Yayin/m.htm/01.10.2002](http://www.toprakisveren.org.tr/Yayin/m.htm/01.10.2002)

DİZİN**-C-**

Cari İşlemler, 93,137,159,187,227

-D-Devlet,56,86,95,96,107,111,139,140,
141,142,148,154,160,174,202,208,213,
222,279,283,284,286,290,291,299DışTicaret,15,49,71,87,93,95,105,106,
107,108,113,133,136,137,159,165,170,
172,174,176,177,178,179,187,218,226,
227,253,285,290,291,292,293,294,296,
297,298,299

DYY,20,21,22

-E-

Ekonomik Küreselleşme,67,68

Ekonomik

Kriz,169,208,212,225,298,300

Esneklik,17,256

Enflasyon,126,129,135,150,152,153,
154,155,174,184,187,190,197,207,208,
211,212,213,219,227,283,286,288,291,
293,295,296,299**-F-**Finans,8,36,44,45,47,48,49,52,53,68,70,
72,94,107,109,111,112,138,139,104,
141,143,146,148,150,152,153,154,160,
162,163,165,167,168,169,170,174,175,
197,198,199,200,201,206,208,217,221,
222,224,225,267,268,269,285,289,291,
292,293,294,295,296,297,298,299,300**-G-**GATT,14,24,25,26,27,28,29,30,31,32,
113,133

GÜ,68,164,165,295

GOÜ,68

-H-

Hız,240,243,256

-I-IMF,4,14,34,35,36,37,38,39,40,41,42,
43,50,52,53,54,55,56,69,70,71,93,101,103,110,114,115,116,117,118,122,124,
174,177,178,186,190,193,194,195,198,
200,204,206,208,210,213,214,218,220,
221,224,276,282,283,284,285,293,298**-İ-**İhracat,27,88,93,100,107,109,135,137,
170,174,176,177,179,197,204,211,223,
227İthalat,88,92,93,100,104,137,178,179,
223,227İşletme,8,16,19,49,52,53,68,70,72,94,
107,111,112,117,138,139,140,141,143,
146,148,150,152,153,154,159,160,162,
163,164,165,167,168,169,170,174,175,
180,197,198,199,200,201,206,208,217,
222,225,229,231,232,239,241,243,246,
247,248,267,368,369,270,273,282,284,
287,290,291,292,293,294,295,296,298,
299,300**-K-**Küreselleşme,3,4,5,8,9,10,11,12,13,14,
17,18,19,20,21,22,24,26,29,31,32,48,49,
50,55,62,63,66,67,107,117,163,168,
172,173,204,216,225,228,234,243,248,
255,261,266,275,280,282,284,285,286,
287,290,291,294,296,297,298,299Küresel Rekabet,63,164,166,167,225,
285Kalite,65,171,181,233,235,236,240,248,
249,250,251,252,253,254,255,259,260,
285,286,290,291,292,293,296,297,298

Kasım 2000,167

KİT,81,96,97,104,111,127,142,143,146,
147,148,149,153,161,191,192,193,194,
195,277,279,282**-M-**Maliyet,233,240,257,268,269,273,281,
283,292,298**-N-**5Nisan,119,120,127,182,185,189,190,
191,192,193,194,195,226,288

-P-

Pazar,31,51,148,175,204,261,265,268,
273

-R-

Rekabet,15,25,43,62,63,67,71,164,165,
168,174,177,180,228,232,233,239,243,
253,276,284,288,289,292,294,295,297,
291

Rekabet Gücü,164,168,174,180,292,294
Reel Sektör,55,224,300

-S-

Sanayi,10,38,8183,89,107,113,116,120,
122,126,127,133,139,165,172,173,179,
196,213,214,219,276,289,295,297,

-Ş-

Şubat 2001,102,299

-T-

Türkiye Ekonomisi,12,54,72,75,76,77,
78,79,80,81,84,85,87,92,93,100,102,
110,120,123,125,134,152,160,162,165,
171,178,180,185,186,190,191,192,194,
195,196,198,200,201,208,212,225,226,
227,275,278,280,282,283,284,285,286,
287,288,289,290,292,293,294,296,299,
300

Teknoloji,12,65,99,111,128,167,170,
174,181,240,272,284,291,292

-Ü-

Üretim,11,16,65,100,174,196,204,214,2
33,238,246,248,256,257,258,263,277,
279,280,292,297,298,299,300

-V-

Verimlilik,62,125,145,146,167,168,235,
240,257,285,292,294,298

-Y-

Yenilik,167,175